

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

POLITICA ROMÂNIEI DE ÎNGHIRSIRE ȘI DIVERSIFICARE A RELATIILOR
ECONOMICE EXTERNE (1948 - 1963)

ION ALEXANDRESCU

ACTIONI DE OPOZIȚIE A UNOR PARTIDI ȘI GRUPURI POLITICE
BURGHEZE FAȚA DE TENDINȚELE DICTATORIALE ALE REGELUI
CAROL AL II-LEA (Iunie 1930 - Februarie 1938)

IOAN SCURTU

CONSIDERAȚII PRIVIND FORMA DE PROPRIETATE ÎN FUNCȚIA ÎN
PERIOADA DE TRĂSĂRI DE LA FEUDALISM LA CAPITALISM ÎN ȚARA
ROMÂNĂȘCA ȘI MOLDOVA (1746 - 1864)

G.D. IERUȘ, GABRIELA POPU

DIN LEGĂTURILE MOLDOVEI CU CELELALTE ȚĂRI ROMÂNEȘTI
VIRGINIA DOMNEI LUI VASILE IERUȘ

ALEXANDRU IERUȘ

ȘIRURI DESPRE BĂRDAȘI ÎN SECOLUL MEDIU

M.M. ALEXANDRESCU DESPRE BULGARE

INCUBENTAN

HIGIENIZAREA

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

REVISTA REVISTELOR

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

INSEMNAȚII

3

TOMUL 31

1978

Martie

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚII

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMÉNY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membru*).

Prețul unui abonament este de 120 lei. În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136–137. Telex 11226 — București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”.

APĂRE DE 12 ori pe an.

Adresa Redacției:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
București, tel. 50.72.41.

REVISTA DE ISTORIE

TOM 31, Nr. 3
Martie 1978

S U M A R

- ION ALEXANDRESCU, Politica României de lărgire și diversificare a relațiilor economice externe (1948—1965) 363
- IOAN SCURTU, Acțiuni de opoziție ale unor partide și grupări politice burgheze față de tendințele dictatoriale ale regelui Carol al II-lea (iunie 1930—februarie 1938) 387

★

- G. D. ISCRU, GABRIELA PAPUC, Considerații privind forma de proprietate funciară în perioada de trecere de la feudalism la capitalism în Țara Românească și Moldova (1746—1864) 417

★

- ALEXANDRU LIGOR, Din legăturile Moldovei cu celelalte țări române în vremea domniei lui Vasile Lupu 433
- M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Știri despre Babadag în evul mediu 445

DOCUMENTAR

- DIMITRIE P. IONESCU, Primele proiecte de căi ferate în Moldova și Țara Românească 465
- ȘERBAN PAPACOSTEA, Ștefan cel Mare și războiul Poloniei cu Ordinul teuton (1454—1466) 475
- ILIE CORFUS, Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente 481

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

- Lucrările de istorie locală din ultimele două decenii (N. Stoicescu) 505

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- A V-a întâlnire a comisiei mixte româno-sovietice de istorie (*Gh. I Ioniță*); I. Colocviul „Criza orientală din 1875—1878; Problematika unui centenar” (*Dan Berindel*); Conferința „Lupte sociale și politice în Slovacia în secolul al XVII-lea și la începutul sec. al XVIII-lea (*C. Vekov*); Călătorie de documentare în S.U.A. (*Apostol Stan*); Sesiuni științifice aniversative (*Constantin Șerban*); Cronica 515

RECENZII

- TITU GEORGESCU, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 333 p. (*Stelian Popescu*); 526
- LUCIAN BLAGA, *Ființa istorică*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 292 p. (*Damian Hurezeanu*) 529
- CENGİZ ORHONLU, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney ştyaseti. Habeş Eyaleti* (Politica sudică a Imperiului otoman. Vilaletul Etiopiei), Edebiyat Fakültesi Marbaası (Editura Facultății de litere), Istanbul, 1974, XXVII + 317 + 7 hărți (*Mihal Maxim*) 536
- HENRY M. PACTER, *The Fall and Rise of Europe. A Political, Social and Cultural History of Twentieth Century*, Newton Abbot, David and Charles, London, 1975, 481 p. (*Nicolae Dascătu*) 540

REVISTA REVISTELOR

- „Banatica”, III, Reșița, 1975, 401 p.; „Tibiscus”, IV, Timișoara, 1975, 362 p. + XXIII pl.; „Ziridava”, Arad, 1976, 504 p. (*I. D. Suctu*) 544

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI: DOINA SMÂRCEA, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (23 August 1944 – 30 Decembrie 1947)* Tip. Universității din București, București, 1977, 420 p. (*Traian Udrea*); EGYED ÁKOS, *A parasztság Erdélyben a századfordulón. Tarsadalomes agrártörténeti attekintes* (Țărănimea din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Sinteză de istorie socială și agrară), Edit. științifică și enciclopedică, București, 1975, 300 p. (*Csucsujă Ștefan*); ISTORIA UNIVERSALĂ: TZONKO GHENOV, *Po bojnica păt na osvoboditelite 1877–1878* (Pe drumul de luptă al eliberatorilor 1877–1878), Sofia, 1976, 226 p. (*Constantin N. Velichi*); * * * *Population et famille. Vivre et survivre sous l'ancien régime. L'enfance*, Commentaire, I. M. Govesse, I. P. Bardet, (La Documentation Photographique. Diapositives, No. 6021) Imprimerie de la Documentation française, Paris, 1976, 12 dp. + 32 p. in 8° (*Louis Roman*) 551

REVISTA DE ISTORIE

TOME 31, No. 3

Mars 1978

SOMMAIRE

- ION ALEXANDRESCU, La politique de la Roumanie d'extension et de diversification des rapports économiques extérieure (1948—1965) 363
- IOAN SCURTU, Actions d'oppositions de divers partis et groupements politiques bourgeois aux tendances dictatoriales du roi Charles II (juin 1930—février 1938) 387

★

- G. D. ISCRU, GABRIELA PAPUC, Considérations concernant la forme de propriété foncière pendant la période de transition du féodalisme au capitalisme en Valachie et en Moldavie (1746—1864) 417

★

- ALEXANDRU LIGOR, Aspects des relations de la Moldavie avec les autres pays roumains sous le règne de Vasile Lupu 433
- M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Données sur Babadag au Moyen Age 445

DOCUMENTAIRE

- DIMITRIE P. IONESCU, Les premiers projets de chemins de fer en Moldavie et en Valachie 465
- ȘERBAN PAPACOSTEA, Etienne le Grand et la guerre de Pologne contre l'Ordre teutonique (1454—1466) 475
- ILIE CORFUS, Nouvelles informations sur les Roumains en de vieilles éditions polonaises de documents. 481

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

- Les ouvrages d'histoire locale des deux dernières décennies (N. Stoicescu) 505

LA VIE SCIENTIFIQUE

- La V-e réunion de la commission mixte roumano-soviétique d'histoire (*Gh. I. Ioniță*); Le Colloque „La crise Orientale de 1875—1878; La problématique d'un centenaire (*Dan Berindei*); La Conférence „Les luttes sociales et politiques en Slovaquie au XVII-e siècle et au début du XVIII-e siècle” (*C. Vekov*); Voyage de documentation aux U.S.A. (*Apostol Stan*); Sessions scientifiques anniversaires (*Constantin Șerban*); Chronique 515

COMPTES RENDUS

- TITU GEORGESCU, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională* (Arguments de l'histoire pour un nouvel ordre international), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1977, 333 p. (*Stelian Popescu*) 526
- LUCIAN BLAGA, *Fitișta istorică* (L'entité historique), Editions Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 292 p. (*Damian Hurezeanu*) 529
- CENGİZ ORHONLU, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney siyaseti. Habes Eyaleti* (La politique méridionale de l'Empire ottoman. Le vilayet d'Ethiopie), Edebiyat Fakültesi Marbaası (Editions de la Faculté de lettres), Istanbul, 1974, XXVII + 317 + 7 cartes (*Mihal Maxim*) 536
- HENRY M. PACHTER, *The Fall and Rise of Europe. A Political, Social and Cultural History of Twentieth Century*, Newton Abbot, David and Charles, London, 1975, 481 p. (*Nicolae Dascălu*) 540

REVUE DES REVUES

- „Banatica” III, Reșița, 1975, 401 p. ; „Tibiscus”, IV, Timișoara, 1975, 362 p. + XXIII pl. ; „Ziridava”, Arad, 1976, 504 p. (*I. D. Suctu*) 544

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE**: DOINA SMÂRCEA, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (23 August 1944 — 30 Decembrie 1947)* (Recueil de documents et de matériaux concernant l'histoire de Roumanie (23 août 1944 — 30 décembre 1947), Bucarest, Typographie de l'Université de Bucarest, 1977, 420 p. (*Traian Udrea*) ; EGYED ÁKOS, *A parasztság Erdélyben a századfordulón. Tarsadalomes agrártörténeti áttekintés* (La paysannerie de Transylvanie à la fin du XIX-e siècle et au début du XX-e siècle. Synthèse d'histoire sociale et agraire), Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1975, 300 p. (*Csucsujá Ștefan*) ; **HISTOIRE UNIVERSELLE**: TZONKO GHENOV, *Po boïnia păt na asvoboditelite 1877 — 1878* (Sur la voie de lutte des libérateurs 1877—1878), Sofia, 1976, 226 p. (*Constantin N. Velichi*) ; * * * *Populaton et famille. Vivre et survivre sous l'ancien Régime. L'enfance*, Commentaire I. M. Govesse, I. P. Bardet, (La Documentation Photographique. Diapositives, No. 6021) Imprimerie de la Documentation française, Paris, 1976, 12 dp. + 32 p. in 8° (*Louls Roman*) 551

POLITICA ROMÂNIEI DE LĂRGIRE ȘI DIVERSIFICARE A RELAȚIILOR ECONOMICE EXTERNE (1948—1965)

DE

ION ALEXANDRESCU

În elaborarea politicii de dezvoltare a relațiilor economice cu alte state, P.C.R. și statul român au luat în considerare realitățile obiective ale evoluției social-economice în perioada postbelică, tendințele ce caracterizau această evoluție pe plan intern și internațional. S-a avut în vedere, pe de o parte, dezvoltarea impetuoasă a forțelor de producție, progresul vertiginos al științei și tehnicii, aplicarea rapidă în producție a cuceririlor acestora și adâncirea pe această bază a diviziunii internaționale a muncii, ca fundament obiectiv al intensificării fără precedent a schimburilor internaționale de valori materiale și spirituale, creșterea interdependențelor și adâncirea legăturilor economice ale diferitelor țări, iar, pe de altă parte, afirmarea tot mai puternică a idealurilor de independență și suveranitate națională ale popoarelor, a potențelor creatoare ale națiunilor și statelor de sine stătătoare, ca forțe motrice principale în asigurarea înaintării popoarelor pe calea progresului lor consecvent.

În aceste condiții participarea intensă la circuitul economic mondial, colaborarea și cooperarea economică cu alte state și folosirea avantajelor ce rezultau de aici pentru potențarea eforturilor interne, care constituie factorul principal, hotărîtor, în esență, al dezvoltării sociale și al creșterii economice, reprezentau în concepția P.C.R. și a statului român o necesitate imperioasă în realizarea politicii de construire a noii orînduiri.

Mobilizarea întregului potențial uman și material, a resurselor financiare interne, intensificarea eforturilor proprii pentru valorificarea superioară a resurselor naturale, ca elemente fundamentale ale dezvoltării economice accelerate a țării, conjugate cu activitatea pentru dezvoltarea relațiilor economice și tehnico-științifice, a colaborării și cooperării pe bază de egalitate și avantaj reciproc, străbat întreaga istorie postbelică a României, constituind o coordonată de bază a politicii economice a țării noastre.

Pornind de la situația concretă a economiei naționale și a necesităților sale în viitor, de la posibilitățile ei de a se integra în circuitul economic de valori materiale, în condițiile internaționale date, România și-a reorientat radical schimburile comerciale, căutînd să-și dirijeze politica economică externă în concordanță cu caracterul socialist al transformărilor social-economice și politice. Factorul esențial în stabilirea direcției schimburilor economice ale României în perioada postbelică

l-a constituit instaurarea și consolidarea unor noi regimuri social-politice în țările din sud-estul continentului, în condițiile „războiului rece” și ale consecințelor ce decurgeau de aici în ce privește volumul și structura relațiilor economice internaționale între țările lumii.

Transformările în curs de desfășurare în aceste țări făceau posibilă și necesară o strinsă colaborare între ele, un rol important avându-l comunitatea de scopuri, filozofia socială și sistemul economic în curs de cristalizare, identice.

A fost introdus monopolul de stat al comerțului exterior, cerință ce decurgea din însăși sistemul economiei socialiste în curs de făurire bazat pe proprietatea obștească asupra mijloacelor de producție. Acesta s-a dovedit forma adecvată, viabilă, pentru relațiile economice cu țările străine, indiferent de orînduirea social-economică, apt să asigure subordonarea comerțului exterior sarcinilor construcției socialiste. Înfăptuirea sa a prezentat unele particularități¹ determinate de condițiile istorice concrete existente în primii ani postbelici. Esența acestora consta în introducerea treptată a unui sistem de reglementare și control de stat asupra comerțului exterior, preconizat încă din 1945 în Raportul Comitetului Central prezentat Conferinței Naționale a P.C.R.

Controlul exercitat de statul democrat popular asupra schimburilor externe, accentuat în urma reorganizării Ministerului Industriei și Comerțului (apr. 1947) și a creării Oficiilor industriale (mai 1947), a fost înlocuit prin preluarea și efectuarea directă de către stat a operațiunilor de comerț exterior prin intermediul întreprinderilor sale. Numărul acestora, a căror înființare a început la sfîrșitul anului 1947, a crescut rapid, astfel că la mijlocul anului 1949 întregul volum al comerțului exterior era realizat prin întreprinderile de stat specializate.

Acest fapt a fost concretizat în Decretul din 28 iulie 1949² pentru reglementarea operațiunilor de import, export și tranzit, pe baza căruia Ministerul Comerțului Exterior, înființat în octombrie 1948³, a încetat de fapt să acorde autorizații întreprinderilor particulare pentru efectuarea operațiunilor de comerț exterior. Ulterior monopolul de stat asupra comerțului exterior a fost consfințit și în constituțiile din 1952 și 1965.

Existența concomitentă, timp de peste un an și jumătate, cu o pondere variabilă, a întreprinderilor de stat și a firmelor particulare de comerț exterior* a permis desfășurarea schimburilor economice externe fără întreruperi sau dificultăți majore determinate de trecerea de la comerțul exterior practicant de firmele particulare la cel efectuat în exclusivitate de întreprinderile specializate ale statului socialist. În scopul înlesnirii activității economice în străinătate, la 3 decembrie 1949 a fost înființată Camera de Comerț Exterior a României⁴.

¹ Vezi pe larg *Dezvoltarea economiei R.P.R. pe drumul socialismului 1948—1957*, Edit. Academiei R.P.R., 1958, p. 385—387.

² Decret nr. 317 pentru reglementarea operațiunilor de import, export și tranzit, în „Buletinul Oficial”, anul I, nr. 49 din 28 iulie 1949, p. 324—325.

³ Decret nr. 274 pentru înființarea Ministerului Comerțului Exterior în „Monitorul Oficial”, partea I-a, nr. 233 din 7 octombrie 1948, p. 8041.

* Constituția din 1948 adoptată înainte de introducerea monopolului de stat în iulie 1949 prevedea că în România comerțul intern și extern este reglementat și controlat de stat și se exercită de întreprinderi comerciale de stat, particulare sau cooperative.

⁴ Decret nr. 444 pentru înființarea Camerei de Comerț Exterior a Republicii Populare Române, în „Buletin Oficial”, anul I, nr. 77 din 3 decembrie 1949, p. 638—639.

**DINAMICA VOLUMULUI ȘI EVOLUȚIA
STRUCTURII COMERȚULUI EXTERIOR**

P.C.R. conferă relațiilor economice externe un rol dintre cele mai importante în activitatea economică, de bună realizare a activităților de export și import, a acțiunilor de colaborare și cooperare economică depinzând într-o măsură crescândă înfăptuirea procesului de dezvoltare economico-socială a României. Experiența demonstrează că realizarea unei politici economice externe active, de integrare tot mai intensă în circuitul economic mondial, necesită o bază materială adecvată, un anumit nivel de dezvoltare economică și, mai ales, industrială, știut fiind că numai țări cu o economie dezvoltată, bazată pe tehnica modernă, rațional diversificată pot participa eficient la circuitul economic mondial. La rîndul său, participarea intensă la circuitul economic mondial devine un factor de progres economic și social pe plan național. Întreaga perioadă postbelică, cu deosebire ultimii ani ai acesteia, evidențiază transformarea comerțului exterior într-un autentic factor al creșterii economice.

Eforturile constante pentru o industrializare susținută au imprimat întregului proces de creștere a economiei un ritm înalt. Succesele obținute în dezvoltarea și diversificarea industriei, în valorificarea superioară a resurselor materiale și obținerea unor produse de calitate, competitive pe plan internațional, au deschis noi posibilități de largire și diversificare a relațiilor economice externe, au îngăduit României să aibă o contribuție crescândă la desfășurarea procesului mondial de schimburi materiale și spirituale, concretizată în sporirea rapidă a volumului comerțului exterior, după cum rezultă din tabelul nr. 1.

Tabel nr. 1

Importul, exportul și balanța comercială a României, 1948-1965⁵

Mil. lei valută

Anii	Total comerț exterior	Creșterea față de 1948 = 100	Export	Import	Soldă	
					+	-
1948	1 648	1,0	896	752	+	144
1949	2 321	1,4 ori	1 159	1 162	-	3
1950	2 735	1,7	1 274	1 461	-	187
1951	3 216	1,9	1 580	1 636	-	56
1952	4 009	2,4	1 826	2 183	-	357
1953	4 973	3,0	2 196	2 777	-	581
1954	4 544	2,8	2 216	2 328	-	112
1955	5 301	3,2	2 530	2 771	-	241
1956	5 075	3,1	2 661	2 414	+	247
1957	5 416	3,3	2 465	2 951	-	486
1958	5 700	3,5	2 810	2 890	-	80
1959	6 146	3,7	3 134	3 012	+	122
1960	8 189	5,0	4 302	3 877	+	415
1961	9 643	5,9	4 735	4 888	-	135
1962	10 554	6,4	4 908	5 646	-	738
1963	11 622	7,1	5 490	6 132	-	642
1964	13 009	7,9	6 000	7 009	-	1 009
1965	13 072	7,9	6 609	6 463	+	146

⁵ „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1976, p. 373.

Creșterea de circa 8 ori a acestuia în perioada 1948—1965 atestă că dinamica volumului comerțului exterior a fost superioară celui de creștere a venitului național și a produsului social. Ea a urmat îndeaproape ritmul de dezvoltare a industriei și a devansat totodată net creșterea producției globale agricole ⁶.

Ritmul de creștere a comerțului exterior românesc s-a accentuat pe măsura creșterii și diversificării economiei naționale, fiind totodată superior celui înregistrat de comerțul mondial în ansamblu ⁷, fapt ce a făcut ca România să-și amelioreze poziția în ierarhia țărilor lumii în ce privește volumul comerțului, dar să se mențină încă la o distanță apreciabilă față de volumul pe cap de locuitor realizat de țările avansate. Raportul dintre dinamica comerțului exterior și cea a producției industriale românești este inferior celui realizat pe plan mondial care a crescut de la 0,65 înainte de război la 1/1 în anii 1950—1966, înregistrându-se în aceeași perioadă, numai 0,73.

Creșterea rapidă a volumului schimbului de mărfuri efectuat de România în perioada postbelică a fost însoțită de modificări calitative care au intervenit în structura participării țării noastre la circuitul economic internațional, — vezi tabelul nr. 2 — concretizate în scăderea ponderii materiilor prime la export și creșterea ponderii mașinilor și utilajelor, a materiilor prime și semifabricatelor la import, determinate de procesul de creare sau modernizare a unor ramuri sau întreprinderi industriale.

Analiza indicatorilor cantitativi și calitativi ai comerțului exterior al României în anii socialismului, în contextul dezvoltării comerțului internațional, evidențiază că acesta se înscrie în tendințele dinamicii și structurii schimburilor de mărfuri caracteristice țărilor în plină dezvoltare, precum și tendința de apropiere de nivelul participării țărilor cu o economie avansată la diviziunea internațională a muncii.

Caracteristica principală a *exportului* românesc în perioada 1948—1965 o constituie creșterea însemnată și constantă a ponderii produselor finite și accentuarea, îndeosebi în ultimii cinci ani ai perioadei, a ponderii produselor cu un grad ridicat de prelucrare.

Dacă în 1950 materiile prime (cereale, cherestea, țigeti) și unele produse semifabricate formau 78,7% din exportul românesc, iar produsele cu un grad ridicat de industrializare * reprezentau 7,2%, în 1965 ponderea acestora era de 49,4% și respectiv 36,2% **.

Una din schimbările esențiale care au intervenit în structura comerțului exterior românesc în perioada postbelică o constituie, fără îndoială,

⁶ Față de anul 1950 considerat 100, în anul 1965 produsul social reprezenta 414, venitul național 413, producția globală industrială 649, producția globală agricolă 193 iar volumul comerțului exterior 478. „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1973, p. 50—51, 88—89, 265, 374—375.

⁷ Dinamica Comerțului exterior al României a trecut de la un ritm de 9,4% în perioada 1951—1959, la 13,4% în perioada 1960—1965 față de media mondială de 7,5% și respectiv 8,4%. *România socialistă și cooperarea internațională*, Edit. politică, București, 1969, p. 292.

* Mașini și utilaje, produse chimice, îngrășăminte, cauciuc și mărfuri de larg consum.

** Adevărată dimensiune a transformărilor survenite în structura exportului românesc de mărfuri o dă comparația cu perioada antebelică, cu anul 1933, cind 91,6% din mărfurile exportate îl constituiau petrolul și produsele petroliere, cerealele, derivatele acestora și semințele de plante, lemnul și derivatele sale, animalele și produsele animale, alimentarea, iar produsele industriale finite numai 2% din totalul exportului. Vezi: *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 479.

Tabel nr. 2

Structura exportului și importului pe grupe de mărfuri în anii 1950, 1955, 1960, 1965*

	Export				Import			
	1950	1955	1960	1965	1950	1955	1960	1965
Total	100	100	100	100	100	100	100	100
din care:								
— mașini, utilaje și mijloace de transport	4,2	6,1	16,7	18,8	38,3	38,0	33,6	39,9
— combustibil, materii prime, minerale, metale *	33,8	44,4	36,9	25,1	23,5	20,6	34,3	31,4
— produse chimice, îngrășă-minte, cauciuc	1,7	1,3	2,2	6,4	4,5	5,3	7,4	6,3
— materiale de construcții și accesorii	4,4	3,9	2,5	3,4	1,1	0,5	1,1	1,4
— materii prime nealimentare și produse prelucrate (în afară de cele cuprinse în celelalte grupe.	28,9	20,0	14,7	13,8	21,4	19,5	13,4	11,1
— animale vii (în afară de cele pentru tăiere)	x	x	x	x	x	x	0,3	x
— materii prime pentru producția mărfurilor alimentare.	11,6	12,6	9,4	7,6	0,7	7,8	2,3	0,8
— mărfuri alimentare.	14,1	10,4	11,8	13,9	0,3	4,2	2,4	2,4
— mărfuri industriale de larg consum.	1,3	1,3	5,8	11,0	10,2	4,1	5,2	6,7

apariția și dezvoltarea exportului de mașini, utilaje și mijloace de transport. Creșterea ponderii acestei grupe de mărfuri în totalul exportului de la 0,1 în 1938 la 18,8% în 1965 reflectă în mod grăitor realizările industriei constructoare de mașini în perioada construcției socialiste, contribuția acestei ramuri la sporirea eficienței exportului românesc.

Sortimentul exportului de mașini și utilaje s-a lărgit și diversificat continuu. În cadrul acestei grupe au intervenit mutații spre produse cu un grad superior de prelucrare. În 1950 ramura industriei construcțiilor de mașini exporta în principal vagoane, pompe și cazane de aburi — produse cu un consum ridicat de metal, un volum fizic apreciabil, dar care încorporau o mică cantitate de muncă. Din anul 1951, România a început să exporte primele instalații de foraj (iar din 1957 prima instalație complexă, de concepție originală⁹, din 1952 primele tractoare și compresoare, din anul 1955 mașini-unelte, din anul 1958 primele autocamioane¹⁰, din 1959 utilaje pentru rafinării de petrol, din 1960 escavatoare și utilaj techno-

⁹ „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1976, p. 386.

* Dintre acestea o pondere foarte însemnată o dețineau în cadrul exportului românesc, conform datelor din Anuarul statistic al Republicii Socialiste România din anul 1966, p. 472, produsele petroliere care reprezentau circa 30% în 1950, 36% în 1955, 24% în 1960 și peste 12% în 1965.

⁹ „Scinteia” nr. 10 723 din 10 februarie 1977.

¹⁰ Ion Pățan, *România — factor activ în relațiile economice internaționale*, în „Lumea” nr. 1 din 1973, p. 4.

logic pentru industria chimică, iar din 1965 locomotive diesel¹¹. Trebuie remarcat, totodată, faptul că la numai cîțiva ani de la introducerea în fabricație a acestor produse ale industriei construcțiilor de mașini ele au început să fie livrate și la export *. Aceeași situație și în ce privește unele produse chimice deosebit de valoroase, cum sînt firele și fibrele sintetice, rășinile sintetice și cauciucul sintetic.

În scurt timp ponderea cantităților exportate din producția unor produse ale industriei construcțiilor de mașini a atins cote ridicate. În 1965 se exporta 64% din producția de instalații de foraj, 40% din cea a locomotivelor diesel, 32% din producția de strunguri, 22% din producția de tractoare, 20% din producția de escavatoare, circa 18% din producția de autocamioane¹².

În ultimii ani ai perioadei 1948—1965 noi mărfuri, cu caracteristici tehnice și funcționale la nivelul realizărilor pe plan internațional au început să fie oferite la export: instalații de foraj petrolier la adîncimi de 4000—5000 m, rafinării de petrol cu o capacitate anuală de 1,5 milioane tone adaptate pentru condiții de climă tropicală, linii de ciment cu o productivitate zilnică cu 800 tone clincher, utilaje complete pentru industria chimică, mașini și utilaje pentru industria metalurgică, noi instalații frigorifice, utilaje pentru industria ușoară și alimentară precum și noi tipuri de mașini-unelte moderne pentru prelucrarea metalelor, tractoare universale, autocamioane, locomotive diesel electrice¹³. Tendințe asemănătoare de creștere a ponderii produselor cu un grad mai înalt de prelucrare industrială, de calitate superioară și deci de o valoare economică sporită se înregistrează și în sectorul produselor industriei chimice, al industriei ușoare, al industriei lemnului și al produselor agroalimentare¹⁴.

Ponderea produselor petroliere, a materialului lemnos și a mărfurilor alimentare și materiilor prime pentru producția acestor mărfuri în exportul total al României s-a redus în comparație cu perioada antebelică. Volumul lor absolut a crescut însă simțitor în raport cu aceeași perioadă, ele deținînd o poziție importantă în activul balanței comerciale

¹¹ „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1966, p. 474.

Produsul	Anul începerii fabricației	Anul livrării primei lor produse la export
— tractoare	1946	1952
— instalații de foraj	1950	1951
— strunguri	1950	1955
— compresoare	1952	1952
— escavatoare	1952	1960
— autocamioane	1954	1958
— utilaje tehnologice pentru fabrici de ciment	1955	1958
— utilaje pentru prelucrarea țiteiului	1955	1959
— utilaje pentru industria chimică	1957	1960
— locomotive diesel	1960	1965

¹² Greutatea specifică a exportului în producția unor produse industriale în anul 1965 s-a calculat pe baza datelor din „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1966, p. 172—181, 474—475.

¹³ *Dezvoltarea economică a României, 1944—1964* ... p. 686.

¹⁴ *Ibidem*, p. 686—689.

a țării¹⁵. Structura acestor grupe de mărfuri s-a modificat în sensul îmbunătățirii sale prin creșterea rapidă a livrărilor de mărfuri prelucrate și ridicate astfel la o valoare mai mare prin industrializare.

Cu toate succesele obținute în îmbunătățirea structurii exportului, caracteristică unei țări în curs de industrializare, ponderea produselor industriei constructoare de mașini și ale industriei chimice, de circa 25% în 1965, era încă inferioară celei înregistrate în țările industrializate occidentale, inclusiv cele realizate de țări socialiste ca Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, R.D. Germană și Uniunea Sovietică¹⁶.

Importul a avut ca obiectiv principal satisfacerea necesităților de mașini și utilaje izvorite din politica consecventă de industrializare a României, asigurarea cu materii prime esențiale a realizării efortului de investiții, funcționarea normală a capacităților de producție, vechi și noi, și a transporturilor. Tendința manifestată încă în perioada interbelică de creștere a importului de „aparate, mașini, motoare și vehicule” * s-a accentuat considerabil. Importul de „mașini, utilaje și mijloace de transport” a crescut, variind între circa 25% în 1948 și peste 43% în 1962, situându-se în perioada 1950—1965 între 1/3 și 2/5 din importul total, cu unele excepții determinate de micșorarea volumului de investiții pentru industria grea și pentru lucrările mari de construcții de transporturi și creșterea volumului și a ponderii investițiilor destinate dezvoltării agriculturii și producției bunurilor de consum, hotărîte la plenarele C.C. al P.C.R. din 1953 și 1956 **.

Volumul ridicat al importului de mașini și utilaje se datora atît ritmului înalt al investițiilor cît și faptului că industria constructoare de mașini a participat într-o proporție sub posibilități la realizarea noilor obiective industriale și la extinderea capacităților de producție, deși de la un an la altul a crescut volumul utilajelor asigurate din producția internă¹⁷. Ponderea acestor importuri era mai mare, atît față de cea înregistrată de țările capitaliste industrializate, cît și față de cea a unor țări socialiste ca Cehoslovacia, R. D. Germană, Polonia, Ungaria și U.R.S.S.¹⁸.

Importul masiv de mașini și utilaje, inclusiv importul de utilaj și material pentru întreprinderi complete, a fost însoțit de mari importuri de materii prime și semifabricate (minereu de fier, cocs și cărbune cocsificabil, metale neferoase, bumbac, piei prelucrate, produse semifabricate cu destinație industrială, ș.a.)¹⁹ corelație caracteristică pentru țările

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ „Statisticeskii ežegodnik stran cilenov Soveta Ekonomiceskoi Vzaimopomosci”, 1971, p. 344—345.

* Ponderea acestei categorii de mărfuri în importul României era de 23,3% în 1937 și de 26,7% în 1938. Cf. „Breviarul statistic al României”, vol. II, 1939, p. 366—367.

** Ca urmare a hotărîrilor plenarelor C.C. al P.C.R. din 19—20 august 1953 și 27—29 decembrie 1956 de schimbare a raportului între fondul de dezvoltare și fondul de consum în favoarea acestuia din urmă, fondul de dezvoltare economico-socială a scăzut, fapt ce s-a repercutat și asupra volumului investițiilor industriei grele ale cărei utilaje erau procurate în mare măsură pe calea importului.

¹⁷ Cornel Burtică, *Preocupări pentru creșterea eficienței întregii activități de comerț exterior*, în „Probleme economice”, nr. 1, din 1970, p. 26.

¹⁸ „Statisticeskii ežegodnik stran cilenov Soveta Ekonomiceskoi Vzaimopomosci”, 1971, p. 346—347.

¹⁹ Timp de mai mulți ani ponderea acestor mărfuri a reprezentat peste jumătate din importul total. „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1966, p. 473.

în care are loc un proces intens de industrializare. În același timp importul de mărfuri industriale de larg consum și mărfuri alimentare s-a menținut la circa 1/10 din totalul importului²⁰.

Structura și volumul comerțului exterior în perioada 1948—1965 evidențiază locul tot mai bun pe care România se situa în scara schimburilor internaționale, participarea tot mai activă la circuitul economic mondial, implicit la diviziunea internațională a muncii, din ce în ce mai specializată.

Gradul de eficiență a comerțului exterior, deși în continuă creștere în întreaga perioadă postbelică analizată, nu se situa la un nivel ridicat datorită, în cea mai mare măsură, structurii fondului de mărfuri oferit pentru export și a celui importat. În condițiile în care ponderea exportului de mașini, utilaje și mijloace de transport și produse chimice era încă mică — deși crescuse de la 5,9% în 1950 și 18,9% în 1960 la peste 25% în 1965 — se livrau încă la export, pentru acoperirea importurilor necesare, îndeosebi a celor de mașini și utilaje, un sortiment de mărfuri cu un grad inferior de prelucrare²¹, cu un volum de manoperă și cercetare științifică de nivel mediu, ceea ce se reflecta în diferențe mari între prețul mediu pe țară al mărfurilor importate și a celor exportate²².

REPARTIȚIA GEOGRAFICĂ A COMERȚULUI EXTERIOR

Odată cu creșterea și diversificarea volumului comerțului exterior, România a acționat pentru extinderea continuă a ariei geografice a țărilor cu care să întrețină, pe baze echitabile, relații comerciale și de cooperare economică și tehnico-științifică. În acest sens, încă din anii refacerii și reconstrucției economice, P.C.R. și statul democrat-popular apreciau că asemenea relații depășesc cadrul avantajelor economice reciproce, ele constituind un mijloc important pentru promovarea coexistenței pașnice între statele cu orînduri sociale diferite, pentru îmbunătățirea climatului internațional, pentru realizarea destinderii și înțelegerii între popoare²³.

Totodată, România s-a pronunțat pentru dezvoltarea schimburilor economice cu toate țările, indiferent de orînduirea socială economică, pe baza respectului reciproc, a egalității în drepturi a tuturor statelor, mari sau mici. „Noi sintem împotriva oricărei discriminări, — sublinia primul secretar de atunci al C.C. al P.C.R., Gheorghe Gheorghiu-Dej, vorbind despre relațiile economice externe pe care le promova România — consi-

²⁰ „Anuarul statistic al Republicii Socialiste România”, 1966, p. 473.

²¹ Situația deficitară a industriei constructoare de mașini în ce privește atît posibilitățile de acoperire a mașinilor și utilajelor pentru nevoile de investiții, cît și participarea la export cu mărfuri de înaltă tehnicitate, competitive, își avea originea și în structura cadru a acestei ramuri industriale, care a început să se contureze în primii ani postbelici, cînd se punea în mod acut problema producției pentru nevoile interne, importul realizîndu-se cu mare dificultate. În condițiile începutului industrializării, nu s-a pus în principal problema stabilirii unei structuri optime a producției pentru export de mașini și utilaje, ci aceea a satisfacerii, în condițiile grele de embargo al țărilor capitaliste, a necesităților interne pentru industrializarea țării. Vezi: Cornel Burtică, *Op. cit.*, „Probleme economice”, nr. 1 din 1970, p. 29.

²² În 1965, prețul mediu pe tonă la importul și exportul de mașini și utilaje, și produse chimice era de 11.986 lei valută la importul de mașini și utilaje față de 5 476 lei obținut la export și de 1 127 lei și respectiv 523 lei valută pentru produsele chimice. Cf. Cornel Burtică, *Op. cit.*, „Probleme economice”, nr. 1 din 1970, p. 27.

²³ Ion Alexandrescu, *Concepția și activitatea P.C.R. și a guvernului democrat privind relațiile economice externe ale României (1945—1948)* în „Anale de istorie”, nr. 6 din 1972, p. 102.

derind de vitală importanță pentru economia tuturor țărilor, cât și pentru ansamblul economiei mondiale, înlăturarea opreliștilor puse în calea comerțului între țări, restabilirea și dezvoltarea legăturilor comerciale tradiționale, intensificarea schimburilor între toate țările”²⁴.

Înfăptuirea unei asemenea politici a permis statornicirea de noi legături cu numeroase țări, fapt ce se reflectă în creșterea continuă a numărului partenerilor României și adâncirea relațiilor existente. Astfel, de la 29 de state cu care țara noastră întreținea relații comerciale și de cooperare în anul 1948²⁵, sfera acestora s-a extins la 98 de state în 1965²⁶, aflate pe toate continentele. Cu multe dintre aceste țări raporturile economice beneficiau de un cadru stabil, creat prin acordurile comerciale și de cooperare economică.

Locul central în comerțul exterior, sub raportul ponderii în relațiile economice externe, au continuat să-l aibă țările socialiste. Conform datelor tabelului nr. 3, în perioada 1950—1958, ele au deținut circa 4/5 din volumul total al schimburilor de mărfuri ale României. Livrările reciproce între aceste țări au crescut, în perioada 1948—1965, de circa 7 ori, de la 1,2 la 8,5 miliarde lei valută. Volumul comerțului cu țările membre CAER a sporit mai rapid decât ansamblul comerțului exterior cu țările socialiste. Comparativ cu anul 1960, acesta era în anul 1965 de 1,45 ori mai mare, în timp ce volumul cu toate celelalte țări socialiste, nemembre ale CAER, crescuse de 1,15 ori. Principalul partener comercial al României a fost Uniunea Sovietică, volumul absolut al schimburilor economice româno-sovietice aflându-se în continuă creștere și diversificare²⁷.

Tabel nr. 3

Greutatea specifică a țărilor socialiste și a țărilor capitaliste (inclusiv țările în curs de dezvoltare) în volumul comerțului exterior al României, 1948, 1950—1965*

	1948	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965
Țări socialiste	73	83	80	84	84	81	80	78	77	78	80	73	69	68	69	68	65
Țări capitaliste	27	17	20	16	16	19	20	22	23	22	20	27	31	32	31	32	35

* Pentru anii 1948—1956 s-au utilizat datele din *Dezvoltarea economiei R.P.R. pe drumul socialismului. 1948—1957*, Edit. Academiei R.P.R., 1958, p. 396, iar pentru anii 1959—1965 datele din *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1966, p. 467—471. Pentru anii 1957 și 1958 datele din *Economia României între anii 1944—1959*, Edit. Academiei R.P.R., 1959, p. 580.

²⁴ Gheorghe Gheorghiu Dej, *Cuvintare rostită la Adunarea festivă pentru sărbătorirea celei de-a 11-a aniversări a eliberării României*, E.S.P.L.P., 1955, p. 39.

²⁵ *La Roumanie dans le commerce mondial: 1944—1964*, Bucarest, 1964, p. 49.

²⁶ Ion Pățan, *România în configurația relațiilor economice internaționale*, în „Probleme economice”, nr. 4 din 1971, p. 81.

²⁷ În anul 1948 comerțul româno-sovietic reprezenta circa 4/5 din volumul total al schimburilor comerciale ale României și a continuat să dețină o pondere foarte importantă și în anii următori. În 1960 Uniunea Sovietică deținea circa 55% din comerțul cu țările socialiste și circa 40% din volumul total al comerțului exterior al României, iar în 1965 60% și respectiv 39%.

Trebuie remarcat totodată că dacă în ansamblul schimburilor comerciale ale țărilor membre ale CAER, ponderea României s-a menținut în perioada 1950—1965, la un nivel aproape constant, fiind de 5,6% în 1950 și 5,5% în 1965, exportul românesc a crescut sensibil, de la 5,0% în 1950 la 5,5 în 1965, în timp ce importul din aceste țări a scăzut treptat de la 6,2% în 1950 la 5,5% în 1965²⁸, ceea ce evidențiază îmbunătățirea poziției României în comerțul cu aceste țări, fapt demonstrat și de îmbunătățirea balanței comerciale cu aceste state*.

Evoluția structurii exportului românesc în țările socialiste reliefează tendința constantă de creștere a ponderii produselor de proveniență industrială, cu deosebire a celor cu un grad ridicat de industrializare și lărgirea, totodată, a nomenclatorului acestora, paralel cu scăderea greutății specifice a grupelor de mărfuri „combustibil, materii prime, minerale, metale”, „materii prime de proveniență vegetală și animală (în afară de cele alimentare)” și „materii prime pentru producția mărfurilor alimentare”²⁹.

Dezvoltarea și diversificarea economică au amplificat necesitățile de importuri ale țării noastre, ca și posibilitățile de desfacere a unor cantități sporite de mărfuri pe piața românească. Concomitent cu menținerea la un nivel ridicat a ponderii grupei „mașini și utilaje”, care fac din România unul din principalii parteneri ai celorlalte țări socialiste în ce privește aceste mărfuri, cote însemnate au deținut și grupele de mărfuri „combustibili, materii prime, minerale, metale”³⁰.

Către sfârșitul deceniului al 6-lea, numărul țărilor și volumul schimburilor realizat de România cu țările capitaliste dezvoltate și cu țările în curs de dezvoltare a crescut considerabil. Dacă în 1948 numărul acestora era de 26, în 1950 era de numai 22, pentru ca în anul 1955 să ajungă la 52 de țări. Această evoluție era consecința firească a destinderii care începuse a se contura în viața internațională spre mijlocul deceniului al șaselea, îmbunătățirii climatului politic internațional, fapte ce favorizau, în virtutea intercondiționării naturale, dezvoltarea contactelor economice între state.

Relațiile economice cu țările capitaliste dezvoltate s-au dezvoltat rapid și au căpătat un conținut nou după al doilea război mondial, determinate, pe de o parte, de necesitățile izvorite din procesul intens de industrializare a țării și consecvența politicii de înfăptuire a acestui proces pe baza realizărilor de vîrf ale tehnicii și, pe de altă parte, de angrenarea tot mai activă a României în circuitul economic mondial.

Noi perspective au fost deschise comerțului României cu țările capitaliste datorită cursului spre rezolvarea pe calea tratativilor a unor probleme litigioase interstatale în suspensie, de după 1956 pînă spre jumătatea deceniului al 7-lea, de natură economică și financiară, apărute în

²⁸ „Statisticeskii eĵegodnik stran-cilenov Soveta Ekonomiceskoi Vzaimopomoŝi”, 1971, p. 343.

* În perioada 1958—1965 aceasta a fost în ansamblu echilibrată, înregistrîndu-se deficite notabile cu unele țări mai dezvoltate industrial — Cehoslovacia și R. D. Germană — precum și unele excedente cu alte țări socialiste.

²⁹ *România socialistă și cooperarea internațională*, Edit. politică, București, 1969, p. 209, 211.

³⁰ *Idem*, p. 212.

perioada postbelică*. La aceasta a contribuit și activitatea desfășurată în sensul cunoașterii reciproce a posibilităților și necesităților economiilor respective prin intermediul expozițiilor economice, a târgurilor și expozițiilor internaționale.

După 1954, când a fost încheiat acordul economic româno-francez de lungă durată, primul de acest fel încheiat cu o țară capitalistă dezvoltată, numărul statelor cu care România întreținea relații comerciale pe baza unor astfel de instrumente pe termen lung a sporit, conferind acestora un cadru mai propice de extindere.

În ansamblul schimburilor economice externe ale României, creșterea comerțului exterior efectuat cu țările capitaliste dezvoltate în perioada 1950—1965 devansează creșterea comerțului exterior total, fapt datorat reluării unor vechi legături de schimb, tradiționale, diminuate artificial în perioada „războiului rece”.

Ponderea cea mai mare revine, conform tabelului nr. 4, țărilor capitaliste europene, urmate de cele din Asia și America de nord**. Patru dintre țările europene occidentale dețineau în 1965 circa 4/5 din volumul total al schimburilor cu țările europene dezvoltate — R. F. Germania 32%, Italia 21%, Anglia 14%, Franța 13% — și circa 73% din volumul

Tabel nr. 4

Valoarea schimburilor comerciale ale României cu țările capitaliste dezvoltate, în perioada 1950—1965***
— milioane lei valută —

	1950	1960	1965
TOTAL :	310,8	1 706,1	3 580,2
din care			
— Export	69,0	839,2	1 513,5
— Import	241,0	866,9	2 066,7

total al schimburilor cu țările capitaliste dezvoltate. În 1964 au fost revizuite favorabil procedurile de autorizare a exporturilor S.U.A. în România, fapt ce a facilitat dezvoltarea ulterioară rapidă a schimburilor comerciale româno-americane³¹.

* După anul 1956 și pînă în 1965 România a dus tratative sau a reglementat problemele economico-financiare în suspensie cu Grecia (1956), Franța (1959), S.U.A. (1960), Austria (1963).

** Orientarea geografică a comerțului exterior al României cu țările capitaliste dezvoltate

— în milioane lei-valută —

	1950	1960	1965
TOTAL țări capitaliste dezvoltate,	310,8	1 706,1	3 580,2
din care :			
Europa	307,2	1 643,5	3 294,9
Asia	—	13,0	210,6
America de Nord	3,6	49,6	74,4
Australia și Oceania	—	—	0,3

*** Vezi *România socialistă și cooperarea internațională* ..., p. 235.

³¹ „Revista economică”, nr. 26 din 2 iulie 1976, p. 26.

Creșterea volumului schimburilor cu țările capitaliste dezvoltate a fost însoțită și de o îmbunătățire a structurii comerțului României cu aceste țări, a cărei tendință era sporirea ponderii produselor cu un anumit grad de prelucrare industrială, care în 1965 reprezenta circa 31% din total, precum și reducerea continuă a ponderii combustibilului, materiilor prime minerale și a metalelor (de la 35,9% în 1955 la 19,4% în 1965). Exportul mașinilor și utilajelor se afla încă la un nivel cu totul neînsemnat, sub 1%, iar al produselor chimice era de 3,6%. Alte grupe de mărfuri, ca materii prime, combustibili, semifabricate și materiale cu destinație productivă, alcătuiau o poziție deosebit de importantă a exportului românesc, reprezentând circa 68% din total³².

Caracteristica principală pentru importurile României din țările capitaliste dezvoltate o constituie ponderea ridicată a mașinilor și utilajelor complexe — care era în 1965 de circa 43% din volumul total al acestora —, precum și ponderea importantă — circa 40% — a materiilor prime, combustibilului, semifabricatelor și materialelor destinate producției, precum și greutatea specifică redusă a produselor alimentare și a mărfurilor de larg consum³³.

În ansamblu, schimburile economice ale României cu țările capitaliste dezvoltate evidențiază atit greutatea specifică ridicată în cadrul importurilor a produselor de mare complexitate și înaltă tehnicitate, care permit valorificarea muncii și a resurselor naturale interne la un nivel ridicat, tehnicitatea mai redusă cit și tendința de creștere a volumului mărfurilor românești cu un grad mai mare de prelucrare industrială exportate în aceste țări.

România, ea însăși țară aflată în plin proces de dezvoltare, acordă un interes deosebit extinderii relațiilor economice cu noile state din Africa, Asia și America Latină³⁴, împărțășind preocupările lor pentru accelerarea dezvoltării economice, eliminarea practicilor discriminatorii și a barierelor artificiale, lichidarea decalajului care le separa din punct de vedere economic de țările dezvoltate.

Volumul schimburilor externe cu aceste state înregistrează un ritm de creștere superior sporului de ansamblu al comerțului nostru exterior, căpătînd un adevărat impuls după cucerirea independenței a noi și noi popoare și trecerea acestora pe o cale de dezvoltare proprie, conformă cu interesele lor naționale. Ponderea acestor țări în comerțul exterior al României a crescut de la 4,7% în 1960 la 7,8% în 1967³⁵. Ea era încă redusă față de necesitățile și posibilitățile reale ale statelor respective, fiind influențată, între altele, și de distanțele mari dintre România și o parte din aceste țări și implicit de costurile ridicate ale transportului. Un loc deosebit în volumul schimburilor comerciale efectuate cu țările în curs de dezvoltare îl ocupă statele din Orientul apropiat și Africa de nord, relații caracterizate prin vechi legături tradiționale.

³² *România socialistă și cooperarea internațională* ..., p. 243.

³³ *Idem*, 243.

³⁴ În 1959 România întreține relații economice cu 35 de state în curs de dezvoltare. Cf. *România socialistă (Cifre și fapte)*, 1969, p. 97.

³⁵ *România socialistă și cooperarea internațională* ..., p. 259—263.

Structura schimbului de mărfuri a cunoscut o îmbunătățire continuă. Ponderea grupei „materii prime de proveniență vegetală și animală (în afară de cele alimentare)” în volumul total al schimburilor a scăzut de la peste 3/4 în 1950 la circa 1/3 în 1968. În exportul românesc către aceste state prevalează produsele industriale : o mare parte a instalațiilor de foraj exportate, tractoare, strunguri iau drumul acestor state ³⁶.

Pe măsura dezvoltării economice a țărilor în curs de dezvoltare, a industrializării lor, pe lista mărfurilor lor de export încep să apară produsele industriale. Importul românesc din aceste țări se află într-un continuu proces de diversificare deși predomină minereuri și materii prime care asigură în mare parte necesitățile României de asemenea produse.

În cadrul politicii generale pe care o desfășoară pe plan internațional, România acționează pentru dezvoltarea largă și nestingherită a relațiilor economice internaționale sub diverse forme, văzînd în aceasta o componentă de bază a climatului internațional, a consolidării principiilor coexistenței pașnice, a

ACTIVITATEA ROMÂNIEI PENTRU STATUAREA UNOR PRINCIPII ECHITABILE ALE COOPERĂRII ȘI COLABORĂRII ECONOMICE INTERNAȚIONALE

progrésului economic și social al popoarelor lumii. „Dezvoltarea comerțului, a relațiilor economice pe baza avantajelor reciproce, precum și extinderea legăturilor tehnico-științifice, a schimburilor culturale — se aprecia în Declarația adoptată de Plenara lărgită a Comitetului Central al partidului din 15—22 aprilie 1964 pe baza experienței acumulate — reprezintă un mijloc deosebit de important pentru promovarea coexistenței pașnice între state cu orînduiri sociale diferite, pentru îmbunătățirea climatului internațional, realizarea destinderii și păcii în lume” ³⁷.

Aceste considerențe explică consecvența cu care România acționează pentru îmbunătățirea climatului politic internațional, pentru ca raporturile dintre state să fie rigurose reglementate pe baza dreptului internațional. În diferite organisme sau reuniuni internaționale ea s-a pronunțat pentru afirmarea intereselor țărilor mici și mijlocii, a egalității în drepturi, pentru eliminarea oricăror discriminări din viața economică internațională și promovarea lor neabătută în relațiile economice interstatale.

Încă din 1957, la a 12-a sesiune a Adunării Generale a O.N.U., la mai puțin de doi ani de la admiterea sa în această organizație, România propunea elaborarea și adoptarea de către O.N.U. a unei declarații de principii menite să stea la baza relațiilor economice dintre statele membre, la baza cooperării economice internaționale, între care, respectarea independenței economice a fiecărui stat, a dreptului suveran al fiecărei țări de a dispune de propriile sale bogății și resurse naturale, respectarea egalității, a schimburilor echivalente și a avantajelor reciproce în relațiile economice și comerciale dintre state, acordarea de asistență tehnică și sprijin economic țărilor în curs de dezvoltare economică, fără condiții care ar putea prejudicia independența economică sau politică a acestor țări, și

³⁶ Idem, p. 259—264.

³⁷ *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale, adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, Edit. politică, București, p. 23—24.

organizarea unor contacte și schimburi de experiență pe tărîm economic, științific și tehnic etc.³⁸.

În cadrul Comisiei economice a O.N.U. pentru Europa, România a depus eforturi pentru eliminarea obstacolelor din calea comerțului european, facilitarea formelor moderne de cooperare economică, industrială și tehnico-științifică, sprijinirea eforturilor proprii ale țărilor europene în curs de dezvoltare pentru atenuarea și lichidarea apoi a decalajului care le desparte de țările avansate din punct de vedere economic³⁹. Din inițiativa sa s-au pus bazele cooperării, prin intermediul Comisiei, în domenii de mare interes, cum ar fi industria gazului, industria chimică, aplicarea științei și tehnologiei la dezvoltare, cooperarea industrială și altele. Trei din cele 15 organe speciale ale Comisiei — Comisia gazului, Comitetul pentru industria chimică, consilierii guvernelor C.E.E./O.N.U. pentru știință și tehnologie — au fost create din inițiativa României⁴⁰. Ca o expresie a aprecierii acestei activități, în decursul anilor conducerea lucrărilor Comisiei și a majorității organelor principale ale acesteia a fost încredințată unor reprezentanți români⁴¹.

În consens cu politica de promovare a relațiilor economice dintre țări cu sisteme social-economice diferite și diferențiate ca nivel de dezvoltare, România a participat activ la prima Conferință a Națiunilor Unite pentru comerț și dezvoltare, desfășurată la Geneva (martie—iunie 1964), apreciind că lucrările Conferinței pot contribui la găsirea unor soluții adecvate în scopul transformării comerțului mondial într-un instrument eficace al creșterii economice a tuturor țărilor și în primul rînd a țărilor în curs de dezvoltare, al progresului economic⁴². Delegația română a propus o serie de măsuri⁴³ menite să contribuie la crearea unui climat favorabil sporirii comerțului internațional, asigurării participării echitabile a țărilor în curs de dezvoltare la schimbul internațional, atît pe calea sistemului generalizat de preferințe, cit și a altor măsuri⁴⁴. România s-a pronunțat pentru reducerea barierelor tarifare și netarifare ridicate de statele dezvoltate în calea comerțului internațional, pentru transferul net de resurse financiare spre țările în curs de dezvoltare, în proporție de 1% din produsul net al țărilor dezvoltate din punct de vedere economic.

³⁸ Pentru acțiunea României în vederea elaborării unei declarații universale asupra principiilor colaborării economice internaționale, vezi *România socialistă și cooperarea internațională*, Edit. politică, București, 1969, p. 46—66.

³⁹ Nicolae Dinu, Ștefan Mășu, *Comisia economică a O.N.U. pentru Europa*. Documentar, Edit. politică, 1974, p. 37; *Dezvoltarea economică a României. 1944—1964*, ... p. 726.

⁴⁰ Nicolae Dinu, Ștefan Mășu, *Op. cit.*, p. 38.

⁴¹ În perioada 1959—1962 funcția de vicepreședinte și apoi de președinte al Comisiei (1962—1963) a revenit reprezentantului României, Gheorghe Rădulescu (vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al României). Reprezentanți ai țării noastre au asigurat, începînd din 1954, pentru perioada de la 1 la 8 ani, conducerea a 8 din cele 15 organe principale ale Comisiei iar un număr însemnat de asemenea funcții au fost deținute de delegați români și în cadrul celorlalte organisme ale C.E.E./O.N.U. Cf. Nicolae Dinu, Ștefan Mășu, *Op. cit.*, p. 39.

⁴² Vezi mesajul președintelui Consiliului de Stat al R. P. Române Gheorghe Gheorghiu-Dej adresat Conferinței Națiunilor Unite pentru comerț și dezvoltare în „Scnteia”, nr. 6 209 din 27 martie 1964.

⁴³ Vezi cuvîntarea conducătorului delegației române la Conferința Națiunilor Unite pentru comerț și dezvoltare, în „Scnteia”, nr. 6 216 din 3 aprilie 1964.

⁴⁴ Ion Pățan, *România în configurația relațiilor economice internaționale*, în „Probleme economice”, nr. 4 din 1971, p. 78.

Două dintre propunerile românești la Conferință, și anume cea privind dezvoltarea cooperării economice, inclusiv prin livrări de echipament pe credit rambursabil în produse rezultate din obiectivele construite cu astfel de echipament sau eventual cu alte mărfuri, și cea referitoare la importanța și eficacitatea acordurilor comerciale de lungă durată pentru stabilitatea și dezvoltarea schimburilor internaționale au fost adoptate sub formă de rezoluții ale Conferinței⁴⁵.

România a participat activ și la lucrările Conferinței O.N.U. privind folosirea științei și tehnicii în interesul regiunilor insuficient dezvoltate, care s-a ținut la Geneva în februarie 1963⁴⁶, exprimând hotărârea sa de a contribui, pe măsura posibilităților de care dispune, la rezolvarea problemelor complexe ale dezvoltării social-economice a țărilor de curînd eliberate.

O bogată și fructuoasă activitate a desfășurat România în cadrul instituțiilor specializate ale O.N.U. — U.N.E.S.C.O., F.A.O., A.I.E.A., O.I.M. și alte organizații, unde, singură sau alături de delegațiile altor state, a inițiat numeroase acțiuni de colaborare, materializate în rezoluții, recomandări sau documente de lucru ale altor organisme⁴⁷.

Ținînd seama de avantajele ce decurg din folosirea cooperării așezate pe baze economice reciproc avantajoase, fără condiții politice, în raport cu formele simple de comerț internațional — stimularea dezvoltării economice printr-o mai mare stabilitate între parteneri, posibilitățile sporite de însușire într-un termen scurt a tehnicilor și tehnologiilor moderne de fabricație, evitarea, fie și parțială, a unor greutăți de ordin valutar, și deci utilizarea avantajoasă a disponibilităților financiare, folosirea mai eficientă a forței de muncă, perfecționarea cadrelor și a comerțului exterior între țările partenere⁴⁸ —, România s-a pronunțat pentru dezvoltarea cooperării în producție, în comercializarea produselor și în domeniul tehnico-științific.

Experiența acumulată în procesul creării unei industrii petroliere moderne a îndreptățit propunerea sa făcută la a 13-a sesiune a Adunării Generale a O.N.U. de a se organiza în cadrul acestei organizații, pentru țările posesoare de zăcăminte petroliere dar cu o industrie petrolieră insuficient dezvoltată, o largă cooperare internațională în vederea acordării de asistență tehnică în scopul accelerării progresului lor economic și social.

COLABORAREA ȘI COOPERAREA ECONOMICĂ ȘI TEHNICO-ȘTIINȚIFICĂ A ROMÂNIEI CU ALTE STATE

Alături de comerțul exterior care reprezenta principala formă a relațiilor economice externe s-a impus cu necesitate colaborarea și cooperarea economică

cu alte state, ca o formă adecvată care favorizează extinderea continuă, în ritm susținut, a schimburilor economice.

⁴⁵ *Histoire chronologique de la Roumanie*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 425.

⁴⁶ *Dezvoltarea economică a României. 1944—1964*, ... p. 727.

⁴⁷ Pentru activitatea României în diferite organisme din sistemul O.N.U. vezi *România în sistemul Națiunilor Unite*, Edit. politică, București, 1974, p. 385—409; *România socialistă și cooperarea internațională*, Edit. politică, București, 1969, p. 332—350.

⁴⁸ Pentru avantajele ce decurg din cooperarea economică internațională vezi M. Levente, N. N. Constantinescu, *De la relații externe simple la forme moderne de cooperare în producție*, în „Probleme economice”, nr. 1 din 1969, p. 85.

Pe fondul condițiilor economice obiective, a situației internaționale, politica economică postbelică a României a avut în permanență în centrul său extinderea și adâncirea colaborării și cooperării economice și tehnico-științifice cu toate țările socialiste. Acestei orientări, determinată de interesele fundamentale politice — comunitatea de orinduire, ideologie, țeluri și aspirații comune ale acestor țări — și de poziția teritorială și sistemul de organizare a producției, de nivelul dezvoltării forțelor de producție, de structura economiei naționale și posibilitățile de schimb, i-a corespuns, pe măsura creșterii potențialului economic, științific și tehnic al fiecărei țări, diferite forme și metode de colaborare.

Clădirea sistemului de relații economice socialiste internaționale, concomitent cu crearea bazei tehnice-materiale a socialismului, a necesitat căutări continue pentru stabilirea acelor principii și forme de colaborare care să corespundă intereselor tuturor țărilor socialiste. Constituirea, dezvoltarea și perfecționarea lui permanentă s-au dovedit probleme de mare complexitate. Alături de relațiile bilaterale, care au cunoscut o largă dezvoltare încă din primii ani postbelici, s-au dezvoltat și relații multilaterale, atât în cadrul unor organizații internaționale ale țărilor socialiste, cât și prin înțelegeri directe, realizate între mai multe țări interesate în promovarea unor acțiuni de cooperare.

Locul principal în sistemul de colaborare pe baze multilaterale îl ocupă Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.), grupare economică subregională cu caracter deschis, creată la 25 ianuarie 1949, la Consfătuirea economică a reprezentanților Bulgariei, Cehoslovaciei, Poloniei, României, Ungariei și U.R.S.S., consacrată examinării posibilităților lărgirii raporturilor economice ale țărilor participante. Obiectivele concrete stabilite atunci în documentul de constituire au vizat schimbul de experiență economică, creșterea livrărilor reciproce, acordarea de asistență tehnică, ajutor reciproc cu materii prime, produse alimentare, mașini, utilaje ș.a.

România, țară fondatoare, a acționat în cadrul C.A.E.R. pentru perfecționarea continuă a activității acestuia în contextul liberului consimțământ și al dreptului fiecărei țări de a-și manifesta interesul de a participa la orice acțiune de colaborare. Ea s-a pronunțat pentru găsirea acelor metode și forme de colaborare care, ținând seama de realități, de interesele fiecărei țări în parte și de cele de ansamblu ale statelor membre, ale tuturor țărilor socialiste, să creeze condițiile necesare pentru participarea la activitățile C.A.E.R. a celorlalte țări socialiste*, să înlesnească cuprinderea altor state⁴⁹. România s-a pronunțat pentru promovarea unor legături economice sau de altă natură, care să excludă posibilitatea prejudicierii intereselor vreunuia dintre parteneri, găsirea formelor de colaborare care

---

* În 1949 a fost primită în C.A.E.R. Albania (din anul 1962 nu mai participă la ședințele C.A.E.R.), în 1950 R. D. Germană, în 1962 R. P. Mongolă, în 1972 Republica Cuba. În conformitate cu acordul dintre C.A.E.R. și R. S. F. Iugoslavia încheiat în 1964, Iugoslavia participă — în probleme care prezintă interes reciproc, la lucrările sesiunilor Consiliului, ale Comitetului executiv și ale unui însemnat număr de alte organe reprezentative ale C.A.E.R.

⁴⁹ *Declarație cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată la Plenara lărgită a C.C. al P.M.R. din aprilie 1964*, Edit. politică, București, 1964, p. 35.

să permită statelor să-și exercite dreptul asupra resurselor lor materiale și umane, să asigure deplina egalitate în drepturi în relațiile reciproce. A militat, de asemenea, pentru unirea și coordonarea eforturilor în vederea accelerării progresului economic și tehnic în fiecare din țările membre, a ridicării nivelului industrializării, creșterii productivității muncii și a venitului național al popoarelor țărilor membre ale C.A.E.R.

Un rol de maximă importanță în dezvoltarea și perfecționarea activității de colaborare în cadrul C.A.E.R. l-au avut consfătuirile și întilnirile care au loc cu participarea conducătorilor de partid și de stat din țările membre, în cadrul cărora s-au convenit și trasat direcțiile și orientarea activității Consiliului în diferite etape. Istoria primei organizații economice internaționale a țărilor socialiste — C.A.E.R. — consemnează o serie de acțiuni și momente deosebite, avînd drept obiectiv stabilirea principiilor menite să asigure dezvoltarea continuă și intensificarea conlucrării fructuoase dintre țările membre ⁵⁰.

Astfel, Consfătuirea din mai 1958 a subliniat necesitatea ca la întocmirea planurilor lor naționale țările respective să aibă în vedere interesele reciproce de colaborare; de asemenea, a elaborat și aprobat recomandări coordonate în problemele cooperării și specializării internaționale a producției într-o seamă de ramuri industriale, mai ales în construcțiile de mașini și a recomandat folosirea unor forme eficiente de colaborare în domeniul ramurilor producătoare de materii prime și al energiei ⁵¹.

O mare importanță pentru dezvoltarea colaborării dintre țările membre a avut-o adoptarea, în decembrie 1959, a statutului CAER, în care au fost definite, în conformitate cu experiența acumulată pînă atunci scopurile, principiile colaborării, atribuțiile, modalitățile de conlucrare și structura organizatorică a Consiliului. Scopul activității C.A.E.R., se arată în articolul I din Statut, „este acela de a contribui, prin unirea și coordonarea eforturilor țărilor membre ale Consiliului, la dezvoltarea planică a economiei naționale, la accelerarea progresului economic și tehnic în aceste țări, la ridicarea nivelului industrializării țărilor cu industrie mai puțin dezvoltată, la creșterea continuă a productivității muncii și la ridicarea neîncetată a bunăstării popoarelor țărilor membre ale Consiliului” ⁵². Statutul a consacrat totodată ca principii fundamentale ale relațiilor de colaborare economică, tehnico-științifică ale țărilor membre, egalitatea deplină în drepturi, respectarea suveranității și intereselor naționale, neamestecul în treburile interne, avantajul reciproc și într-ajutorare tovarășească. Statutul prevede, de asemenea, dezvoltarea legăturilor economice ale țărilor membre cu toate țările lumii, indiferent de orînduirea lor socială și de stat, pe baza principiilor egalității, avantajului reciproc, neamestecului în treburile interne.

Pe aceeași linie a statuării cadrului de desfășurare a activității C.A.E.R. se înscrie și Consfătuirea din iunie 1962, de la Moscova, care a aprobat „Principiile fundamentale ale diviziunii internaționale a muncii”,

---

⁵⁰ Pentru etapele importante ale adîncirii colaborării dintre țările membre ale C.A.E.R., vezi Gheorghe Rădulescu, *25 de ani de la crearea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc*, în „Era socialistă”, nr. 2 din 1974, p. 7—8.

⁵¹ *Idem*, p. 7.

⁵² Pentru colaborarea României în cadrul C.A.E.R., structura și modalitățile de lucru vezi și *România socialistă și cooperarea internațională*, Edit. politică, București, 1969, p. 172—199.

pe care le-a recomandat ca bază pentru promovarea eficientă, în perspectivă, a colaborării economice. Conform acestora, metoda de bază a colaborării în cadrul Consiliului o constituie coordonarea planurilor de dezvoltare economică a țărilor membre. Consfătuirea a subliniat totodată necesitatea acordării unei deosebite atenții accelerării lucrărilor de specializare și cooperare internațională în producție, îndeosebi în fabricarea mașinilor și utilajelor moderne, deficitare, inclusiv a utilajelor pentru noile ramuri ale construcțiilor de mașini, precum și a coordonării principalelor cercetări științifice și tehnice, care prezintă interes pentru țările interesate.

Un an mai târziu, Consfătuirea din iulie 1963 indica din nou să se acorde o atenție majoră problemelor și direcțiilor principale ale specializării și cooperării internaționale în producție, satisfacerii nevoilor crescînde ale țărilor membre ale C.A.E.R. în ce privește combustibilii, energia electrică, materiile prime, dezvoltării industriei chimice, construcțiilor de mașini, electronicii și altor ramuri din cele mai noi ale economiei naționale, precum și pregătirii și efectuării coordonării planurilor pe 1966—1970⁵³.

Scopurile urmărite, sistemul economic și ideologic comun, stabilirea unor principii de colaborare unanim acceptate de țările membre, nu au dus însă în mod automat la aplicarea lor fermă, în practică. Pe parcursul dezvoltării relațiilor economice între țările socialiste membre ale C.A.E.R. s-au preconizat și forme și măsuri care veneau în contradicție cu principiile fundamentale convenite în raporturile dintre țările socialiste — planul unic și organul unic de planificare, comune pentru toate țările membre, care, dacă ar fi fost realizate, ar fi dus la scoaterea unor funcții de conducere din competența partidului și statului respectiv și trecerea lor în atribuțiile unor organe sau organisme suprastatale⁵⁴, lezînd flagrant independența și suveranitatea națională a statelor membre, însăși normele și principiile convenite să stea la baza relațiilor țărilor socialiste⁵⁵.

Au fost necesare căutări, uneori îndelungi, și înfruntări ale diverselor puncte de vedere pentru armonizarea intereselor, găsirea și folosirea unor forme și metode de colaborare care să corespundă în cel mai înalt grad intereselor construcției socialiste în fiecare țară și să permită totodată participarea tuturor țărilor membre — aflate la niveluri diferite de dezvoltare economică, cu structuri și potențialuri diferite, reflectate în volumul venitului național și al producției pe locuitor, la activitatea comună de colaborare și cooperare.

Experiența acumulată în diferite etape ale desfășurării activității C.A.E.R. a permis stabilirea mai clară a formelor și metodelor colaborării, care s-au diversificat și și-au îmbogățit conținutul. Astfel, s-au cristalizat și instituit ca forme eficiente de colaborare, corespunzătoare caracterului planificat al economiilor naționale și intereselor țărilor socialiste de a promova relații economice stabile, pe termene îndelungate — coordonarea planurilor naționale unice pe baza recomandărilor C.A.E.R., supuse ratificării guvernelor țărilor participante, specializarea și cooperarea în pro-

⁵³ *România socialistă și cooperarea internațională*, Edit. politică, București, 1969, p. 174.

⁵⁴ *Declarație cu privire la poziția P.M.R. în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. al P.M.R., din aprilie 1964*, p. 32.

⁵⁵ *Concepții potrivnice principiilor de bază ale relațiilor economice dintre țările socialiste. Despre „Complexul economic interestatal”, în general, și despre concretizarea lui „Dunăreană”, în special*, în „Viața economică”, nr. 24 din 12 iunie 1964, p. 8—12.

ducție, coordonarea principalelor cercetări științifice și tehnice, construirea în comun de obiective economice proprietate a statelor pe teritoriul cărora s-au construit, schimbul de experiență și documentații tehnico-științifice, colaborarea în domeniul creditului, în transporturi, standardizare etc.

Dintre modalitățile noi de colaborare economică, neîntîlnite încă în practica relațiilor economice internaționale, se detașează, ca importanță și pondere, coordonarea planurilor economiilor naționale pe o perioadă de cinci ani sau o perspectivă mai îndelungată. Activitatea de colaborare în domeniul coordonării planurilor, începută în 1954* în legătură cu elaborarea de către țările membre a planurilor pe perioada 1956—1960, are drept obiectiv imbinarea specializării internaționale a producției cu dezvoltarea complexă, multilaterală a economiei fiecăreia dintre țările socialiste, lichidarea diferențelor formate în cursul istoriei între nivelurile lor economice, în primul rînd prin industrializarea țărilor cu nivel relativ scăzut de dezvoltare economică, creșterea producției materiale în fiecare țară și în întregul sistem mondial socialist⁵⁷.

Specializarea și cooperarea în producție urmăresc, pe de o parte, satisfacerea nevoilor proprii ale țărilor respective, cit și a necesităților celorlalte țări socialiste interesate, inclusiv exportul pe piața țărilor nesocialiste. Principalul, specializarea internațională și dezvoltarea complexă a economiei naționale în diferite țări socialiste se condiționează reciproc, imbinarea lor armonioasă urmînd să asigure folosirea cit mai deplină și economicoasă a forțelor de producție ale fiecărei țări socialiste⁵⁸.

Cooperarea în producție s-a desfășurat la început, în genere, sub forma livrărilor de produse finite. Din Polonia au fost importate motoare de 300 CP pentru acționarea unor instalații de foraj petrolier, iar din Uniunea Sovietică, motoare și unele părți din echipamentul necesar pentru construirea unor tipuri de nave, o parte din acestea fiind apoi exportate în U.R.S.S.⁵⁹ La jumătatea deceniului al șaptelea, acțiunea începută în 1956 de specializare și cooperare în producție a țărilor membre ale C.A.E.R. era în curs de desfășurare și adaptare la sarcinile dezvoltării economice a țărilor socialiste.

O formă de colaborare reciproc avantajoasă între țările socialiste s-a dovedit a fi, datorită condițiilor în care se realizează acordarea, de credite, îndeosebi sub formă de livrări de utilaje pentru producție și restituirea lor eșalonată pe un număr de ani sub formă de livrări de mărfuri sau produse obținute de la întreprinderile puse în funcțiune cu ajutorul acestui credit. S-au dovedit eficiente livrările de bunuri de echipament

* În primul ani după înființare, C.A.E.R. s-a ocupat îndeosebi de organizarea colaborării în domeniul Comerțului reciproc, al colaborării tehnico-științifice și schimbului de experiență. Începînd din anul 1956 s-au coordonat principalii indicatori ai dezvoltării unor ramuri de producție pentru perioada 1956—1960. Ulterior, au fost coordonate planurile țărilor membre ale C.A.E.R. privind perioada 1961—1965. *Dezvoltarea economică a României, 1944—1964*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1964, p. 699. Vezi și Alexandru Birlădeanu, *Relațiile economice dintre R. P. Română și țările socialiste*, în „Știința”, nr. 4 054 din 6 noiembrie 1957.

⁵⁷ Ion Gheorghe Maurer, *Temelja de neclintit a unității mișcării comuniste internaționale*, în „Știința”, nr. 6 066 din 4 noiembrie 1963.

⁵⁸ *Principiile fundamentale ale diviziunii internaționale socialiste a muncii*, în „Știința”, nr. 5 562 din 17 iunie 1962.

⁵⁹ *Dezvoltarea economică a României, 1944—1964 ...*, p. 701—702.

destinate construcției de unități industriale proprietate exclusivă a țării care primește credite, rambursabile prin livrări din producția obținută în aceste unități. România a fost prima țară socialistă care a încheiat un asemenea acord, încă din 1952, cu R. P. Ungară⁶⁰. Ea a parafat în 1958 și 1959 acorduri cu Cehoslovacia pentru construcția termocentralelor Luduș și Craiova și a unor linii de transport a energiei electrice în schimbul livrării de energie electrică, iar în 1956 și 1960 cu R. D. Germană, Cehoslovacia și R. P. Polonă pentru construirea și extinderea Combinatului de celuloză, pe bază de stuf, de la Brăila, prin livrarea de utilaje din partea acestor țări și rambursarea creditului acordat prin livrări de celuloză în proporții convenite, pe o durată mai îndelungată, la prețurile mondiale⁶¹.

Colaborarea s-a concretizat și în producerea în România de utilaj de foraj și extracție, instalații pentru rafinării, locomotive Diesel ș.a., pentru Polonia și importul de utilaje pentru industria celulozei și hîrtiei, utilaje pentru industria textilă, minieră din această țară. S-au luat hotăriri cu privire la specializarea și cooperarea între România și Cehoslovacia în ramura energetică, a construcției de mașini, siderurgie și chimie⁶². În 1964 au fost inaugurate lucrările de construire în comun de către România și Iugoslavia a sistemului hidroenergetic și de navigație Porțile de Fier.

Trebuie remarcat că, în condițiile progresului științific și tehnic rapid, s-a dovedit utilă colaborarea tehnico-științifică dintre țările socialiste concretizată în transmiterea fără plată a documentațiilor tehnice, acordarea de ajutor tehnic prin trimiterea de specialiști, schimb de experiență și de rezultate în cercetările efectuate, fapt ce a permis economisirea de forțe, mijloace materiale și financiare, un însemnat câștig de timp în rezolvarea introducerii unor probleme ale tehnicii și tehnologiei avansate, în cercetările științifice.

Prin intermediul comisiilor guvernamentale de colaborare tehnico-științifică bilaterale, România a primit, de la înființarea acestor comisii pînă în 1964 — documentații pentru circa 5 400 teme și a acordat ajutor în aproape 3 700 teme⁶³. În această perioadă, în România s-au documentat cea 3 400 specialiști, iar aproximativ 4 400 specialiști români au vizitat diferite obiective economice pentru documentare din țările socialiste⁶⁴.

Practica relațiilor de colaborare între țările socialiste a dovedit însemnătatea deosebită a consultărilor bilaterale, ca cea mai eficientă metodă de coordonare a planurilor de dezvoltare a economiei. Ca urmare au fost constituite, pe bază de acorduri, comisii mixte guvernamentale de colaborare economică și tehnico-științifică⁶⁵, ce-și desfășoară activitatea pe baza hotărîrilor guvernelor care le-au creat.

⁶⁰ *Idem*, p. 707.

⁶¹ *Idem*, p. 707; M. Florescu, *Colaborarea dintre țările socialiste în domeniul dezvoltării industriei chimice*, în „Probleme economice”, nr. 6 din 1957, p. 13.

⁶² *Dezvoltarea economică a României. 1944—1964*, p. 708.

⁶³ *Idem*, p. 709.

⁶⁴ *Idem*, p. 710.

⁶⁵ Pînă în 1965 au fost create comisii mixte guvernamentale româno-ungară (1958), româno-polonă (1958), româno-cehoslovacă (1958), româno-bulgară (1959), româno-(est) germană (1962), româno-iugoslavă (1964), româno-sovietică (1965) și româno-chineză (1965). Vezi Gh. Surpat, Nicolae Ionel, *Aspecte ale relațiilor economice ale României cu țările socialiste*, în „Probleme economice”, nr. 2 din 1968, p. 80.

România participă, de asemenea, la activitatea altor organizații economice internaționale specializate ⁶⁶, înființate de țările socialiste cum sînt: Organizația de colaborare a căilor ferate (O.C.C.F.), înființată în 1956; Organizația de colaborare a țărilor socialiste în domeniul comunicațiilor poștale și telecomunicațiilor (O.C.P.T.), înființată în 1957; Direcția centrală de dispeceri a sistemelor energetice interconectate (D.C.D.), înființată în 1962; Parcul comun de vagoane de marfă (P.C.V.), înființat în 1963; Banca internațională de colaborare economică (B.I.C.E.), care a început să funcționeze la începutul anului 1964.

De asemenea, România participă la activitatea ce se desfășoară în Institutul unificat de cercetări nucleare de la Dubna (I.U.C.N.), în domeniul folosirii pașnice a energiei nucleare.

Pornind de la considerentul că extinderea și intensificarea colaborării și cooperării economice și tehnico-științifice cu alte state slujește „nu numai progresul țării noastre, intereselor civilizației și colaborării între popoare, păcii și securității internaționale” ⁶⁷, România a încheiat acorduri de cooperare economică cu diverse țări capitaliste, fapt ce a permis inițierea și finalizarea de acțiuni comune ale unor organizații, asociații și firme interesate din diferite țări și cele similare din România, ce se referă la construirea de obiective economice prin livrarea de către țări capitaliste dezvoltate, pe bază de credit, a utilajelor necesare unor noi obiective, acordarea de asistență tehnică, procedee tehnologice moderne pe baza licențelor diverselor firme*.

Avantajele ce decurg din folosirea cooperării în raport cu formele simple de comerț internațional — o mai mare stabilitate între parteneri, posibilități sporite de însușire într-un termen scurt a unor tehnici și tehnologii moderne de fabricație, apropierea și cunoașterea reciprocă mai bună — recunoscute deja pe plan internațional, facilitau extinderea acestei forme de relații economice internaționale. La mijlocul deceniului al 7-lea însă, cooperarea și colaborarea economică cu țările capitaliste industrializate se afla în faza de început, a căutărilor, înscriindu-se pe o linie ascendentă.

La rîndul său, România a acordat sprijin economic și tehnic unor țări în curs de dezvoltare în domenii în care acumulasese deja o experiență valoroasă, recunoscută în afara granițelor sale. În spiritul propunerii făcute în 1958, la a 13-a sesiune a O.N.U., cu privire la organizarea acordării de asistență tehnică țărilor posesoare de zăcăminte petroliere, specia-

⁶⁶ Pentru participarea României la activitatea altor organizații economice ale țărilor socialiste vezi *România socialistă și cooperarea internațională*, Edit. politică, București, 1969, p. 200—207; *Dezvoltarea economică a României. 1944—1964 . . .*, p. 709; Radu Constantinescu, *Colaborarea și cooperarea economică dintre țările socialiste. Domenii, forme, căi, cadru instituțional și instrumente de realizare*, în „Viața economică”, nr. 2 din 12 ianuarie 1973; Gheorghe Rădulescu, *Participarea României la cooperarea economică și tehnico-științifică internațională*, în „Lupta de clasă”, nr. 11 din 1970.

⁶⁷ *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. politică, București, 1969, p. 44.

* În România au fost construite, pînă în 1965, cu utilaje livrate după 1958 în baza unor credite occidentale, fabricile de zahăr Luduș și Bucecea și uzinele „Electronica” cu credit francez, fabrica de anvelope „Danubiana”, Fabrica de radiatoare și băi de fontă, fabricile de celuloză de la Călărași și Palas (Constanța), Fabrica de articole sanitare, cu credite din Anglia, instalația reforming (Brazi) cu credit din S. U. A., instalații pentru relee de cord și viscoză cu credit italian, macarale siderurgice și fabrica de celuloză Suceavă cu credit austriac, laminoare Siemens cu credit vest-german, instalații celofibră și celofan cu credite din R. F. G., Austria, Elveția.

liștii români și-au adus contribuția la descoperirea și valorificarea resurselor petroliere din Birmania, India, Indonezia, Afganistan, Ghana ș.a.⁶⁸

Cooperarea României cu firme din țările occidentale s-a concretizat și în construirea în comun de obiective în diverse țări în condiții reciproc avantajoase. Întreprinderi românești și franceze au cooperat la construirea rafinării de la Gauhati (India).

★

La încheierea unei etape importante de dezvoltare, România parcursese pași semnificativi în creșterea participării sale la diviziunea internațională a muncii, atât sub raport calitativ, cât și cantitativ, manifestându-se cu pregnanță, și pe această cale, ca un factor de progres economic și social, în avantajul său și al comunității internaționale.

Realizările obținute în lărgirea și diversificarea relațiilor economice externe au cunoscut noi dimensiuni, superioare, în anii următori datorită creșterii și modernizării producției industriale și agricole și acțiunilor întreprinse în vederea dezvoltării multilaterale a relațiilor economice externe.

Volumul comerțului exterior, al cooperării economice cu alte state au sporit în ritm accelerat, concomitent cu îmbunătățirea structurii lor. S-a extins aria geografică și repartiția în cadrul acesteia a volumului schimburilor economice, a crescut eficiența acestora în condițiile creșterii capacității competitive a economiei românești. S-a lărgit participarea țării noastre la activitatea diferitelor organisme economice mondiale, s-a adâncit și amplificat contribuția României la soluționarea problemelor internaționale, la întronarea unor relații de echitate în viața internațională și realizarea unei noi ordini economice mondiale.

LA POLITIQUE DE LA ROUMANIE D'EXTENSION ET DE DIVERSIFICATION DES RAPPORTS ÉCONOMIQUES EXTÉRIEURS, (1948—1965)

RÉSUMÉ

La mobilisation du potentiel humain et matériel, des ressources financières internes, l'intensification des efforts visant à la valorisation supérieure des ressources naturelles, en tant qu'éléments fondamentaux du développement économique rapide du pays, conjugués aux avantages découlant de l'essor des relations économiques et technico-scientifiques, de la collaboration et de la coopération sur les bases de l'égalité et de la réciprocité des avantages caractérisent toute l'histoire de la Roumanie d'après guerre, constituant une coordonnée fondamentale de sa politique économique.

Après 1944, la Roumanie a révisé de fond en comble ses échanges économiques. On a introduit progressivement le monopole d'Etat du com-

⁶⁸ Dezvoltarea economică a României, 1944—1964 ..., p. 727.

merce extérieur. Vers le milieu de l'année 1949 tout le volume du commerce extérieur était réalisé par les entreprises d'Etat de spécialité.

Le développement et la diversification de l'industrie, la mise en valeur des ressources matérielles et la réalisation de produits compétitifs, d'une qualité supérieure ont ouvert de nouvelles possibilités d'extension et de diversification des relations économiques extérieures. L'accroissement du volume du commerce extérieur (plus de 8 fois), pendant la période 1948—1965, a été supérieur à l'accroissement du revenu national et du produit social. Il a suivi de près le rythme de développement de l'industrie tout en devançant la hausse de la production agricole globale. Par suite de la participation toujours plus active au circuit économique mondial, la Roumanie a amélioré sa position dans la hiérarchie des pays du monde en ce qui concerne le volume du commerce.

L'augmentation rapide du volume des échanges de marchandises s'est accompagnée de modifications qualitatives concrétisées dans la baisse du taux des matières premières à l'exportation et de la hausse du taux des machines et de l'outillage déterminée par le processus d'industrialisation rapide en plein déroulement.

La Roumanie a agi en vue de l'extension continuelle de l'aire géographique des pays avec lesquels elle entretient, sur des bases équitables, des rapports commerciaux, de coopération et technico-scientifiques. Le nombre de ses partenaires s'est accru, passant de 29 Etats en 1948 à 98 Etats en 1965.

Partant des avantages qui découlent de la coopération, sur des bases économiques réciproquement avantageuses par rapport aux simples formes de commerce international, la Roumanie s'est prononcée et a agi pour le développement de la coopération dans la production, dans la commercialisation des produits et dans le domaine technico-scientifique.

Jusqu'en 1965, la Roumanie avait enregistré des pas importants dans la voie de la participation à la division internationale du travail, aussi bien sous rapport qualitatif que quantitatif, se manifestant comme un facteur de progrès économique et social, dans son propre avantage et dans celui de la communauté internationale.

ACȚIUNI DE OPOZIȚIE ALE UNOR PARTIDE ȘI GRUPĂRI POLITICE BURGHEZE FAȚĂ DE TENDINȚELE DICTATORIALE ALE REGELUI CAROL AL II-LEA (IUNIE 1930 — FEBRUARIE 1938)

DE

IOAN SCURTU

În seara zilei de 6 iunie 1930, fostul principe Carol sosea inopinată în Capitală, cu hotărârea de a ocupa Tronul României și a introna o guvernare autoritară, în cadrul căreia monarhul să joace un rol primordial. Această hotărâre este confirmată de numeroase documente din anii 1927—1930, emanând de la fostul principe Carol și de la grupul „carlist”, precum și de acțiunile practice inițiate după 8 iunie 1930.

Venirea lui Carol în țară a amplificat frământările politice declanșate în decembrie 1925, odată cu începutul crizei dinastice¹.

Aflat la guvern, P.N.Ț. a avut, în general, o atitudine binevoitoare față de sosirea fostului principe. Președintele Consiliului de Miniștri, Iuliu Maniu, i-a urât telefonic „bun sosit” și s-a deplasat la Cotroceni pentru a discuta asupra situației create. El s-a pronunțat pentru intrarea lui Carol în Regență și a insistat ca acesta să se angajeze ferm că va respecta regimul parlamentar-constituțional existent, că nu-și va crea o camarilă, că nu va admite reîntoarcerea Elenei Lupescu în țară și își va reface căsătoria cu principesa Elena, mama regelui Mihai. Carol însă a evitat să-și ia vreun angajament concret². Fiind la curent cu disensiunile din sinul P.N.Ț., Carol a căutat să-și asigure sprijinul unor lideri nemulțumiți de politica promovată de șeful partidului. Chemând la Palatul Cotroceni pe I. Mihailescu, Gr. Iunian și Aurel Leucă, Carol urmărea să demonstreze că, pentru el, „Maniu nu-i totul în Partidul Național-Țărănesc și că mai sînt și alții”³.

Manevra a reușit însă numai în parte, deoarece I. Maniu și-a dat demisia din funcție de președinte al Consiliului de Miniștri, refuzînd să prezideze actul „Restaurației”⁴ și a lăsat această sarcină în seama lui G. G. Mironescu, om politic de mina a doua.

¹ Vezi pe larg A. Petric, *Criza dinastică*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 2—3/1968.

² Zaharia Boilă, *Memorii*, în Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (în continuare se va cita Arh. I.S.I.S.P.), fond 104, dosar 113, f. 156—165.

³ T. Teodorescu-Braniște, *Creanga putredă*, în „Magazin istoric”, nr. 11/1971, p. 27.

⁴ Arh. ist. centr. a st., fond Casa Regală, dos. 30/1934, f. 18; „Adevărul”, 43, nr. 14 248 din 10 iunie 1930.

Principalii lideri ai P.N.L. s-au declarat ferm împotriva revenirii lui Carol. Întrunit în dimineața zilei de 7 iunie, Comitetul Executiv al P.N.L. a decis să rămână cu „nestrămutată hotărâre la punctul său de vedere de apărare a ordinii legale stabilite prin actul regelui Ferdinand din 4 ianuarie 1926”⁵. Luând cuvântul cu acest prilej, I. G. Duca a spus: „Fapta de astă noapte este cea mai primejdioasă aventură ce s-a putut face și este tot ce poate aduce mai mult rău consolidării noastre naționale și situațiunii țării în toate privințele”⁶.

Cunoscînd fricțiunile dintre „tinerii liberali” și „bătrînii liberali”, Carol l-a chemat în audiență pe Gh. Brătianu, urmărind să-l contrapună șefului partidului — Vintilă Brătianu. Acesta s-a prezentat la Cotroceni, declarîndu-se de acord cu proclamarea lui Carol ca rege, fapt ce i-a atras excluderea din rîndurile P.N.L.

Șeful Partidului Poporului, Al. Averescu, a susținut, în audiența din noaptea de 6/7 iunie, intrarea lui Carol în Regență și a pregătit un discurs în acest sens pe care trebuia să-l rostească în ședința specială a Parlamentului din 8 iunie. Cînd a văzut că evenimentele merg în direcția proclamării lui Carol ca rege, Averescu a renunțat să ia cuvîntul, sub motiv că nu era îmbrăcat într-un costum adecvat momentului⁷. Declarația de adeziune a Partidului Poporului la actul proclamării lui Carol ca rege a fost citită de O. Goga.

Fiînd informat asupra sosirii lui Carol, N. Iorga a întrebat „în ce calitate și cu ce gînd vine”⁸. Deși inițial s-a pronunțat pentru intrarea acestuia în Regență, președintele Partidului Național a susținut, în Parlament, urcarea lui Carol pe Tron. Reține atenția faptul că, cu acest prilej, el a adresat „prietenilor viitorului rege” cîteva cuvinte: să ajute cu un sfat pentru binele țării, iar nu pentru vreo răsplată personală. Totodată, cu excepționala-i putere de prevedere, N. Iorga a afirmat că „astăzi amurgul se lasă asupra vieții de partid”⁹.

Dintre șefii partidelor politice consultați în noaptea de 6—7 iunie, numai dr. N. Lupu s-a declarat fără echivoc pentru proclamarea lui Carol ca rege.

Cu toată propaganda făcută de „carliști”, opinia publică a primit cu răceală vestea revenirii fostului principe. Un înfocat adept al lui Carol, Nichifor Crainic, avea să noteze: „Ceea ce m-a mirat în decursul acelei zbuciumate zile [de 7 iunie 1930] a fost lipsa marilor manifestații populare care să aclame pe cel sosit, arătîndu-i că inima mulțimii bate pentru el”¹⁰.

În discursul rostit după proclamarea sa ca rege, Carol al II-lea, deși a insistat asupra ideii că nu venea cu gînduri de răzbunare, și că a șters din minte „și cea din urmă umbră de mîhnire”, a ținut să accentu-

⁵ *Hotărîrea de astăzi a Comitetului Executiv al Partidului Național-Liberal*, în „Viitorul”, XXII, nr. 6 698 din 8 iunie 1930.

⁶ *Ibidem*.

* Potrivit unor surse, I. G. Duca ar fi declarat că „preferă să i se taie mîna” decît să slujească pe regele Carol (N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 437; *Idem, Doi ani de restaurație*, ed. III-a, p. 9).

⁷ „Îndreptarea”, IX, nr. 111 din 18 iunie 1930.

⁸ N. Iorga, *Memorii*, vol. VI, p. 3.

⁹ „Dezbaterile Adunării Deputaților”, (În continuare se va cita: „D.A.D.”), nr. 42, ședința din 8 iunie 1930, p. 1500.

¹⁰ Nichifor Crainic, *De ziua Restaurăției*, în „Apărarea națională”, XII, nr. 24 din 9 iunie 1935.

eze faptul că „pribegia” i-a fost silită, că n-a renunțat de bună voie la prerogativele sale, ci silit „de aceia care au încercat prin acțiunea lor nehibzuită să rupă legătura indisolubilă dintre mine și tot ce simte românește”. El a lansat un insistent apel la toți, „fără deosebire de opinie politică”, să se strângă în jurul Tronului¹¹. Astfel era formulată o idee politică directoare, care consta în conducerea peste capul partidelor, factor esențial al regimului parlamentar-constituțional existent.

Realizarea acestui obiectiv s-a dovedit anevoioasă, deoarece dorința monarhului „de a-și subordona sistemul politic al țării trebuia realizată în contextul unei anume realități economice, sociale și politice, al unui anumit raport de forțe, în luptă cu acei care, dintr-un motiv sau altul, nu erau de acord, sau nu se hotărârau ușor, să renunțe la sistemul existent”¹².

Principala forță socială care s-a opus tendințelor dictatoriale ale regelui Carol al II-lea a fost clasa muncitoare. Referindu-se la situația politică creată prin urcarea lui Carol pe tron, ziarul „Socialismul”, organul de presă al P.S.D., scria : „muncitorimea nu are de apărut sau afirmat nici un interes de ordin dinastic. Republicană prin program și convingere, ea consideră cele petrecute la 8 iunie 1930 ca un fapt împlinit”¹³. Iar în declarația grupării parlamentare a P.S.D., citată în Adunarea Deputaților de Lothar Rădăceanu se arăta : „independent de schimbările de persoane ce s-ar petrece în așezarea regimului nostru monarhic, interesele bine pricepute de ordin național și internațional al țării reclamă în mod imperios asigurarea tuturor condițiilor de dezvoltare democratică și lărgirea lor, în ritmul general al Europei civilizate. De aceea, clasa muncitoare, ale cărei interese se confundă cu interesele mari ale țării, va continua cu toate puterile să îndrepte întreaga ei acțiune pentru statornicirea definitivă a regimului democratic, singura garanție pentru dezvoltarea normală a României”¹⁴.

La rindul său, P.C.R. și-a afirmat, din primele momente ale existenței sale, concepția republicană, considerând lupta pentru înlăturarea monarhiei ca o parte integrantă a luptei pentru înlăturarea orînduirii capitaliste și edificarea societății socialiste.

P.C.R. a demascat cu hotărîre manevrele claselor dominante care încercau să-l prezinte pe regele Carol al II-lea ca un arbitru imparțial, ca un suveran bun și iubitor de popor. Într-un manifest difuzat de C.C. al P.C.R., în mai 1933 se afirma : „Capitaliștii și boierii români, presa lor, partidele lor, popii și școlile lor încearcă să creeze în jurul acestui aventurier strîns de prin cabaretele pariziene o aureolă de bunătate, de grijă pentru poporul muncitor, să-l înfățișeze ca regele « poporului », regele « țărănilor » regele « democrat ». Și documentul continua : „Regele țărănilor ? Acest prim-boier cu moșii dintre cele mai întinse din țară, în timp ce milioane de țărani săraci și mijlocași sufăr cumplit de lipsă de pămînt ? (. . .) Regele poporului ? Acest mare capitalist și acționar la cele mai însemnate fabrici și bănci din țară, care încasează sume uriașe de pe urma exploatării muncitorilor și a ruînării prin camătă a maselor țărănești ?

¹¹ *Cuvîntările M.S. Regele Carol II*, București, 1939, p. 13—16.

¹² N. Z. Lupu, *Carol al II-lea și partidele național-fărănesc și național-liberal*, în „Analele Universității București. Seria Istorie”, nr. 2/1970, p. 81.

¹³ *Situația nouă și muncitorimea*, în „Socialismul”, XXIV, nr. 26 din 15 iunie 1930.

¹⁴ „D.A.D.”, nr. 42, ședința din 8 iunie 1930, p. 1 499.

Această nesățioasă lipitoare pe spinierea păturilor producătoare, care încasează 42.000.000 lei pe an prin lista civilă, în timp ce muncitorilor, funcționarilor, pensionarilor li se scad neconținut salariile și pensiile, în timp ce salariile și pensiile nu se plătesc cu lunile, în timp ce șomerii se sting prin foame și lipsuri, iar școlile și spitalele se închid cu sutele?" După această virulentă demascare a rapacității lui Carol al II-lea, manifestul conchidea: „Nu există regi ai poporului! Regele e al burgheziei și moșierimii, ale căror interese le reprezintă și le servește, interese care sînt una cu ale lui”¹⁵.

P.C.R. a desfășurat o intensă activitate de demascare a tendințelor dictatoriale ale regelui, a mobilizat masele la lupta pentru apărarea și lărgirea drepturilor și libertăților democratice, împotriva exploatării capitaliste. Totodată, P.C.R. a luptat nu numai împotriva politicii lui Carol al II-lea, ci și a monarhiei ca instituție, cultivînd cu stăruință ideea de stat republicană¹⁶.

Împotriva tendințelor dictatoriale ale regelui s-au pronunțat și unele partide și grupări politice burgheze, interesate în menținerea regimului parlamentar-constituțional, stabilit prin Constituția din martie 1923.

Chiar a doua zi după „Restaurație”, Carol a încercat să creeze un guvern de „uniune națională”, în frunte cu generalul C. Prezan. Dar P.N.L. a refuzat să acorde sprijin unui asemenea guvern; V. Brătianu califică „Restaurația” ca „o simplă încercare de aventură, fără durată mare”¹⁷, iar în manifestul P.N.L. către țară, difuzat la 10 iunie 1930, se spunea: „ne aflăm în fața unei aventuri primejdioase pentru interesele țării și compromițătoare pentru însuși principiul monarhic”¹⁸.

La rîndul său, P.N.Ț. s-a opus și el unui guvern de „uniune națională”, astfel că tentativa regelui a eșuat.

Carol a fost nevoit să opteze pentru un guvern parlamentar și, la 12 iunie, a încredințat mandatul lui Maniu. Acesta a acceptat, la cererea regelui, să-l includă în guvern pe M. Manoilescu, care nu făcea parte din P.N.Ț..

Relațiile dintre suveran și primul său sfetnic s-au caracterizat, de la început, prin suspiciune reciprocă. Urmărind „să facă ordine la Palat”, regele a înlăturat mai multe persoane, fără a-l consulta pe șeful guvernului. Mai mult, Carol al II-lea l-a înlocuit pe generalul Eracle Nicolescu, prefectul Poliției Capitalei, cu col. Gabriel Marinescu, punîndu-l pe I. Maniu în fața faptului împlinit.

La 12 august 1930, Elena Lupescu a sosit în țară, instalîndu-se la castelul Foișor din Sinaia. Cu venirea El. Lupescu s-a încheiat, practic, camarila regală, în care, alături de aceasta, un rol important aveau: Puiu Dumitrescu (secretarul particular al lui Carol al II-lea), M. Manoilescu, G. Marinescu, soții Wieder, Aristide Blank, N. Tabacovici, N. Malaxa, Al. Mavrodi, C. Argetoianu, Nae Ionescu ș.a.

¹⁵ Arh. I.S.I.S.P., cota A XVII-96, nr. inv. 1526.

¹⁶ Vezi pe larg, Aron Petric (coordonator), Traian Caraciuc, Ștefan Lache, Nicolae Petreanu, *Pentru republică în România*, București, Edit. politică, 1972, p. 95—104; M. Rusenescu, *Ideea republicii în documentele P.C.R. în anii 1921—1940*, în „Analele Universității București. Seria Istorie”, nr. 1/1973.

¹⁷ „Viitorul”, XXII, nr. 6699 din 10 iunie 1930.

¹⁸ Ibidem.

Alcătuită din oameni politici de o coloratură diversă, care nu puteau spera la o ascensiune rapidă în cadrele partidelor existente, din afaceriști veroși, animați de o adâncă sete de dominație și îmbogățire, camarila urmărea să conducă din umbră întreaga viață economică și social-politică a României, să lichideze regimul parlamentar-constituțional existent și să introducă dictatura lui Carol al II-lea. Cu timpul, camarila a devenit nucleul unei noi grupări monopoliste — avînd în frunte pe însuși regele — care s-a dezvoltat pe seama vechilor grupări, legate în special de capitalul particular. Acest fapt explică substratul economic al opoziției principalelor partide și grupări politice burgheze față de camarilă, de tendințele dictatoriale ale regelui¹⁹.

Lupta împotriva camarilei și a tendințelor dictatoriale ale regelui a devenit un obiectiv important al tuturor forțelor democratice, inclusiv a unor partide și grupări politice burgheze.

Aflînd de sosirea Elenei Lupescu în țară, I. Maniu a cerut regelui expulzarea imediată a acesteia și demiterea lui M. Manoilescu (care o însoțise de la Paris la Sinaia²⁰); de asemenea, președintele Consiliului de Miniștri a ținut să-și exprime neîncrederea în prefectul poliției Capitalei și a cerut suveranului să respecte spiritul Constituției, potrivit căruia „regele domnește dar nu guvernează”. Pentru a forța mîna lui Carol, I. Maniu a prezentat demisia cabinetului²¹. Această decizie a fost luată și ca urmare a faptului că I. Maniu nu voia să apară în ochii maselor ca inițiatorul unor măsuri privind reducerea salariilor muncitorilor și funcționarilor, impuse de situația financiară a țării.

După o perioadă de reflecție, Carol i-a primit demisia, incredințînd la 10 octombrie 1930 mandatul de formare a unui nou guvern național-tărănist lui G. G. Mironescu.

Între timp, eforturile lui Gh. Brătianu de a atrage de partea sa grosul P.N.L. au eșuat, cu tot sprijinul fățiș primit din partea regelui. Noul partid liberal, constituit pe temeiul reluării legăturilor „normale și firești cu purtătorul Coroanei”²², nu a fost urmat decît de puține cadre (gen. A. Văitoianu, Atta Constantinescu, C. Banu ș.a.).

Aceasta și pentru că P.N.L. și-a moderat acțiunea, mergînd pe calea recunoașterii faptului împlinit la 8 iunie 1930. Audiența lui V. Brătianu din 11 iulie 1930 a marcat stabilirea de raporturi normale între P.N.L. și regele Carol al II-lea²³. Moartea lui V. Brătianu la 22 decembrie 1930, a însemnat dispariția unui adversar înverșunat al lui Carol al II-lea, succesorul său la șefia P.N.L., I. G. Duca, adoptînd o politică mult mai elastică față de rege²⁴.

¹⁹ Vezi V. Livcanu, *Cu privire la legăturile camarilei lui Carol al II-lea cu virfurile capitalului monopolist*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, Edit. Acad., 1961.

²⁰ C. Argetoianu, *Pentru cei de mine. Amintiri din vremea celor de ieri*, în *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani. Antologie*, București, Edit. politică, 1968, p. 423.

²¹ Z. Boilă, *Memorii*, loc. cit., f. 189.

²² *Apelul d-lui Gh. I. Brătianu către țară*, în „Mișcarea”, XXIV, nr. 138 din 22 iunie 1930.

²³ Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al Partidului Național-Liberal*, vol. I, în Arh. I.S.I.S.P., fond 3, dos. 1 053, f. 48—49.

²⁴ Florea Nedelcu, *Contradicții și reorientări în evoluția Partidului Național-Liberal (1930—1931)*, în „Revista de istorie”, nr. 12/1976, p. 1 869.

În a doua jumătate a anului 1930, din inspirația camarilei regale, forțele de dreapta au declanșat o susținută campanie împotriva partidelor politice și a parlamentarismului. După ce la 2 august a înaintat regelui un memoriu cuprinzând principalele acțiuni pentru instaurarea unui regim dictatorial, C. Argetoianu a publicat un interviu în „Universul” din 30 noiembrie 1930, în care sublinia necesitatea unui „ritm nou” în viața politică a României. La începutul anului 1931, el a redactat, la cererea suveranului, o *Proclamație către români*, care trebuia afișată pe toate zidurile în momentul constituirii guvernului de „uniune națională”. Ideea cardinală a documentului era necesitatea „restabilirii principiului autorității de stat”.

Deoarece campania împotriva partidelor politice se întese, la 10 aprilie 1931, „Viitorul” — organul de presă al P.N.L. — scria: „Greșelile pe care unele partide le-au săvârșit în activitatea lor de opoziție, ca și greutățile în fața cărora se găsește astăzi România, nu pot justifica păcatele ce se aruncă asupra tuturor partidelor în masă și cu atât mai puțin ar putea legitima condamnarea sistemului în sine sau înlăturarea partidelor de la răspunderile acțiunii de conducere a statului, cu deosebire în împrejurările de gravitate a acelor prin care trece astăzi țara noastră”²⁵.

Apreciind că momentul instaurării dictaturii regale era favorabil, Carol al II-lea a hotărât să precipite lucrurile, provocând o criză de guvern. Sub motiv că Adunarea Deputaților îi respinsese un proiect de lege, M. Manoilescu și-a dat demisia din cabinet*.

Carol a primit la 4 aprilie demisia prezentată de G. G. Mironescu și a încredințat lui N. Titulescu sarcina de a constitui guvernul de uniune națională. Învocând diferite motive, principalele partide politice au refuzat să acorde sprijinul lor lui N. Titulescu. Întrucât criza politică se prelungea, la 14 aprilie, regele a chemat pe șefii de partide, cărora le-a vorbit pe un ton ultimativ: „rog ca pînă miine seară, înțelegerea între partide să fie desăvârșită, așa ca acest guvern ce-l doresc din tot sufletul și adincul conștiinței mele să se poată înfăptui chiar în acea zi (...). Dacă, din păcate, guvernul de uniune națională nu se va putea înfăptui, eu unul nu voi purta nici o răspundere”²⁶.

Instaurarea dictaturii regale părea iminentă, cînd a sosit vestea că la 16 aprilie Alfons al XIII-lea a fost înlăturat de pe Tronul Spaniei, în urma unor ample acțiuni populare. Cercurile carliste și-au dat imediat seama că situația lor nu era suficient de solidă, iar nemulțumirea maselor față de tendințele de instaurare a unui regim dictatorial, se puteau transforma într-o puternică revoltă împotriva Coroanei²⁷.

În fața acestei situații, Carol al II-lea a fost nevoit să-și modereze planul; el a însărcinat la 18 aprilie 1932 cu constituirea guvernului pe

²⁵ *Partidele politice în fața crizei de astăzi*, în „Viitorul”, XXIII, nr. 6 955 din 10 aprilie 1933.

* Deși Adunarea Deputaților a revenit asupra votului, adoptînd proiectul de lege, M. Manoilescu și-a menținut hotărîrea de a demisiona.

²⁶ *Suveranul vorbește șefilor de partide*, în „Neamul românesc”, XXVI, nr. 83 din 16 aprilie 1931.

²⁷ Florea Nedelcu, *Viața politică din România în preajma instaurării dictaturii regale*, Cluj, Edit. Dacia, 1973, p. 24.

N. Iorga, personalitate culturală recunoscută și necontestată de partidele politice.

N. Iorga a acceptat integral lista propusă de rege ²⁸, iar cu ocazia depunerii jurământului a declarat : „Vom face tot ce putem ca să răspundem încrederii majestății voastre” ²⁹. În fond, guvernul „constitua replica pe care regele o dădea partidelor politice, care nu au înțeles să răspundă la apelurile ce li s-au adresat și era în același timp o lecție pentru ele, arătându-le că țara se putea conduce la nevoie și cu un guvern în afara partidelor” ³⁰.

Luind cuvîntul în Adunarea Deputaților, N. Iorga afirma că va acționa pentru „Restituirea acelor drepturi ale Coroanei care, spre paguba ei și a tuturor, i-au fost răpite mai ales în anii din urmă” ³¹.

Replicînd acestor afirmații, Al. Averescu scria : „În țara noastră nimic n-a fost răpit Coroanei. Niciodată Coroana n-a fost împiedicată de a exercita integritatea prerogativelor sale. Iată de ce nimeni nu are ce-i restitui” ³². P.N.Ț. a protestat împotriva constituirii noului cabinet, iar I. Maniu s-a retras în mod ostentativ de la șefia partidului ³³. La rîndul său, P.N.L. sublinia necesitatea menținerii partidelor politice, și a regimului parlamentar-constituțional, fără a adopta însă o atitudine fermă. Mai mult, I. G. Duca a acceptat propunerea lui C. Argetoianu (ministru de interne), de a realiza un cartel electoral cu guvernul, reușind să obțină pentru P.N.L. 71 de locuri în Adunarea Deputaților, adică cel mai mare număr de mandate dintre toate partidele politice.

Imediat după constituirea noilor Corpuri legiuitoare, I. G. Duca a ținut să declare : „eu voi fi luptătorul cel mai energic pentru apărarea vieții constituționale și a vieții de partid” ³⁴.

Deși guvernul avea trăsăturile unui cabinet personal al regelui, îndreptat împotriva partidelor, el „era în realitate dependent și controlat de liberali și național-țărăniști” ³⁵, care dețineau poziții cheie în Parlament.

Pe măsură ce falimentul guvernului Iorga-Argetoianu apărea tot mai evident, partidele politice și-au intensificat campania împotriva acestuia, și a obiectivelor politice pe care el le slujea.

Al. Averescu a publicat o suită de articole, semnate X.X.X., în care ataca puternic camarila și tendințele dictatoriale ale regelui. Într-un astfel de articol cităm : „Partidul Poporului duce lupta de reintrare în Constituție. Orice om cu bun simț înțelege că este vorba de o luptă defensivă : apărăm statul împotriva dictaturii și apărăm ființa partidului nostru împotriva războiului pe care i-l-au declarat oamenii adunați de pe stradă, în chip de guvern” ³⁶.

²⁸ N. Iorga, *O viață de om. Așa cum a fost*, București, Edit. Minerva, 1972, p. 736.

²⁹ *Solemnitatea depunerii jurământului*, în „Neamul românesc”, XXVI, nr. 87 din 20 aprilie 1931.

³⁰ M. I. Costian, *Regele Carol II și partidele politice*, București, 1933, p. 83.

³¹ „D.A.D.”, nr. 1, ședința din 30 aprilie 1931, p. 2.

³² „Îndreptarea”, XIII, nr. 83 din 7 mai 1931.

³³ Arh. ist. centr., fond Ministerul Propagandei Naționale (În continuare se va cita M.P.N.). Presa Externă, dosar 279, f. 13.

³⁴ „D.A.D.”, nr. 12, ședința din 30 iunie 1931, p. 373.

³⁵ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, Edit. politică, 1970, p. 66.

³⁶ X.X.X., în „Îndreptarea”, XIV, nr. 25 din 4 februarie 1932.

Un deosebit ecou a avut articolul intitulat *Madame du Barry*, în care se evidențiau consecințele nefaste pe care le-a avut amestecul acesteia în viața politică a Franței, cu evidentă aluzie la Elena Lupescu³⁷.

Această campanie desfășurată din inițiativa lui Al. Averescu a constituit un bun pretext pentru O. Goga de a părăsi Partidul Poporului în martie 1932 și a crea, la sugestia regelui, o nouă organizație politică — Partidul Național-Agrar. Relevând motivele plecării sale din Partidul Poporului, O. Goga afirma: „m-am despărțit de mareșalul Averescu pe ideea că nu trebuie să se umbrească cu nimic strălucirea Coroanei în împrejurările actuale”³⁸. După sciziunea grupării lui Gh. Brătianu în iunie 1930, aceasta era cea de-a doua ruptură produsă, cu concursul direct al regelui, într-un partid politic de guvernământ.

Nereușind să rezolve marile probleme ce stăteau în fața României, combătut de principalele forțe politice, guvernul Iorga a fost nevoit să-și depună mandatul. Este semnificativ faptul că N. Iorga își motiva demisia prin faptul că guvernul „nu se razimă pe un puternic partid”³⁹, cerînd astfel reîntoarcerea la regimul de partid. Comentînd căderea guvernului Iorga, oficiosul național-țărănist „Dreptatea” afirma: „Un fapt însă apare neîndoielnic. Că o experiență ca dezastruoasa încercare a « tehnicianismului » nu se mai poate repeta (. . .) Încrederea, elementul fundamental și indispensabil în criza teribilă ce o străbatem, nu poate reveni decît prin reîntoarcerea la regimul politic normal și constituțional”⁴⁰.

După o nouă încercare de „guvern național”, făcută de N. Titulescu, regele a încredințat la 5 iunie mandatul lui Al. Vaida-Voevod care, spre deosebire de I. Maniu, aprecia că P.N.Ț. trebuia să se apropie cît mai mult de rege, inclusiv de camarilă, pentru a dobîndi și menține puterea.

Deși se intitula „național”, guvernul Vaida era în realitate alcătuit din național-țărăniști și apărea ca o expresie a preocupării regelui de a sparge P.N.Ț., de a lovi în I. Maniu.

Între timp, campania împotriva tendințelor dictatoriale ale regelui s-a intensificat și extins. La 2 iulie 1932, Partidul Poporului a organizat o întrunire la sala „Eforie”, după care participanții au demonstrat în fața Palatului regal sub lozincile „Trăiască Constituția”, „Jos camarila!”⁴¹. Într-un articol, apărut în ziarul „Îndreptarea” la 11 iulie 1932, se spunea: „Epoca de aur a unei adevărate camarile în istoria dinastiei noastre se deschide abia acum, după înlăturarea Regenței. Indivizi de cea mai joasă extracție socială, aventurieri certați cu legile și cu morala publică, unii ajunși milionari peste noapte, din cerșetori ce erau . . . iată pasta omenească din care este plămădită camarila care ne conduce”⁴².

Nemulțumit că a fost ocolit de rege cu prilejul repetatelor crize ministeriale, și neînțelegînd să devină o unealtă a camarilei, Gh. Brătianu a început să ia atitudine tot mai energică în favoarea regimului parlamentar-constituțional.

³⁷ Ibidem, nr. 114 din 26 mai 1932.

³⁸ *Partidul Național-Agrar. Cuvîntări de O. Goga. Programul partidului*, Iași, 1933, p. 4.

³⁹ N. Iorga, *Doi ani de restaurație*, ed. III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 123.

⁴⁰ *Sfîrșitul „tehnicienilor”*, în „Dreptatea”, VI, nr. 1398 din 2 iunie 1932.

⁴¹ „Îndreptarea”, XVI, nr. 143 din 4 iulie 1932.

⁴² X.X.X., în „Îndreptarea”, XVI, nr. 149 din 11 iulie 1932.

La rîndul său, Gr. Filipescu și-a transformat ziarul „Epoca” într-o adevărată tribună de luptă împotriva camarilei. Astfel, într-un articol, intitulat *Slugile Coroanei*, el critica metoda prin care „Partidele devin o simplă jucărie în mâinile regelui, iar oamenii politici rămîn niște paiate. Viața noastră publică va fi ceea ce este, cît timp Coroana în loc să aibă sfătuitori va avea slugi plecate”⁴³.

În urma unui conflict cu Titulescu, pe probleme privind politica externă, Al. Vaida-Voevod a demisionat. După înlăturarea cabinetului Iorga-Argetoianu, I. Maniu își reluase funcția de președinte al P.N.Ț. Cum Parlamentul era dominat de național-țărăniști, regele s-a văzut nevoit să apeleze la I. Maniu. Acesta a declarat că primește sarcina constituirii unui nou guvern numai dacă regele acceptă următoarele condiții: expulzarea din țară a El. Lupescu; împăcarea cu Elena; respectarea Constituției; dreptul primului ministru de a revoca orice funcționar al statului și de a schimba personalul de la Palat cu un motiv temeinic; numirea de către șeful guvernului a unor noi persoane în fruntea Siguranței, Prefecturii Poliției Capitalei, Căilor Ferate, Poștelor și a Marelui Stat Major.

Neavînd altă soluție, Carol a declarat — în prezența lui N. Titulescu și a lui G. G. Mironescu — că acceptă aceste condiții, iar I. Maniu a constituit un nou guvern la 20 octombrie 1932.

Regele nu s-a grăbit să realizeze angajamentele asumate, și căuta un prilej pentru a se debarasa de primul său sfetnic. Acesta s-a ivit la 1 ianuarie 1933: cu ocazia Anului Nou 1933, generalul C. Dumitrescu* a dat un ordin de zi către jandarmi, în care afirma că aceștia și-au făcut datoria, deși au avut de împlinat mari dificultăți materiale, pe care, cu toate străduințele sale, nu le-a putut ameliora. Aceasta era o acuzație publică la adresa guvernului și în special a ministrului de interne — I. Mihalache⁴⁴.

La rîndul său, G. Marinescu a ținut să infirme zvonurile că ar putea fi schimbat din funcție. Într-o circulară adresată subordonaților el afirma: „Sînt și rămîn prefect al Poliției Capitalei, numit prin decret-regal și numai prin decret regal pot fi înlocuit”⁴⁵. Așadar, „Știindu-se ocrotit de rege și mai ales de Elena Lupescu, el se socotea în afară de disciplina ierarhică față de ministrul de interne”⁴⁶.

În fața acestei situații, I. Mihalache a cerut regelui înlocuirea gen. C. Dumitrescu și a col. G. Marinescu din funcțiile pe care le ocupau. Deoarece Carol al II-lea a refuzat, ministrul de interne și-a prezentat demisia. Mizînd pe faptul că regele nu va dizolva Parlamentul ales în urmă cu numai cinci luni și că P.N.Ț. era factorul decisiv al crizei politice, I. Maniu s-a solidarizat cu I. Mihalache și la 8 ianuarie 1933 a prezentat demisia întregului cabinet.

Explicînd acest act, președintele P.N.Ț. spunea: „Răspunderea guvernării căzînd întreagă asupra mea, nu puteam admite ca funcționari înalt administrativi să nu depindă de mine și de guvern și ca alte persoane decît membrii guvernului să se bucure de o încredere mai mare în fața

⁴³ „Epoca”, nr. 1161 din 3 decembrie 1932.

* Acesta era tatăl lui Puiu Dumitrescu și îndeplinea funcția de inspector general al Jandarmeriei.

⁴⁴ „Adevărul”, 47, nr. 15.036 din 8 ianuarie 1933.

⁴⁵ Ibidem; vezi și M. I. Costian, *Regele Carol II și partidele politice*, București, 1933, p. 144.

⁴⁶ Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, Madrid, 1963, p. 189.

suveranului”⁴⁷. Desigur că acesta nu era singurul motiv care a determinat pe I. Maniu să demisioneze; creșterea avântului revoluționar, pe de o parte, și iminenta semnare a planului de la Geneva pe de altă parte au contribuit într-o măsură importantă la hotărârea lui I. Maniu⁴⁸.

S-a petrecut însă atunci un fapt, cu adevărat consecințe asupra evoluției vieții politice din România și a istoriei P.N.Ț.: Al. Vaida-Voevod a acceptat, la 14 ianuarie 1933, cu toată opoziția lui I. Maniu, să formeze un nou guvern național-țărănesc.

Vaida a căutat să minimalizeze conflictul care a dus la demisia lui I. Maniu, recunoscând astfel „în chip formal amestecul personal al regelui în afacerile privitoare la guvernarea țării”⁴⁹.

Acest fapt a provocat o vie reacție în rîndul partidelor politice. Dr. N. Lupu, care pînă atunci se menținuse în rezervă, a luat atitudine fermă împotriva modului în care a fost rezolvată criza de guvern: „Toate regulile bunului simț sînt înfrînte și ne facem de rîs și în proprii noștri ochi și mai ales în fața străinilor care ne văd și ne judecă. Din toate faptele petrecute, din declarațiile d-lor Maniu și Mihalache reiese că președintele și vicepreședintele Partidului Național-Țărănesc au fost sacrificați pentru prefectul poliției și comandantul jandarmeriei. O asemenea rușine în viața publică a țării nu s-a mai întîmplat la noi”⁵⁰.

În martie 1933 a fost dezvăluit caracterul oneros al contractului încheiat în 1930 de guvernul I. Maniu cu firma cehoslovacă Skoda, precum și activitatea de spionaj a reprezentantului acesteia — Bruno Seletzki. Regele și camarila sa au încercat să-l implice în această afacere pe I. Maniu, cu scopul de a-l compromite și scoate din viața politică. Manevra avea să eșueze după doi ani de agitație.

Conflictul dintre gruparea lui I. Maniu și cea a lui Vaida devenise public, amenințînd grav unitatea P.N.Ț.. Neînțelegînd să-și asume răspunderea pentru activitatea guvernului, I. Maniu a demisionat de la președinția P.N.Ț. la 2 aprilie 1933. Locul său a fost preluat la 7 mai de Al. Vaida-Voevod, care a declarat că va acționa pe baza ideii monarhice, „care ne obligă a ne grupa cu toții în jurul regelui Carol al II-lea”⁵¹.

La 1 septembrie 1933 pe străzile orașului Cluj-Napoca era răsîndit manifestul *A sunat ceasul*, semnat dr. George Ohăbeanu, pseudonimul lui Zaharia Boilă, nepotul lui I. Maniu. Documentul ataca în termeni foarte duri camarila, alcătuită din „indivizi fără răspundere” care-și „arogă drepturi pe care nu le au”. Afacerea Skoda era prezentată ca o „infernă mașinațiune a Elenei Lupescu” și a camarilei de a „asasina moral” pe I. Maniu. Manifestul ataca în mod indirect și pe Vaida. În concluzie, se afirma că „a sunat ceasul” pentru o acțiune hotărîtă de înlăturare a camarilei⁵².

Manifestul, trimis pe adresa principalelor ziare, șefilor organizațiilor P.N.Ț. din județe, a diferiților oameni politici, a creat o vie impresie,

⁴⁷ „Patria”, XV, nr. 17 din 22 ianuarie 1933.

⁴⁸ N. Z. Lupu, *Planul de la Geneva. Implicațiile lui politice în România 1932—1933*, București, Edit. politică, 1973, pp. 87—89.

⁴⁹ Arh. ist. centr., fond Ministerul Propagandei Naționale (în continuare se va cita: M.P.N.), Presa Externă, dosar 279, f. 77.

⁵⁰ Dr. N. Lupu, *Guvern nou*, în „Aurora”, XII, nr. 58 din 29 ianuarie 1933.

⁵¹ „Dreptatea”, VII, nr. 1686 din 8 mai 1933.

⁵² Z. Boilă, *Memorii*, loc. cit., f. 261; Pamfil Șcicar, *op. cit.*, vol. II, p. 215—216.

fiind comentat și în presa internațională. La 6 septembrie 1933 din inițiativa lui Vaida, Z. Boilă, precum și Aurel Lencuția și Ilie Lazăr (care contribuieră la difuzarea manifestului) au fost excluși din P.N.Ț. sub motiv că „au înfrânt disciplina de partid și au comis acte dăunătoare partidului”⁵³.

La 8 septembrie 1933 s-a tipărit, la Sibiu, manifestul *Pentru țară, sau contra țării?*, semnat Dragoș Sibian-Ardeleanu, în care Vaida era acuzat că s-a îndepărtat de la ideologia și programul partidului, și se cerea aducerea lui I. Maniu în fruntea P.N.Ț. și a guvernului. Manifestul a fost trimis prin poștă diferiților lideri național-țărăniști. La 10 septembrie avea loc la Bădăcin o „manifestare culturală”, în care a fost criticată politica lui Vaida și s-au adus elogii lui I. Maniu; câteva zile mai târziu a fost organizată la Sovata o acțiune de solidaritate cu cei excluși din partid.

La rindul său, I. Mihalache — exponentul grupării țărăniște — a rostit la 10 septembrie 1933 la Cîmpulung un amplu discurs-program, care constituia o adevărată platformă pentru retragerea P.N.Ț. în opoziție. Între altele el a spus: „Suveranul trebuie să în fapt, ca și după Constituție, lăsat realmente fără răspunderea actului de guvernămînt, nici direct, nici indirect... Responsabilitatea primului ministru implică mină liberă în alcătuirea întregului cabinet, inclusiv ministrul de război, cu care răspunde de programul elaborat de suveran și țară și implică de asemenea mină liberă asupra tuturor funcționarilor publici”⁵⁴.

Cu toate concesiile făcute regelui, Vaida nu s-a mai putut menține la putere. Indignarea opiniei publice față de reprimarea sîngeroasă a luptelor muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933 și de acceptarea planului de la Geneva, măsurile reacționare luate de guvern, încurajarea Gărzii de Fier, puternica opoziție făcută de P.N.L., lipsa de unitate a P.N.Ț. au constituit principalele cauze care au dus la demisia guvernului la 7 noiembrie 1933.

Aflînd despre căderea lui Vaida, I. Maniu declara: „Știam că dacă nu pune de la început piciorul în capul hidrei care s-a încuibat în jurul Palatului, încercarea lui de guvernare nu va reuși. Forțele oculte împiedică realizarea unei guvernări serioase”⁵⁵.

Regele a încredințat, la 9 noiembrie, mandatul de constituire a noului guvern lui I. G. Duca, care, cu concursul lui R. Franasovici, stabilise contacte cu camarila, inclusiv cu El. Lupescu⁵⁶.

Urmărind să dea o recompensă lui Gh. Brătianu și lui O. Goga pentru scindarea P.N.L. și respectiv a Partidului Poporului, precum și pentru a-i menține „de aceeași parte a baricadei”, Carol a cerut lui Duca să realizeze o colaborare la guvern cu georgiștii și cu Partidul Național-Agrar. Cum O. Goga și Gh. Brătianu n-au acceptat să intre într-un guvern dominat de liberali, I. G. Duca a constituit un cabinet de partid.

Recunoscînd că tactica sa „a dat greș”⁵⁷, Al. Vaida-Voevod a demisionat din fruntea P.N.Ț., în locul său fiind ales, la 21 noiembrie 1933,

⁵³ *Sancțiunea*, în „Dreptatea”, VII, nr. 1788 din 7 septembrie 1933.

⁵⁴ *Congresul tineretului național-țărănesc de la Cîmpulung*, *Ibidem*, nr. 1793 din 13 septembrie 1933.

⁵⁵ *Declarațiile d-lui Iuliu Maniu la Cluj*, în *Ibidem*, nr. 1851 din 18 noiembrie 1933.

⁵⁶ C. Argetoianu, *op. cit.*, în *Monarhia de Hohenzollern*, p. 508—509.

⁵⁷ „Dreptatea”, VII, nr. 1850 din 17 noiembrie 1933.

I. Mihalache. Noul președinte aprecia că pe primul plan trebuia să se afle reorganizarea P.N.Ț. — grav compromis în anii de guvernare —, adoptarea unui nou program, revitalizarea ideologiei țărăniște, stabilirea unui contact strins cu masele. În acest fel, partidul se putea impune regelui, inclusiv camarilei.

I. Maniu însă susținea că principalul obiectiv al partidului trebuia să fie distrugerea camarilei. Într-un discurs rostit la 17 decembrie 1933, el afirma că „nu este posibil ca unii oameni în țara aceasta să aibă datorii și răspunderi, iar alții să aibă puterea. Nu este posibil ca unii, pe care națiunea îi desemnează, să fie nevoiți a face ce cer alții, despre care națiunea nu știe nimic . . .”⁵⁸.

Cea mai importantă măsură politică luată de I. G. Duca a fost dizolvarea Gărzii de Fier la 10 decembrie 1933. A urmat asasinarea primului ministru pe peronul gării din Sinaia la 29 decembrie 1933. Rolul regelui în săvârșirea acestei crime politice nu a fost elucidat. Totuși, cererea sa ca trupul lui I. G. Duca să fie imediat transportat la București, acceptarea cu multă greutate ca el să fie depus la castelul din Sinaia (lângă camera servitorilor), neprezentarea de condoleanțe familiei, neparticiparea la funeralii sînt elemente care ilustrează o comportare cel puțin stranie⁵⁹. Se adaugă faptul că Corneliu Zelea Codreanu — autorul moral al asasinatului — a fost adăpostit în acele zile la familia Cernăianu, înrudită cu El. Lupescu.

Cert este că, prin moartea lui I. G. Duca, regele a scăpat de un om incomod, capabil să-i dezoace planurile sale politice.

A acționînd cu abilitate, la 3 ianuarie 1934 regele l-a numit în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri pe Gh. Tătărescu, înainte ca Delegația Permanentă a P.N.L. să aleagă un nou șef al partidului. Prin aceasta, regele a reușit să evite aducerea lui C.I.C. Brătianu la guvern, și să creeze noi divergențe în sinul P.N.L..

Comentînd actul numirii lui Gh. Tătărescu în funcția de președinte al Consiliului de Miniștri, ziarul „Dreptatea” aprecia că acesta „apare ca o răsturnare a întregii arhitecturi politice a Partidului Liberal”⁶⁰.

La 4 ianuarie 1934, în fruntea P.N.L. a fost ales C.I.C. Brătianu. Luînd cuvîntul cu acest prilej, Gh. Tătărescu declara : „Mi-am făcut datoria față de toți șefii cu credință și devotament. Cu același devotament voi slui pe al treilea Brătianu”⁶¹.

Imediat după asasinarea lui I. G. Duca, Titulescu a condiționat rămînerea sa la Ministerul de Externe de dreptul guvernului de a avea autoritate deplină asupra Siguranței și Poliției pentru a se evita acte ca cel din 29 decembrie. Suveranul a satisfăcut această cerere. Generalul Stîngaciu, șeful Siguranței, a fost silit să-și ia concediu, iar gen. C. Dumitrescu, comandantul general al Jandarmeriei, a fost demis*. De asemenea, fiul acestuia, Puiu Dumitrescu — pe care Titulescu îl acuzase că partici-

⁵⁸ Ibidem, nr. 1878 din 19 decembrie 1933.

⁵⁹ C. Argetoianu, *op. cit.*, în *Monarhia de Hohenzollern*, pp. 518—519.

⁶⁰ „Dreptatea”, VIII, nr. 1891 din 6 ianuarie 1934.

⁶¹ Biblioteca Centrală de Stat. Colecții Speciale, Fond St. Georges, Pachet NLI, dos. 25, f. 26—30; „Viitorul”, XXV, nr. 7789 din 5 ianuarie 1934.

* Condamnat pentru corupție și delapidare, gen. C. Dumitrescu a murit în închisoare.

pase la atentat ⁶² — a fost concediat și expulzat din țară ⁶³. Înlăturarea lui Puiu Dumitrescu * a reprezentat, fără îndoială, un important succes al cercurilor anticamariliste. Printre cei arestați după uciderea lui I. G. Duca s-a aflat și Nae Ionescu, care se va detașa tot mai mult de rege, apropiindu-se de Garda de Fier, pentru a deveni un colaborator apropiat al lui Corneliu Zelea Codreanu.

Deși trecuse printr-un moment greu, regele nu renunțase la ideea instaurării unui regim dictatorial. La începutul anului 1934, în culisele Palatului s-a urzit planul unei lovituri de stat, menite să schimbe regimul politic din România. Sufletul acestei acțiuni era I. Pangal, confidentul El. Lupescu și șeful unei grupări masonice.

În concepția camarilei, guvernul Tătărescu urma să fie înlocuit cu unul de „uniune națională” prezidat de mareșalul Averescu; principala sarcină a acestui cabinet era modificarea prin decret a Constituției, pentru a încredința puterea regelui ⁶⁴. Ademenit de ideea revenirii sale la putere, Al. Averescu s-a arătat dispus să prezideze un nou guvern.

Simultan, forțele de dreapta — încurajate de rege — și-au intensificat propaganda împotriva partidelor politice și a regimului parlamentar-constituțional. În acest context s-a produs și achitarea căpeteniilor legionare implicate în procesul asasinilor lui I. G. Duca, fapt ce a constituit un puternic sprijin acordat Gărzii de Fier, principala organizație fascistă din România ⁶⁵.

După îndelungi tatonări, la 19 mai 1934, regele a trimis — prin Pangal — o schiță de program, în care se preconiza: suveranul să prezideze Consiliul de Miniștri, miniștrii să fie răspunzători numai față de el; reducerea membrilor Adunării Deputaților, care să aibă numai rolul de a vota proiectele de legi, iar nu și dreptul de a interpela și controla activitatea guvernului; sesiunile parlamentului să nu mai aibă un termen, ele fiind convocate și închise prin decret. Totodată, regele a cerut ca modificarea Constituției să se efectueze în momentul constituirii noului guvern.

Al. Averescu însă nu înțelegea să fie un simplu executant, astfel încât a întocmit și el un proiect de program, în care principalul punct era modificarea Constituției pe cale parlamentară. De asemenea, mareșalul a făcut obiecții și în legătură cu unele persoane pe care regele dorea să le includă în guvern, propunând în locul lor membri ai Partidului Poporului.

După îndelungi tratative, atât Averescu, cât și regele, au renunțat la ideea constituirii unui guvern de dictatură. Cîteva luni mai târziu, Al. Averescu avea să afirme că suveranul i-a „jucat o farsă” și că acesta era „complet lipsit de caracter” ⁶⁶. În consecință, președintele Partidului Poporului și-a reluat campania împotriva camarilei.

Aflind că în culisele Palatului se pregătea un guvern de dictatură, un grup de 13 ofițeri — în frunte cu colonelul Precup, cel care avusese un

⁶² Arh. ist. centr., fond M.P.N., Presa Externă, dos, 472, f. 2; fond Casa Regală, dos. 119/1934, f. 19—20.

⁶³ Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, p. 72.

* Acest act a fost facilitat și de faptul că Puiu Dumitrescu intrase în conflict cu Elena Lupescu.

⁶⁴ Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dos. 11/1934, f. 5.

⁶⁵ Mihai Fătu și Ion Spălățelu, *Garda de Fier. Organizație teroristă de tip fascist*, București, Edit. politică, 1971, pp. 104—105.

⁶⁶ Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dos. 1/1935, f. 2.

rol de primă importanță în aducerea lui Carol în țară, în iunie 1930 — a pus la cale un complot împotriva regelui și a El. Lupescu. Complotiștii au fost însă descoperiți cu câteva ore înainte de comiterea atentatului, la 8 aprilie 1934 ^{67*}.

Dar cauza esențială a eșuării acestei tentative a fost reacția fermă a opiniei publice, inclusiv a principalelor partide politice burgheze. Un factor important l-a constituit fuziunea P.N.Ț. cu Partidul Țărănesc — dr. N. Lupu, la 11 martie 1934 ⁶⁸. Explicînd necesitatea fuziunii, dr. N. Lupu spunea : „Cînd vîntul de dreapta, care bate peste frontiere, șueră și la noi — atunci trebuie să întărim baricadele democrației” ⁶⁹.

Un puternic ecou a avut în rîndurile camarilei declarația P.N.Ț. în favoarea guvernului liberal. Justificînd această atitudine, I. Mihalache afirma : „E imposibil să construiești ceva solid dacă oricînd te poți trezi cu cărămida în cap . . . E necesar ca țara să-și recapete liniștea și guvernele să nu mai fie dărîmate prin nu știm încă ce forțe . . . N-am sfătui în nici un caz să se facă un guvern personal. Guvern personal a mai fost și guvernul Iorga care nu a reușit” ⁷⁰.

După 1933 și-a făcut loc o tendință tot mai accentuată de colaborare a diferitelor partide și grupări care se opuneau tendințelor dictatoriale ale regelui și amestecului camarilei în viața politică. Încă din martie 1933 se vorbea de un „front constituțional” condus de I. Maniu, Al. Avereșcu și Gr. Filipescu împotriva camarilei ⁷¹; în octombrie 1933, Partidul Poporului și P.N.L. — Gh. Brătianu au hotărît să-și coordoneze atitudinea față de evenimentele politice.

La sfîrșitul lunii iunie 1934 a avut loc o întîlnire între I. Maniu, C.I.C. Brătianu și Gr. Filipescu în cadrul căreia s-a propus : desfășurarea unei campanii publice împotriva modificării Constituției; îndepărtarea lui G. Marinescu din funcția de prefect al Poliției Capitalei, expulzarea El. Lupescu din țară ⁷². Au apărut însă unele divergențe, întrucît șeful P.N.L. nu considera eficientă o campanie al cărei principal ascuțiș era îndreptat împotriva El. Lupescu, așa cum preconiza I. Maniu. Ei însă au căzut de acord să lupte pentru menținerea regimului parlamentar-constituțional.

Pe acest teren s-a produs o ameliorare a raporturilor dintre P.N.L. și P.N.L. — Gh. Brătianu. Au început chiar unele discuții în vederea fuziunii, torpilate însă de gruparea „tinerilor liberali” în frunte cu Gh. Tătarescu și de repetatele intervenții ale unor emisari ai regelui.

Pe o poziție similară se situa și Partidul Radical-Țărănesc. În ședința Comitetului Central Executiv al acestui partid, din 10 iunie 1934, Gr. Iunian spunea : „Noi sîntem un partid care stăm pe tărîmul concepției monarhiei constituționale și a regimului parlamentar democratic . . . Dacă

⁶⁷ Ibidem, fond M.P.N., Presa Externă, dos. 278, f. 21.

* Judecași de tribunalul militar al Corpului II Armată, aceștia au fost condamnați, sub acuzația de „complot împotriva domnitorului țării”, la cîte 10 ani temniță grea.

⁶⁸ *Reîntregirea Partidului Național-Țărănesc*, în „Dreptatea”, VIII, nr. 1946 din 13 martie 1934.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ „Dreptatea”, VIII, nr. 2010 din 5 iunie 1934.

⁷¹ Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 75/1933, f. 6.

⁷² Ibidem, dos. 11/1934, f. 100.

credem în necesitatea acestui regim, trebuie să facem totul pentru ca să păstrăm neatins prestigiul Coroanei”⁷³ El însă a adoptat o poziție izolaționistă, refuzînd ofertele de colaborare pentru constituirea unui „front constituțional”.

Un moment important pe calea colaborării între partidele și grupările potrivnice tendințelor dictatoriale ale regelui l-a constituit adunarea de la 13 august 1934, organizată în București, din inițiativa lui Gr. Filipescu, în cadrul căreia I. Maniu a ținut un amplu discurs împotriva camarilei*.

Întrunit la 9—12 septembrie 1934 pentru a discuta tactica P.N.Ț., Comitetul Central Executiv a stabilit că partidul „rămîne credincios regimului monarhic-constituțional, respectuos față de prerogativele regale ca și față de drepturile națiunii și înțelege să înconjoare Coroana cu devotament și loialitate desăvîrșită”. Totodată, P.N.Ț. cerea un contact „direct și nemijlocit între acești doi factori, fără interpunerea oricăror alte elemente lipsite de răspundere, care ar putea turbura funcționarea normală a mecanismului constituțional. De asemenea, P.N.Ț. înțelegea „să ferească complet Coroana de răspunderea actelor de guvernămînt, stabilind precis responsabilitățile guvernului și asigurînd executarea lor”⁷⁴.

După eșuarea încercării de a constitui un guvern dictatorial prezidat de Al. Averescu, Carol s-a orientat ferm pe linia realizării obiectivelor sale prin intermediul lui Gh. Tătărescu. Acesta era un om cu suprafață politică și dovedea un devotament puțin obișnuit pentru un șef de guvern**.

Văzînd că nu găsește un sprijin suficient în sinul P.N.L., Gh. Tătărescu, bazîndu-se pe încrederea regelui, a început să ocolească tot mai mult forurile conducătoare ale partidului, să apeleze tot mai puțin la Corpurile legiuitoare, aplicînd pe scară largă sistemul guvernării prin decrete-legi. În cursul anului 1935, din inspirație camarilistă, a început să se vînture din nou problema modificării Constituției, idee privită cu multă bunăvoință de guvern⁷⁵.

Politica guvernului a provocat o vie nemulțumire în rîndurile „bătrînilor liberali”. La 6 decembrie 1935, C.I.C. Brătianu înainta regelui un memoriu intitulat *De ce nu pot avea încredere în dl. Tătărescu*, în care arăta, că guvernul promova o politică contrarie doctrinei și programului P.N.L.; el afirma, între altele, că nu era de acord cu permanentizarea stării de asediu și a cenzurii, cu intenția de a se modifica Constituția în sensul lărgirii prerogativelor regale.

În fond, cabinetul Tătărescu „a folosit firma vechiului partid liberal pentru a acoperi o guvernare avînd altă orientare”⁷⁶, impusă de Carol al II-lea.

⁷³ *Intrunirea Comitetului Central Executiv*, în „Deșteptarea”, 11, nr. 40 din 28 iunie 1934.

* Este interesant faptul că I. Mihalache și-a scuzat neparticiparea prin faptul că n-a fost „informat din timp” despre această adunare („Dreptatea”, VIII, nr. 2068 din 16 august 1934).

⁷⁴ *Hotărîrile Comitetului Central Executiv*, în „Dreptatea”, VIII, nr. 2093 din 14 septembrie 1934.

** Se zice că atunci cînd regelui-i cerea ceva ce se putea realiza, Tătărescu spunea: „s-a făcut, majestate”, iar cînd îi cerea un lucru imposibil de realizat, răspundea: „se face, majestate”.

⁷⁵ „Dreptatea”, IX, nr. 2323 din 7 iulie 1935.

⁷⁶ Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice din România. 1919—1940*, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1976, p. 48.

Amestecul regelui în viața politică a provocat reacția și a altor partide. Astfel, atunci când Carol al II-lea a declarat unei reviste franceze că politica externă a României nu aparține guvernelor sau partidelor, ci „este regală”, I. Maniu a replicat imediat. Deoarece cenzura nu a admis publicarea opiniilor fruntașului național-țărănist, I. Maniu a luat cuvîntul în Adunarea Deputaților, declarînd : „nu este posibil ca noi să admitem nici chiar din partea suveranului să se spună că această importantă parte a vieții noastre de stat aparține drepturilor Coroanei”⁷⁷. De asemenea, el a atacat guvernul că folosește cenzura pentru a acoperi „unele tendințe de autocrație, de dictatură”. Deși Gh. Tătărescu l-a întrerupt de mai multe ori, avertizîndu-l că abuzează de „toleranța acestui Parlament”, și că prin atitudinea sa nu slujește „cauza românească”, I. Maniu a continuat, atacînd direct camarila : „în țara noastră sînt anumite forțe oculte care împiedică o guvernare normală în România (. . .) în țara aceasta se poate critica oricine, poți să înjuri chiar pe Dumnezeu, dar anumite persoane sau anumite nume nu pot fi amintite, nici criticate”. Și a continuat : „Spuneți dv., cum se poate aceasta că cenzura consecvent șterge cuvintele camarila, Wieder ? Cine este Wieder în țara aceasta ? Cine este în țara aceasta dl. Lupescu și familia lui ? Ce prerogative au în țara aceasta de nu pot fi numiți în ziare ?”⁷⁸. Evident, primul-ministru n-a putut da nici un răspuns la aceste întrebări.

Deoarece asupra „Restaurației” circulau diferite variante, în aprilie 1935, I. Maniu a întocmit un memoriu în care relatează pe larg atitudinea sa față de criza dinastică, insistînd asupra ideii că el a militat pentru revenirea lui Carol în țară, cu două condiții : 1) despărțirea de El. Lupescu și refacerea căsătoriei cu reginisa Elena și 2) angajamentul principelui că ajuns rege va respecta regimul parlamentar-constituțional existent. Documentul se încheie cu următoarele aprecieri : „Prin Restaurație ordinea constituțională și dinastică a intrat în albie normală . . . Situația ce s-a creat însă prin o serie întregă de atitudini și măsuri luate din partea Coroanei pe urma greșelii sfetnicilor săi, este departe de a fi normală. Ea inspiră serioase îngrijorări fiecărui cetățean devotat țării și regelui”⁷⁹. Memoriul — multiplicat — a fost trimis principalelor ziare și unui număr important de oameni politici.

La 8 iunie 1935, G. Marinescu a rostit o conferință la radio, în care a atacat P.N.Ț. și guvernul I. Maniu pentru atitudinea din zilele „Restaurației”. Acest act a provocat o vie reacție din partea național-țărăniștilor. La 20 iunie 1935, „Dreptatea” scria : „colonelul Gavrilă este un exponent. Un specimen dintr-o serie de cuibare cu ploșnițe sugătoare de sînge din trupul sănătos al nației. Focare de infecție”⁸⁰; iar peste cîteva săptămîni : „Nici viața filmată a gangsterilor nu întrece, în peripeții și tertipuri, activitatea frauduloasă a acestui borfaș de junglă”⁸¹. Desigur că asemenea aprecieri la adresa unui membru de vază al camarilei nu putea lăsa indiferent pe „augustul suveran” care și așa nu vedea cu ochi buni refacerea influenței politice a P.N.Ț.

⁷⁷ „D.A.D.”, nr. 56, ședința din 13 martie 1935, p. 1634.

⁷⁸ Ibidem, pp. 1636—1637.

⁷⁹ Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 30/1934, f. 22.

⁸⁰ La răsruce. . . , în „Dreptatea”, IX, nr. 2311 din 20 iunie 1935.

⁸¹ Gavrilismul guvernului Tătărescu, Ibidem, nr. 2338 din 26 iulie 1935.

Multă agitație a creat, în lumea politică, faptul că directorul general al poștei, Pitulescu, se îndeletnicea cu citirea scrisorilor și cu interceptarea convorbirilor dintre oamenii politici, întocmind rapoarte adresate personal El. Lupescu⁸². Gh. Brătianu a reușit să ajungă în posesia copiilor de pe trei asemenea rapoarte și intenționa să le citească la tribuna Adunării Deputaților; același lucru urma să-l facă Gr. Filipescu în Senat. I. Maniu i-a susținut pe cei doi, îndemnându-i să ceară îndepărtarea El. Lupescu din țară și destituirea directorului general al poștelor⁸³. Situația devenise destul de gravă, de vreme ce un informator al regelui, Ion Sin-Giorgiu, sugera ca, din „înalt ordin”, Pitulescu să depună o reclamație la Tribunalul de Ilfov, prin care să ceară anchetarea acestui caz, astfel ca guvernul să uzeze de argumentul că rapoartele respective erau declarate false chiar de cel învinuit⁸⁴.

Preocuparea pentru încheierea unui puternic „bloc constituțional” a sporit. Gh. Brătianu a încercat să-l atragă și pe I. Mihalache, președintele P.N.Ț., dar acesta a refuzat sub motiv că nu era util să se amestece „în viața privată a suveranului”⁸⁵.

La rindul său, Gr. Iunian a rămas ferm pe poziția de a nu adera la „bloc” și de a susține necesitatea apărării regimului parlamentar-constituțional. La o întrunire țărănistă-radicală din 27 ianuarie 1935, Gr. Iunian spunea: „S-a creat o atmosferă de neliniște în jurul amestecului Coroanei în viața publică. Se poate. Dar cine este vinovat? Ce-ar însemna aceste încercări, presupunându-se că există, dacă nu s-ar găsi oameni politici gata să răspundă la apelurile ce se fac?” Și liderul Partidului Țărănesc-Radical conchidea: „Regimurile de dictatură ar păstra toate relele de azi, aducând în plus suprimarea libertăților publice și a dreptului de critică la lumina zilei”⁸⁶.

În ianuarie 1935, Alice Sturdza s-a deplasat la Bădăcin pentru a-l informa pe I. Maniu că cumnatul său, Gh. Brătianu (al cărui emisar era), a aflat că regele s-a declarat împotriva șefiei brătienilor, mai ales în cazul reîntregirii P.N.L., și că era hotărît să prelungească mandatul lui Gh. Tătărescu, pentru a-l putea înlătura pe C.I.C. Brătianu de la conducerea P.N.L. În fața acestei situații, Gh. Brătianu propunea lui I. Maniu să desfășoare o activitate coordonată împotriva regelui și a camarilei. I. Maniu a răspuns că menținerea lui Gh. Tătărescu la putere va slăbi în mod automat autoritatea lui I. Mihalache de șef al P.N.Ț. și atunci partidul îl va alege pe el președinte; în această calitate, I. Maniu declara că va desfășura o acțiune paralelă cu brătienii⁸⁷.

În aceeași lună, ianuarie 1935, Gh. Brătianu și Al. Averescu au difuzat — în țară și în străinătate — un manifest, în numele partidelor lor, prin care criticau cu tărie amestecul camarilei în viața politică^{88*}.

⁸² Arh. ist. centr., fond Casa Regală. Carol II. Arh. personală, dos. VIII—934/1935, f. 1—13.

⁸³ Ibidem, fond Casa Regală, dos. 6/1935, f. 18—19.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem, f. 38.

⁸⁶ „Deșteptarea”, III, nr. 48 din 3 februarie 1935.

⁸⁷ Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dos. 6/1935, f. 1.

⁸⁸ Ibidem, f. 6.

* Începând cu a doua jumătate a anului 1935 Partidul Conservator (Gr. Filipescu) și Partidul Poporului (Al. Averescu) au desfășurat o activitate sporadică, nemaiorganizând acțiuni proprii împotriva tendințelor dictatoriale ale regelui Carol al II-lea.

În februarie 1935 cei doi preconizau o întrunire în București, la care să ia cuvîntul și I. Maniu, care să se încheie cu o manifestație în fața Palatului ⁸⁹. În urma intervenției energice a lui I. Mihalache, I. Maniu a fost nevoit să refuze participarea la întrunirea proiectată. Ea s-a desfășurat la 26 mai 1935 ; în discursurile lor vorbitorii au atacat cu hotărîre camarila ⁹⁰. Deoarece cuvîntările au fost cenzurate, Gh. Brătianu a protestat de la tribuna Adunării Deputaților. Cu acest prilej el a ținut să afirme : „declarîndu-mă o dată mai mult monarhic și dinastic, adaug că înțeleg monarhia în rosturile ce i le-au definit legile fundamentale ale țării” ⁹¹.

Dezavuînd politica lui I. Maniu, Președintele P.N.Ț. declara în ședința Comitetului Central Executiv din 8 februarie 1935 că „este inegalant și neserios să se agite mereu chestia Duduei [El. Lupescu] și că Partidul Național-Țărănesc are altceva de făcut decît să se ocupe de istoricul Restaurației și cu destinul anumitor persoane particulare” ⁹².

Pe de altă parte, contradicțiile dintre gruparea lui I. Maniu și cea a lui Vaida s-au accentuat. Pentru a contracara acțiunile lui I. Maniu împotriva camarilei, Vaida a venit cu lozinca diversionistă „numerus valahicus”, pe care a încercat s-o impună în noul program al P.N.Ț. S-a iscat o puternică frămîntare în partid, care a distras, pentru cîteva luni, pe I. Maniu de la principalul său obiectiv. Gruparea de stînga din cadrul P.N.Ț. — în frunte cu dr. N. Lupu — , s-a opus cu hotărîre înscrierii în program a lozincii formulate de Al. Vaida-Voevod. În final însă, Vaida a decis să părăsească P.N.Ț., și să creeze o nouă organizație politică — Frontul Românesc — pe care să o pună la dispoziția regelui.

Spărtura produsă în P.N.Ț. nu a fost atît de mare pe cît spera Carol al II-lea ; Vaida a fost urmat de un grup restrîns de cadre *, iar Frontul Românesc a devenit o organizație politică minoră. În același timp, prin plecarea grupării lui Vaida, posibilitățile de manevră ale lui I. Maniu în sînul P.N.Ț. au crescut.

Cu ocazia întrunirii din 29 iunie 1935, organizată la Cluj-Napoca, I. Maniu se referea la „o serie întreagă de pripășiți de care nimeni n-a auzit, care zi de zi stau cu regele la masă”, conchizînd : „Nu mai putem tolera ca la sfaturile acestor oameni și ale altora de felul lor, în cinci ani în țara românească să se schimbe 13 guverne fără știrea și fără voia poporului și a națiunii . . . Asta fraților , este o batjocură, este o umilîntă a națiunii, pe care noi nu mai voim să o tolerăm ” ⁹³.

Campania de răsturnare a guvernului inițiată de I. Mihalache în cursul anului 1935 trebuia să culmineze cu o mare adunare național-țărănistă în București, la 14 noiembrie ⁹⁴.

I. Mihalache era convins că după ce asigurase partidului un program limpede, urma să demonstreze aderența de care acesta se bucura în rîndul

⁸⁹ Ibidem, f. 7.

⁹⁰ Ibidem, f. 41.

⁹¹ „D.A.D.”, nr. 4 ședința din 26 noiembrie 1935, p. 24.

⁹² Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dos. 6/1935 f. 10.

* Este semnificativ faptul că unul din liderii național-țărănești, D. R. Ioanițescu, a fost îndemnat de însuși G. Marinescu să părăsească P.N.Ț. și să se alăture acțiunii lui Vaida (Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dosar 6/1935, f. 33).

⁹³ *Grandioasa manifestație național-țărănistă de la Cluj*, în „Dreptatea”, IX, nr. 2318 din 2 iulie 1935.

⁹⁴ *Hotărîrile Delegației Permanente a Partidului Național-Țărănesc*, Ibidem, 2376 din 12 septembrie 1935.

maselor, astfel încît regele să cheme P.N.Ț. la putere. Deși I. Maniu nu împărtășea acest punct de vedere, el a acceptat la 10 septembrie să renunțe pînă la 15 noiembrie la campania sa anticamarilistă și să acorde „deplin credit” tacticii lui I. Mihalache, cu condiția ca acesta să obțină de la rege „mîna liberă” în alcătuirea și activitatea guvernului, inclusiv în ceea ce privește schimbările în personalul Palatului⁹⁵. I. Maniu era convins că tactica lui Mihalache va eșua, astfel că „partidul îi va cădea în brațe”, și „atunci nu un singuratic va înfrunta pe rege, ci un partid întreg, solidar cu crezul șefului său autentic”⁹⁶.

Pregătirile pentru marea întrunire erau în toi, cînd, la 29 octombrie 1935, regele a transmis lui I. Mihalache, prin Dim. Gusti, că „nu admite ca țărani aduși în București să dicteze”, iar a doua zi, 30 octombrie, suveranul îi spunea lui V. Madgearu : „găsiți și voi o soluție pentru a amîna demonstrația”⁹⁷.

La 8 noiembrie Carol al II-lea l-a primit pe I. Mihalache în audiență, rugîndu-l să amîne întrunirea din 14 noiembrie, deoarece în acea zi el, regele, trebuia să citească mesajul de deschidere a Parlamentului, iar adunarea ar putea fi interpretată ca un act împotriva sa. Suveranul a mai declarat că „Partidul Național-Țărănesc în momentul crizei va fi primul factor și cel mai important, iar el, Mihalache, cel mai de încredere om politic din acest partid”⁹⁸.

Fără îndoială, învățătorul din Topoloveni a fost profund impresionat de atitudinea regelui. În fond, ce urmărea I. Mihalache? Să aducă partidul la putere, iar el să fie prim-ministru. De vreme ce avea promisiunea „augustului suveran”, demonstrația de popularitate a P.N.Ț. care trebuia să o constituie adunarea de la 14 noiembrie, nu mai era indispensabilă.

La 9 noiembrie, dr. N. Lupu s-a prezentat în audiență, căutînd să obțină un angajament mai precis al regelui, în sensul chemării P.N.Ț. la putere. Suveranul însă s-a eschivat, insistînd însă asupra ideii că amînarea adunării va constitui un „atu în plus” pentru P.N.Ț. A urmat o ședință a Delegației Permanente, care a dat publicității următorul comunicat, apărut pe pagina a 4-a a ziarului „Dreptatea” din 12 noiembrie 1935 : „Delegația Permanentă centrală a Partidului Național-Țărănesc, în ședința din 9 noiembrie, considerînd că în urma audiențelor la M.S. regele a d-lor președinte I. Mihalache și vicepreședinte dr. N. Lupu situația politică este schimbată, hotărăște suspendarea demonstrațiilor proiectate pentru 14 noiembrie”.

Un document al P.C.R. aprecia — cu deplin temei — că „Elementele reacționare din conducerea P.N.Ț., în loc de luptă hotărîită la care se angajaseră în fața maselor, au trădat interesele maselor în ajunul lui 14 noiembrie . . . au capitulat față de rege și de reacțiune”⁹⁹.

Într-adevăr, așa cum remarca L. Pătrășcanu, „Capitularea conducerii național-țărăniste în condiții atît de puțin onorabile a cauzat partidului și întregii democrații o gravă pierdere de prestigiu și a însemnat, totodată, demobilizarea generală a forțelor care la un moment dat se găseau în rîndurile lui și alături de el”¹⁰⁰.

⁹⁵ Ar. Calinescu, *Memorii*, Arh. C.C. al P.C.R., fond 104, dos. 10013, f. 12.

⁹⁶ Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dos. 6/1935, f. 50.

⁹⁷ Ar. Calinescu, *Memorii*, loc. cit., f. 9-10.

⁹⁸ Ibidem, f. 13.

⁹⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 97/1936, f. 1.

¹⁰⁰ Lucrrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, București, Editura politică, 1970, p. 96.

Aminarea adunării din 14 noiembrie 1935 a avut importante consecințe politice pentru evoluția P.N.Ț. Tactica lui I. Mihalache se dovedise sovăitoare, incapabilă de rezultate pozitive. Ea a însemnat, în fond, o victorie a punctului de vedere al lui I. Maniu, care și-a exprimat de la început neîncrederea în metoda lui Mihalache și era convins că regele îi „va trage chiulul”¹⁰¹.

Contramandarea adunării din 14 noiembrie 1935 a avut ca efect și închegarea grupării „centriste” în sinul P.N.Ț. Centriștii — în frunte cu Ar. Călinescu, Virgil Potircă, M. Ralea, N. Costăchescu, M. Ghelmegeanu — au ajuns la convingerea că factorul decisiv al puterii în stat era suveranul, că peste voința lui nu se poate trece. Totodată, ei afirmau că regele „nu poate fi un simplu pecetar al partidelor politice”¹⁰², cum pretindea I. Maniu. În fond, „centriștii” sesizaseră pericolul organizațiilor de extrema dreaptă — îndeosebi al Gărzii de Fier —, dar erau împotriva frontului popular. Ei vedeau salvarea țării și propria lor ascensiune politică în instaurarea unui regim de mână forte de către Carol al II-lea.

La ședința Comitetului Central Executiv din 28—29 martie 1936, I. Mihalache mărturisea că n-a reușit să asigure P.N.Ț. o orientare unică, în special datorită poziției lui I. Maniu: „Este adevărat și sînt recunoscător că n-a lipsit ocaziunea ca d. Maniu să spună tuturor prietenilor d-sale: «faceți ce spune conducerea centrală». Formal, nimic reprobabil. Dar nu este un secret pentru nimeni că datorită autorității și încrederii mari meritate pe care o are d-sa în întreg partidul și îndeosebi între confrății ardeleni, și datorită acțiunii sale izolate uneori, nu a fost în realitate o orientare și o disciplină unitară”¹⁰³.

Comitetul Central Executiv a hotărît ca P.N.Ț. să intensifice acțiunea împotriva guvernului, să organizeze lupta pentru apărarea libertăților cetățenești, să lupte pentru asigurarea funcționării normale a regimului parlamentar-constituțional, împotriva celor care „descoperă Coroana”¹⁰⁴.

În cursul anului 1935 relațiile dintre Carol al II-lea și Garda de Fier încep să se răcească; legionarii nu înțelegeau să fie utilizați doar ca o masă de manevră pentru scopurile dictatoriale ale regelui, ci începeau să creadă că puteau ei înșiși să vină la putere, impunând un regim de dictatură fascistă.

Încă din acest an Garda de Fier stabilește relații cu I. Maniu și cu Gh. Brătianu în vederea unei eventuale acțiuni comune împotriva lui Carol al II-lea și a camarilei.

Congresul studenților legionari desfășurat la Tg. Mureș în zilele de 2—5 aprilie 1936 a marcat o cotitură în relațiile dintre rege și Garda de Fier. Deși guvernul a contribuit la organizarea Congresului, iar Carol al II-lea însuși a acordat șefului studenților legionari o importantă sumă de bani, participanții n-au depus jurămint de credință față de rege, ci față de C. Z. Codreanu, iar printre cei ce urmau să fie lichidați de „echipele morții” se numărau și El. Lupescu și G. Marinescu¹⁰⁵. În aceeași perioadă legio-

¹⁰¹ Armand Călinescu, *Memorii*, loc. cit., dos. 10013, f. 16.

¹⁰² Armand Călinescu, *Noul regim. Cuvîntări. 1938—1939*, București, 1939, p. 193.

¹⁰³ „Dreptatea”, X, nr. 2533 din 31 martie 1936.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ M. Fătu și I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 169.

narii au difuzat manifestul intitulat *Duduia* în care se prezenta pe larg rolul El. Lupescu și a rudelor sale în viața politică și economică a țării, rețeaua de informatori de care se folosea¹⁰⁶.

Reincepînd campania de răsturnare a guvernului, P.N.Ț. a organizat, în primăvara anului 1936, mari întruniri, care au culminat cu cea din București din 31 mai. Luînd cuvîntul cu acest prilej, I. Mihalache declara: „Avem datoria deci să înconjurăm pe suveran cu tot respectul, cu toată loialitatea, cu toată iubirea, cu tot devotamentul. Dar avem datoria de a lupta pentru înlăturarea oricăror influențe lăturalnice care periclitează mecanismul constituțional și otrăvesc viața publică”¹⁰⁷. La întrunirea de la Iași, din aceeași zi, N. Costăchescu — făcînd o evidentă aluzie la I. Maniu — afirma că a face dificultăți lui I. Mihalache „este o infamie... Avem un președinte, avem o singură tactică și datoria noastră este să stăm zid în jurul șefului nostru... Orice tactică ar întrebuișa partidul nostru, un lucru nu se va putea admite: lipsa de respect pentru Coroană”¹⁰⁸.

Dar I. Maniu nu s-a lăsat impresionat de asemenea declarații și și-a urmat, cu tenacitate, propria sa linie politică.

În adunarea organizată la 28 iunie 1936, la Vințul de Jos, I. Maniu începea cu aceste cuvinte: „Nu vorbesc în numele nimănui, ci numai pentru mine, cu gîndul meu, cu capul meu. Nimeni nu e obligat să urmeze ce spun. Nu reprezint pe nimeni”¹⁰⁹. Aceste cuvinte, rostite de un fost prim-ministru al României, de un fost președinte al P.N.Ț. și membru al celui mai mare partid politic din țară, aveau doar menirea de a sublinia faptul că el nu urmărea să angajeze prin atitudinea sa partidul din conducerea căruia făcea parte. Pentru că discursul a continuat cu o critică foarte hotărîtă împotriva camarilei și mai ales a El. Lupescu, care „a adunat în jurul său o ceată de aventurieri, care au acaparat conducerea țării și șoptesc la urechile regelui visuri dictatoriale”. În consecință, el cerea alungarea El. Lupescu din țară și s-a declarat gata să conducă o mișcare de masă care ar urmări acest obiectiv. Dealtfel, participanții la adunare purtau pancarte pe care erau înscrise lozincile: „Jos camarila”, „Piară sfetnicii regelui”, „Jos dictatura camarilei”.

Deși, „nu vorbea în numele nimănui”, I. Maniu nu a ezitat să-l critice pe I. Mihalache, deoarece președintelui P.N.Ț. „nu-i place să spună lucruri care îl supără pe rege”¹¹⁰. La propunerea lui Valer Moldovan s-a adoptat o moțiune prin care se cerea organizarea unei campanii împotriva camarilei¹¹¹. I. Maniu a propus constituirea unui „comitet de acțiune” care să organizeze 200 de adunări în Transilvania, la care să se discute în spiritul discursului său.

Deoarece cenzura n-a îngăduit publicarea textului integral, adepții lui I. Maniu l-au multiplicat, răspîndindu-l prin cafenelele Capitalei și expediindu-l pe adresa mai multor oameni politici¹¹².

¹⁰⁶ Arh. ist. centr., fond Casa Regală, dos. 12/1936, f. 16—17.

¹⁰⁷ „Dreptatea”, X, nr. 2578 din 2 iunie 1936.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ *Cuvîntarea d-lui Iuliu Maniu la Vințul de Jos*, în „Dreptatea”, X, nr. 2603 din 3 iulie 1936.

¹¹⁰ Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 30/1936, f. 1—4.

¹¹¹ Ar. Călinescu, *Memorii*, în Arh. C.C. al P.C.R., fond 104, dos. 10013, f. 52.

¹¹² Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 27/1936, f. 1.

Apreciind că această nouă acțiune periclită șansele P.N.Ț. de a ajunge la putere, I. Mihalache i-a convocat la 30 iunie pe cei care participaseră la adunarea de la Vințul de Jos, atrăgându-le atenția că au declanșat „rebeliunea deschisă față de Coroană”, că au pornit pe calea dezagregării P.N.Ț.¹¹³ Centriștii exercitau o presiune tot mai puternică asupra lui I. Mihalache, mai ales după ce aflaseră, printr-un informator al regelui, că „dacă exclud pe Maniu vor avea puterea și miinile libere”¹¹⁴.

În timp ce I. Mihalache se străduia, fără succes, să-l aducă pe Maniu la ordine, camarila și-a intensificat manevrele vizînd debarcarea lui C.I.C. Brătianu de la șefia P.N.L.; ca un obiectiv minimal se avea în vedere alegerea lui Gh. Tătărescu în funcția de vicepreședinte al partidului.

Momentul culminant al înfruntării dintre „tinerii” și „bătrînii” liberali s-a consumat la 9 iunie 1936, cînd a avut loc Congresul general al P.N.L. El s-a încheiat cu realegerea lui C.I.C. Brătianu în funcția de președinte al partidului, Gh. Tătărescu fiind reconfirmat în aceea de secretar general¹¹⁵. Adresîndu-se lui Gh. Tătărescu, președintele partidului afirma: „Vei face desigur ca legătura între guvern și partid să fie din ce în ce mai strînsă și ca fiecare să poată aduce obolul său la munca pentru . . . prosperitatea României Mari”¹¹⁶.

Deoarece I. Maniu nu renunța la activitatea de combatere a camarilei și în special a El. Lupescu, I. Mihalache a decis să clarifice problema: În ședința Comitetului Central Executiv din 2—5 aprilie 1937, el și-a prezentat demisia din funcția de președinte al P.N.Ț., propunînd alegerea lui I. Maniu în fruntea partidului.

Cum era de așteptat, demisia lui I. Mihalache a fost respinsă de cei prezenți și în primul rînd de I. Maniu. Reales președinte pe o perioadă de 4 ani, I. Mihalache a cerut în mod insistent lui I. Maniu să renunțe la campania sa anticamarilistă spre a nu oferi regelui un pretext pentru a nu chema P.N.Ț. la putere. Liderul ardelean a promis să nu-i facă greutăți și să înceteze campania sa publică împotriva camarilei, deși socotea că tactica lui Mihalache era greșită.

Într-adevăr, pînă la expirarea mandatului de patru ani a guvernului liberal, I. Maniu și-a suspendat acțiunile publice, acționînd numai din culise în direcția perfectării unui acord de colaborare cu Gh. Brătianu și cu C. Z. Codreanu pe o platformă anticarlistă¹¹⁷.

Între timp, toate încercările lui Carol al II-lea de a-i menține pe legionari sub influența sa au eșuat. Bazat pe puternicul sprijin material pe care-l primea de la Berlin, C. Z. Codreanu revendica puterea pentru sine. În acest context a avut loc remanierea guvernamentală din 23 februarie 1937, în urma căreia Gabriel Marinescu a devenit subsecretar de stat la Ministerul de Interne. Astfel, amestecul camarilei în viața politică s-a oficializat.

Pe măsură ce relațiile dintre rege și C. Z. Codreanu deveneau mai încordate, se constată un proces de apropiere între șeful Gărzii de Fier și I. Maniu. La 11 martie 1937 a avut loc o întrevvedere între Z. Boilă și

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ar. Călinescu, *Memorii*, loc. cit., dos. 10013, f. 7.

¹¹⁵ „Adevărul”, 50, nr. 16.092 din 11 iulie 1936.

¹¹⁶ Biblioteca Centrala de Stat, Colecții speciale, fond St. Georges, Pachet CCII, dos. 10, f. 20.

¹¹⁷ Florea Nedelcu, *Viața politică*, . . . , p. 107.

C. Z. Codreanu, urmată de aceea dintre I. Maniu și Emil Șiancu (trimisul „căpitanului”) în august 1937. În această perioadă I. Maniu, C. Z. Codreanu și Gh. Brătianu ajung la un acord pentru o acțiune comună în vederea înfringerii guvernului Tătărescu în apropiatele alegeri parlamentare ¹¹⁸.

La rîndul său, I. Mihalache adoptase o atitudine de așteptare, fiind convins că P.N.Ț. — cel mai mare partid din opoziție — va fi adus la putere. Această atitudine avea și menirea de a demobiliza forțele democratice care, sub conducerea P.C.R., obținuseră importante succese pe linia constituirii unui larg front popular antifascist ¹¹⁹.

Discutînd în iunie 1937 cu I. Inculeț, emisarul lui Gh. Tătărescu, I. Mihalache a aflat că P.N.Ț. va fi adus la putere, „dar numai în înțelegere cu Vaida” ¹²⁰. Această condiție a auzit-o I. Mihalache chiar din gura regelui, în cadrul audienței din 13 octombrie 1937. În concepția suveranului, prezența lui Vaida era o garanție că influența lui I. Maniu asupra guvernului va fi anihilată; de asemenea, cunoscînd divergențele dintre vaidiști și național-țărăniști, Carol al II-lea miza pe un guvern slab, ușor de manevrat și care s-ar compromite rapid. În fond, se urmărea ca acest guvern să fie subordonat camarilei; mai ales că printre persoanele ce trebuiau incluse în noul cabinet se număra și Gabriel Marinescu.

I. Mihalache nu s-a arătat dispus să accepte aceste condiții, ceea ce a nemulțumit pe rege; la 25 octombrie Carol al II-lea spunea lui G.G. Mironescu că președintele P.N.Ț. era „foarte dîrz, de aceea trebuie să mă gîndesc la altă formulă” ¹²¹.

Criza de guvern s-a declanșat la 12 noiembrie cînd, după o scurtă consultare a șefilor de partide, Carol al II-lea a încredințat mandatul lui I. Mihalache cu condiția colaborării cu Vaida, a includerii în guvern a lui G. Marinescu etc.

După discuțiile avute cu Delegația Permanentă a P.N.Ț., la 14 noiembrie I. Mihalache a depus mandatul. În aceeași zi regele a cerut lui Gh. Tătărescu să constituie un nou guvern, deși C.I.C. Brătianu se pronunțase pentru retragerea P.N.L. în opoziție. Ministerul de Interne a fost încredințat lui R. Franasovici, om de încredere al camarilei, iar cu „supravegherea” alegerilor a fost însărcinat G. Marinescu, numit subsecretar de stat la Președinția Consiliului de Miniștri.

Noul guvern apărea limpede ca expresia voinței lui Carol al II-lea. La cererea regelui, Gh. Tătărescu a încheiat cartel electoral cu Frontul Românesc, condus de Al. Vaida-Voevod, precum și cu Partidul Național-Democrat (N. Iorga) și cu Partidul German (Fritz Fabricius). Aceste acorduri electorale, semnate fără aprobarea prealabilă a forurilor de conducere ale partidului, au creat o vie frămîntare în rîndurile P.N.L. ¹²².

La 23 noiembrie 1937 a avut loc ședința Comitetului Central Executiv al P.N.Ț. I. Mihalache a afirmat că dacă prezența sa în fruntea parti-

¹¹⁸ Florea Nedelcu, „Pactul de neagresiune electorală” — origini și consecințe asupra evoluției vieții politice, în *Impotriva fascismului*, București, Edit. politică, 1971, p. 74.

¹¹⁹ Vezi: P. Constantinescu-Iași, *Lupta pentru formarea Frontului popular în România*, București, Edit. Academiei, 1968; Gh. I. Ioniță, *Pentru un front popular în România*, București, Edit. politică, 1971.

¹²⁰ „Dimineața”, 33, nr. 11.111 din 25 noiembrie 1937.

¹²¹ Ar. Călinescu, *Memorii*, loc. cit., dos. 10012, f. 51.

¹²² Vezi pe larg: I. Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 1/1967.

dului a putut fi o necesitate „în perioada sa de refacere programică și gospodărească, astăzi constituționalismul este cuvîntul de ordine în politica statului român”. Nu era vorba — după opinia sa — de a angaja o „luptă personală cu suveranul țării”, sau de a atinge prerogativele regale, ci de a asigura „regimul sincer monarhic-constituțional”. Cum în această problemă „potențialul maxim” îl oferea numai I. Maniu, I. Mihalache și-a încheiat discursul cu cuvintele: „Domnule Maniu, ia comanda și dă porunca”.

Schimbarea președintelui P.N.Ț. reprezenta o schimbare de tactică; I. Maniu însuși declara la 23 noiembrie: „trebuie înainte de toate înlăturat sistemul dictatorial care ne stăpînește și umilește și trebuie înlăturat pericolul ce ne amenință a se permanentiza”¹²³. În fond, atacul principal era îndreptat împotriva camarilei și a tendințelor dictatoriale ale regelui Carol al II-lea.

Chiar în ziua alegerii sale în fruntea P.N.Ț., I. Maniu a avut o întrevvedere cu C.Z. Codreanu. La 25 noiembrie, I. Maniu, Gh. Brătianu și C.Z. Codreanu au semnat un „pact de neagresiune”, prin care P.N.Ț., P.N.L. — Gh. Brătianu și Garda de Fier se angajau să nu se atace reciproc în timpul campaniei electorale¹²⁴.

Șeful P.N.Ț. promitea să nu critice ideologia fascistă, să nu dezvăluie pericolul pe care-l reprezenta Garda de Fier pentru însăși existența României ca stat independent și suveran¹²⁵. Analizînd situația creată, P.C.R. aprecia că, întinzînd mîna lui C.Z. Codreanu, I. Maniu a făcut greșeala „de a se alia cu cel mai înverșunat dușman al poporului”¹²⁶, cu cea mai agresivă și periculoasă organizație fascistă din România.

Semnarea acestui pact, între cel mai mare partid burghezo-democratic și cea mai periculoasă organizație fascistă, a creat o mare derută în opinia publică, a avut consecințe dintre cele mai grave pentru soarta unității de luptă a forțelor democratice¹²⁷. Prin încheierea pactului de neagresiune, I. Maniu a dat o lovitură activității P.C.R. pentru închegarea unui puternic front național antifascist. În campania electorală nu s-au înfruntat, așa cum era firesc, forțele democratice cu cele fasciste, ci gruparea procarlistă în frunte cu Gh. Tătărescu și cea care se opunea tendințelor dictatoriale ale regelui, grupate în jurul lui I. Maniu și C.Z. Codreanu.

În general, campania electorală s-a desfășurat într-o atmosferă de mare tensiune: era în joc însăși soarta regimului politic existent în România.

Alegerile parlamentare din 20 decembrie 1937 s-au soldat cu înfrîngerea guvernului Gh. Tătărescu, ceea ce semnifică opoziția maselor față de planurile dictatoriale ale regelui. La rîndul său, P.N.Ț., n-a întrunit decît 20,6% din totalul voturilor, astfel încît eșecul tacticii lui Maniu era evident. Un important succes a obținut mișcarea legionară, situată pe locul al treilea cu 15% din totalul voturilor. Un document al P.C.R. aprecia că

¹²³ „Dreptatea”, XI, nr. 3007 din 25 noiembrie 1937.

¹²⁴ Ibidem, nr. 3008 din 26 noiembrie 1937.

¹²⁵ Arh. I.S.I.S.P. de pe lingă C.C. al P.C.R., cota A XXI—3, nr. inv. 978.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, București, Edit. științifică, 1971, p. 307.

prin pactul de neagresiune, I. Maniu „a contribuit în mare măsură la rezultatul obținut de Garda de Fier în alegeri”¹²⁸.

Planul lui Carol al II-lea de a instaura un regim personal prin intermediul lui Gh. Tătărescu a eșuat. Pentru a evita aducerea P.N.Ț. la putere, regele a încredințat la 28 decembrie mandatul de formare a noului guvern lui O. Goga. Chemarea Partidului Național-Creștin la putere, care în alegerile parlamentare obținuse abia 9,15% din totalul voturilor, evidențiază intenția regelui de a se folosi temporar de un partid slab, fără aderență în mase, pe care-l putea înlătura cu ușurință la momentul oportun. Dealtfel, Carol a ținut să declare și public această hotărâre: „Este guvernul meu și trebuie să aibă aprobarea mea. În ziua în care n-aș fi mulțumit de felul cum guvernează voi cere o schimbare”¹²⁹.

În plus, O. Goga era cunoscut ca adversar înverșunat al lui I. Maniu, iar Partidul Național-Creștin, prin programul său reacționar, putea fi folosit ca manevră împotriva Gărzii de Fier¹³⁰. Urmărind să reprime mișcarea legionară și să facă o nouă breșă în P.N.Ț., regele a încredințat Ministerul de Interne lui Armand Călinescu.

I. Maniu aprecia că guvernul Goga era anticonstituțional și anti-democratic, „o sfidare la adresa națiunii”, un guvern personal al regelui¹³¹. El declara categoric: „Va trebui să luptăm pentru înlăturarea unui nou guvern personal pus în fruntea țării.”¹³² Președintele P.N.Ț. afirma că luptă „împotriva dictaturii pe care o slujește d. Goga”, pentru menținerea orientării politicii externe a României spre Anglia și Franța¹³³.

Exprimându-și poziția față de guvernul Goga, P.N.L. declara că, „neînțelegând să facă dificultăți acestui guvern, este decis a rămânea apărătorul hotărât și credincios al guvernelor pe temeiul strictei legalități și a respectării neștirbite a normelor constituționale”¹³⁴.

Cu toată opoziția grupării lui Gh. Tătărescu, la 10 ianuarie 1938 s-a realizat fuziunea P.N.L. cu P.N.L. — Gh. Brătianu¹³⁵. C.I.C. Brătianu aprecia că prin această fuziune s-a întărit rolul P.N.L. ca „factor indispensabil în funcționarea regimului parlamentar”¹³⁶. Fuziunea celor două partide liberale a fost primită cu satisfacție de național-țărăniști: „Această reîntregire nu poate face decât să înlesnească normala funcționare a sistemului constituțional. Partidul Național-Țărănesc, ca partid monarhic și constituțional, și-a exprimat în diverse rânduri convingerea că într-un regim constituțional numai partidele politice temeinice și organizate pot prezenta garanții de răspundere și competență în conducerea treburilor statului... Și este bine că [fuziunea] s-a făcut cu înfrângerea ambițiilor goale ale d-lui Tătărescu, răspunzător față de țară, pentru că a abătut de la calea constituțională un partid constituțional, înlesnind ceea ce se întâmplă astăzi în țară”¹³⁷.

¹²⁸ Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dos. 210, f. 493.

¹²⁹ „Viitorul”, XXIX, nr. 9004 din 13 ianuarie 1938.

¹³⁰ N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, București, 1939, p. 442.

¹³¹ *Soluțiunea crizei de guvern. Declarațiile d-lui Iuliu Maniu*, în „Dreptatea”, XI, nr. 3035 din 31 decembrie 1937.

¹³² „Dreptatea”, XII, nr. 3037 din 4 ianuarie 1938.

¹³³ Ibidem, nr. 3057 din 29 ianuarie 1938.

¹³⁴ „Viitorul”, XXIX, nr. 9003 din 12 ianuarie 1938.

¹³⁵ Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 37/1937, f. 4.

¹³⁶ „Viitorul”, XXIX, nr. 9004 din 13 ianuarie 1938.

¹³⁷ *Se anunță reîntregirea P.N.L.*, în „Dreptatea”, XII, nr. 3043 din 12 ianuarie 1938.

La 29 decembrie, Ar. Călinescu, V. Potîrcă, Dinu Simian și V. Rădulescu-Mehedinți — care intraseră în guvernul Goga — au fost excluși din P.N.Ț. În scrisori adresate lui I. Mihalache, și în cuvîntările lor, cei excluși susțineau că gestul lor era expresia dezacordului față de încheierea pactului cu Garda de Fier și de campania pe care I. Maniu o desfășura împotriva dinastiei¹³⁸. Răspunzînd acestor acuzații, președintele P.N.Ț. declara: „Nu cred că în această țară poate exista cineva mai monarhic, mai dinastic decît mine /.../. Nu este bună republica pentru noi. Trebuie să susținem cu toții monarhia constituțională”¹³⁹.

Centriștii rămași în partid, între care Gr. Gafencu și M. Ghelmegeanu, cereau lui I. Maniu să-și clarifice atitudinea față de Coroană și să nu împingă partidul pe o linie antidinastică¹⁴⁰, iar dr. N. Lupu și V. Madgearu insistau pentru întreruperea oricăror legături cu C.Z. Codreanu și luarea unei atitudini ferme împotriva mișcării legionare.

În cursul lunii ianuarie și la începutul lunii februarie 1938 s-a produs o importantă mutație în dispozitivul forțelor politice din România. Pe de o parte, a apărut cu claritate pericolul pe care-l reprezenta Garda de Fier, care, în urma alegerilor parlamentare din decembrie 1937, viza cucerirea puterii politice. Garda de Fier, hotărîtă să-și dubleze numărul de voturi în alegerile parlamentare din martie¹⁴¹, și-a intensificat activitatea, recurgînd adeseori la violențe. Din indicația lui Ar. Călinescu, organele de ordine au ripostat, astfel încît s-au înregistrat numeroase incidente sîngeroase. Pericolul unui puci, în urma căruia Garda de Fier să preia puterea, părea să se contureze la orizont. Conștiința că mișcarea legionară constituia o primejdie națională s-a generalizat¹⁴².

P.N.L. a sesizat pericolul pe care-l reprezenta Garda de Fier, împotriva căreia s-a ridicat cu toată hotărîrea¹⁴³. Într-un interviu, C.I.C. Brătianu recunoștea faptul că „Din nenorocire s-a făcut prea multă tăcere asupra actelor și faptelor, precum și asupra scopurilor și persoanelor ce conduc mișcarea legionară”¹⁴⁴.

Sub presiunea opiniei publice, a membrilor P.N.Ț., precum și a propriilor sale convingeri, I. Maniu a luat, spre sfîrșitul lunii ianuarie, atitudine împotriva politicii promovate de C.Z. Codreanu. Într-un discurs rostit la 27 ianuarie I. Maniu aborda problema divergențelor sale cu șeful Gărzii de Fier: „Sînt adînc întristat că pe chestiuni atît de mari cum e aceea a democrației și a politicii externe franco-engleze sînt în categorică contrarietate cu domnia sa”. Și conchidea, pe un ton vehement: „este direct criminal acel român, care direct sau indirect, vrea să ducă politica externă a României în orbita politicii germane. Căci aceasta este expansivă, revizionistă și primejdioasă pentru pacea mondială... Noi vrem pace și trebuie să mergem cu cei care vor, la rîndul lor, pacea”¹⁴⁵.

¹³⁸ Arh. ist. centr., fond. M.P.N., Presa internă, dos. 379, f. 181.

¹³⁹ „Dreptatea”, XII, nr. 3039 din 6 ianuarie 1938.

¹⁴⁰ „Viitorul”, XXIX, nr. 8998 din 5 ianuarie 1938.

¹⁴¹ Arh. ist. centr., fond. M.P.N., Presa internă, dos. 382, f. 71.

¹⁴² Al. Gh. Savu, *Sistemul partidelor politice*, ..., p. 106.

¹⁴³ *Totul pentru Țară — un pericol pentru liniște și siguranța statului*, în „Viitorul”, XXIX, nr. 9018 din 3 februarie 1938.

¹⁴⁴ „Viitorul”, XXIX, nr. 9025 din 8 februarie 1938.

¹⁴⁵ „Dreptatea”, XII, nr. 3057 din 29 ianuarie 1938.

Treptat, atacurile vehemente împotriva P.N.L. s-au atenuat, mai ales că în urma fuziunii cu P.N.L. — Gh. Brătianu poziția lui Gh. Tătărescu se diminuase considerabil. S-a ajuns chiar la organizarea unei întâlniri între I. Maniu și C.I.C. Brătianu în vederea coordonării acțiunilor P.N.Ț. și P.N.L. pentru salvarea regimului parlamentar-constituțional.

În primele zile ale lunii februarie, Gh. Brătianu a avut discuții cu Gr. Iunian, Al. Averescu și I. Maniu în vederea constituirii unui „bloc constituțional” care să-și sincronizeze acțiunile în timpul campaniei electorale¹⁴⁶.

Pe de altă parte, P.C.R. a arătat cu claritate că singura forță capabilă să stăvilească instaurarea unei dictaturi fasciste sau regale o reprezenta lupta unită a tuturor forțelor democratice, de la comuniști la liberali. Într-un document al P.C.R. din ianuarie 1938 se afirma : „O înțelegere de luptă a forțelor unite a tuturor organizațiilor muncitorești cu partidele : național-țărănesc, țărănesc-radical, liberalii lui Dinu Brătianu, liberalii georgiști, mai poate salva țara de domnia lui Cuza și Goga, mai poate preveni definitivă instaurare a unei dictaturi fasciste”¹⁴⁷.

În cursul lunii ianuarie au avut loc tratative în vederea realizării unui larg cartel electoral al forțelor democratice. Învățînd din experiența ultimelor alegeri, P.C.R. a luat atitudine împotriva ideii că P.N.Ț. ar constitui elementul esențial al viitoarei concentrări a forțelor democratice : „muncitorimea — iată cine este forța esențială a concentrării democratice”¹⁴⁸.

Dar principalele partide și grupări politice burgheze se temeau de mase, nu doreau o colaborare cu P.C.R. în lupta pentru salvarea regimului parlamentar-constituțional.

Amenințarea cu schimbarea politicii externe a țării, cu aruncarea României în brațele Germaniei hitleriste și introducerea unei dictaturi fasciste-teroriste, care ar fi dat frâu liber spiritului răzbunător al legionarilor au îngrijorat profund nu numai partidele și organizațiile democratice, dar și pe cele burgheze care se opuneau planurilor dictatoriale ale regelui¹⁴⁹.

C.I.C. Brătianu și I. Maniu au optat pentru „răul cel mai mic” ; deși era un adversar hotărît al politicii lui Carol al II-lea, președintele P.N.Ț., ca și cel al P.N.L., a apreciat că era util ca regele să fie împins spre un conflict decisiv cu Garda de Fier, pentru ca apoi „Carol II slăbit, rănit și timorat să fie o pradă ușoară pentru conducerea celor două partide”¹⁵⁰.

La 6 februarie 1938, I. Maniu a înaintat regelui un memoriu, în care arăta situația grea a țării, își exprima îngrijorarea pentru ziua de mâine, și-l ruga „să avizeze”¹⁵¹. La rîndul său, C.I.C. Brătianu a propus regelui

¹⁴⁶ „Lumea românească” nr. 249 din 7 februarie și nr. 251 din 10 februarie 1938 ; Florea Nedelcu, *Viața politică...*, p. 246.

¹⁴⁷ Arh. I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., cota A XXII—1, nr. 986.

¹⁴⁸ „Scnteia”, VIII, nr. 1 din ianuarie 1938.

¹⁴⁹ Vezi pe larg Ioan Scurtu, *Problema creării unui front democratic în România și activitatea Partidului Național-Țărănesc și a Partidului Național-Liberal în preajma instaurării dictaturii regale (decembrie 1937—februarie 1938)*, în „Memoria antiquitatis”, Piatra Neamț, III, 1971.

¹⁵⁰ Amedeu Bădescu, *Scurt istoric al P.N.L.*, vol. II, *loc. cit.*, f. 82.

¹⁵¹ Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dosar 30/1938, f. 2.

amânarea alegerilor parlamentare¹⁵². În audiența din 9 februarie a primit asigurări că noul regim pe care regele îl va instaura se va încadra în prevederile constituționale tradiționale, că asupra revizuirii Constituției din 1923 vor fi consultate partidele politice¹⁵³.

Hotărîrea regelui a fost precipitată de faptul că O. Goga intrase în tratative secrete cu C.Z. Codreanu în vederea încheierii unui cartel electoral între Partidul Național-Creștin și Garda de Fier¹⁵⁴.

Instaurarea dictaturii regale — la 10 februarie 1938 — s-a făcut într-un moment cînd pericolul legionar părea iminent, astfel încît lovitura de stat carlistă a apărut ca o alternativă mai convenabilă față de dictatura fascistă. De aici și acceptarea ei de către partidele burghezo-democratice.

A doua zi după instaurarea dictaturii regale, P.N.L. dădea publicității un comunicat în care se afirma că partidul „înțelege să nu stînjească întru nimic acțiunea noului guvern al M.S. regelui, pentru liniștirea țării și stabilirea ordinii de stat”. În document se preciza : „Conducerea P.N.L. ține să lămurească totodată că membrii săi care participă în guvernul prezidat de I.P.S.S. patriarhul, o fac în calitate de foști sfetnici ai Tronului, iar nu ca reprezentanți ai P.N.L.”¹⁵⁵.

La rîndul său, P.N.Ț. a adoptat o poziție de rezistență pasivă, I. Maniu hotărînd excluderea automată din partid a oricărui membru ce ar colabora cu dictatura regală.

În perioada 8 iunie 1930—10 februarie 1938 a existat o colaborare între rege și partidele politice burgheze în vederea menținerii ordinii sociale existente, a apărării intereselor de clasă ale burgheziei și moșierimii împotriva luptei revoluționare a maselor, în principalele probleme privind politica externă a României.

Totodată, a existat o înfruntare — adesea dramatică — între Carol al II-lea și principalele partide și grupări politice burgheze în legătură cu evoluția regimului politic existent : în timp ce Carol acționa în direcția introducerii dictaturii regale, acestea luptau pentru apărarea regimului parlamentar stabilit prin Constituția din martie 1923.

Poziția principalelor partide și grupări politice burgheze față de tendințele dictatoriale ale regelui Carol al II-lea a cunoscut o evoluție sinuoasă, uneori contradictorie, dar, în esență, ele au rămas credincioase regimului parlamentar-constituțional existent la 8 iunie 1930. În aprecierea acestei poziții trebuie să se aibă în vedere faptul că, conform Constituției din 1923, Regele numește și revocă pe miniștrii săi” (art. 88) și că „Guvernul exercită puterea executivă în numele regelui” (art. 92).

Așadar, suveranul era un factor esențial al mecanismului politic din România, el avînd dreptul să decidă asupra persoanelor ce vor alcătui guvernul — evident în limitele principiului potrivit căruia „Toate puterile emană de la națiune” (art. 33). Luptînd împotriva tendințelor dictatoriale ale regelui, liderii partidelor politice burgheze

¹⁵² Ar. Călinescu, *Memorii, loc. cit.*, dos. 10012, f. 66 ; Arh. ist. centr., fond M.P.N., Presa internă, dosar 379, f. 89.

¹⁵³ Biblioteca Centrală de Stat, Colecții speciale. Fond St. Georges, Pachet CCII, dos. 3 (nepaginat).

¹⁵⁴ Florea Nedelcu, *op. cit.*, pp. 275—277.

¹⁵⁵ „Viitorul”, XXIX, nr. 9029 din 12 februarie 1938.

erau în același timp preocupați de a nu „forța prea mult nota” și de a nu îndepărta partidele politice în fruntea cărora se aflau de la rațiunea lor de a fi — obținerea și exercitarea puterii.

Pe de altă parte, art. 87 din Constituție prevedea că „Persoana regelui este inviolabilă”, astfel încît ei au căutat în permanență să evite o înfruntare deschisă cu regele, care-i putea aduce în fața justiției. În același timp, foarfecele cenzurii tăia fără cruțare toate articolele îndreptate împotriva regelui, iar opinia publică nu putea fi decît parțial informată prin intermediul presei legale asupra criticilor la care era supus suveranul.

Dealtfel, înseși partidele și grupările politice care duceau această luptă erau preocupate să nu creeze în rîndul maselor o stare de spirit anti-monarhică, ci doar să evidențieze necesitatea menținerii regimului parlamentar existent. Ele afirmau că regele trebuia „să domnească și nu să guverneze”, să nu-și asume răspunderea actelor politice, deoarece Coroana avea întotdeauna nevoie de acoperire. În concepția lor, legătura dintre Tron și națiune trebuia realizată prin intermediul partidelor politice, care purtau și răspunderea guvernării.

Apelul unor partide și lideri politici burghezi la respectarea Constituției, a drepturilor și libertăților democratice avea adeseori un caracter demagogic. Ilustrativă în acest sens este poziția lui I. Maniu, care în timpul cît s-a aflat la guvern a luat unele măsuri care încălcau în mod flagrant drepturile și libertățile democratice înscrise în Constituție. Împușcarea muncitorilor greviști la Lupeni, dizolvarea Sindicatelor Unitare, modul în care a fost ales C. Sărățeanu în Regență, demisiile în alb cerute parlamentarilor național-țărăniști, confiscarea ziarelor sînt fapte concrete care atestă limitele concepției democrat-burgheze a lui I. Maniu. În fond, campania liderului național-țărănist împotriva tendințelor dictatoriale ale regelui era, în primul rînd, o expresie a luptei pentru dominația politică.

Opoziția partidelor și grupărilor politice burgheze a constituit un factor important în stăvilirea, timp de aproape opt ani, a repetatelor tentative ale lui Carol al II-lea și grupării sale de a instaura dictatura regală.

Practica a demonstrat că singurul partid politic care a luptat cu consecvență și hotărîre nu numai împotriva tendințelor dictatoriale ale regelui, dar și a monarhiei ca instituție a fost Partidul Comunist Român.

ACTIONS D'OPPOSITION DE DIVERS PARTIS ET GROUPEMENTS POLITIQUES BOURGEOIS AUX TENDANCES DICTATORIALES DU ROI CHARLES II (JUIN 1930—FÉVRIER 1938)

RÉSUMÉ

Un aspect important de la vie politique de Roumanie pendant les années 1930—1938 est constitué par les actions de divers partis et groupements politiques bourgeois contre les tendances dictatoriales du roi Charles II.

Devenu roi de la Roumanie le 8 juin 1930, Charles II a agi avec persévérance pour l'instauration d'un régime de dictature, étant appuyé par la camarilla et par des politiciens de diverses nuances, mais animés tous des mêmes conceptions réactionnaires. A cette tendance se sont opposées les forces démocratiques, en tête avec le Parti Communiste Roumain, ainsi que les principaux partis et groupements politiques bourgeois qui militaient pour le maintien du régime parlementaire constitutionnel. L'opposition a revêtu différentes formes — depuis les articles de presse et les discours au Parlement jusqu'à des manifestations et pressions directes sur le roi.

Les partis et les groupements politiques bourgeois soutenaient que le roi devait „régner et non pas gouverner”, qu'il ne devait pas assumer la responsabilité des actes politiques, car la Couronne avait toujours besoin de couverture. Selon leur conception, la liaison entre le trône et la nation devait être réalisée par l'intermédiaire des partis politiques qui portaient également la responsabilité du gouvernement.

En conclusion de son étude, l'auteur relève que l'opposition des partis et des groupements politiques bourgeois a constitué un facteur important dans l'arrêt, pendant huit années, des tentatives répétées de Charles II et de son groupement d'instaurer la dictature royale.

CONSIDERAȚII PRIVIND FORMA DE PROPRIETATE FUNCIARĂ ÎN PERIOADA DE TRECERE DE LA FEUDALISM LA CAPITALISM ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (1746—1864)

DE

G. D. ISCRU și GABRIELA PAPUC

Agricultura, cu ramurile ei anexe, a fost domeniul principal al economiei românești în evul mediu și a ocupat același loc și în orînduirea capitalistă¹, pînă aproape de cel de-al doilea război mondial, cînd venitul național creat în industrie a egalat pe cel creat în agricultură; de aci înainte problema începe să se pună altfel. Ca atare, principalul mijloc de producție în amintita perioadă de „dominație” a agriculturii a fost, în chip nemijlocit, pămîntul.

Era, deci, firesc ca în jurul statutului acestuia, în societate să se dea cele mai înverșunate bătălii de clasă.

Pentru chestiunea care ne preocupă, sîntem de părere că mult discutata „problemă agrară” — lupta în jurul statutului *real* și consfințit *juridic*, al proprietății agrare — a apărut în perioada de destrămare a feudalismului și de ascensiunea a modului de producție capitalist, a cunoscut o rezolvare *reală* și *juridică* pe măsura generalizării noului mod de producție, rezolvare conformă cu raporturile de clasă în societate, cu interesele clasei care a condus întregul proces revoluționar de trecere la noua orînduire. *Deci, rezolvare în anumite limite, de clasă.*

Aceste limite de rezolvare au făcut să reapară, îndată, pe primul plan al vieții social-politice interne, „problema agrară”. Datele problemei au fost însă, de aci înainte, altele. De acum nu s-au mai înfruntat clasele sociale în jurul statutului proprietății, căci acesta fusese așezat pe o temelie capitalistă în perioada de trecere de la feudalism la capitalism², o temelie a cărei expresie ideologică concentrată a fost programul agrar al revoluției din 1848 și a cărei expresie juridică a fost legea rurală din 1864. De acum se va înfrunta clasa care avea o mare — și *deplină!* — proprie-

---

¹ „Disputarea” priorității cu creșterea vitelor a fost — și este încă —, în istoriografia noastră, o creație nefericită a celor care ori n-au cunoscut specificul societății românești ori, chiar dacă l-au cunoscut documentar, le-a fost imposibil să-l înțeleagă, lăsîndu-se amăgiți de aparențe.

² Cf. G. D. Iscru, *Observații metodologice privind periodizarea generală a istoriei României, cu referire specială la perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, în „Revista de filozofie”, tom. XXII (1975), nr. 6, p. 714—719.

tate funciară — rezultată din „rezolvarea” amintită — cu clasa căreia, prin reformă i se recunoscuse în proprietate insuficient pământ — și această insuficiență creștea în succesiunea generațiilor. Lupta aceasta, specifică orînduirii *capitaliste*, a avut loc peste tot unde marea proprietate funciară particulară nu a fost lichidată — și în cele mai multe părți ea nu a fost lichidată! — ,cunoscînd, în unele țări, cum a fost și România (vezi 1907), înfruntări deschise de un tragism fără precedent.

Se vorbește de marea revoluție burgheză din Franța (1789), că ar fi dat o rezolvare „clasică” în acest domeniu, trecerii la capitalism, sfărîmînd marea proprietate funciară. După părerea noastră, în dezvoltarea societății omenеști nimic nu este „clasic” sau „neclasic”. Procesul istoric este obiectiv. El se înfăptuiește în diverse locuri *în esența lui* dar în forme diferite, specifice concretului istoric al locului. Nu era obligatoriu, de pildă, pentru Statele Germane, ca și pentru Țările Române, ca revoluția burgheză să semene întocmai cu cea din Franța pentru a fi „clasică”. Și într-o parte și în alta au avut loc *revoluții burgheze* — adică societatea și-a organizat forme structurale și suprastructurale proprii orînduirii *capitaliste*. Cît de mult aceste forme au servit progresul istoric este o chestiune de discutat, dar aceasta nu poate fi un argument, cît de cît serios, pentru a exclude vreuna din ele din specificul noii formațiuni social-economice. Raționamentul se poate extinde și asupra altor perioade „de trecere”.

Despre „nașterea” și despre prima rezolvare capitalistă a „problemei agrare” în Țara Românească și Moldova³ ne-am propus deci să discutăm deocamdată⁴.

Punctul de pornire al discuției noastre este jumătatea secolului al XVIII-lea privită ca *moment istoric*. Evident, eliberări sporadice din rumânie (vecinie) — uneori, pentru foarte scurt timp, chiar numeroase (vezi, de pildă, domnia lui Mihnea al III-lea) —, cu menținerea pămîntului la „stăpînirea” feudalului, avuseseră loc și mai înainte, dar, așa cum s-a constatat pentru Țara Românească, ele au avut un caracter „pre-cumpănitor individual, precar” și au fost „larg compensate de rumâniurile concomitente”, astfel încît rumânia s-a menținut — concluzia privește ultimele decenii ale veacului al XVII-lea — ca „realitatea fundamentală a relațiilor agrare”⁵.

Pentru prima jumătate a sec. al XVIII-lea, în lipsa unor date demografico-sociale care să poată fi luate în considerație, mărturii indirecte — cum ar fi : frecvența mai mare a actelor referitoare rumâni (vecini) ; trecerea rapidă la eliberarea din rumânie după așezămîntul din 25 octombrie

³ Deși situația este, după părerea noastră, asemănătoare, nu ne-am propus să abordăm și Transilvania. Aci, cercetările de pînă acum n-au lămurit suficient unele date ale problemei.

⁴ În România, precum se știe, a mai avut loc o rezolvare, tot capitalistă, a „problemei agrare”, problemă ale cărei origini se aflau în limitele primei „rezolvări” (1861), dar această a doua rezolvare (1917—1921) s-a făcut în baza unui alt principiu — acela al *expropriării* pentru utilitate publică, „utilitatea publică” fiind, în acest caz, ridicată la nivelul unor rațiuni de Stat. În 1864 nu s-a produs o *expropriere* a boierimii, ci o *recunoaștere a proprietății* țărănimii clăcașe. Este esența legii din 1864 — nu un joc de cuvinte, cum vom arăta.

⁵ Florin Constantiniu și Șerban Papacostea, *Aspecte ale rumâniei în ultimele decenii ale veacului al XVII-lea*, în „Revista arhivelor”, an. III (1960), nr. 2, p. 246.

1745; încercarea, nereușită, a boierilor moldoveni de a menține și după 1749 instituția veciniei etc. — probează că vecinii și rumânii au continuat să fie principala forță umană productivă și contribuabilă a Principatelor — iar instituția ca atare a continuat să fie încă realitatea fundamentală, deși în irevocabilă descompunere, a relațiilor agrare.

Atît cu prilejul eliberărilor sporadice și individuale anterioare, în cele mai multe cazuri, cît și cu prilejul desființării instituției, la mijlocul sec. al XVIII-lea, s-a constatat preocuparea feudalilor de a rămîne în „stăpînirea” pămîntului folosit pînă atunci de cei eliberați. Însă formula în legătură cu pămîntul conține în sine o fundamentală contradicție juridică, specifică începutului perioadei de trecere de la feudalism la capitalism.

Aceasta se vede cel mai clar din hrisovul solemn de eliberare a rumânilor (5 aug. 1746), unde se spune că „moșiile să rămîie la stăpînirea noastră, să le stăpînim cum și pînă acum”⁶. Desigur, cum începuse a fi, deja, „spiritul veacului”, cel puțin unii boieri, în frunte cu Domnul, se puteau gîndi la o proprietate deplină de aci înainte. Dar termenul cu care se opera — „stăpînire” — nu avea un atare conținut. Confuzia este mărită de partea a doua a formulării (moșiile — „să le stăpînim cum și pînă acum”), care arată ori o ignoranță juridică reală (căci feudații nu dețineau moșiile, în Țările Române, în proprietate deplină — cum, cu siguranță, ar fi dorit să fie de aci înainte), ori o insuficientă maturizare a ideii înseși de *proprietate*. Că nu numai boierii, dar și rumânii recent eliberați gîndeau la o stăpînire deplină o dovedește amploarea „împresurărilor” („călcărilor”)⁷ de moșii după 1746, ca și efortul stăpînitorilor pentru „despresurarea” lor. „Împresurărilor” de moșii erau dinamizate de un ferment vechi și persistent: lupta țărănilor liberi de a-și apăra pămînturile amenințate sau de a-și redobîndi pe cele deja răpitate⁸.

În Moldova, din actul de reformă din 6 aprilie 1749, se înțelegea că moșiile rămîn tot la *stăpînirea feudalilor*, cîtă vreme *vecin* urma să însemne, de aci înainte, „sătean megieaș fără de moșie” (adică: om liber dar fără pămînt)⁹.

Concepția juridică asupra proprietății, ca și formula de exprimare a ei în Principate se precizează treptat în perioada de care ne ocupăm, pe măsură ce instituția înseși își căpăta o tot mai substanțială bază reală. Această bază *reală* nu este altceva decît ceea ce ne-am obișnuit să numim

⁶ Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea. (în continuare: D.R.A.) vol. I. Țara Românească. Edit. Acad. R.P.R. (București 1961), p. 463.

⁷ — stăpînire în silă, de obicei fără a plăti cele „obișnuite”. Cf. G. D. Iseru, *Fuga țărănilor — forma principală a luptei împotriva exploatării în veacul al XVIII-lea în Țara Românească*, în „Studii”, rev. de istorie, tom. 18 (1965), nr. 1, p. 127. Pentru Moldova — vezi V. Milhordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 168 și urm.

⁸ Astfel, la scurt timp de la eliberarea lor cu bani din Vistierie — în urma unei lupte aprige —, foștii rumâni din Bogdănești — moșie a m-rii Arnota —, împreună cu alți doi oameni mai demult liberi, „au ridicat mare pricină și au luat moșia jumătate”. (D.R.A., I, p. 469—470 — doc. din 3.II.1747).

⁹ D.R.A., II, 1966, p. 288.

cu termenul de „rezervă” domeniială¹⁰. Evoluția „rezervei” a fost, în *esență*, aceeași în ambele Principate, deși au existat și deosebiri. Cercetările au pus în evidență particularismele dar, în fond, i-au confirmat creșterea în timp. Dinainte de „ponturile” din 1766—1767 pentru Moldova și de *Pravilniceasca condica* (1780) pentru Țara Românească, până la jumătatea sec. al XIX-lea, „rezerva” se conturează suficient în cuprinsul domeniului funciar, încât permite definitivarea concepției asupra proprietății și formularea ei cu toată precizia termenilor juridici moderni. De aci înainte, „statuarea” la nivel național a fost o chestiune de timp. Rezolvarea problemei ținea atât de cauze interne, cât și externe.

Să urmărim această evoluție.

În *Moldova*, chiar dacă datele cu care se operează sînt cu totul insuficiente, rezerva este constatabilă, în proporție redusă încă, în prima jumătate a sec. al XVIII-lea, cu o tendință de creștere către sfîrșitul secolului¹¹. În mod indirect, așezămintele generale de reglementare a obligațiilor, din 1 ianuarie 1766 și 28 mai 1767¹², pun în evidență rezerva domeniială. Fixarea obligațiilor și mai ales a „nartului”, revenirile repetate, ulterioare, pe această linie sînt, categoric, și în legătură cu această „rezervă”. Desigur, o apreciere cantitativă, mai ales la nivelul întregii țări, nu se poate face în stadiul actual al cercetărilor. Etapele evoluției „rezervei” în *Moldova*, în perioada de apariție și ascensiune a modului de producție capitalist, au fost precizate și analizate competent de cercetătorul Gh. Platon¹³. Subscriind la constatările sale, nu ne rămîne decît să-i sintetizăm demonstrația după datele pe care autorul nu le-a prelucrat suficient.

Pînă la începutul veacului al XIX-lea, un indiciu indirect de existență *certă* a rezervei în *Moldova* socotim a fi și formulările nedubitative, precum și precizările — foarte sugestive din acest punct de vedere — care

¹⁰ În istoriografia occidentului feudal european, prin expresia de „rezervă feudală” (realitate desemnată în izvoare cu termenii de „terra indominita”, „mansus indominitatus”, „dominium”) se înțelege pămîntul asupra căruia seniorul avea o stăpînire directă, pămînt asupra căruia nu greva dreptul de folosință al țăranului aservit. Folosirea acestui pămînt de către țăranul respectiv se făcea numai cu asentimentul seniorului și cu obligația unor redevențe și prestații suplimentare (cf. Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseana*, Edit. științifică, București, 1974, p. 73, 161 și *passim*). Fără nici un temei documentar, s-a susținut existența unei asemenea „rezerve” încă în sec. al XVI-lea, și în Țara Românească și *Moldova*. (Cf. P. P. Panaitescu, *Dreptul de strămutare al țăranilor în Țările Române (pînă la mijlocul secolului al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, Edit. Academiei R.P.R., București, 1956, p. 82—83). Documentar, ea se constată, aici, în secolul al XVIII-lea, și crește lent (vezi mai jos), ca proprietate deplină în cuprinsul domeniului. Iată de ce, personal, nu utilizăm expresia, generatoare de confuzii, de „rezervă feudală” căci prin „rezervă” înțelegem pămînt aflat în proprietate deplină — deci nefeudală — cultivat fie în regie proprie, fie prin învoielii speciale. Poate, renunțarea la termenul de „rezervă” și utilizarea celui direct — *proprietate deplină* — ar rezolva problema.

¹¹ Cf. V. Mihordea, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Ed. de l'Acad. de la R.S.R., Bucarest, 1971, p. 59 și 64—65.

¹² D.R.A., II, nr. 403 și 416.

¹³ Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1864*, în „Studii și articole de istorie”, vol. V, București, 1963. Stăruind în cercetarea procesului respectiv în prima jumătate a sec. al XIX-lea, Gh. Platon și-a reconfirmat și și-a îmbogățit, recent, concluziile studiului citat (Cf. Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Edit. Junimea, Iași, 1973).

apar în hrisovul din 1805¹⁴ față de cele din 1766 și 1767, citate mai sus. Stabilirea prin hrisov domnesc a „rezervei” de finaț (1/4 din cuprinsul pământului respectiv) în 1805¹⁵; interdicția *totală* — în „Sobornicescul hrisov” din 1827 — pentru pontășii de a folosi pădurea altfel decât cu „învoire cu stăpînul moșiei”¹⁶; precizările — în „Așezămîntul” pentru boieresc din 1828 — privind posibilitatea — pentru pontășii cu vite mai multe decât cele pentru care se dădea pămînt „legiuit” — de a „cumpăra” (citește : de a *arenda!*) nu numai imasă, dar și „loc de semănătură de hrană cu indestulare”¹⁷ sînt tot atîtea dovezi privind locul real și mereu mai important pe care „rezerva” (și nu numai cea cerealieră !) îl ocupă în cuprinsul domeniului funciar din Moldova pînă la Regulamentul Organic.

De la acest moment există, pentru Moldova, posibilitatea de a urmări *cifric* evoluția „rezervei” domeniiale¹⁸, căci ispravnicii de ținuturi, la cerearea organelor centrale, așezau în rubrici separate „locul boieresc” adică ceea ce noi numim „rezervă” și „locul locuitorilor”, adică pămîntul dat în folo-ința pontășilor, conform dreptului feudal confirmat și de Regulamentul Organic. Din păcate, așa ceva nu întîlnim și pentru Țara Românească, unde însă evoluția „rezervei” o vom putea urmări pe alte căi.

Prelucrînd datele furnizate de Gh. Platon pentru 19 moșii din 8 ținuturi, am obținut situația din tabelul alăturat (vezi tabelul nr. 1). După cum se vede, în cele mai multe cazuri „rezerva” — „locul boieresc”, adică proprietatea deplină în cuprinsul domeniului — *depășește pămîntul dat, pe baza legii, în folosința țăranilor pontășii*, constatare reflectată și de cifrele totalizatoare (16 728 fălci, față de 13 438 fălci). Constatarea este întărită și de cifrele alăturate privind vitele. Cifrele totalizatoare privind vitele de tracțiune arată că *stăpînii de moșii aveau* — și, binenteles, utilizau — și *un important inventar agricol viu* (2 503 de asemenea vite, față de 3 749 ale locuitorilor), care servea și pentru punerea în valoare a „rezervei”. Nici cifrele privind vitele „de tamazlic și de hrană” nu sînt prea distanțate. Dacă avem în vedere că în legătură cu vitele boierilor puteau să aibă loc mult mai ușor subînregistrări, cifrele respective pot fi socotite ca sensibil egale.

Constatarea din analiza acestor cazuri particulare se verifică, pentru Moldova, și la nivelul general. Astfel, prelucrînd datele, mai vechi și mai noi, ale aceluiași cercetător, obținem situația elocventă din tabelul nr. 2. După cum ușor se poate vedea, în primii doi ani dispași (1840 și și 1843), „rezerva” este mai mică decât pămîntul dat în folosință, după lege, țăranilor pontășii, dar din 1845 „rezerva” *depășește constant* pămîntul primit, după lege, de țăranii pontășii.

Prin urmare, către jumătatea sec. al XIX-lea, *proprietatea deplină, nefeudală*, crescuse, în Moldova, la ceva *peste jumătate din cuprinsul dome-*

¹⁴ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuitri privitoare la chestia țăărănească*. Seria I, vol. I, București, 1907, p. 50—58. Chiar dacă autenticitatea acestui hrisov a fost contestată în ultima vreme — după părerea noastră, insuficient de convingător (cf. I. C. Ciubotariu, *Așezămîntele agrare moldovenești (1766—1832)*, I, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Iași, tom. V, 1968) —, aceasta nu schimbă cu nimic constatarea.

¹⁵ D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, p. 56.

¹⁶ *Ibidem*, p. 64.

¹⁷ În text : „să cumpere învoindu-se cu stăpînul moșiei” (*Ibid.*, p. 69—70).

¹⁸ Nu pe fiecare an, căci nu toate situațiile ne-au parvenit global.

Tabelul nr. 1

Tabel comparativ pentru 19 moșii. 1844 - 1845*

Nr. crt.	Moșia (înutul)	Supraf. de cultură ¹		Vite			
		„Rezer- va”	Pământ dat locui- torilor cf. legii	De tracțiune ²		De comerț și hrană ³	
				ale boie- rului	ale lo- cui- torilor	boierești	ale lo- cui- torilor
1	Pomirla (Dorohoi)	811	732	206	66	3 200	340
2	Știubeeni (”)	2 936	810	260	80	720	180
3	Drăscăni (Botoșani)	235	275	—	131	—	1 105
4	Albești (”)	630	340	42	98	—	330
5	Bătrânești(”)	180	105	31	8	490	234
6	Dolhești Mari și Mici (Suceava)	399	816	—	310	—	1 500
7	Drăgușani (Suceava)	660	450	278	140	1 050	760
8	Heciu (”)	755	730	229	239	180	600
9	Ruginoasa (”)	1 350	1 290	140	314	49	1 400
10	Pașcani (”)	975	2 800	140	660	30	1 400
	— în 1848/49	1 445	1 541	188	650	860	2 302
11	Gîndiți (Roman)	556	357	38	120	62	1 200
12	Miclăușani (Roman)	620	470	100	280	100	1 000
	— în 1848/49	1 408	446	132	109	200	240
13	Holboca (Iași)	496	352	260	80	720	280
14	Șipote (”)	729	289	102	48	909	1 900
	— în 1848/49	586	410	48	22	320	140
15	Strca (Iași)	551	174	66	86	780	500
16	Voinești (Iași)	339	305	67	172	270	340
17	Caracul (Bacău)	236	200	36	28	80	164
18	Pribești (Vaslui)	371	320	60	50	180	600
19	Boțășli (Fălciu)	460	226	80	58	320	340
	Total	16 728	13 438	2 503	3 749	10 520	16 855

* După Gh. Platon, *op cit.*, anexa V.¹ în fălci, și numai din arătură, imăș și finaț² în cea mai mare parte — boi;³ în cea mai mare parte — oi.

niului funciar și evoluția ei în primii ani după intrarea în vigoare a „așezământului” agrar din 1851 arată că nu a mai cedat întâietatea. „La sfârșitul anului 1848 — chiar dacă avem în vedere că în suprafața deținută de proprietari este inclus și pământul răzeșilor — trebuie să admitem că, în general, jumătate din terenurile cultivabile, de imăș și finaț, erau înglobate în rezerva feudală”¹⁹ — conchide Gh. Platon²⁰. D-sa nu ia în calcul — și nici noi n-am făcut-o — „rezerva” de vie și pădurile. După datele privind cele 19 moșii (vezi tabelul nr. 1), „rezerva” de vie a proprietarilor, pentru anul agricol 1844/45 era de 166 pogoane, via „locuitorilor” fiind de 195 de pogoane. În ce privește pădurea, asupra căreia plana tendința boierilor de a o prelua rapid și integral în proprietate deplină²¹, ea nu apare menționată la „locul locuitorilor” de pe cele 19 moșii, fiind tre-

¹⁹ Vezi precizarea noastră de la p. 10.²⁰ Gh. Platon, *Domeniul feudal...*, p. 24.²¹ Vezi precizarea din „Sobornicescul hrisov...” (1827), citat mai sus.

cută numai la „locul boieresc”, totalizînd 20 986 de fălci²², adică mult mai mult decît „rezerva” de arătură, înaş, fînaş şi vie luate la un loc. După intrarea în vigoare a Regulamentului Organic, în ambele Principate, dar mai cu seamă în Moldova, pădurile vor face obiectul unor reglementări speciale, reglementări care reflectă atît tendinţa amintită, cît şi rezistenţa ţăranilor. Regulamentul nu preciza *în mod expres* că „proprietarul” e dator să dea ţăranilor pontăşi şi pădure, ceea ce a netezit şi mai mult calea tendinţei, de care vorbeam, a boierilor.

Tabelul nr. 2

„Rezerva” şi pămîntul legiuit în Moldova, în anii 1840—1855

Anul	Pămîntul de cultură ¹	
	„Rezerva” ²	Pămînt „legiuit” dat locuitorilor ³
1840	395 300	452.582
1843	392 754	407.994
1845	437 944	422.268
1846	533 312	475.433
1847	471 776	434.191
1848 ³	571 007	502.062
1851 ⁴	590 799	465.711
1853	574 446	451.355
1854	520 530	404.508
1855	517 611	416.996

¹ în fălci² arătură, înaş şi fînaş³ Pînă aici, după Gh. Platon, *Domeniul feudal* . . . , p. 24; în continuare, idem, *Cu privire la evoluţia rezervei* . . . , loc. cit., p. 237—238.⁴ De aici în continuare nu se ia în calcul „rezerva” destinată tot arăturilor dar nearată.

În aceste condiţii, sîntem de părere că pădurile se exploatau mult mai mult în regim de „rezervă” (citeşte : proprietate deplină) decît ca pămînt, dat după lege, în folosinţa ţăranilor pontăşi. Este, totuşi, necesară, în această privinţă, o cercetare specială. Referitor tot la păduri, pentru felul în care înţelegeau boierii să şi le exploateze, este elocventă rezistenţa acestora la construirea şcolilor de sate, cu lemne din pădurile „lor”, după 1838, în Ţara Românească, şi neputinţa *legală* a organelor centrale şi locale de a-i *obliga* la aceasta²³. În Ţara Românească, legal — cel puţin aşa ştia Eforia şcolilor şi Vornicia din Lăuntru — ,boierul trebuia să lase totuşi pe seama satului şi în folosul acestuia o bucată de pădure sau crîng²⁴, dar, după cum reiese din împrejurarea citată mai sus, boierii nu se conformau sau o făceau foarte rar.

²² Sau pogoane? Nu reiese clar din tabelul lui Gh. Platon. Probabil, fălci.²³ Cf. G. D. Iseru, *Contribuţii privind învăţămîntul la sate în Ţara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1975, p. 32—49.²⁴ Arh. St. Buc., Vornicia din Lăuntru Ţara Românească, dosar 5390 IA/1838, f. 389—390.

În Țara Românească, procesul de apariție și de creștere a „rezervei” a avut loc, în esență, ca și în Moldova, cu unele particularități. Problema „rezervei” în Țara Românească nu se prezintă, după părerea noastră, așa cum a văzut-o cercetătorul I. Corfus²⁵. D-sa a înțeles „rezerva” — dealtfel, reducînd-o (poate, fără voie !) la cea cerealieră — nu, în *general*, ca *proprietate deplină*, deci *nefeudală*, apărută în cuprinsul domeniului, ci, strict, ca pămînt reținut de proprietar ca atare, pentru el, și lucrat de clăcași în contul obligațiilor lor în muncă, reglementate legal, cu uneltele lor și cu ale proprietarului sau cu altfel de forță de muncă. Dacă un astfel de pămînt era dat în dijmă sau arendat cu bani, pe baza unor „învoieli” — speciale sau cuprinse în cele obișnuite, ale clăcii²⁶ — „acest pămînt, după părerea lui I. Corfus, nu poate fi numit „rezervă”. Pe o atare teză își bazează domnia-sa cercetările și considerațiile asupra „rezervei” atît pînă la Regulamentul Organic cît și după aceea, în opoziție cu acad. A. Oțetea. Mergînd pe această cale, I. Corfus intră la un moment dat într-o contradicție flagrantă cu sine însuși²⁷, contradicție ușor de sesizat, pe care însă cercetătorul n-a putut sau n-a vrut s-o vadă, căci altfel trebuia să renunțe la propria-i teză. Astfel, I. Corfus afirmă că gradul înalt de pătrundere a relațiilor capitaliste la țară „este oglindit cel mai clar tocmai în practica *arendării de pămînt la clăcași sub formă de prisoase*”. „Învoielile pentru prisoase” — continuă autorul —, adică *arendarea de pămînt de către clăcași*, „nu mai aveau caracterul unor raporturi feudale, ci cel al unor relații noi” (care nu puteau fi, atunci, decît capitaliste — n.n., G.D.I.). Pămîntul acesta, *arendat țăranilor clăcași*, adaugă I. Corfus, „era eliberat prin lege de obligațiile feudale”, iar clăcașii au fost siliți să încheie astfel de învoieli „nu prin forță (constrîngere extraeconomică), ci de nevoia lor de pămînt (constrîngere economică)”²⁸. Dacă I. Corfus a înțeles prin „rezervă” *nu* pămîntul reținut de boier, apoi acordat acestuia chiar prin lege, în proprietate deplină, deci nefeudală, ci *numai* bucata de pămînt, redusă ca întindere în Țara Românească (față de alte țări), lucrată *direct* de proprietar, cu forță de muncă salariată sau chiar clăcașă, atunci n-a greșit, dar „rezerva” aceasta, cu sensul de pe urmă, nu acoperă, în cazul Țării Românești, conținutul pe care noțiunea îl are îndeobște în istoriografia noastră de specialitate pentru perioada de care ne ocupăm, acela de pămînt în deplină proprietate²⁹.

Dacă însă prin „rezervă” d-sa înțelege, în cuprinsul domeniului, pămîntul care intră, treptat, în regimul proprietății depline, nef feudale, din care se dădeau și „prisoasele”, atunci greșala este evidentă. Am văzut că însuși d-sa caracterizează, în mod just, învoielile pentru „prisoase”

²⁵ I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Edit. Acad. R.S.R.,/București/, 1969, p. 145—192.

²⁶ Căci claca dobîndește și ea un aspect de relație de acest fel, din ce în ce mai pronunțat. Despre acest aspect ne vom ocupa cu alt prilej.

²⁷ Contradicție ce reiese clar din recenta lucrare a autorului — *L'Agriculture en Valachie de puis la révolution de 1848 jusqu'à la réforme de 1864*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1976, p. 28—, de care ne vom ocupa curînd într-o recenzie.

²⁸ I. Corfus, *Agricultura...*, p. 191—192. Subl. ns., G.D.I.

²⁹ Cf., mai recent, Gh. Platon, *lucrările citate, passim*; pentru Transilvania, Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Edit. Dacia, Cluj, 1973, *passim*.

ca relație nouă, nefeudală (capitalistă — n.n., G.D.I.) de muncă, în cadrul cărora se practica o *arendare* a pământului și nu o *atribuire în folosință* după dreptul feudal. Or, un asemenea pământ nu putea intra într-o atare relație de muncă fără să fi intrat *mai întâi* într-un regim *nefeudal* al proprietății, în cazul de față în regimul proprietății depline, capitaliste. *Invoielile pentru prisoase* în condițiile constringerii economice nu pot fi, bineînțeles, „a doua iobăgie” — și aici sîntem de acord cu I. Corfus în polemica d-sale cu acad. A. Oțetea — „ci o relație de tip nou, în cazul nostru *capitalistă*, cum o definește și I. Corfus.

Și acum, rezervîndu-ne un comentariu final, în completă cunoștință de cauză, să urmărim evoluția „rezervei” domeniiale și în Țara Românească, începînd din sec. al XVIII-lea, pînă în *momentul istoric* marcat de jumătatea secolului al XIX-lea.

Într-o minuțioasă analiză recentă, pe baza documentelor mănăstirești, cercetătorul S. Columbeanu a pus în evidență „rezerva” domeniială în secolul al XVIII-lea în Țara Românească³⁰. Influențat însă de punctul de vedere al cercetătorului I. Corfus³¹, S. Columbeanu a pornit, în cercetarea sa, cu această idee. Aceasta l-a determinat să raporteze cantitatea de produse obținută de pe „rezervă” la totalul producției domeniului analizat, ajungînd la proporții în adevăr „foarte elocvente” pentru a justifica rolul „a peu près insignifiant”³² al „rezervei” în cadrul economiei agrare a Țării Românești în sec. al XVIII-lea³³. Dacă raportarea se făcea nu la întreaga producție ci la cantitatea provenită din dijmă³⁴, ar fi observat că producția „rezervei” reprezenta, în cazurile sintetizate de d-sa în tabele (*Op. cit.*, p. 83—86), între 16% și 107%; că în 8 cazuri (din 17) producția „rezervei” depășea 50% din producția rezultată din dijmă; că, într-un caz, în 1773, ea depășea chiar întreaga producție rezultată din dijmă (la grîu); că, în sfîrșit, în 9 cazuri (din cele 17) producția „rezervei” reprezenta, în adevăr sub 50% din producția rezultată din dijmă. Dacă, de asemenea, pe baza datelor furnizate de S. Columbeanu, facem raportul între producția rezultată din dijmă și întreaga producție a moșiei, observăm că cifrele nu sînt atît de disproportionale față de cele găsite în cazul raportării operate de autor (între producția „rezervei” și întreaga producție).

³⁰ Sergiu Columbeanu, *Grandes exploitations domaniales en Valachie en XVIIIe siècle*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1974, p. 79 și urm.

³¹ Punct de vedere care, în adevăr, la vremea apariției lui, a produs o puternică impresie în lumea cercetătorilor datorită bazei documentare și calculelor minuțioase prin care s-a ajuns la el. Pe mulți cercetători nu i-a reținut de la acceptarea acestui punct de vedere nici premisa greșită de la care se pornea (că „rezerva” nu reprezintă în *primul rînd* pământ reținut în proprietate deplină, nefeudală), poate nesesizată, și nici concluziile total diferite, în ce privește Moldova, ale cercetătorului Gh. Platon (tot atît de bine documentat, pentru Moldova, ca și I. Corfus pentru Țara Românească). Dealtfel, însuși Gh. Platon, în recenta sa lucrare, citată mai sus, s-a lăsat influențat de acest punct de vedere, formulat între timp, grăbindu-se să tragă concluzia că, spre deosebire de Moldova, în perioada regulamentară, „rezerva” era mai mică în Țara Românească (Cf. *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 25).

³² *Op. cit.*, p. 87.

³³ Concluzie totuși prea categorică și, oricum, metodologic inadmisibilă, de vreme ce autorul analizează numai cîteva moșii dintr-o categorie care nu deținea primul loc în economia țării (moșii mănăstirești).

³⁴ Pentru că, în fond, ne interesează, în acest caz, nu atît totalul producției cît cantitatea de produse care putea lua drumul pieței, deci *producția marfă* a feudalului. Ea provenea din dijmă și din producția rezervei — evident, cu scăderea consumului intern.

Adăugăm că S. Columbeanu, în sprijinul existenței „rezervei”, readuce în discuție documente de epocă, unele atestând direct „rezerva”, altele indirect: cererea boierilor olteni, în primii ani ai administrației austriece, de a se mări numărul zilelor de clacă, pentru rumâni, la 52, ei, boierii, fiind dispuși, pentru aceasta, să renunțe la dijmă; pentru a doua jumătate a sec. al XVIII-lea — afirmația clară a unui contemporan, bun cunoscător al realităților epocii, boierul istoric M. Cantacuzino³⁵.

Deci, în veacul al XVIII-lea și la începutul celui următor există — constatată cert! — tendința clasei dominante de a spori renta în muncă a clăcașilor. Este semnificativă apariția „zilei de plug” — mai întâi reală, apoi legiferată de domnitorul Ioan Gheorghe Caragea în cunoscuta legiuire (1818) —, alături de „carul cu lemne”, peste cele 12 zile maximum prevăzute în *Pravilniceasca condică*. „Ziua de plug” a apărut, în relațiile agrare ale Țării Românești, acum, între 1780 și 1818 și ea s-a statornicit *prin lege* la sfârșitul acestui interval. Chiar dacă în foarte multe cazuri ea s-a convertit în bani, ca și celelalte zile de clacă — după cercetările lui I. Corfus³⁶ —, „apariția” și apoi legiferarea ei este un indiciu că clasa dominantă își lua cel puțin o „măsură de prevedere” în eventualitatea că în exploatarea domeniului funciar vor surveni modificări de natură să solicite mai mult munca directă a clăcașilor. Iar aplicarea *Legiurii Caragea* s-a ridicat, tot după I. Corfus, pe județe, pînă la procentul de 94% (Prahova).

Dar este necesar să reținem că această solicitare n-a apărut într-o proporție prea mare; că, în condițiile „competiției” boierilor pentru slujbe, au continuat, în vremea domnilor fanarioți, să predomine moșile muncite în dijmă și nu cele muncite direct cu clacă³⁷ (claca convertindu-se masiv în bani); și că aceste din urmă realități au continuat în mare parte și după 1821. Aceasta n-a însemnat că boierii Țării Românești n-au dorit și n-au impus în cele din urmă proprietatea deplină asupra unei părți mereu mai mari de pământ, care în Moldova apare bine delimitat în documentele perioadei regulamentare, ca „loc boieresc” (spre deosebire de „locul locuitorilor”). Dar nici documentele privind domeniile din Moldova, după care am făcut calculele de mai sus, nu ne precizează modalitățile concrete de punere în valoare a „locului boieresc”: cu muncă clăcașă, salariată sau „în dijmă”. Mai mult, munca salariată este relativ slab atestată chiar în Moldova. După cercetările lui Gh. Platon, domeniul funciar în Moldova, inclusiv „rezerva”, era pus în valoare, cel mai mult, cu muncă clăcașă³⁸, în timp ce, după cercetările lui I. Corfus, domeniul funciar în Țara Românească era exploatat în cea mai mare parte prin munca în dijmă³⁹, de vreme ce claca se convertea masiv în bani, iar munca salariată este și aci comparativ încă puțin atestată⁴⁰. Totuși, în cazul

³⁵ *Op. cit.*, p. 87—88.

³⁶ I. Corfus, *Agricultura...*, p. 42—56.

³⁷ Acceptăm această concluzie a cercetătorului Fl. Constantiniu, menținnd însă și rezerva pe care însuși d-sa o formulează în legătură cu cantitatea și valoarea comparativ mult mai mică a izvoarelor adecvate privitoare la domeniul funciar laic (Cf. Fl. Constantiniu, *Relațiile agrare din Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1972, p. 187.

³⁸ Gh. Platon, *op. cit.*, p. 150—151.

³⁹ I. Corfus, *Agricultura...*, p. 96.

⁴⁰ A. Stan, *Arendășia în Țara Românească în epoca regulamentară (1831—1848)*. *Aspecte social-economice*, în „Studii”, rev. de istorie, XX (1967), nr. 6, p. 1182.

Țării Românești, în perioada regulamentară, trebuie să admitem o exploatare mai dură și prin sistemul clăcii, în primul rînd pentru pămîntul luat ca „prisoase”, fie că este vorba de o scoatere la muncă, pur și simplu, de către oamenii boierilor și arendașilor, a țăranilor clăcași sau învoiți, în sezonul agricol, spre a nu se compromite recolta, fie pe alte căi. Altfel ar părea cel puțin curioase exemplele și aprecierile privind exploatarea extrem de dură, aduse chiar de I. Corfus ⁴¹, ca și de Gh. Platon ⁴² pentru perioada regulamentară, după cum n-am înțelege nici dezbătuirile zguduitoare ale reprezentanților clăcași în „Comisia proprietății”, în vremea revoluției din 1848 din Țara Românească, precum și alte mărturii de epocă.

Statisticile Țării Românești nu înregistrează separat, cum am spus, „locul boieresc” și „locul locuitorilor”, ca în Moldova, dar dacă prin „rezervă” am spus că îndeobște se înțelege, în epoca ce discutăm, în primul rînd pămîntul reținut sau legiuit ca *proprietate deplină*, în cuprinsul domeniului funciar, această „rezervă” o putem delimita și în Țara Românească. Astfel, dacă un țăran (clăcaș) „fruntaș” primea, în folosință, conform Regulamentului Organic, sub 10 pogoane pămînt *legiuit* (circa 8 1/2 pogoane), un țăran (clăcaș) fruntaș din județele de cîmpie ajungea să lucreze suprafețe întinse — peste 60 sau chiar peste 100 de pogoane ⁴³. Chiar într-un județ mai puțin propriu agriculturii, ca Gorjul, fruntașul „cuprindea pe moșiile întinse pînă la 20 de pogoane arătură, fîneață și izlaz (legale și prisos)”, mijlocușul pînă la 15, codașul pînă la 6 ⁴⁴. Combinînd prevederile regulamentare cu calculele lui I. Corfus reiese clar care era diferența dintre pămîntul legiuit, dat clăcașilor în baza unei servituți feudale ce încă greva asupra domeniului și totalul pogoanelor muncite în realitate de un clăcaș. De asemenea, după calculul realizat de noi la nivelul a 16 județe pe baza datelor catagrafiei din 1838, totalizate pe fiecare județ de prof. G. Retegan și I. Donat ⁴⁵, reiese că, în mediul rural, o familie de „locuitori” folosea, ca pămînt *legiuit*, în medie aproape 5 pogoane. Diferența, pînă la suprafața *reală* lucrată — menționată mai sus, după I. Corfus — era, desigur, pămînt luat ca „prisoase”, în legătură cu care I. Corfus însuși a definit clar relația de muncă în care intrau (vezi mai sus). Această diferență constituia — luînd în calcul numai „pogoanele lucrate”, calculate de autorii menționați — „rezerva” domeniială. Dacă am ști suprafața agricolă sau arabilă totală a Țării Românești am putea calcula cu o mică aproximație această „rezervă” domeniială. După datele de mai sus, ea poate fi estimată însă la suprafețe întinse, depășind în cele mai multe cazuri pămîntul „legiuit” dat în folosință în baza unei servituți feudale. În acest caz, respectiva „rezervă” domeniială nu putea să fie, comparativ, mai mică în Țara Românească.

Prin urmare, în epoca ce discutăm, „rezerva”, ca *proprietate deplină, nefeudală, în cazul nostru capitalistă*, asupra pămîntului, dobîndind și în Țara Românească o *existență reală și o proporție din ce în ce mai mare*

⁴¹ *Agricultura...*, p. 105—106.

⁴² *Domeniul feudal...*, p. 155; avem totuși rezerve față de o afirmație, după părerea noastră exagerată, a autorului.

⁴³ I. Corfus, *op. cit.*, p. 189—190.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 190.

⁴⁵ Date pe care autorii au avut amabilitatea să ni le pună la dispoziție, fapt pentru care le mulțumim și pe această cale.

în cuprinsul domeniului funciar, și ideea proprietății depline — izvorită dintr-o atare realitate social-economică concretă — a cuprins în general clasa dominantă.

Voința acestei clase — clasă pornită pe drumul ireversibil care ducea spre orinduirea capitalistă, clasă sprijinitoare ea însăși a noului în limitele intereselor sale materiale și politice — a fost consemnată în legi și apărută în instanțele judecătorești ale epocii. Astfel, *Pravilniceasca condică* (1780) stabilește că „stăpînul moșii alege cel mai bun loc al moșii pentru trebuința lui”⁴⁶. În 1818, în textul definitiv al *Legiurii Caragea* — *legiure aflată în vigoare pînă în 1865!* — se fac formulări din care reiese că moșia se află, de fapt, în proprietatea deplină a celor care o aveau, pînă atunci, în stăpînire (feudalii laici și clerici)⁴⁷. Mai mult, în vederea unei exploatare cit mai rațională a moșiei în folosul „proprietarului” — care continuă să fie numit „stăpîn”! —, ca și în vederea alegerii locului celui mai bun în folosul „stăpînului” (să ne amintim de prevederea *Pravilniceștii condici*), se pun anumite interdicții la defrișări și la sădirea de vie : curăturile trebuiau să se facă numai „cu voia în scris a stăpînului” iar via nu putea s-o sâdească cineva „fără voia stăpînului”⁴⁸. *Legiurea Caragea reprezintă astfel punctul de vedere al clasei dominante de transformare a stăpînirii feudale asupra întregului domeniu funciar în proprietate deplină. Așa rezultă din textul legii, așa l-au înțeles — și, evident, așa au și acționat — și contemporanii partizani ai acestui punct de vedere, cum se va vedea.*

Dar, în țara noastră — unde obștea, chiar aservită, își păstra un drept puternic de folosire a pămîntului care-i aparținuse cîndva, vreme de veacuri, fără vreo restricție, drept care, acum, în noile condiții, putea fi asimilat cu dreptul de proprietate deplină —, „problema agrară” nu se putea rezolva numai după dorința și voința privilegiaților. Existau și alte puncte de vedere care trebuiau luate în seamă. Țăranii clăcași doreau și ei proprietate. Începuseră să gîndească și să acționeze astfel chiar din veacul al XVIII-lea, poate chiar mai de vreme. Unii cu ocazia eliberărilor din rumânie, cînd stăruiau să fie eliberați cu pămînt cu tot sau, poate cu prilejul judecăților ulterioare, cînd prezentau zapise socotite false, în Divan, din care rezulta că fuseseră eliberați împreună cu pămîntul⁴⁹. Alții, după reforma din 1746, cum am arătat mai sus. Și ideea aceasta cuprindea, treptat, masa de clăcași, așa cum cuprindea, tot treptat, și clasa dominantă. Maturizarea deplină a acestei idei poate fi constatată în deceniul care a premers revoluției din 1848. Boierii se nuneau deja proprietari, dar și clăcașii începeau — tot mai mulți — să cumpere pămînt, uneori cu concursul chiar al unor boieri interesați să-și atragă în jurul proprietății lor cit mai multă forță de muncă⁵⁰. Se strămutau — comparativ puțini, e drept — în orașe, încurajați de însuși domnul țării (Al. D. Ghica), care nu poate fi socotit reprezentant al țăranilor ! Apoi, mai erau și orășenii, burghezia de la orașe care lupta să-și elibereze vatra orașului

⁴⁶ *Pravilniceasca condică*, 1780. Ediție critică, Edit. Acad. R.P.R., București, 1957, p. 86.

⁴⁷ *Legiurea Caragea*, ediție critică, Edit. Acad. R.P.R., București, 1955, cap. 5 și 6 (p. 42—48).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 46.

⁴⁹ Cf. *Acle judiciare din Țara Românească, 1775—1781*. Edit. Acad. R.S.R., București, 1973, nr. 38 (p. 42).

⁵⁰ Cornel Lungu, *Problema agrară în dezbaterile Adunării Obștești a Țării Românești*, mss.

de sub dependența feudală⁵¹, astfel ca patentarul să devină proprietar al locului pe care se afla atelierul sau dugheana de negoț.

Pentru cointeresarea tuturor acestora în apărarea bazei viitoarei orînduirii, trebuia ținut cont de punctul lor de vedere, trebuiau făcute „concesiile” din partea „proprietarilor” mari. Altfel, exista pericolul unui conflict social de mari proporții, cu consecințe imprevizibile.

Așa s-a ajuns la o contradicție, poate chiar la mai multe în jurul statutului juridic al deținerii principalului mijloc de producție — pămîntul. Astfel, deși *Legiuirea Caragea* conține principiul proprietății depline a „stăpînului” asupra moșiei și deși *Legiuirea* a rămas în vigoare — cu acest principiu nemodificat, cum se va vedea — pînă în 1865, *Legiuirea* însăși menține servitutea feudală asupra moșiei (dreptul de folosință al clăcașului), servitute pe care nici Regulamentul Organic n-a desființat-o după cum n-a desființat-o nici *Legiuirea* agrară din 1851, zisă a lui Barbu Știrbei — legiuire care dă cea mai clară formulare punctului de vedere al boierilor în legătură cu trecerea la proprietatea deplină asupra pămîntului⁵², legiuire care, să reținem, a reglementat raporturile agrare pînă în 1864. Revoluția din 1848 a arătat clar privilegiatilor că proprietatea nu va fi „sfințită”, că nu va fi degrevată moșia de servitutea feudală amintită pînă ce nu se va recunoaște în principiu și în fapt și dreptul altora la proprietate. Conservatorii din comisia centrală de la Focșani, ca și cei din Adunarea unică a Principatelor Unite, în 1862, au încercat, precum se știe să „rezolve” problema agrară în spiritul *exact* al *Legiuirii Caragea*, adică, pămîntul să rămînă în *proprietatea* foștilor stăpîni feudali. A fost o ultimă mare încercare, egoistă și lipsită de responsabilitate politică și națională, reacționară, deci, în esența ei. Abia legea din 1864 — precum se știe și cum vom reaminti îndată — a dat prima rezolvare mai adecvată „problemei agrare”, împlinind un „mesaj” formulat cu claritate de revoluția din 1848⁵³. Mai adecvată, adică mai corespunzătoare specificului trecerii de la feudalism la capitalism în Principate.

Dar nu numai că, pînă în 1864, s-a menținut, asupra moșiei, servitutea feudală amintită, ci Regulamentul Organic însuși a „cenzurat” principiul conținut de *Legiuirea Caragea* în sensul că Regulamentul deosebea, în cuprinsul domeniului funciar, partea de pămînt care trecea în proprietatea deplină (1/3)⁵⁴ și partea asupra căreia greva amintita

⁵¹ I. Corfus, *Lupta de eliberare a orașelor și țărgurilor din Țara Românească sub Regulamentul Organic*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. V, Edit. Acad. R.S.R., București, 1975.

⁵² Art. 140: „După legiuirile pămîntului și anume § I. cap. 6, desp. 3 din prăvilă, *Condica Caragea*, săteanul ce locuiește pe moșia altuia nu se poate socoti decît ca un *chiriaș pe acea parte de loc ce primește...*”

Art. 144: „Precum este săteanul stăpîn cu *desăvirșire pe sine și pe averea sa*, asemenea este și proprietarul pe pămîntul său; pe acest temei, nici proprietarul nu poate avea pe munca și arera săteanului nici săteanul pe pămîntul proprietarului alte drepturi decît acelea care izvoresc din vreo locmeală făcută de bună voie între dinșii sau din întocmirile ce această legiuire a așezat de o potrivă pentru amîndouă părțile”. (D. C. Sturdza-Scheeanu, *op. cit.*, I, p. 700 și 708; subl. ns., G.D.I.).

⁵³ Gh. Zane, *La loi rurale de 1864 et l'héritage idéologique de l'an 1848*, „Revue Roumaine d'Histoire”, tom. III (1964), n° 2.

⁵⁴ În opoziție cu întîietatea Regulamentului Organic în instituirea proprietății depline a boierului asupra acelei treimi din moșie vine o afirmație a lui Ion Ghica, care în 1853 scria că Regulamentul a menținut „vechea împărțire a pămîntului (moșiei) în trei părți, din care două sînt în întregime la dispoziția țăranilor...” (s.n. G.D.I.) (D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri...*, IV, p. 150).

servitute feudală (2/3), parte ce trebuia dată, în folosință, clăcașilor. Legiuirea din 1851, cu toată formularea clară a dreptului deplin al boierului asupra întregului domeniu funciar, a menținut departajarea făcută de Regulamentul Organic, mărinind chiar suprafața dată, ca pământ legiuit, în folosința clăcașilor. E drept, aceste relații erau, prin legea din 1851, declarate provizorii, desigur în speranța că punctul de vedere al boierilor va triumfa după expirarea acestui provizorat, speranță care nu s-a împlinit și nici nu se putea împlini.

La jumătatea sec. al XIX-lea, revoluția din 1848, precum se știe, a exprimat clar soluția burgheză, adecvată Țărilor Române, de rezolvare a „problemei agrare”, iar legea din 1864 (pentru Principatele Unite), a aplicat această soluție.

La jumătatea sec. al XIX-lea, prin legea agrară din 1851, boierii și-au exprimat fără nici un echivoc dorința de a fi *proprietari* asupra întregului domeniu funciar aflat în stăpînire — dorință pusă într-un proiect de lege, în împrejurări, pentru ei, prielnice — și au încercat, în 1860 și 1862, să legifereze acest punct de vedere.

Aceste exprimări clare, dintr-un punct de vedere și din altul, au fost posibile, cum am mai arătat, pentru că, *în mod real, proprietatea deplină*⁵⁵ asupra unei însemnate părți a domeniului funciar *era o realitate* care își dovedea superioritatea, într-un fel sau altul, aducînd, comparativ, un venit mai mare decît pămîntul grevat de servitutea feudală amintită.

Legea rurală din 1864 nu a „expropriat” pe boierii și nu a „împroprietărit” pe țărani clăcași. Ea a transformat dreptul de *folosință* al clăcașului în drept de *proprietate*. Legea arată clar: „Sătenii clăcași (pontași) *sunt și rămîn deplini proprietari pe locurile supuse posesiunii (stăpînirii) lor, în întinderea ce se hotărăște prin legile în ființă*”⁵⁷, adică în baza legilor agrare din 1851 și, evident, a legii care se promulga atunci. Nu era un joc de cuvinte ci era *esența legii* din 1864! Între timp, în tot secolul al XIX-lea, pînă în 1864, boierii „avuseseră grijă” să reducă foarte mult acest drept de folosință. Poate de aceea legea din august 1864, spre deosebire de proiectul din martie, a acordat o infimă suprafață *în plus* țăranilor foști clăcași, față de cit foloseau ei ca pământ legiuit, în baza legii din 1851: în Țara Românească, de pildă, aproape două pogoane frunțașilor, un pogon și 5 prăjini mijlocașilor și 5 prăjini toporașilor⁵⁸.

Prin urmare, în momentul istoric desemnat de jumătatea sec. al XIX-lea în Țara Românească și Moldova⁵⁹, *proprietatea deplină asupra pămîntului* se „instalase” puternic și irevocabil în cuprinsul domeniului funciar. Ea nu era mai mică în Țara Românească decît în Moldova, dacă avem în vedere întinderea mai mare a suprafeței Țării Românești. În Moldova, această proprietate apare bine delimitată în documentele vremii,

⁵⁵ Că această proprietate deplină o vom mai numi „rezervă” sau nu, nu mai are importanță. Poate e bine s-o numim în termenul juridic adecvat, acela de proprietate deplină, căci, oricum, cuvîntul „rezervă” tot nu aparține epocii respective.

⁵⁶ Jumătate și chiar peste jumătate din suprafața domeniului.

⁵⁷ D. C. Sturdza-Scheeanu, *Acte și legiuiri...*, II, p. 892. Subl. ns., G.D.I.

⁵⁸ *Ibidem*, I, p. 617; II, p. 734—745 și 892.

⁵⁹ Afirmația o socotim valabilă și pentru Transilvania.

în Țara Românească ea nu este delimitată astfel, dar o recunoaștem în diferența dintre pământul dat, după lege, în folosință clăcașilor și suprafața totală lucrată în mod real de aceștia, diferență care se *arenda* ca „prioase”, fie prin învoieli separate de cele ale clăcii obișnuite, fie cu condiții incluse într-o singură învoială și pentru o relație de muncă și pentru cealaltă.

Această transformare înnoitoare, precum și schimbarea condiției reale și juridice a componentei umane a forțelor de producție, ca și schimbarea treptată a relației de muncă în perioada aici în discuție — constituie, după părerea noastră, principalele direcții ale *revoluției sociale* operată în *structura societății* în Țara Românească și Moldova, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism.

Din cele înfățișate mai sus s-a putut înțelege că din punctul de vedere al regimului, *real și juridic*, al deținerii principalului mijloc de producție, pământul, problema încă nu era rezolvată la jumătatea sec. al XIX-lea. Proprietatea deplină există însă în mod real și substanțial, — în Moldova putând fi calculată chiar, la nivelul țării, la peste jumătate din suprafața de cultură (vezi mai sus) —, după cum existau, clar formulate, și cele două soluții: una *reacționară*, în dezacord cu specificul dezvoltării procesului revoluționar în țările noastre; cealaltă, *progresistă*, formulată de revoluția din 1848. De aci înainte, lupta se va da în jurul aplicării uneia sau alteia dintre soluții, cu finalizarea cunoscută.

Despre celelalte două direcții principale menționate mai sus, ale revoluției în structura societății românești în aceeași perioadă, ne vom ocupa cu alt prilej.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LA FORME DE PROPRIÉTÉ FONCIÈRE PENDANT LA PÉRIODE DE TRANSITION DU FÉODALISME AU CAPITALISME EN VALACHIE ET EN MOLDAVIE (1746—1864)

RÉSUMÉ

Analysant les données fournies par les recherches de récente date sur ce plan, publiées ou inédites, et s'appliquant à interpréter avec une plus grande conséquence la phénomène soumis à l'étude, les auteurs démontrent de façon succincte, le changement progressif du statut *réel et juridique* de la propriété de la terre en Valachie pendant la période de passage du féodalisme au capitalisme: de la domination conditionnée, à caractère féodal, à la propriété pleine et entière, de type capitaliste.

Examinant les deux aspects de cette modification — *réel et juridique* — les auteurs considèrent que le commencement du processus peut être situé au milieu du XVIII-e siècle, considéré en tant que moment historique, relié en premier lieu — en tant qu'événement plus évident — à la suppression du servage (1746). Puis „Pravilniceasca Condică” (Le Code des lois) (1780), le „Code de Caragea” (1818), le „Règlement Organique” (1831), la „Loi agraire” (1851) de Barbu Știrbei, le projet de loi agraire

de la Commission centrale de Focșani (1860) voté — avec des amendements peu importants qui ne modifiaient pas son essence — par l'Assemblée unique des Principautés Unies, en 1862 — mais que le prince Al. I. Cuza n'a pas sanctionné et appliqué — de même que le programme agraire de la révolution de 1848 et son application en vertu de la loi rurale de 1864 constituent autant de moments, d'étapes qui marquent, sous des formulations juridiques ou à caractère de programme, l'évolution réelle du processus, mettant en évidence les deux points de vue principaux qui se sont affrontés dans la solution du problème agraire. La loi rurale de 1864 constitue l'expression juridique du triomphe total du principe capitaliste de propriété privée de la terre.

DIN LEGĂTURILE MOLDOVEI CU CELELALTE ȚĂRI ROMÂNE ÎN VREMEA DOMNIEI LUI VASILE LUPU

DE

ALEXANDRU LIGOR

Între Moldova și celelalte țări române, între locuitorii meleagurilor românești carpato-danubiano-pontice, s-au întreținut de-a lungul evului mediu intense și atât de variate legături (economice, politice, culturale ș.a.m.d.). Anii 1634—1653 constituie doar o etapă în cadrul acestui fenomen — permanență a istoriei noastre. În ansamblul complex al relațiilor dintre țările noastre, deși nu de neglijat, dar nicidecum atât de semnificativ, dominant, cum am fi tentați să credem după abundența mărturiilor vremii — războiul fiind subiectul de predilecție al cronicarilor — s-a dovedit a fi impactul, uneori deschis, dintre Vasile vodă, pe de o parte, și ceilalți domnitori ai țărilor române (în special Matei Basarab), pe de altă parte.

Relațiile dintre Matei Vodă — „domnu muntenescu, omu fericit preste toate domniile aceii țări, nemîndru, blîndu, dreptu om de țară, harnic la războaie, așea neînfrîntu și nespăimat, cit poți să-l asameni cu mari oșteni a lumii”, cum îl caracterizează, exagerînd pe alocuri, cronicarul moldovean¹ — cu Gheorghe Rákóczi I, cit și cu urmașul acestuia s-au dovedit a avea un caracter de înțelegere. Stau temei tratativele, schimburile de solii și de scrisori, actele de alianță încheiate (sau reinnoite) de aceștia². Relațiile însă, dintre Vasile Lupu și ceilalți au purtat — cu unele excepții — amprenta încordării, nesiguranței, ajungîndu-se uneori la conflicte armate, cum în anii 1637³, 1639 (Ojogeni și

¹ Miron Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei* (ed. P. P. Panaitescu), în *Opere*, I, E.P.L., București, 1965, p. 170.

² Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, IV, București, 1902, p. 26, 217; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București, 1937, p. 266, 269, 277—280, X, București, 1938, p. 21, 26, 51, 58, 80, 122, 148, 153—154, 180; Prof. univ. dr. doc. Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale, ale României în documente (1368—1900)*, Edit. politică, București, 1971, p. 182—188; G. Kraus nota pe bună dreptate că Matei Basarab a fost „un vecin cinstit, i-a rămas credincios atît acestuia (Gh. Rákóczi I — n.n.), cit și fiului său, Gh. Rákóczi al II-lea, precum și țării Transilvaniei, pînă la moartea sa” (Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*; trad. și studiu introductiv de G. Duzinchevici și E. Reus-Mirza), Edit. Academiei R.P.R., București, 1965, p. 87.

³ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV/1, București, 1882, p. 635, 638, IV/2, București, 1884, p. 494—495, 638; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 205—206; A. Veress, *op. cit.*, X, p. 1, 14—23; Ioan Kemény, *Memorii* (ed. Neagoe Popea), București, 1900, p. 28—31; G. Kraus, *op. cit.*, p. 96—98; M. Costin, *op. cit.*, p. 96—103; Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești* (ed. Const. Greceanu), Edit. Academiei R.P.R., București, 1963, p. 102; Ion Sărbu, *Mateiu Vodă Băsărabăs auswärtige Bezilungen, 1632—1654*, Leipzig, 1899, p. 101—131; Victor Motogna, *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, în „Cercetări istorice”, XIII—XVI, 1940, nr. 1—2, p. 487—489.

Nănișori) ⁴, cînd Vasile vodă se grăbea să se intituleze domn al Moldovei și Țării Românești, executîndu-i-se și un sigiliu cu stema celor două țări ⁵, și mai ales în anul 1653 (la Popricani, Fînta, Valea Seacă, Sirca, Suceava) ⁶.

În amintitele lupte n-au fost angrenate forțe populare. Acestea au avut însă de suferit consecințele. O dare de seamă iezeită, referindu-se la conflictul din anul 1653 descrie: „Această stare de luptă (. . .) este de necrezut în ce chip a nenorocit pe locuitorii acestei țări (Moldova n.n.).

⁴ Hurmuzaki, IV/2, p. 508, IV/1, p. 647; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 212; A. Veress, *op. cit.*, X, p. 64—65, 68—69; *Documente turcești privind istoria României*, I (întocmit de Mustafa A. Mehmed), Edit. Academiei R.S.R., București, 1976, p. 162—165, 168—171; I. Kemény, *op. cit.*, p. 31—32; *Cronici turcești privind țările române*. Extrase. I (întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmed), Edit. Academiei R.S.R., București, 1966, p. 558, II (întocmit de Mihail Guboglu), Edit. Academiei R.S.R., București, 1974, p. 95, 168—170; M. Costin, *op. cit.*, p. 98—103; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 102—103; *Istoria Țării Românești, 1290—1690 sau Lelopișeușul Cantacuzinesc* (ed. C. Greceanu și D. Simonescu), Edit. Academiei R.P.R., București, 1960, p. 107; Andrei Veress, *Cinzece istorice vechi ungurești despre români*, extras din „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., s. III, t. III, 1925, mem. 1; V. Motogna, *op. cit.*, p. 495—496. Vezi și Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”, Cluj, XV, 1972, p. 54, 66—68. Atunci era ucis și unul dintre susținătorii lui Vasile Lupu la Constantinopol, Mohamed Tabani Buiuc (C. C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohamed Tabani Buiuc, sprîjinilor lui Vasile Lupu. O scrisoare înădită*, extras din „Revista istorică”, XII, 1926, nr. 4—6.

⁵ A. Papadopol-Calimah, *Despre Ghiorghe Ștefan voevod, domnul Moldovei*, București, 1886, p. 21 (cu data de an greșită — 1640); V. A. Urechiiă, *Schițe de sigilografie românească*, București, 1891, p. 4; Constantin Moisil, *Noi studii de sigilografie românească*, extras din „Revista arhivelor”, I, 1940, p. 8—9; C. Velichi, *Vasile Lupu ca domn al Moldovei și al Țării Românești*, în „Revista istorică”, XXII, 1936, nr. 4—6, p. 101—102; Emil Vîrtosu, *Sigiliul domnești rare din veacul al XVII-lea*, extras din „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., s. III, t. XXV, 1942, mem. 3; Maria Dogaru, *Sigiliile lui Vasile Lupu*, în „Revista muzeelor”, 1971, nr. 1, p. 63; *idem*, *Sigiliile, mărturii ale trecutului*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 61.

⁶ Hurmuzaki, III/supl. II, București, 1900, p. 43—54, V/1, București, 1885, p. 19, 21—22, V/2, București, 1886, p. 3, IX/1, București, 1897, p. 19—50, XV/2, București, 1913, p. 1228, 1231, 1234—1245; Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, I, București, 1895, p. 222, 227—237; *idem*, *Studii și documente*, IV, p. 30, XXIII, Buc., 1913, p. 223; *idem*, *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în „Bul. Com. Ist. a Rom.”, 2, 1916, p. 219; T. G. Bulat, *O mărturie a Doamnei Elina despre bătălia de la Fînta*, în „Revista istorică”, XII, 1926, nr. 1—3, p. 18—19; A. Veress, *Documente*, X, p. 257—263; I. Lupaș, *Documente istorice transilvănene*, I, Buc., 1940, p. 252—254; *.*. *Исторические связи народов СССР и Румынии в XV—начале XVIIIв. Документы и материалы. (Relațiile istorice dintre popoarele U. R. S. S. și România din veacurile XV—XVIII. Documente și materiale*, II, Nayka, Moskva, 1968, p. 240—241; A. Decei, *op. cit.*, p. 60; M. Costin, *op. cit.*, p. 127—165; G. Kraus, *op. cit.*, p. 153—168; Paul de Alep, *Căldătorii patriarhului Macarie de Antiohia în țările române (1653—1658)* (trad. și adnotări de Em. Cioran), 1900, p. 39—72; *Căldători străini despre țările române*, vol. V (întocmit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), Edit. științifică, București, 1973, p. 500—501; Mihail Dan, *Știri privitoare la istoria țărilor române în cronicile ucrainiene*, în „Studii și materiale de istorie medie”, II, 1957, p. 260—267; *Cronici turcești*, II, p. 103, 171—172, 269; A. Veress, *Cinzece istorice*, p. 25—29; Radu Popescu, *op. cit.*, p. 104—108; *Lelopișeușul Cantacuzinesc*, p. 108—114; Ion Neculce, *Lelopișeușul Țării Moldovei* precedat de *O samă de cuvinte* (ed. Iorgu Iordan), Edit. științifică, București, 1968, p. 20—23; K. Romstorfer, *Ceteata Sucevei*, București, 1913, p. 25—27, 90; *.*.* *Șantierul arheologic Suceava*, în „Studii și cercetări de istorie veche”, III, 1952, p. 428—429 și „Materiale și cercetări arheologice”, V, 1959, p. 598 VIII, 1962, p. 752, 756; I. Sârbu, *op. cit.*, p. 306—356; Ion Tanoviceanu, *Din luptele pentru nēm. Resturnarea lui Vasile Lupu. Studiu istoric*, extras din „Anal. Acad. Rom.”. Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXIV, 1901—1902; V. Motogna, *op. cit.*, p. 513—515. Vezi și Arh. St. Buc., fond. *M-rea Cetățuta*, VII/6, *Achiziții Noi*, CI/14, 15, *Manuscrite*, nr. 629, f. 352, 377—378, *M-rea Bogdana*, XXII/4, *M-rea Sf. Ioan Gură de Aur*, XVII/11.

Căci în afară de distrugerea făcută la început de către Timuș și de cazaci, oștile, ba cea maghiară, ba cea muntenească sau polonă, ba mai ales cea moldovenească, au pricinuit nesfârșite pagube țării. Turcii precum și tătarii ce mișunau în bande cu prilejul <venirii> unui nou domn, au chinuit pe oamenii ce fuseseră nespuse de loviți încă mai înainte de alții; foarte multe sate au fost dărimate din temelie, orașele și cetățile au fost supuse prădăciunii, mănăstirile și locașurile sfinte (...) au fost jefuite (...). Acești oameni nenorociți, îngrijindu-se doar să scape cu viața, au umplut pădurile, munții și peșterile în așa fel, încît părea să se fi adus în aceste ascunzișuri <adevărate> colonii, și numai cei mai îndrăzneți mai obișnuiau să iasă de prin păduri să-și revadă casele pustiite". Se arată mai departe că, oamenii bolnavi „trebuiau să rămână multă vreme sub cerul rece, sub ploii sau în bătaia vîntului de toamnă. Foamea trebuia astîmpărată doar cu poame din pădure”⁷.

S-a afirmat nu o dată că lui Vasile Lupu — și numai lui — i s-au datorat atari stări de lucruri nefolositoare țării. Este adevărat că domnul moldovean a dorit să stăpînească toate țările române, încercînd să-l înlătore pe Matei Basarab (a cărui orientare în politica externă a fost consecvent antiotomană, spre deosebire de moldovean, oscilant), cum, de altminteri intenționa să dețină și sceptra transilvan, apelînd, acum, ca și în privința Țării Românești⁸, tot la sprijinul turcilor (se gîdea să răscoale pe românii de dincolo de Carpați, populație majoritară și acolo, după cum ține să informeze într-o scrisoare din anul 1643)⁹; nu deținem nici o știre din acea vreme potrivit căreia Vasile vodă ar fi fost voit ca domn în Transilvania și Țara Românească. Deci, calea pe care vroia să ajungă la sceptra celor trei țări române nu era cea dorită de popor. Nu-i mai puțin adevărat însă că, pe de o parte, cei doi Rákóczi au încercat să dirijeze politica tuturor țărilor române — încercare deloc pe placul ambițiosului moldovean — și l-au prezentat deseori conducătorilor constantinopolitani într-o lumină nu tocmai favorabilă menținerii domniei în Moldova de către acesta, iar pe de altă parte, împreună cu Matei, au sprijinit pe unii dintre pretendenții la tronul moldovean, cum, pe Ioan Moghilă¹⁰, pe un anumit Neagul¹¹ și pe Gheorghe Ștefan, viitorul domn al țării¹², iscînd, la rîndu-le, noi neînțelegeri ori numai întreținîndu-le pe cele vechi. Ca atare, deși-l considerăm și noi pe Vasile vodă întîiul vinovat în amintitele conflicte, nu putem crede a fi și singurul. Pe bună dreptate exclama cronicarul „O! nesățioasă hirea domnilor spre lățire și avuție oarbă! pre cât să maiadaoge, pe atîta rihnește. Pofțile a domnilor și a împăraților n-au hotar”¹³.

⁷ *Călători străini*, V, p. 501.

⁸ *Documente turcești*, I, p. 162—165, 168—171.

⁹ *Hurmuzaki*, IV/1, p. 669.

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 207; A. Veress, *Documente*, IX, p. 349—351, 355—358, X, p. 12—14; I. Kemény, *op. cit.*, p. 30—31.

¹¹ I. Neculce, *op. cit.*, p. 20; I. Sârbu, *op. cit.*, p. 84—85; I. C. Filitti, *Despre doi candidați la domnie din prima jumătate a sec. al XVII-lea, Mihai cămărașul (1602—3, 1611) și Neagul Vodă (1633—4)*, în „Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Române”, București, 1935, p. 18—19.

¹² Deși Vasile vodă îl înalță în dregătorii, Gheorghe Ștefan II va trăda. Uneltirile sale încep încă din vremea soliilor în Transilvania; mai mult, cei 20 000 de taleri bătuți dați lui spre păstrare de către Vasile vodă sînt folosiți spre a ridica oști împotriva propriului domn (Arh. St. Buc., fond. *Manuscrise*, nr. 629, f. 352, *M-rea Bogdana*, XXII/4).

¹³ M. Costin, *op. cit.*, p. 96—97.

Consecințele unor atari raporturi întemeiate în general pe nesigurăranță, uneori conflictuale și numai de puține ori de înțelegere, s-au resimțit și pe planul legăturilor dintre țările noastre, dintre locuitorii lor. Dincolo de impactul dintre voievozi și principii, chiar în anii conflictului deschis, bunele relații dintre majoritatea locuitorilor de dincoace și de dincolo de Carpați, deși diminuate (ca intensitate), frinate în manifestarea lor firească, nu au conținut.

Atmosfera de liniște — chiar dacă ea s-a dovedit uneori a fi relativă¹⁴ — existentă între Vasile vodă și ceilalți conducători ai Transilvaniei și Țării Românești, fie pentru scurtă vreme (1634—1636, 1638), fie pentru un timp mai îndelungat (1640—1652), au facilitat, se-nțelege, noi și mai strânse legături dintre oamenii acestor locuri. Nobila idee populară a necesității frăției și nu a discordiei era exprimată și într-o scrisoare a vornicului de Cîmpulung adresată birăului Bistriței: „că dumnelevostre no veți fi fără țara noastră, și noi fără a dumnelevostre”¹⁵. Nu uităm că Vasile vodă încheie tratate de alianță atât cu Țara Românească¹⁶, cât și cu Transilvania¹⁷. Țările române vor adera la coaliția antiotomană din anul 1646¹⁸, din care făceau parte: Vladislav al IV-lea, regele Poloniei, imperialii, papa, venețienii, cazacii, moscoviții. Din păcate, proiectata luptă armată îndreptată împotriva otomanilor nu s-a desfășurat; Dieta poloneză s-a opus; în anul 1648, atât regele polon, cât și principele transilvănean se săvârșesc din viață¹⁹. Deși coaliția s-a destrămat în cele din urmă, actul

¹⁴ Caracterul relativ este dat de unele neînțelegeri de la marginea Moldovei spre Transilvania, precum și de teama unor atacuri din partea lui Vasile vodă (*Iurmuzaki*, IV/1, p. 662—665, 669—670; IV/2, p. 523, 527; Nicolae Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. 84—85, 90—91, 102—103; *idem*, *Studii și documente*, IV, p. 224—225, 228—230, 379—380; A. Veress, *Documente*, IX, p. 363—364, X, p. 65—68, 103—108, 110—130, 158—159, 208, 211—213; I. Kemény, *op. cit.*, p. 39, 47—48. Vezi și Teodor Bălan, *Controversa pentru regiunea Dornei dintre Moldova și Transilvania (1642)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, III, 1973, p. 159—194.

¹⁵ N. Iorga, *Documente românești*, I, p. 102—103.

¹⁶ *Iurmuzaki*, IV/1, p. 626, XVI, București, 1909, p. 4.

¹⁷ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 180—181, 188—189.

¹⁸ Spune M. Costin: „(. . .) Simțindu-se Crăiia Leșască în vîrtute, îndemnat de papa de Rîmu și de venețiani, cari avea dodiială de la turci la ostrovul Critului, au făcut sfat cu senatorii craiului Vladislav, numai să înceapă sfadă cu turcii, adică cu împărăția lor, de care gătirea lui și la ce au ieșit apoi acela sfat ceti-vei povestea mai gios, la rîndul său. Iară soli trimițîndu la toți craii creștinești craiul leșesc, aici la Vasilie-vodă, pre cneazdul Ragivil au lăsat solia cu această treabă, fiindu viitor Ragivil, la anul după nuntă, la socru-său, aicea în țară. Care solia au credzut Vasilie-vodă îndată și au priimit să fie una cu leșii, elt și birul amu oprise a anului cêluia, și pornise pre aga birului fără bir, răspunzîndu-i că nu s-au putut strînge birul pentru sărăcia oamenilor. Ce dacă au stătut la voroavă cu boierii pentru opritul birului și într-un rîndu, și într-altul, spun să hie dzis Petriceico, vornicul de Țara-de-Sus, pre carele îl ținea ei mai prostatec dentr-alții în stat: « Eu ași dzice să nu oprim noi birul pîn'nu om vedea că trec leșii Dunărea ». Și acela cuvîntu au intrat îndată în gîndul lui Vasilie-vodă și au răpedzîtu după aga și l-au oprit la Galați, până au gătitu birul, și l-au încărcat și l-au pornitu”. Și mai departe: „Cneazul Ragivil, după zăbava sa peste cîteva săptămîni în Suceavă, la socru-său, la Vasilie-vodă, pre dcamnă-sa au pornitu pe la Snetin spre țara sa, iară el singur au lovit pe Ardeal, pe la Racoții, cneazul de Ardeal, tot cu acele trebi, pentru rădicarea lor asupra împărăției turcului” (*op. cit.*, p. 108—110). Vezi și I. Kemény, *op. cit.*, p. 39—41.

¹⁹ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 42; Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale în Moldova. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVII-lea*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1971, p. 152; Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioți; observații asupra politicii externe românești*, în „Studii și materiale de istorie medie”, VIII, 1975, p. 101—135.

aderării inițiale a țărilor române la ea, care corespundea vrerii populare, rămîne fapt, și nu unul oarecare, în condițiile istorice de la mijlocul veacului al XVII-lea.

Schimbul de produse (naturale sau prelucrate) dintre Moldova Transilvania și Țara Românească se dezvoltă²⁰, deși constatăm și acum existența unor factori opozanți deloc neglijabili, cum — și cu precădere — dominația otomană. Tirgurile zilnice, săptămînale, lunare sau anuale, cu deosebire cele din centrele urbane: Brașov, Bistrița, Sibiu, Cluj, Iași, Suceava, București, Tirgoviște, Cîmpulung, Buzău ș.a., constituiau locuri de întîlnire a felurite mărfuri aduse de negustori de pe meleagurile românești de la Dunărea de Jos. Brașovul²¹, Bistrița²² și Sibiu²³ sînt, totuși și acum, ca oricînd în evul mediu, cele mai importante centre ale legăturilor economice dintre țările române. Și din punct de vedere economic relațiile dintre Țara Românească și Transilvania erau mai intense²⁴ decît cele dintre Moldova și celelalte provincii românești. În același domeniu, Moldova întreținea mai active raporturi cu Transilvania decît cu Țara Românească. Din Transilvania moldovenii importau obiecte din metal (comun sau prețios): blide, talgere, lanțuri, cuie, joagăre, plase, sulite, pahare, sfeșnice), precum și alte materiale: pinză fină, sfoară, hirtie etc.²⁵. Moldovenii vindeau locuitorilor de dincolo de munți: vite (în special, cai), cereale, piei (prelucrate sau nu) ș.a.m.d.²⁶. Nu o dată se cerea scutire de vamă pentru mărfurile trecute dintr-o țară românească în alta ori deschiderea unor drumuri de comerț vremelnice închise (ex. scala Cîmpulungului)²⁷. Principalele puncte de trecere ale mărfurilor din Moldova în Transilvania erau Cîmpulungul Moldovenesc și Troțușul, iar Focșanii pentru legăturile dintre Moldova și Țara Românească.

Unii dintre meșterii transilvăneni, strict specializați într-o ramură sau alta (țiglarî, pietrari, grădinari etc.) lucrau pentru trebuințele moldovenilor nu numai în Transilvania dar și în Moldova unde erau chemați deseori pentru a executa unele lucrări de o factură deosebită sau numai pentru a le da celor de aici învățătură²⁸.

²⁰ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc*, I. București, 1925, p. 167 — 211; Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie”, IV, 1960, p. 223 — 306; *idem*, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii, revistă de istorie”, 21, 1968, nr. 1, p. 29 — 51.

²¹ Nicolae Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*, extras din „Anal. Acad. Rom.”. Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXI, 1899.

²² *Idem*, *Documente românești*, I, II.

²³ *Idem*, *Socotelile Sibiului*, extras din „Anal. Acad. Rom.” Mem. Secț. Ist., s. II, t. XXI, 1899, p. 2 — 17.

²⁴ Ștefan Mețeș, *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul pînă în secolul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920, p. 159 — 168.

²⁵ *Hurmuzaki*, XV/2, București 1913, p. 1041; N. Iorga, *Documente românești*, I, p. 55 — 57, 59 — 61, 63, 72 — 73, 77, 80, 83, II, p. 6, 7; *idem*, *Studii și documente*, X, București, 1905, p. 56, 79 — 80, 92 — 94; E. Vrtoșu, *op. cit.*, p. 3 (nota nr. 1).

²⁶ *Hurmuzaki*, XV/2, p. 111 — 112, 1037, 1047, 1181, 1186 — 1187; N. Iorga, *Documente românești*, I, p. 55 — 56, 76 — 77; G. Kraus, *op. cit.*, p. 143 — 144.

²⁷ *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1041, 1047; N. Iorga, *Documente românești*, I, p. 51 — 52, 57 — 58, 77, 92, II, p. 8; *idem*, *Studii și documente*, X, p. 56 — 57.

²⁸ *Hurmuzaki*, XV/2, p. 860, 968, 1001 — 1002, 1044, 1053, 1072, 1088, 1092, 1103, 1170; N. Iorga, *Documente românești*, I, p. 62, 67 — 68, 71 — 75; *idem*, *Studii și documente*, X, p. 95 — 96, 111; A. Veres, *Documente*, X, p. 102 — 103; Bibl. Acad. R.S.R., fond. *Documente* XXI, 206 a. Vezi și Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1969, p. 165.

Istoria păstoritului ne oferă, la rindul său, numeroase exemple ale legăturilor dintre țările noastre, frecventă fiind prezența oierilor ardeleni (cu precădere din zonele : Brașov, Făgăraș, Sibiu, Bistrița), dincoace de munți ²⁹. În 4 mai 1652 Vasile vodă scria orășenilor din Odorhei, anunțându-i că le-a dat muntele Cheșcheș-Jiroș „care este în țara domniei mele (...), să-l ție ei și să-și pue stînile pe acel munte”, pe care îl ținuse în arendă Mihalcu Francisc ³⁰. În cunoscuta legiuire transilvăneană din anul 1653 se specifică : „Toți acei care își mină bucatele” (citește : *vitele* n.n.) în marginea Țării Românești și a Moldovei sau le pasc în Jiu, de le-ar vinde atit în tîrle, cit și altfel, sînt datori a plăti vistieriei impozitul fixat (hărminția) fiind obligați vameșii administratori ai hărminției de a proceda contra defraudatorilor după articolele prescrise de lege” ³¹. Se întîmpla uneori ca transilvănenii să-și facă stîni pe locuri moldovene, împotriva voinței proprietarilor acelor terenuri ³². În mod obișnuit bistrițenii, mai ales ei, aveau drept de pășunat liber în Moldova, după cum rezultă și dintr-un document din anul 1638 ³³.

Un important aspect al legăturilor dintre Moldova, Țara Românească și Transilvania ni-l oferă trecerea și așezarea unor locuitori dintr-o țară românească în alta. Cauzele au fost diverse (economico-sociale, religioase ș.a.) însă prima, exploatarea feudală. Așa cum s-a demonstrat, și la mijlocul secolului al XVII-lea direcția principală a emigrărilor era Transilvania — celelalte țări române ³⁴. Cîteva exemple cu privire la trecerea transilvănenilor în Moldova și întemeierea aici, de către aceștia, cel puțin pentru o perioadă de timp, de noi cămine. În 16 aprilie 1635 consilierul Ștefan Erdeli se adresa municipiului Bistrița cerîndu-i să păzească bine drumurile dinspre Moldova fiindcă, pe lîngă contrabanda cu mărfurile interzise la export (aur, argint, mercur ș.a.) se săvîrșesc „fel de fel de samavolnicii”; astfel, scrie el mai departe, „un căpitan al voievodului, cu numele Ignat, zăbovește pe aici și încredințază și amăgește oamenii să meargă acolo (în Moldova n.n.) cu făgăduința că voievodul le dă slobozenie de zece ani tuturor cari se duc. Din pricina aceasta mulți înnebunesc și pleacă. Și de la mine au plecat ispravnicii de la Gornești și de la Sărmaș, risipindu-mi în afară de aceea și două turme de oi, stricîndu-mi măieristile ; au mers toți acolo” ³⁵. Același scria în 21 aprilie 1635 conducătorilor Bistriței despre fuga în Moldova a lui Nistor Balaș ³⁶. În iulie 1635 Ștefan Apor scria bistrițenilor despre unii birnici transilvăneni care vroiau să fugă în Moldova ³⁷. Aven

²⁹ Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925; Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (pînă la 1821)*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Sect. Ist., s. III, t. VII, 1927, p. 127 — 230.

³⁰ N. Iorga, *Acte românești*, p. 193.

³¹ *Approbatæ Constitutiones regni Transylvaniae et partium Hungariae eidem annexarum*, Varadini, 1653, p. 57.

³² Arh. St. Buc., fond. M-rea Pingărași, III/61.

³³ *Hurmuzaki*, XV/2, p. 2 032.

³⁴ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII — XX (Cercetări de demografie istorică)*, Edit. științifică, București, 1971, p. 115 — 121.

³⁵ A. Veress, *Documente*, IX, p. 344 — 345.

³⁶ *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1 007.

³⁷ *Ibidem*, p. 1 011.

o știre din anul 1640 potrivit căreia o parte a sătenilor din Iencu-Dobica fugeau în Moldova ³⁸. Gheorghe Rákóczi I, principele Transilvaniei seria bistrițenilor în legătură cu același fenomen, în vara anului 1642: „Recunoaștem cu bucurie purtarea de grijă a dumneavoastră prin ținuturi și că nu le-ați deschis trecătoarea flăcăilor acestora (plăieși n.n.) ci i-ați trimis la mine. Vă poruncim să fiți cu asemenea grijă și pază și de aici înainte, și de veți mai găsi de aceia care ar avea de gînd să meargă fără *salvus conductus* nu-i lăsați să treacă, ci, prinzindu-i, să-i trimiteti la mine” ³⁹. Cu cîțiva ani mai tîrziu, îngrijorat de proporția procesului emigrării, principele transilvănean porunca brașovenilor: „Așa sintem înștiințați, că nu puțini din rîndurile vitejilor ar avea de gînd să treacă în cele două țări românești. Ceea ce am vrut prin scrisoarea aceasta să vă împărtășim dumneavoastră, poruncindu-vă serios că așa pază să țineți la drumurile și potecile din ținutul dumneavoastră, ca nimeni din aceste rînduri să nu poată trece în nici una din țările române”; și în continuare: „Prin satele de la poalele munților, care sînt aproape de drumuri și cărări, să vestiți și să porunciți locuitorilor acelor sate așa să poarte de grijă ca și dacă ar trece fugarii pe acolo, prin hotarul lor, unii ca aceia să fie globiți cu cîte 500 florini, pentru neîngrijire” ⁴⁰. Părăseau Transilvania și cei care erau supuși persecuțiilor de ordin religios. Așa, Ilie Iorest din Alba Iulia e izgonit în anul 1643 din scaunul mitropolitan și întemnițat pentru că a refuzat să treacă la calvinism; după nouă luni vine în Moldova ⁴¹.

Fuga — această formă pasivă a luptei de clasă — o constatăm manifestîndu-se și în rîndurile moldovenilor care-și căutau adăpost în Transilvania. Extradarea reciprocă a fugarilor care și-au găsit adăpost în Moldova și Transilvania era una din clauzele înțelegerii dintre Vasile vodă și Gheorghe Rákóczi I din anul 1638 ⁴² și reînnoită în anul 1646 ⁴³. Cu toate acestea, fuga unor elemente oprimate din Moldova în Transilvania n-a încetat ⁴⁴.

Importante știri avem și în legătură cu fuga moldovenilor săraci în Țara Românească. De „birul moldovenesc” ⁴⁵ erau scutiți de către Matei Basarab, domnul Țării Românești, țărani așezați pe moșiile Episcopiei Buzăului ⁴⁶ și mănăstirii Bradul ⁴⁷. Matei Basarab permitea călugărilor de la Măcsineni să strîngă moldoveni, sirbi etc., și să întemeieze slobozie înprejurul mănăstirii, urmînd ca aceștia să fie scutiți de bir ⁴⁸. În 9 aprilie

³⁸ St. Meleş, *Emigrări românești*, p. 120.

³⁹ *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1095.

⁴⁰ Ștefan Pascu, Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului*, III, Edit. științifică, București, 1963, p. 139.

⁴¹ I. Lupaș, *op. cit.*, I, p. 229 — 231.

⁴² A. Veress, *Documente*, X, p. 51 — 52.

⁴³ I. Ionașcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *op. cit.*, p. 188 — 189.

⁴⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, X, p. 131 — 132.

⁴⁵ Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III/2, București, 1946, p. 699.

⁴⁶ *Documenta Romaniae Historica*, B. Țara Românească, XXIV, Edit. Academiei, R.S.R., București, 1974, p. 416 — 417, 551 — 552.

⁴⁷ Arh. St. Buc., fond. *M-rea Bradul*, I/3; vezi și Vlad D. Matei, *Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV — XV III)*, Edit. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 72.

⁴⁸ Bibl. Acad. R.S.R., fond. *Documente*, CXXVI/175, 203; vezi și Vlad D. Matei, *op. cit.*, p. 72.

1642 domnul muntean permitea lui Eremia Ciocîrlie din Moldova „să-și caute și să-și ia ai lui rumâni cari au fugit den țeara Moldovei de satele lui aicea pre pământul țării domnii mele (...), în sat domnesc veri în sat boeresc veri în sat călugăresc veri în slobozii veri la târguri (...), să-i ia să-i ducă în Moldova pre la satele lui”⁴⁹. Matei Basarab dăruia marelui sluger Ghiorma, prin actul din 28 februarie 1645 mai mulți robi moldoveni⁵⁰. Un Teodosie moldoveanul se vindea rumân mănăstirii Căldărușani în 2 iunie 1652⁵¹.

După fantoma unei vieți mai bune fugeau și unii dintre locuitorii munteni nevoiași (țărani, robi ș. a) în Transilvania⁵² sau Moldova⁵³.

Ne amintesc despre mișcările de populație dintr-o țară românească în alta, de acum sau de altcînd, — fapt care, în afara aspectului dureros, avea și un revers pozitiv : menținerea conștiinței unității de neam, limbă, obiceiuri, credință a românilor de pe întreg teritoriul carpato-dunărean, constituind o reală contribuție la această unitate — și elementele de toponimie (ex. *Moldoveni* în Țara Românească, *Munteni* în Moldova, *Ungureni* în ambele⁵⁴) și onomastică (Vlașca⁵⁵, Mihai Ungurul⁵⁶, Vasile Brașoveanul⁵⁷, Cristea Brăileanul⁵⁸ etc., întilniți în Moldova).

Cunoaștem că unii dintre locuitori treceau dintr-o țară românească în alta pentru a sluji, temporar, cu leafă. Miron Costin afla „și călări de ai noștri moldoveni acolo (în Țara Românească n.n.) merși cu leafă” (faptul se întimpla în anul 1637)⁵⁹. Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei adeverea în 11 iunie 1653 că Ioan George Aussel, transilvăneanul, a slujit credincios doi ani în Moldova lui Vasile vodă, în calitate de comandant al companiei de dragoni⁶⁰. Poate că și Ianuș (Ianăș, Ianoș), diacul cancelariei domnești, care se semna cu litere latine în actele întocmite de el să fi fost, de origine, transilvănean⁶¹.

Intense erau și legăturile culturale sau religioase dintre Moldova și celelalte țări române. Dezvoltarea învățămîntului ne oferă citeva exemple demne de menționat. Din Transilvania era rechemat în Moldova de către marele logofăt Pătrașco Ciogolea, diacul Toader, pentru instrucția copiilor săi⁶². Îl vom afla în anul 1639 în satul Calafendești (stăpinit de Ciogolea), rostind un discurs în limba română, la înmormîntarea jupînesei Sofronia, soția amintitului mare logofăt⁶³. În catalogul Liceului Honterus din Brașov

⁴⁹ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și izvoade (Documente slavo-române)*, III, Iași, 1907, p. 78 — 79, XXI, 1928, p. 51.

⁵⁰ Bibl. Acad. R.S.R., fond. *Documente*, CXXV/59.

⁵¹ *Ibidem*, XXI/226.

⁵² A. Veress, *Documente*, X, p. 204 — 206, 242 — 243.

⁵³ Bibl. Acad. R.S.R., fond. *Documente*, CXXIV/134; Arh. St. Buc., fond *Manuscrite*, nr. 173, f. 597 — 598; N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 20 — 21.

⁵⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1963, p. 261.

⁵⁵ Arh. St. Buc., fond. *Manuscrite*, nr. 656, f. 4 — 5.

⁵⁶ Gheorghe Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III/1, Iași, 1910, p. 38, 40 — 41.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 10 — 11.

⁵⁸ Bibl. Acad. R.S.R., fond. *Documente*, LXVII/65.

⁵⁹ M. Costin, *op. cit.*, p. 98.

⁶⁰ A. Veress, *Documente*, X, p. 264 — 265.

⁶¹ Arh. St. fil. Iași, col. *Documente*, CDXXVII/60, CDXI/3; Bibl. Acad. R.S.R., fond. *Documente*, CLXXIV/14; Arh. St. București, fond. *Achiziții Noi*, XXXIII/18 etc.

⁶² N. Iorga, *Documente românești*, I, p. 53 — 54.

⁶³ *Idem*, *Istoria bisericilor românești și a vieții religioase a românilor*, I (ed. a II-a), Buc., 1928, p. 322.

aflăm înscrisiși printre elevi și câțiva copii moldoveni⁶⁴. Un dascăl din Moldova, Vasile Bosie termina de scris la 1 septembrie 1651, în Țara Românească, un *Apostol*, cerut de Radu, marele comis, de jupineasa lui, Sofica și de părinții acestuia, manuscris dăruit apoi mănăstirii Cozia⁶⁵. În testamentul țărăncii Stanca din Săliște (Transilvania), întocmit în 28 noiembrie 1651, citim că tînărul Oprea Alămănuț fusese trimis în Moldova „să învețe scrisoare”⁶⁶.

Aflăm numeroase înfrîuriri reciproce în arta țărilor române. De asemenea, ca semn al împăcării lui Matei Basarab cu Vasile Lupu, primul construia pe loc vrîncean biserica Dobromira („Bună Pace”), iar cel de al doilea, la Tîrgoviște, biserica Stelea, unde constatăm numeroase asemănări cu Trei Ierarhii din Iași⁶⁷. Ctitorii vor înzestra amintitele așezăminte cu prețioase obiecte de cult⁶⁸. Matei Basarab va cumpăra în Moldova, pentru ctitoria sa, Soveja (Dobromira), întinse bunuri funciare⁶⁹.

Circulația cărților⁷⁰ — acum, mai puțin cele manuscrise, iar dintre cele tipărite, cu deosebire *Cartea românească de învățătură* sau *Cazania* lui Varlaam, Iași, 1641—1643⁷¹, în chiar anii imediat următori editării (s-au aflat exemplare în localitățile transilvănene: Cetan, Bonțida, Mag, Budești ș.a.m.d.) — a avut un rol important în cadrul legăturilor dintre țările române. Aflăm în Moldova domniei lui Vasile vodă și cărți tipărite în Țara Românească; așa, *Pravila* de la Govora din care s-au inspirat

⁶⁴ Manuscris, Muzeul de Istorie al R. S. România, inv. 3748, p. 143, 149 — 150.

⁶⁵ А.И. Яцимирский, *Славянския и руския рукописи румынских библиотек*, St. Pb., 1905, nr. 43; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1959, p. 299 — 300.

⁶⁶ I. Moga, *O însemnare despre legăturile culturale cu Moldova în sec. XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Universitatea din Cluj, III, 1924—1925, p. 563 — 564; I. Lupăș, *op. cit.*, p. 251.

⁶⁷ Vezi Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I, Țara Românească, II*, Ed. Mitrop. Olteniei, 1970, p. 648 — 649; *idem*, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, D.P.C.N., 1976, p. 773 — 774.

⁶⁸ Nicolae Iorga et G. Balș, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922, p. 157; Teodora Voinescu, *Argintăria în colecția de artă medievală din tezaur*, în vol. *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1958, p. 78. *Inscripțiile medievale ale României, I, orașul București*, (sec. XIV—XVIII), Edit. Academiei R.S.R., București, 1965, p. 136 — 137, 608;

⁶⁹ Vezi și Bibl. Acad. R.S.R., fond. *Documente*, MCCXLII/1: Arh. St. București, fond. *Manuscrise*, nr. 628, f. 673, nr. 578, f. 101, 212 — 213, 224, 270, nr. 579, f. 12 — 13, 40, 103 — 104, 107 — 108, 146 — 147, 332v, 333, 334, 337, 354.

⁷⁰ Vasile Mangra, *Mitropolitul Sava II Brancovici*, Arad, 1904, p. 95; N. Iorga, *Studii și documente*, XIII, București, 1906, p. 59; Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 54 — 55; N. M. Popescu, *Prin Banatul Timișoarei*, București, 1919, p. 66 — 67; N. Cornescu, *Monografia eparhiei Caransebeșului*, Caransebeș, 1940, p. 384; Paul Mihail, *Circulația Cazaniei Mitropolitului Varlaam în Biserica Românească*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, XXXIII, 1957, nr. 10 — 12, p. 822 — 825; *idem*, *Știri noi despre circulația Cazaniei lui Varlaam*, în „Biserica Ortodoxă Română, LXXXII, 1964, nr. 3 — 4, p. 372 — 388; Mircea Păcurariu, *Din istoria legăturilor bisericești ale Transilvaniei cu Moldova (sec. XVI — XVIII)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, CLIV, 1968, nr. 11 — 12, p. 651 — 652; Gheorghe Lițiu, *Contribuții la studiul circulației vechilor cărți bisericești*, în „Mitropolia Banatului”, XVIII, 1968, nr. 7 — 9, p. 461 — 472; Aurel Socolan, *Circulația vechii cărți românești în nord-estul Transilvaniei*, în „Marmația”, Baia Mare, I, 1959, p. 29 — 32; Octavian Schiau, *Circulația Cazaniei lui Varlaam în Transilvania*, în „Mitropolia Olteniei”, XXII, 1970, nr. 5 — 6, p. 524 — 532; Vasile Netca, *Circulația „Cazaniei” lui Varlaam în Transilvania* în „Revista muzeelor”, 1971, nr. 4, p. 333 — 336.

⁷¹ Se știe că unele exemplare ale lucrării poartă pe pagina de titlu anul 1641 sau 1642, specificându-se însă, altunde și data încheierii operației de tipărire — 1643 (Ioan Țianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I. București, 1903, p. 536 — 537.

și autorii moldoveni ai *Cărții românești de învățătură de la pravilele împărătești* (Iași, 1646). Un exemplar al legiurii muntene se afla în 20 iunie 1644 în posesia preotului Istrate din Vaslui⁷². Și alte exemple vin să sublinieze legăturile dintre Moldova și celelalte țări române întreținute prin intermediul cărții. *Pravila* lui Vasile Lupu avea să fie consultată de munteni în vederea îmbunătățirii legiurii ce va să fie tipărită la Tîrgoviște în anul 1652⁷³. De asemenea, cunoaștem că diacul transilvănean Ioan din Silie a legat și înfrumusețat un *Octoih* (manuscris), dăruit bisericii din satul Vindeoni⁷⁴.

„Predosloviile” cărților tipărite în Moldova anilor lui Vasile vodă cuprind însemnate afirmații asupra unității poporului român⁷⁵. Astfel, în „Prefața” *Cazaniei*, Varlaam se adresa „cătrec toate semenția românească (...) pretutinderé ce să află prevoslavnici într-aciastă limbă”⁷⁶; în „Prefața” *Răspunsului împotriva catehismului calvinesc* (1645), același se adresa celor „cu noi români, pretutindiria tuturor ce să află în părțile Ardealului și într-alte părți pretutindiria”⁷⁷; în „Predoslovia” *Pravilei ieșene* (1646) citim: „Acestea înțelepciuni și aceastea învățături ne-au dat și ne-au lăsat noo tuturor rodului românesc (subl. n.), ca să ne fie noo de pururea izvor de viață nescădzut și nesvirșit”⁷⁸.

Desigur, nu putem vorbi despre conștiința romanității poporului român, despre comunitatea sa lingvistică, ca premise ale unirii țărilor noastre⁷⁹, fără să ne referim la *Letopisețul* lui Grigore Ureche. Cronicarul, referindu-se la împăcarea dintre Radu și Bogdan al II-lea, spune că nu se cade să lupte între ei, fiind „creștini și de o seminție”⁸⁰; afirmă că muntenii și moldovenii „s-au tras de la un izvod”⁸¹; și în alt loc: „Așijdirea și limba noastră din multe limbi ieste adunată și ne ieste amestecat graiul nostru cu al vecinilor de primprejur, măcară că de la Rîm ne tragem și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate. Cum spune și la predoslovia leatopisețului celui moldovenesc de toate pre rîndu: ce fiindu țara mai de apoi ca la o slobozie, de prinprejur venindu și discălicîndu, din limbile lor s-au amestecat a noastră; de la rîmleani, ceale ce zicem latină, piîne, ei zic

⁷² Teodor Codreanu, *Urcariută*, XXIII, 1895, p. 171 — 172.

⁷³ I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 190 — 203.

⁷⁴ Melchisedek, episcopul, *Catalog de cărțile serbesci, rusesci manuscrise vechi, precum și de cuprinderea lor și de însemnările istorice ce se găsesc în ele*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, anul II, vol. I, fasc. I, 1884, p. 129 — 130.

⁷⁵ Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, Buc., 1938, p. 100 — 123; Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale românești, Român — românesc în textele românești din veacurile XV — XVIII*, în „Studii, revistă de istorie”, 17, 1964, nr. 5, p. 973 — 974; 978 — 979.

⁷⁶ I. Bianu, N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 139.

⁷⁷ Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, București, 1944, p. 191.

⁷⁸ *Carte românească de învățătură, 1646*, Edit. Academiei R.P.R., București, 1961, p. 38.

⁷⁹ P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în „Studii privind Unirea Principatelor”, Edit. Academiei R.P.R., București, 1960, p. 57 — 81; E. Stănescu, *op. și loc. cit.*; Ștefan Pascu, *Premisele unității politice*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1968, p. 41 — 51; Al. Graur, *Unitatea limbii române*, în același vol., p. 99 — 104; Aurelian Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate în istoria medievală a românilor*, același vol., p. 105 — 134.

⁸⁰ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a (sub îngrijirea lui P. P. Panaitescu), E.S.P.L.A., Buc., 1958, p. 138.

⁸¹ *Ibidem*, p. 66.

panis, carne, ei zic caro, găina, ei zicu galena, muieria, mulier, fămeaia, femina, părinte, pater, al nostru, și altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înțelege. Așijderea și de la franci, noi zicem cal, ei zic caval, de la greci, straste, ei zic stafas, de la leași prag, ei zic prog, de la turci, m-am căsătorit, de la sirbi, cracatiță și altile multe ca aceastea din toate limbile, carile nu le putem să le însemnăm toate”⁸²; și mai jos: „În Țara Ardealului nu lăcuiesc numai unguri, ce și sași peste samă de mulți și români peste tot locul, de mai multu-i țara lătită de rumâni decitu de unguri... Rumânii, ciți să află locuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramoroșu, de la un loc sintu cu moldoveanii și toți de la Rîm să trag”⁸³.

Privite sub raportul consecințelor și nu atât din punct de vedere strict religios importante sînt relațiile bisericii din Moldova cu biserica ortodoxă din Transilvania și Țara Românească. Așa, Sinodul de la Iași din anul 1642⁸⁴, dar mai ales soborul ținut ulterior, tot în Moldova (unde participă ierarhi moldoveni și munteni și care aprobă *Răspunsul împotriva calvinismului*, tipărit nu tîrziu⁸⁵; hirotonisirea de către Varlaam a episcopilor Savul sau Sava, Zăican și Mihail Molodeț în Transilvania⁸⁶, constituie doar cîteva exemple.

Cunoașterea reciprocă a locuitorilor din țările române avea un rol important în întreținerea conștiinței unității de neam, limbă, obiceiuri, credință a românilor. Cronicarii vremii din țările noastre, români sau de origine etnică străină (Grigore Ureche, Georg Kraus, Ioan Kemény și alții), ei înșiși știutori ai realităților din toate regiunile românești, făceau cunoscute — contemporanilor și urmașilor lor — evenimentele trecute și prezente petrecute pe aceste meleaguri, multe dintre ele exemple ale unității neamului mai cu seamă în lupta pentru independență.

★

În răstimpul celor aproape două decenii de domnie a lui Vasile Lupu Moldova a continuat să întrețină numeroase și variate legături (economice, politice, culturale etc.) cu Transilvania și Țara Românească, relații care aveau ca temei originea comună a poporului român, continuitatea sa în spațiul carpato-danubiano-pontic, aceeași limbă, credință aceeași, aceleași obiceiuri, comunitatea de nobile idealuri. În cadrul acestui fenomen atât de complex, raporturile uneori conflictuale dintre domnul moldovean și ceilalți domnitori ai țărilor române — de care nu în exclusivitate Vasile Lupu s-a făcut vinovat — n-au fost și nu pot fi socotite dominante, fundamentale, semnificative.

⁸² *Ibidem*, p. 67. După cum s-a observat (vezi Al. Piru, *Literatura românească veche* ed. a II-a, E.P.L., Buc., 1962, p. 115), Ureche comite și cîteva mici greșeli (cuvintele: cal și a se căsători sînt latinești; prag și caracatiță din din slavonă și rusă; femeie vine din familia).

⁸³ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 133 — 134.

⁸⁴ N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, I, p. 321.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 322 — 323. În „Prefață” *Răspunsului*, Varlaam, care fusese în Țara Românească pentru a duce tratative de împăcare a domnilor țărilor noastre, spune despre prietenul său, Udriște Năsturel: „cinslit și sloveșnic și a toată destoinicia și înțelegerea, harnie, drept pravoslavnic creștin (...), un iubitoriu de învățători și socotitoriu credinței ceii drepte” (I. Bianu, D. Simonescu, *op. cit.*, IV, p. 190 — 194).

⁸⁶ *Hurmuzaki*, XV/2, p. 1 185, 1 199; vezi și N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, Budapesta, 1902, p. 31 — 33; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 648.

Legăturile de acum (1634—1653), cele anterioare, cum și cele ce vor continua să se manifeste pe multiple și mai active căi, constituie însemnate premise ale unirii de mai târziu a tuturor provinciilor istorice românești, proces logic, obiectiv.

ASPECTS DES RELATIONS DE LA MOLDAVIE AVEC LES AUTRES PAYS ROUMAINS, SOUS LE RÈGNE DE VASILE LUPU

RÉSUMÉ

Pendant les quelque deux décennies du règne du Vasile Lupu, la Moldavie a eu de nombreuses et variées relations (économiques, politiques, culturelles etc.), avec la Transylvanie et la Valachie. C'est dans ce sens qu'il faut considérer les rapports — pas tellement significatifs, mais susceptibles d'être envisagés — du prince de la Moldavie avec Matei Basarab, Gheorghe Rákóczi I et Gheorghe Rákóczi II, fondés (outre quelques périodes relativement courtes), sur l'insécurité et, parfois même — au cours des années 1637, 1639 et 1653 — antagonistes. Le premier coupable en était le prince moldave, qui voulait régner sur tous les pays roumains et entendait le faire avec l'appui ottoman, mais les sources historiques du temps ne mentionnent jamais l'aspiration des populations de la Valachie et de la Transylvanie à devenir ses sujets. C'est surtout cette dernière, réalité qui imprime un caractère négatif à la tendance de Vasile Lupu. Il est vrai que, de tels rapports, reposant sur l'impact, tacite ou déclaré nuisible au pays, ont été entratenus aussi, maintes fois, par les autres princes de Transylvanie ou de Valachie, surtout par l'appui qu'ils ont accordé à certains prétendants au trône de la Moldavie.

Nous sommes d'avis qu'il faut envisager spécialement les relations des habitants des pays carpatho-danubiens, dont la plupart étaient roumains — Moldaves, Valaches, Transylvains. Ces relations relèvent d'une plus grande richesse de faits, plus complexes et plus significatifs. Les rapports cordiaux entre la majorité de ces gens, par delà la volonté de leurs princes, ont été ininterrompus et se sont manifestés surtout durant les années pacifiques (1640—1652).

ȘTIRI DESPRE BABADAG ÎN EVUL MEDIU

DE

M. M. ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU

Potrivit tradiției înregistrată de Seyyid Lokman¹ după *Tarih-i al-i Seldjuk* numită și *Seldjukname* a lui Yazidji-oghlu Ali² — care este o versiune în limba turcă a istoriei Seldjukizilor din Rum (1192—1281) alcătuită de Ibn Bibi³ —, ostașii turci care au urmat în 1261 la Constantinopol pe fiul sultanului Gıyas ed-Din Kaihüsrev din Konya, İzz ed-din Kaykaus al II-lea, despuiat de statele sale de către fratele său Rukn ed-din Kilidj Arslan al II-lea, au fost așezați de împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul (1261—1282) în Dobrogea pentru a apăra granițele Imperiului bizantin⁴ ce înglobau vechiul Paristrion⁵.

¹ Un microfilm al manuscrisului lui Seyyid Lokman (Viena, Biblioteca Națională ms. 1001 fol. 109 v-117 v) se află în Arhivele Statului din București (microfilm Austria rola 3 cadru 1—8). Vezi și ediția lui J. W. Lagis, *Seldjukname ex libro Turcico qui Oghuzname inscribitur excerpte*, Helsingforsiae, 1851. Lucrarea lui Seyyid Lokman a fost scrisă în anul 1008 H. (21 iulie 1599—12 iulie 1600). Vezi și Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 161 și urm.

² Cronica *Tarih-i al-i Seldjuk* numită și *Seldjukname* a fost terminată la începutul domniei lui Murad al II-lea în anul 827 H. (6 decembrie 1423—22 noiembrie 1424) potrivit cronogramei de la sfârșitul lucrării care a fost descifrată de H. W. Duda, *Zeitgenössischen islamischen Quellen und das Oghuzname des Yazıçyoglu 'Ali zur angeblichen türkischen Besiedlung der Dobrudscha im 13. Jhd. n. Chr.*, Sofia, 1943, p. 138. Asupra lui Yazidji-oghlu Ali vezi Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* Istanbul, 1333—1334, III, p. 183; Pl. Melioranski, *Seldjukname. Kak istočnik dlya istorii Vizantii v XII i XIII vekah* în „Vizantiskiy Vremnik”, I, Petersburg, 1894, p. 613—640; M. F. Köprülüzade, *Türk edebiyatı tarihi*, Istanbul, 1928, p. 58; Idem, art. *Seldjooks* în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. I-a, vol. III s.v.

³ Ibn Bibi este autorul lucrării *Al-Awamir al-'Alā'iya fi'l-Umur al-'Alā'iya*, editată de K. W. Duda, *Die Seldschukengeschichte des Ibn Bibi*, Kopenhagen, 1959. Prescurtarea acestei lucrări, redactată în timpul vieții lui Ibn Bibi (*Muhtasar*) de un necunoscut, a fost editată de Th. Houtsma sub titlul *Histoire des Seldjoukides d'Asie Mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bibi* în *Recueil de Textes relatifs à l'histoire des Seldjoukides*, IV, Leide, 1902. Asupra lui Ibn Bibi vezi Adnan Sadık Erzi, *Ibn Bibi in Islam Ansiklopedisi*, cilt 5—2, 1950 passim.

⁴ Nikephoros Gregoras (*Bizantina Historia*, ed. Bonn, 1838, I, p. 82) arată că sultanul İzz ed-din Kaykavuz al II-lea izbutise să obțină „o porțiune de teritoriu” de la împăratul Mihail al VII-lea pentru a-și așeza supușii în vremea în care imperiul își întărise drepturile asupra Paristrionului. Iar Seyyid Lokman (ms. 1001 fol. 113 v) precizează că „basileul le-a dat lor și patrie în țara Dobrușca care este un ținut bun, așezat și sănătos și are apă și climă plăcută” (Arh. St. București, microfilm Austria, rola 3, cadru 1—8). Vezi citatele reproduse de A. Decei, *Le problème de la colonisation des Turcs seljoukides dans la Dobrogea au XIII-e siècle* în „Tarih Araştırmaları dergisi” cilt. VI, Ankara, 1948, p. 94.

⁵ V. Laurent, *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paléologue* în „Revue historique du Sud-est européen”, XXII, 1945, p. 187.

Yazîdjioğlu Ali precizează că acești turci seldjukizi au chemat în ascuns triburi înrudite din Anatolia ⁶ spre a se bucura de „împrejurimile înverzite, de apele bune și de aerul plăcut” din Dobrogea. Sub pretextul iernaticului, un al doilea val de turci a coborât prin Iznik (Niceea) și Iznikmid (Nicomedia) spre Ūsküdar (Scutari); apoi au trecut Bosforul împreună cu dervișul turc Sarî Saltuk Baba, adeptul lui Hadjdji Bektaş ⁷. Această primă colonizare a Dobrogei cu o populație de turci anatolieni alcătuită din vreo 30—40 de cete (böyük) a avut loc prin anul hegirei 662 (4 noiembrie 1363—24 octombrie 1264) ⁸.

Nu este cazul să intrăm în amănuntele controverselor științifice asupra acestei imigrări preotomane în care s-au confruntat părerile istoricului G.D. Balascev ⁹ — susținute sub aspectul analizei critice a textelor de turcologul Paul Wittek ¹⁰ și sub aspectul lingvistice de cercetătorul polon Tadeusz Kowalski ¹¹ — cu hipercriticismul bizantinologului bulgar P. Mutafčiev ¹², sprijinit de orientalistul H. W. Duda ¹³ care se întemeiază pe faptul că atît Ibn Bibicîț și Kerim ed-din Aksarayı ¹⁴ trec sub tăcere colonizarea turcilor seldjukizi în Dobrogea.

Pe baza concluziilor lui P. Wittek și T. Kowalski, imigrarea și așezarea turcilor seldjukizi în Dobrogea este acceptată astăzi ca un fapt istoric

⁶ Yazîdjioğlu Ali, *Tarih-i al-t Seldjuk*, Istanbul, Revan Köşkü, ms. nr. 1390/1391, microfilm la Arh. St. Buc., Turcia, rola 5, p. 463. Vezi și Seyyid Lokman, *Oğuzname*, Bibl. Nat. Viena, ms. nr. 1001, fol. 114 a — 114 b, microfilm la Arh. St. Buc. Austria rola 3.

⁷ După Evlia Celebi care a folosit lucrări astăzi dispărute (*Seyahet-name*, ed. Negib Asim, Istanbul, 1314 H/1808, III, p. 266) numele adevărat al lui Sarî Saltuk ar fi fost Mehmed Bukhari (*Ibidem*, II, p. 136).

⁸ Seyyid Lokman, Bibl. Nat., Viena ms 1101 fol. 113 b. Colonizarea Dobrogei cu turci seldjukizi este amintită și de cronicarul turc Kemal pașa zade ed. Pavet de Courteille, *Histoire de la campagne de Mohacz par Kamal Pacha Zadeh*, Paris, 1859, p. 81 (text turc) și p. 77 (trad.). Istoyan Djansızof (*Balkan, Şube Ceziresinde Türkler* (Turcii în Peninsula Balcanică) în „Tarih-i Osmani Endjümeni Medjmuası”, Istanbul, 1912, nr. 17, p. 1076 — 1096) apreciază numărul coloniștilor turci la 10 000 — 12 000 oameni.

⁹ G. D. Balascev, ‘Ο Αὐτοκράτωρ Μιχαήλ ἡ ὁ Παλαιολόγος καὶ τὸ ἱδρυθέν τῆς σουδρονῆ αὐτοῦ κράτος τῶν Ὀγούζων παρὰ τῆν δυτικῶν τοῦ Εὐξείνου Sofia, 1930; trad. rom. G. Brătianu, *Împăratul Mihail VIII Paleologul și statul Oguzilor pe țărmul Mării Negre*. Iași, 1936, p. 26 și urm. Colonizarea seldjukidă în Dobrogea este susținută și de istoricii bulgari I. K. Dimitrov, *Preselente na seljukski turtzi v Dobruca okolo sredata na XIII v.* în „Spisanie na Balgarskata Akademiya na Naukite”, Kniga X, Koln istorisko-filologičem i filsofsko-obščestven, 6, Sofya, 1975, p. 23 — 40 și P. Nikov, *Tatarobalgarskite otnoşeniya prez sredite vekove, s ogled kam tzaruvantelo na Smiletza* în „Annuaire de l'Université de Sofia”, I, Faculté historico-philologique, XV — XVI, 1919—1920, Sofia, 1921, p. 1 — 95 care susțin însă că a fost urmată de o altă emigrare în Crimcia.

¹⁰ P. Wittek, *Yazîdjioğlu 'Ali on the Christian Turks of the Dobruja* în „Bulletin of the School of Orientalistik and Asiatic Studies” XIV, 1952, p. 639 — 668; *Idem*, *Les Gagaouzes — les gens de Kaykaus* în „Rocznik Orientalistyczny”, XVII, 1951—1952, Cracovia, 1953, p. 12 — 24.

¹¹ T. Kowalski, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du Nord-Est* (Mémoires de la Commission orientaliste de l'Académie Polonaise des Sciences, nr. 16) Cracovia, 1933. *Idem*, *Les éléments ethniques turcs de la Dobroudja* în „Rocznik Orientalistyczny”, XIV, 1938, p. 60 — 80.

¹² P. Mutafčiev, *Die angebliche Einwanderung von Seldschuk-Türken in die Dobrudscha in XIII. Jahrhundert* (Balgarska Akademiya na Naukite i Izkustvata, Kniga LXVI-1,2) Sofia 1943, p. 1 — 129.

¹³ H. W. Duda, *Zeitgenossische islamische Quellen*, Sofia, 1943 (în anexă la lucrarea lui Mutafčiev).

¹⁴ Fikret İşıltan, *Die Seldjukengeschichte des Aksarayı*, Leipzig, 1943, H. W. Duda, *op. cit.*, p. 137 și urm.

dovedit¹⁵. Ar trebui însă revizuită părerea exprimată de P. Wittek care socotea că pasajul din lucrarea lui Seyyid Lokman privitor la aşezarea lui Sarî Saltuk la Solgat şi Suğdak în Crimeea ar reprezenta o interpolare sau o inadvertenţă a cronicarului turc¹⁶, dat fiind că din capitolul final al manuscrisului lui Yazîdjoghlu Ali rezultă că acest derviş ar fi murit în Dobrogea¹⁷. Din cronică lui Yazîdjoghlu Ali reiese că Sarî Saltuk a părăsit Deşt-i Kipceakul în vremea în care sultanul Izz ed-din, închis de bizantini în cetatea Aenos (Enos) în urma descoperirii complotului ce-l urzise împotriva basileului¹⁸, era eliberat de mongolii trimişi de hanul Berke şi de bulgarii ţarului Constantin Tikh¹⁹ şi s-a îndreptat pe mare spre Crimeea (1265) unde a obţinut ca timar oraşele Solgat şi Suğdak²⁰.

Din textul lui Yazîdjoghlu Ali mai rezultă că Sarî Saltuk care urmase pe Izz ed-din Kaykaus în Crimeea, s-a întors în Dobrogea împreună cu turcii seldjukizi după moartea sultanului (1278)²¹, când fiul acestuia, Mes'ud, a trecut înapoi în Anatolia, la Sinub (1280), pentru a relua tronul strămoşesc din Konya²². Astfel se explică menţiunea geografului arab Abu-l Fida despre „victorioasa populaţie musulmană din Isacea”²³ care se referă la turcii seldjukizi colonizaţi în Dobrogea.

Sarî Saltuk a rămas în această provincie pînă la moartea sa care a avut loc după 17 mai 1304²⁴. Atunci o parte din turcii ce-l urmaseră s-au întors în Anatolia, în ţinutul Karasi²⁵, pe când alţii au rămas mai departe în Dobrogea unde se va mai produce o incursiune vremelnică de turci seldjukizi sub conducerea lui Umur beg de Aydin (1337 sau 1338)²⁶.

De amintirea lui Sarî Saltuk Baba este legat numele specific turcesc al localităţii Babadag (de la *baba* = tată, părinte, strămoş şi *dagh* = munte) care se afla desigur printre cele două sau trei oraşe musulmane menţionate de Seyyid Lokman alături de Isaccea, străvechea aşezare de la vadul Dunării, şi de Yeni Sala ce domina lacul Razeln. În stadiul actual al informaţiei de care dispunem nu putem încă preciza dacă Sarî Saltuk

¹⁵ Vezi articolul *Gagauz* de W. Zajaczkowski în *Encyclopédie de l'Islam* ed. II-a, 1964, II, p. 993 — 994. Asupra episodului Sarî Saltuk vezi consideraţiile lui M. Tayyib Okîç, *Birten-kidin tenkidi* (Critica unei critici), Ankara, 1953.

¹⁶ P. Wittek, *Les Gahauouses = les gens de Kaykaus* p. 21.

¹⁷ Yazîdjoghlu Ali, Istanbul, Revan Köşkü ms. nr. 1390 — 1391 fol. 444 c. Arh. St. Buc. microfilm Turcia rola 5; P. Wittek, *op. cit.*, p. 22, n. 1.

¹⁸ Yazîdjoghlu Ali ms. cit. fol. 464; Seyyid Lokman, Viena Bibl. Nat. ms. 1001, fol. 114 b, Arh. St. Buc. microfilm Austria rola 3, cadru 1 — 3.

¹⁹ Pachymeres ed. Bonn, I, p. 231; Gregoras, ed. Bonn, I, p. 100. Berke han era unchiul prin alianţă al lui Izz ed-din. W. Barthold, art. *Berke* în *Islam Ansiklopedisi*, cilt 2, p. 553 — 555.

²⁰ Yazîdjoghlu Ali ms. cit. fol. 464. Vezi şi A. Decei, *op. cit.*, p. 88.

²¹ Data morţii lui Izz ed-din este indicată de Abu'l Fida. Vezi Osman Turan, *Keykâvus II, Kaykâ'us II, Izz al-Din (1238 — 1278)* în *Islam Ansiklopedisi* cilt 6, 1955, p. 645.

²² I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, (Istoria otomană) I, cilt, 2 baski (Türk Tarihi kurumu yayımlarından, XIII seri, nr. 16), Ankara, 1961, p. 117.

²³ *Géographie d'Aboulféda*. Texte arabe ed. par Reinaud et Slane, Paris, 1840, II, p. 34; trad. fr. par Reinaud, Paris, 1848, II, p. 316.

²⁴ După Yazîdjoghlu Ali (ms cit. fol. 415 a — 415 b, microfilm la Arh. St. Buc. Turcia rola 5) Sarî Saltuk a murit după întoarcerea turcilor seldjukizi în Anatolia care a avut loc înainte de moartea lui Gazan Han (17 mai 1394). Vezi R. Grousset, *L'empire des steppes*. Paris, 1939, p. 458.

²⁵ A. Decei, *op. cit.*, p. 106.

²⁶ M. M. Alexandrescu-Dersca, *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 ou 1338)* în „Studia et Acta Orientalia, II, Bucureşti, 1960, p. 3 — 24.

a fost întemeietorul oraşului Babadag sau numai eponimul lui ²⁷, stabilindu-se împreună cu coloniştii turci pe locul unei aşezări mai vechi româneşti unde a fost apoi îngropat şi căreia i s-a dat numele său ²⁸ datorită acestui fapt.

Prima menţiune documentară despre Babadag se găseşte în relaţia călătorului arab Ibn Battuta care a străbătut Dobrogea ²⁹ prin lunile iulie—august 1331 ³⁰, însoţind pe una din soţile hanului Kipceakului, Uzbek. E vorba de principesa bizantină Bayalun, care era fiica naturală a împăratului Andronic al III-lea Paleologul (1328—1341). Călătorul arab scrie că a ajuns „în oraşul numit Baba Saltuk”, „cel mai depărtat oraş care aparţine turcilor”. Precizează că se afla la o distanţă de 18 zile de mers de Imperiul grecilor de care era despărţit printr-un ţinut nepopulat şi neproductiv ³¹.

Precizarea făcută de Ibn Battuta că oraşul Baba Saltuk se afla la marginea ţinutului turcesc adică al ţinutului locuit de turcii seldjukizi asupra căruia se întindea suzeranitatea vagă a hanului Hoardei de Aur, constituie un argument în sprijinul identificării cu Babadagul, acceptată de numeroşi istorici ³². Este un argument puternic împotriva localizării în Crimeia susţinută de Ph. Bruun ³³, Vasilievski ³⁴, P. Mutafiev ³⁵, şi în zilele noastre de cercetătorul J. Hrbek ³⁶. Un alt argument îl constituie existenţa mormintului (*türbe*) lui Sari Saltuk, devenit loc de pelerinaj vizitat de sultani în cursul expediţiilor lor spre est şi nord ca Bayazid

²⁷ Prezenţa lui Sari Saltuk la Babadag este atestată în manuscrisul *Saltukname* păstrat în Biblioteca Topkapı Sarayı Müzesi din Istanbul, semnalat de F. E. Karatay şi folosit de Fahir İz în 1961—1962 precum şi într-un alt manuscris din Biblioteca Naţională din Ankara, prezentat de Müjgân Cumur în 1975. Din aceste manuscrise reiese că Sari Saltuk Baba a fost contemporan cu Nastratin Hogeia, trăind în sec. XIII. Vezi comunicarea lui M. Guboglu, *Romen edebiyatında Nastratın Hoca* (Nastratin Hogeia în literatura română, în primul congres internaţional de folklor turc, Istanbul, 22—30 iunie 1975, publicată în rezumat (*I. Ullustararasi Türk Folklor Kongresi ve Bildirler özelleri.*, Ankara 1975, pp. 58—61). J. von Hammer, *Geschichte der Goldenen Horde in Kipschak das ist der Mongolen in Ausssland*, Pesth, 1840, p. 299. Tradiţia care face din Baiazid I întemeietorul oraşului Babadag nu pare întemeiată. Vezi P. Mutafiev, *op. cit.*, p. 70.

²⁸ Seyyid Lokman ms. cit. fol. 113—114. Evlia Celebi (*Siyahatname*, ed. Negib Asim, Istanbul 1314 H./1896, vol. III, p. 363) numeşte oraşul Babadag „Sari Saltuk Baba Sultan.”

²⁹ *Voyages d'Ibn Battuta*. Texte arabe accompagnée d'une traduction par C. Defrémery et B. Sanguinetti, II, Paris, 1877, p. 415—421. Vezi şi traducerea noastră în *Călători străini despre ţările române*, vol. I, Edit. ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 5.

³⁰ Asupra discuţiei la care a dat naştere stabilirea datei călătoriei lui Ibn Battuta în Dobrogea vezi observaţiile noastre critice la relaţia acestui călător în *Călători străini*, I, p. 11—12.

³¹ *Voyages d'Ibn Battuta*, II, p. 414, *Călători străini*, I, p. 5.

³² M. Pavet de Courteille, *Histoire de la campagne de Mohács*, p. 177; J. Bromberg, *Toponimical and historical Miscellanies on Medieval Dobroudja* în „Byzantion” XXII, 1937, p. 179; Fr. Babinger, art. *Sari Saltik Dede* în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. a I-a, Leiden, 1934, IV, p. 177 s.v.; J. Deny, *Sari Saltik et le nom de la ville de Babadaghi*, în *Mélanges E. Picot*, II, Paris, 1913, p. 3 şi urm.; M. M. Alexandrescu-Dersca, *L'origine du nom de la Dobroudja*, în *Contributions onomastiques*, Bucarest, 1958, p. 109—110; Fr. Taeschner în *Encyclopédie de l'Islam*, ed. II-a, Leyden, Paris, 1960, I, p. 861—862.

³³ Fr. Brun, *Černomorje. Sbornik izsledovanij po istoričeskoj geografii Yujnov Rossi*, Odesa, 1870, II, p. 142.

³⁴ Vasilievski, *V vedenie v jitie sv. Stefana Surajkogo*, în *Opere alese*, Petersburg, 1815, p. CLXXXIV.

³⁵ P. Mutafiev, *op. cit.*, p. 67.

³⁶ J. Hrbek, *The Chronology of Ibn Battuta's Travels*, în „Archiv Orientalny”, 30/3, 1962, p. 479.

al II-lea în 1484—1485³⁷, Suleyman cel Măreț în 1538³⁸, Osman al II-lea în 1620, Mehmed al IV-lea în 1672³⁹, Mahmud I în 1737⁴⁰.

Informațiile de care dispunem nu ne îngăduie să precizăm data la care Babadagul a ajuns sub stăpânire otomană. Observăm însă că vestitul călător turc din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, Evlia Celebi — care a avut la dispoziție lucrări astăzi dispărute⁴¹ ca *Menakib* scris de Mehmed Yazıdjoghlu din Gallipoli⁴², contemporanul sultanului Mehmed al II-lea (1451—1481) și compilația *Saltık-name*⁴³ alcătuită de fostul valiu de Oceaokov (Özü) Kan'an pașa, ginerele sultanului Ahmed I⁴⁴ (1603—1617) — afirmă că Babadagul a fost cucerit de sultanul Bayazid I Ildirim⁴⁵ (1389—1402). Dacă am da crezare călătorului turc care a străbătut de cinci ori Dobrogea între anii 1652—1667⁴⁶, prima ocupare a Babadagului de către turcii otomani ar fi putut avea loc cu prilejul expediției lui Turakhan pașa împotriva orașelor așezate înspre Marea Neagră, menționată de cronicarul bizantin Ducas⁴⁷ înainte de bătălia de la Nicopol (1396).

În orice caz Babadagul a urmat soarta Dobrogei, fiind apoi stăpînit, în împrejurări pe care nu le cunoaștem, de către domnul Țării Românești, Mircea cel Bătrîn (1386—1418) care urmărea să apere comerțul dunărean ce constituia principala bogăție a țării sale⁴⁸.

Dobrogea prezenta însă o deosebită importanță strategică și militară pentru turcii otomani, căci forma calea din dreapta (*sag kol*) pentru pătrunderea lor în Europa⁴⁹. De aceea recucerirea acestei provincii a constituit obiectivul sultanului Mehmed I Celebi (1413—1421), restauratorul statului otoman fărămițat după înfrîngerea lui Baiazid I la Ankara

³⁷ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 362.

³⁸ Vezi jurnalul expediției lui Suleiman I în Ahmed Feridun, *Munşaat es selatin* (Documente ale sultanilor), Istanbul, 1843—1849, I, p. 602; trad. în *Călători străini*, I, p. 383.

³⁹ Arh. St. Buc. Fotografii de documente XXI/54, 4 zilhidjje 1084 H (= 12 martie 1674). Vezi și Yusuf Nabi, *Felihname-i Kamanîçe* în M. Guboglu, *Cronici turcești privind țările române*, Extrase II, București, 1974, p. 278.

⁴⁰ Arh. St. Buc. Microfilm Bulgaria rola 2 cadru 166—167, 168, 169 din 2 martie 1737, 3—12 martie 1737, 17 martie — 8 aprilie 1737. Vezi și suretul din 3—12 martie 1737 la Arh. St. Buc. Microfilm Sofia 13 (III—19).

⁴¹ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 366.

⁴² *Vezi Türkiye Ansiklopedisi*, Istanbul, 1945, III, p. 222.

⁴³ Evlia Celebi (*op. cit.*, III, p. 366) arată că *Saltık-name* se citea cu ușurință fiind redactată într-un stil plăcut, înflorit și presărat de versuri". Precizează că în timpul șederii sale la Bagdad, Kan'an pașa ar fi folosit și alte lucrări.

⁴⁴ Mehmed Süreyya, *Sidjill-i Osmant*, Istanbul, 1308/15, p. 83.

⁴⁵ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 362.

⁴⁶ Mustafa Mehmed, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominația otomană în veacurile XIV — XVII (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)* în „Studii. Revistă de istorie”, tom 18/5, 1965, p. 1098—1099.

⁴⁷ Ducas (*Istoria turco-bizantină 1341—1462*, ed. V. Grecu, București, 1958, Edit. Acad. R.P.R., p. 79) arată că Baiazid I a trimis pe Turakhan „în orașele așezate înspre Marea Neagră” și le-a prefăcut în fustin. Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, Culegere îngrijită de Eugen Stănescu, I, București, 1974, p. 72 crede că e vorba de o simplă incursiune de pradă a akhindjiilor și azapilor și nu de ocucere propriu-zisă.

⁴⁸ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 213. Vezi și comunicarea noastră la colochiul româno-german de la Neptun în toamna anului 1975 intitulată *La position internationale de la Dobroudja à l'époque de Dobrotiči et de Mircea l'Ancien* (în curs de publicare).

⁴⁹ Kiatib Celebi (Hadjdji Khallfa), *Djihannuma* (Geografia lumii) la M. Guboglu, *Cronici turcești*, Extrase, II, București, 1974, III, p. 110.

(1402)^{49b1a}. În urma expediției lui Mehmed I din anul 1417, Babadagul a fost alipit statului otoman odată cu cetatea vecină Yeni Sala și Isaccea, după cum rezultă din cronicile lui Ruhi Celeui Edirnevi⁵⁰ și Sa'd ed-din⁵¹.

Dar cuceririle dobrogene ale lui Mehmed I nu par să fi rămas definitive, cum credeau istoricii români mai vechi⁵². Din analiza relației despre expediția burgundă pe Dunăre a lui Walerand de Wavrin (1445), redactată de unchiul acestuia, Jehan de Wavrin, rezultă că nu toate localitățile din Dobrogea aparțineau turcilor după bătălia de la Varna (1444) care a întărit dominația otomană asupra Peninsulei Balcanice. După cum s-a mai observat⁵³, Wavrin nu pomeneste de nici o stăpînire turcească la Mangalia (Panguala), pe țărmul Mării Negre și nici la gurile Dunării, la Lycostomo⁵⁴ (Periprava) unde prezența românilor este atestată atît de cavalerul burgund, cît și de cronicarul bizantin Ducas⁵⁵. Dar dacă turcii nu dețineau în 1445 litoralul occidental al Mării Negre și nici linia Dunării — cu Lycostomo, Isaccea și Hirșova așezate pe cursul inferior al fluviului mai jos de Silistra aflată ca și Turtucaia (Tour Turcain, château Turquant) sub stăpînire otomană⁵⁶ — este probabil că nu aveau nici hinterlandul dobrogian cu Babadagul. Acesta a aparținut probabil Țării Românești, dar numai pentru o perioadă pe care nu o putem încă preciza.

La începutul anului 1462 Vlad Țepeș (1456—1462) devasta regiunea Yeni Sala⁵⁷, ceea ce înseamnă că Babadagul ajunsese din nou în stăpînirea turcilor. Ofensiva aceasta a fost însă ultima încercare a românilor de a relua ținuturile dobrogene de la turcii otomani care le-au păstrat sub stăpînirea lor pînă în 1878.

În această epocă Babadagul capătă o deosebită importanță militară, aflîndu-se pe drumul de trecere al armatelor otomane care se îndreptau, în veacurile XV și XVI împotriva Moldovei, iar în secolul al XVII-lea împotriva Poloniei, Ucrainei și Rusiei.

⁴⁹ b1a Šükrullah bin Šehab ed-Din Ahmed, *Behdjet üt-Tewarih* la Th. Seif, *Der Abschnitt über die Osmanen in Šükrullah's persischer Universalgeschichte*, in *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte* II, Hanovra, 1925, pp. 110—111; M. Guboglu, *op. cit.*, p. 32.

⁵⁰ Un manuscris al lui Ruhi Celebi Edirnevi se păstrează la Berlin, Preussische Staatsbibliothek ms. 821, fol. 104.

⁵¹ Sa'd ed-Din *Tajd üt — Tewarikh* (Coroana Istoriilor) Istanbul 1279—1280 H/1862—1863, I, p. 284. Trad. la M. Guboglu și Mustafa Mehmed, *Cronica turcești privind țările române. Extrase*, I, București, 1966, p. 307, arată că Mehmed I a reparat în 819 H (1 martie 1416—17 februarie 1417) cetățile Isaccea și Yeni Sala a căror stăpînire implica și deținerea Babadagului. Vezi și Mehmed Neşri, *Gihannüma. Die altosmanische Chronik des Mevlana Mehmed Neschri*, I, Hrgb. Franz Taeschner, I, Leipzig, 1951, p. 144; II, 1955, p. 214.

⁵² N. Iorga, *Istoria României*, III, București, 1937, p. 135, C.C. Giurescu, *Din istoria nouă a Dobrogei*. (Așezămîntul cultural I. C. Brătlanu, VI. Dobrogea. Patru conferințe ale Universității Libere) București, 1928, p. 53—73; Idem, *Istoria românilor*, I, București, p. 463.

⁵³ P. Năsturel, *Etapes et alternatives de la conquête ottomane dans la Dobroudja au XV-e siècle*, comunicare prezentată la cel de-al doilea congres internațional de studii sud-est europene, Atena, mai 1970. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Aspecte ale vieții economice din orașele și ținuturile Dobrogei sub stăpînirea otomană sec. (XV—XVII)* în „Studii” tom 26/1, p. 33—34.

⁵⁴ *Anchetennes Chroniques d'Angleterre par Jehan de Wavrin seigneur de Forestel*, ed. Dupont, Paris, 1858—1863, II, p. 93, 94. *Recueil des chroniques et anciennes histoires de la Grant Bretagne a present nommē Angleterre par Jehan de Wavrin, seigneur du Forestel*, Londres, ed. Hardy, V, p. 46. Vezi și traducerea noastră în *Călători străini*, I, p. 82.

⁵⁵ Ducas, ed. cit., p. 426, 437.

⁵⁶ Jehan de Wavrin, ed. Dupont, II, p. 105—106 și urm., p. 114 și urm. ed. Hardy, V, p. 55 și urm.; 60 și urm. *Călători străini*, I, p. 88 și urm.; p. 92 și urm.

⁵⁷ Sa'd-ed-Din, *op. cit.*, I, p. 487.

Cu prilejul expediției întreprinse în 1484 împotriva cetăților pontice Chilia și Cetatea Albă, Baiazid al II-lea (1481—1512) a trecut prin Babadag⁵⁸ unde — potrivit informațiilor culese pe la mijlocul veacului al XVII-lea de Evlia Celebi — oameni de încredere (*sulehai-ummet*) i-au relatat despre existența unui mormînt (*türbe*) al misticului Sarî Saltuk, ruinat de necredincioși (*munkiren*) — adică de românii ortodocși — și acoperit cu gunoaie și bălării⁵⁹.

Făcîndu-se săpături în baza unei fetvale promulgată de șeikh ul-islam Molla Kurani Šems ed-din Celebi (1480—1481) în urma profeției făcută în vis de Sarî Saltuk sultanului cu privire la rezultatul victorios al expediției întreprinse, s-a descoperit pe locul indicat un sicriu cu următoarea inscripție în caractere tătare: „Acesta este mormîntul lui Saltik Bai Seyyid Muhammad Ghazi”.

Evlia Celebi relatează că la înapoierea sa din expediție, Baiazid Veli a rămas în timpul iernii la Babadag. A refăcut orașul, a ridicat o cetate, ruînată în veacul al XVII-lea, a făcut danii fundațiilor pioase și a atribuit toate veniturile orașului ca *vakuf* în folosul mormîntului lui Sarî Saltuk⁶⁰, fapt confirmat de două documente turcești din anii 1667 (1078 H.) și 1699 (1111 H.)⁶¹.

Din informațiile transmise de Evlia Celebi rezultă că, în pofida dubiilor provocate de menționarea inscripției „cu caractere tătare” de pe sicriul lui Sarî Saltuk, atribuirea mormîntului de la Babadag acestui sfînt musulman s-a făcut încă din 1484 — cu aproape două veacuri înainte de venirea în aceste părți a călătorului turc — și că este legată de un eveniment de mare însemnătate pentru istoria relațiilor Moldovei cu Imperiul otoman.

Cu prilejul expediției întreprinse tot împotriva Moldovei, un alt sultan, Suleiman cel Măreș (1520—1566), a poposit patru zile la Babadag (Baba Kasabasi) între 16 și 20 august 1538 (20—24 rebi ul-ev-vel 945 H.) spre a aștepta pe Petru Rareș, somat să vină să i se închine. În acest răstimp, sultanul a făcut un pelerinaj la mormîntul lui Sarî Saltuk (sîmbătă, 18 august 1538) și o vinătoare împreună cu locuitorii orașului după cum rezultă din jurnalul (*ruzname*) expediției⁶² cit și din cronicile lui Nasuh Matrakçi⁶³ și Rustem pașa⁶⁴.

Deși nu era încă destul de important pentru a fi înregistrat în lista orașelor otomane, Babadagul a ajuns totuși spre sfîrșitul veacului al XVI-lea o localitate înfloritoare ce număra cîteva mii de case⁶⁵ și ai căror locuitori se îndeletniceau mai ales cu negoțul și cu meșteșugurile.

⁵⁸ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 366.

⁵⁹ *Ibidem*, III, p. 367.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 365.

⁶¹ „Arşiv kılavuzu”, I, Istanbul, 1938, p. 52.

⁶² Ahmed Feridun, *Munş'a'at es-selatin*, II, p. 602; *Călători străini*, I, p. 383.

⁶³ Nasuh Matrakçi, *Felhname-i Kara Bogdan* (Cronica cuceririi Moldovei) la M. Guboglu și Mustafa Mehmed, *Cronici turcești*, I, p. 225.

⁶⁴ Rustem pașa, *Tarih-i al-i osman* (Istoria dinastiei otomane) ed. I, Forrer, *Die osmanische Chronik des Rustem pascha (Tarih-i al-i Osman*, Leipzig, 1923, p. 97—98; M. Guboglu și Mustafa Mehmed, *Cronici turcești*, I, p. 254.

⁶⁵ M. Tayyib Gökbilgin, *Kanunî Sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livalari, şehir ve kasabaları* în „Belleten”, XX, 1958, p. 254—155, 266—267.

⁶⁶ O însemnare cuprinsă în Analele Fugger (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, București, 1880, III, p. 269 (25 august 1596) menționează cifra desigur exagerată de 10 000 case.

Dar nefiind întărit, era o pradă ușoară pentru cazaci, supuși ai Poloniei. Aceștia veneau cu șăicele lor pe Dunăre, pătrunzând prin valea Dunavățului pe lacurile Razelm și Zebil (actualul lac Babadag) până în apropiere de Babadag, aflat la o jumătate de milă ⁶⁶. Cazacii mai puteau veni și pe Marea Neagră, legată de complexul de lacuri Sinoe—Razelm.

Pentru a pune stavilă acestor incursiuni, fostul pașă de Buda numit beglerbeg al Rumeliei, Ali pașa, a fost trimis la Babadag. Dar la cererea sa și mai ales în urma stăruințelor logodnicei sale care era sora sultanului Murad al III-lea (1574—1595), a fost rechemat (1584) ⁶⁷. Iar atacurile cazacilor s-au înțetit. Un raport din 28 octombrie 1587 trimis din Istanbul împăratului Rudolf al II-lea arată că Babadagul fusese ars și aproape distrus de cete de cazaci care au ucis bărbații și au luat în robie femei și copii ⁶⁸. Năvălirile acestea au lăsat urme vii în amintirea populației locale, fiind înregistrate pe la mijlocul veacului al XVII-lea de Evlia Celebi ⁶⁹.

După izbucnirea războiului lui Mihai Viteazul împotriva Imperiului otoman, Dobrogea a ajuns din nou teatru de lupte. În 1595, în luna aprilie, după cucerirea Brăilei și ocuparea liniei Dunării de români, Albert Kiraly, căpetenia mercenarilor lui Șigismund Báthory, și-a trimis o parte din ostași în Dobrogea, spre Babadag (Baba). Într-o scrisoare adresată principelui Transilvaniei, Kiraly relatează că ostașii au trecut Dunărea, au prădat și au luat în prinsoare turci de seamă, dar fără a preciza dacă printre aceștia erau și locuitorii din Babadag. Nu indică nici locul unde s-au purtat luptele cu turcii, mărginindu-se doar să scrie că, de teamă, ostașii au înecat toți prizonierii, iar la trecerea Dunării au ucis vitele pe care le ridicaseră ⁷⁰. În schimb, cronicarul turc Mustafa Selaniki arată că în afară de cetățile Chilia, Akerman, Silistra și Turtukaia și de trecătorile Isaccea și Ismail, toate schelele și orașele din Dobrogea — deci și Babadagul — au fost arse și ruinate de raielele din Țara Românească și din Moldova sprijiniți de ghiaurii din Transilvania ⁷¹. În urma acestor atacuri, amintite și de cronicarul turc Kara Celebi-zade Abdul Aziz efendi ⁷², ulemalele și locuitorii din Babadag „mari și mici” au trimis „feriadji” la Poartă pentru a cere ajutor, ceea ce li s-a incuviințat în baza unei fetvale promulgate de șeikh-ul islam Bostanzade Mehmed Efendi ⁷³.

Dintr-un raport venețian, întemeiat pe relatările unui grec sosit în august 1595 la Constantinopol rezultă că Babadagul a fost atacat de două ori de moldoveni care trecuseră Dunărea cale de trei zile de Constanța,

⁶⁶ Vezi relația episcopului catolic de Sofia Petru Bogdan Bakšić din 1641 în „Diplomatarium italicum” IV, p. 101 (ed. Gh. Vinulescu) și traducerea din *Călători străini* V, p. 221.

⁶⁷ Mustafa Selaniki, *Tarih* în M. Guboglu și Mustafa Menmet, *Cronici turcești*, I, p. 368—369.

⁶⁸ Mustafa Naima reproducând o informație din manuscrisul lui Șarih Ncnaroğlu, *Tarih* (Istorie) ed. IV-a, Istanbul 1283/1866, p. 119) serie: „Blestematul Mihai, după ce a cerut ajutor de la țările creștine vecine, a distrus și jefuit cu aproape o sută de mii de ostași toate țărmurile de pe malul Dunării” făcând mari pagube locuitorilor.

⁶⁹ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 362.

⁷⁰ Vezi scrisoarea lui Albert Kiraly în Hurmuzaki, *Documente*, XII, p. 45 doc. XCIV, 24 aprilie 1595.

⁷¹ Mustafa Selaniki în *Cronici turcești*, I, p. 368.

⁷² Kara Celebi Abdul Aziz, *Rawdat ül-ebrrar* (Grăfina celor virtuoși), Bulak, 1218/1882—1883, p. 478.

⁷³ Mustafa Selaniki, *op. cit.*

luind prin surprindere pe localnici ce se credeau în siguranță datorită prezenței în Dobrogea a taberei turcești ⁷⁴.

În anul următor un alt raport venețian precizează că Mihai Viteazul trimisese un căpitan al său, Francisc Caloghera din Rettino, rudă a vistiernicului Caloghera, în fruntea unui corp expediționar de 15000 ostași la Babadag ⁷⁵ căruiua i-au dat foc și au ucis pe turcii aflați acolo, înapoiindu-se cu pradă în Țara Românească. Informația pare demnă de încredere emanând de la un compatriot al lui Francisc Caloghera, Manole Rodo din Rettino, care o transmite bailului Marco Venier. Incursiunea a fost urmată de o alta la care face aluzie un extras din Analele Fugger, întemeiat pe informații trimise din Țara Românească în Transilvania ⁷⁶. Și Mustafa Selaniki arată în cronică sa că peste două mii de neferi au trecut Dunărea în peste două sute de șăici pregătite cu grijă de Mihai Viteazul ⁷⁷. Din datele cuprinse în aceste izvoare rezultă că Babadagul ar fi fost prădat timp de trei zile, obiectivul principal fiind mănăstirea lui Sarî Sultuk și alte meceturi. S-au încărcat banii și prada în 150 de care și s-au ridicat femeile și copiii turcilor de seamă ⁷⁸. Apoi au dat foc târgului și s-au retras spre Dunăre. Dar fiind ajunși din urmă și atacați de oastea lui Musa bei, însărcinat cu paza aceluia ținut ⁷⁹, după trei zile și trei nopți de lupte crâncene, au fost siliți să dea foc prăzii și să ucidă pe prizonieri ⁸⁰. Atît cronicarul Selaniki, cît și Analele Fugger precizează că românii lui Mihai au suferit pierderi mari, fiind prinși între armata turcă și galerele (*kalita*) otomane care intraseră pe Dunăre, capturînd unele din șăicele creștine.

Atacurile împotriva Babadagului au încetat în iarna 1596—1597 cînd Mihai Viteazul a început tratative de pace cu Imperiul otoman ⁸¹.

Ca urmare a acestor vremuri nesigure Babadagul decăzuse. În 1597 călătorul olandez Joris van der Does (Dousa) scria că acest oraș, „odinioară foarte mare judecînd după ruinele sale”, zăcea la pămînt, fiind făcut „una cu țărîna” ⁸².

Abia în veacul al XVII-lea, cînd turcii erau în plină ofensivă împotriva Poloniei, Babadagul s-a putut reface. Ajunge chiar punctul de concentrare al armatelor otomane ce se îndreptau spre nord către cetatea Căminia. Iar în timp de război slujea drept tabără pentru marele vizir desemnat ca serdar al oștilor sultanului.

Babadagul rămăsese însă expus atacurilor cazacilor și tătarilor. Astfel în anul 1612 șase mii de cazaci au venit pe Dunăre cu șaizeci de șăici; au pătruns pe lacurile Razelm și Zebil pînă la Yeni Sale ⁸³ și Babadag

⁷⁴ Hurmuzaki, *Documente*, III, p. 484, doc. XLVII, 19 august 1595.

⁷⁵ Hurmuzaki, IV/2, p. 221, doc. CLXXXIII, 22 august 1596; p. 70, 22 august 1596.

⁷⁶ Hurmuzaki, III, p. 269—270, doc. CCIII (extras din Analele Fugger); Hurmuzaki, XII, p. 276, doc. CCCII, 7 septembrie 1596.

⁷⁷ Mustafa Selaniki, în *Cronici turcești*, I, p. 382.

⁷⁸ Hurmuzaki, III, p. 269—270, doc. CCIII, 25 august 1596; XII, p. 276, doc. CCCII, 7 septembrie 1596.

⁷⁹ Mustafa Selaniki, *loc. cit.*

⁸⁰ Hurmuzaki, IV/2, p. 22, doc. CLXXXIII, 22 august 1596; p. 70, 22 august 1596; XII, p. 276 doc. CCCII, 7 septembrie 1596.

⁸¹ *Ibidem*, IV/2, p. 222, doc. CLXXXVII, 27 mai 1597.

⁸² Georgii Dousae. *De itinere suo Constantinopolitano epistola*, Lugduni Batavorum, 1599 p. 81.

⁸³ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 362.

pe care l-au prădat, luând și mulți robi⁸⁴. Iar cronicarul turc Mustafa Naima întemeindu-se pe manuscrisul lui Șarih ul-Menarolğlu scrie că în anul 1624, în urma plingerii locuitorilor din Babadag, amenințați de incursiunea tătarilor lui Șahin Ghirai, fratele hanului din Crimeia Mehmed Ghirai al III-lea (1624—1627), — sultanul Mehmed al IV-lea (1623—1640) a dat ordin oștilor din Dobrogea să se unească cu beilerbeiu de Özü (Oceakov) Kantemir mirza, unul din nogaii din Bugeak, și să lupte împreună pentru alungarea „dușmanului răufăcător” care a fost înfrânt și constrins să fugă peste Dunăre⁸⁵.

În urma acestui război sîngeros dintre turcii din Dobrogea și tătarii din Crimeia, sultanul a dispus construirea unei cetăți puternice pe un deal înalt la răsăritul orașului, unde se sfîrșeau vile. A delegat în acest scop pe ginerele sultanului Ahmed I, Kogea Ken'an pașa⁸⁶ care, fiind însărcinat cu paza eyaletului Özü⁸⁷, purtase pe mare lupte cu cazacii. Dar înainte de a fi terminat construcția cetății, Ken'an pașa a fost mazilit (între 22 noiembrie și 1 decembrie 1652)⁸⁸, astfel că lucrările au fost întrerupte. Nici urmașul lui în dregătoria de valiu de Özü, fostul mare vizir Melek Ahmed pașa, unchiul lui Evlia Celebi, însărcinat cu apărarea Dobrogei, nu a putut termina construcția cetății Babadag⁸⁹, fiind înlocuit cu Siavuș pașa.

Apărarea Babadagului s-a bazat pe turnul văzut în septembrie 1641 de episcopul catolic de Sofia, Petru Bogdan Bakšić. Acesta precizează că fusese clădit de un pașă turc — probabil Ken'an pașa — pentru a sluji de adăpost populației amenințată de jafurile cazacilor⁹⁰. Făcea parte din lucrările de fortificație ale cetății care s-au ruinat, astfel că în 1677 Babadagul nu avea nici ziduri, nici întărituri după cum arată secretarul solului polon Jan Gniński⁹¹ care a vizitat orașul în cursul unei călătorii spre Constantinopol. Pentru siguranța orașului se astupase trecătoarea pe unde veneau bărcile cazacilor⁹² și se ridicase cetatea Kara Harman (Vadu) la vărsarea Dunării în Marea Neagră⁹³.

Babadagul a ajuns astfel în cea de-a doua jumătate a veacului al XVII-lea un oraș înfloritor. Așezat într-o vale joasă, mlăștinoasă, înconjurat de dealuri acoperite cu vii și livezi de pomi roditori, Babadagul era și un centru administrativ însemnat, o kaza din eyaletul Silistrei⁹⁴, numit și eyaletul Özü, de o deosebită importanță militară, cu rang de

⁸⁴ Hurmuzaki, IV/2, p. 334, doc. CCCL, 5 mai 1612. Evlia Celebi (*op. cit.*, p. 362) scrie că cazacii au jefuit mănăstirea lui Sarî Saltuk de la Babadag, dar la plecarea s-au rătăcit și negăsindu-și șăcele au adus înapoi obiectele de preț pe care le luaseră.

⁸⁵ Mustafa Naima, *op. cit.*, II, p. 331.

⁸⁶ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 363.

⁸⁷ Asupra luptelor lui Ken'an pașa cu cazacii (1630) vezi Mustafa Naima, *op. cit.*, III, p. 40.

⁸⁸ Evahir zilhîdjîjde 1062 H. Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 370.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ Vezi relația episcopului Petru Bogdan Bakšić (Pietro Deodato) în „Diplomatarium Italicum” IV, Roma, 1929, p. 101 și *Călători străini*, V, București, 1973, p. 221.

⁹¹ Vezi relația lui Mihail Florian Rzewuski în *Zródła do poselstwa Jana Gnińskiego do Turcyi w latach 1677—1678* (Izvoare relative la solia lui Jan Gniński în Turcia în anii 1677—1678) ed. Franciszek Pułaski, Varșovia, 1907, p. 20.

⁹² Ahmed Vasif, *Tarih* (Istorie) Istanbul, 1219/1818, partea II-a, p. 75.

⁹³ Evlia Celebi, *op. cit.*, p. 361, 362. Asupra orașului și portului Kara Harman, vezi T. Mateescu, *Une ville disparue de la Dobroudja, Kara Harman*, în „Tarih Enstitüsü Dergisi”, Istanbul, 1971, p. 297—343.

⁹⁴ Vezi A. Decel, art. *Dobruca în Islam Anstiklopedisi*, Istanbul, 1946, cîlt 3, p. 637.

300 akçe. Evlia Celebi arată că în vremea sa era un feud de pașă (*pașa khassi*) care aducea un venit de 104 pungi pe an⁹⁵, fiind administrat de un voyvoda. De Babadag atirnau o sută de sate dintre care Evlia, în căutare de bani și zaherea, a cucerat personal optzeci și nouă sate, două orașe (Esterul Mare și Kara Murad) și o cetate (Yeni Sala)⁹⁶.

La Babadag rezidau comandanți militari (chehaia de spahii și serdarul de ieniceri), dregători religioși (șeikh ul-islam echivalent cu muftiul) și administrativi (kadi, chehaia orașului, muhtesib sau socotitor). În timp de război aici își avea reședința marele vizir cînd operațiile militare se desfășurau în aceste părți sau în vecinătate⁹⁷.

Potrivit descrierii lăsate de secretarul soliei lui Jan Gniński, Mihail Florian Rzewuski, Babadagul era în 1677 un oraș îndeajuns de mare ce se întindea în lungime, fiind străbătut de un drum pavat cu pietre mari, pătrate, prin mijlocul căruia era săpat un canal de scurgere. Casele, cu un singur etaj, aveau „temelii din zidărie și nu puține din ele pereți de zidărie pină sub acoperiș”⁹⁸. Evlia Celebi arată că erau și seraiuri cu două caturi, clădite din piatră⁹⁹.

Datele statistice cu privire la numărul clădirilor variaază. Astfel într-o însemnare cuprinsă în Analele Fugger se arată că Babadagul ar fi numărat în 1596 zece mii de case ai căror locuitori se îndeletniceau mai mult cu meșteșugurile și cu comerțul¹⁰⁰. Cifra pare însă exagerată în comparație cu informațiile din veacul următor. În darea de seamă scrisă cu prilejul vizitei sale în Dobrogea, episcopul Petru Bogdan Bakšić nota la 17 septembrie 1641 că orașul deschis Babadag cuprindea peste două mii de case de turci, peste șazeci de case de ortodocși, desigur români, și douăzeci de case de armeni¹⁰¹. Iar episcopul de Nicopol, Filip Stanislavov, care a vizitat Babadagul la 4 februarie 1659, afirmă că acolo erau cu totul două mii de case, dintre care o mie șapte sute erau case de turci iar două sute de case aparțineau românilor, bulgarilor și grecilor¹⁰². Dacă cifrele globale indicate de cei doi episcopi catolici concordă, în schimb Evlia Celebi care a trecut prin Babadag în anii 1652¹⁰³, 1657¹⁰⁴, 1659—

⁹⁵ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 362.

⁹⁶ *Ibidem* p. 363—364.

^{96 bis} În 1693 erau în kazana Babadag 60 de neferi dintre cari 14 neferi în 7 maha-lalele orașului 8 M. Tayyib Gökbiğgin. *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Eblad-ı Fâtihan*, Istanbul, 1957, p. 269), în 1697 în kaza erau 66 neferi și un sokbın (*Ibidem* p. 275) iar în 1705, numai 16 neferi (*Ibidem* p. 285).

⁹⁷ Vezi relația levantinului Paul Jamjouoglou care a trecut în iulie 1746 prin Babadag însoțind pe Edward Carleson, însărcinat cu afaceri și trimis extraordinar al regelui Suediei Frederic I la Poartă. *Călători străini despre țările române în sec. XVIII* (ms. la Institutul de Istorie „N. Iorga”).

⁹⁸ Vezi relația lui Mihail Florian Rzewuski, ed. Fr. Pułaski, p. 20.

⁹⁸ Vezi și descrierea lui John Bell of Antermomy. *Travels from St. Petersburg in Russia to diverse parts of Asia*, Glasgow, 1763, II, p. 396.

⁹⁹ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 364.

¹⁰⁰ Hurmuzaki, III, p. 269—270, doc. CCIII, 25 august 1595.

¹⁰¹ Vezi relația lui Bakšić în „Diplomatarium Italicum”, IV, p. 103; *Călători străini*, V, p. 222.

¹⁰² Vezi relația lui Filip Stanislavov în E. Fermendžin. *Acta Bulgariae ecclesiastica* (*Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, XVIII, Zagreb, 1877, p. 264).

¹⁰³ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 362, 371.

¹⁰⁴ *Ibidem*. V. p. 104 și urm.

1660¹⁰⁵, și 1667¹⁰⁶, menționează cu obișnuita sa tendință de exagerare trei mii de case cu un singur cat¹⁰⁷.

Populația era alcătuită din români băștinași, din coloniști turci al căror număr crescuse după anexarea Dobrogei la Imperiul Otoman, precum și din bulgari, greci, armeni și chiar raguzani, veniți să facă comerț.

Din nefericire datele statistice pe care le posedăm sînt incomplete și uneori chiar contradictorii. La sfîrșitul veacului al XVI-lea călătorul raguzan Paolo Giorgio afirma că la Babadag locuiau și turci, erau și români din Țara Românească și Moldova^{107 bis} dar că numărul creștinilor din acest oraș era mai mare ca la Tulcea și Karasu¹⁰⁸. Dar, după aproape o jumătate de veac, episcopul Bakšić scria că o parte din populația creștină trecuse în Moldova și în Țara Românească, iar altă parte se convertise la islam¹⁰⁹. Aprecia populația turcă la zece mii de suflete¹¹⁰, ceea ce ar corespunde numărului de case indicat de Evlia Celebi¹¹¹ pe cînd Filip Stanislavov menționează cifra de șase mii de turci¹¹².

Populația ortodoxă, alcătuită în majoritate din români băștinași, era apreciată de Bakšić la numai patru sute cincizeci de suflete, cifră care pare mult prea redusă față de cei o sută douăzeci de armeni menționați de același autor¹¹³. Filip Stanislavov pare să se apropie mai mult de adevăr cînd afirmă că la Babadag erau două mii de schismatici, adică ortodocși, români, bulgari și greci¹¹⁴. În orice caz populația românească era mult mai numeroasă decît cea bulgărească de vreme ce avea o biserică proprie ce atîrna ierarhic de mitropolia din Dirstor (Silistra) și căreia domnul Țării Românești, Grigore Ghica (1660—1664, 1672—1673), i-a făcut o danie, confirmată ulterior de Grigore al II-lea Ghica în 1789¹¹⁵.

La Babadag erau foarte puțini catolici : zece în vîrstă de a se împărțăși în anul 1641¹¹⁶. Iar în 1659 episcopul Filip Stanislavov precizează că erau patruzeci de catolici ce locuiau în șapte case. Nu aveau nici biserică, nici capelan, episcopul fiind nevoit să slujească liturghia într-o casă parti-

¹⁰⁵ *Ibidem*, V, p. 360.

¹⁰⁶ *Ibidem*, VIII, p. 54 și urm.

¹⁰⁷ *Ibidem*, III, p. 364.

^{107 bis} În 1642—1666 erau la Babadag patru ogeacuri de turci nomazi (yürük). Vezi M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler. Tatarlar ve Evlâd-Fâtihân*, Istanbul, 1957, p. 92.

¹⁰⁸ Evlia Celebi (*op. cit.*, III, p. 332) arată că în 1659 s-ar fi înrolat munteni și moldoveni în oastea turcă trimisă în Moldova să înscăuneze pe Ștefăniță Lupu. Vezi discursul rostit de Paolo Giovinio în fața lui Sigismund Báthori în ianuarie 1595 și publicat de V. Makușev în *Monumenta historica Slavorum Meridionalium vicinorumque populorum* II (Glasnik, Belgrad 1883, seria II, vol. XV) p. 243 și de G. Baskapê, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1931 p. 179. Vezi și traducerea noastră în *Călători străini*, III, București, 1971 p. 392.

¹⁰⁹ Vezi relația lui Bakšić în „Diplomatarium Italicum”, IV, p. 89.

¹¹⁰ *Ibidem*, IV, p. 103; *Călători străini*, V, p. 222.

¹¹¹ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 364.

¹¹² Vezi relația lui F. Stanislavov la E. Fermeňžin, *op. cit.*, p. 264. și traducerea noastră în *Călători străini* VII (sub țpar).

¹¹³ „Diplomatarium Italicum”, IV, p. 103; *Călători străini*, V, p. 222.

¹¹⁴ E. Fermeňžin, *op. cit.*, p. 264.

¹¹⁵ C. C. Giurescu, *Știri noi despre străromânii din Dobrogea*, în „Tomis” an. II, nr. 12, decembrie 1967, p. 4. Episcopul Bakšić („Diplomatarium italicum” 2, IV, p. 103, *Călători străini*, V, p. 222) scrie că biserica cu hramul Sf. Paraschița era de lemn și acoperită cu paie.

¹¹⁶ „Diplomatarium Italicum”, IV, p. 103; *Călători străini*, V, p. 222.

culară. Cei mai mulți catolici erau negustori raguzani pentru care se va ridica, înainte de 1674, o biserică¹¹⁷.

În secolul al XVIII-lea componența etnică a populației Babadagului se schimbă în urma înfringerilor suferite de turci după asediul Vienei (1683) care a avut un răsunet extraordinar în întreaga lume creștină, trezind speranța că prin lupta comună a Imperiului Habsburgic aliat cu Polonia, Veneția și Rusia s-ar putea ajunge la cucerirea Peninsulei Balcanice și deci la eliberarea Dobrogei de sub stăpânirea otomană. Pastorul suedez Mihail Eneman care a trecut în decembrie 1709 prin Babadag scrie că cea mai mare parte din populație era alcătuită din creștini — desigur români — alături de care semnalează și prezența a numeroși evrei¹¹⁸.

Babadagul fiind un important centru religios al musulmanilor avea patru moschei mari (*geami*). Cea mai renumită era Ulu Djami, ctitoria lui Baiazid al II-lea Veli, lipită de mausoleul (*tekke*) lui Sarî Saltuk. Geamia, de formă pătrată avea patru ziduri de piatră deasupra cărora se înălțau, în cele patru colțuri, bolți de lemn. Era acoperită cu plumb colorat în albastru ce strălucea la lumina soarelui. În interior era împodobită cu stilpi sculptați și vopsiți în diferite culori, iar altarul (*mihrab*) și anvonul (*mimber*) erau în stil vechiu¹¹⁹. Bakšić menționează și o veche biserică în formă de cruce cu două turle care fusese transformată de turci în moscheie prin scoaterea crucilor și prin adăugarea unui minaret¹²⁰. Lovită de bombarde în 1596, când Mihai Viteazul își îndrepta atacurile împotriva cetăților turcești de pe malul Dunării, această moscheie era dărâmată în 1641.

În tîrg se afla geamia lui Gazi Ali pașa, de formă aproape pătrată, cu două rînduri de ferestre suprapuse. Era împodobită cu arcade și cu porți ornamentate cu arcuiri de formă orientală avînd și unele elemente de inspirație bizantină. Alături de geamie se ridica minaretul care pare să fi fost adăugat mai tîrziu, judecînd după construcția lui mai greoaie¹²¹. Ctitorul geamiei era fostul delegat turc la încheierea păcii de la Zsitva-Torok (1606), numit apoi comandant al trupelor din Babadag unde a rămas pînă la moarte (muharrem 1028 H=2 decembrie 1620—7 ianuarie 1621)¹²². Ca răsplată pentru serviciile aduse Imperiului otoman în timpul războiului celui lung cu Imperiul Habsburgic (1595—1606), cît și cu prilejul negocierilor de pace, Gazi Ali pașa a obținut un feud (*khass*) în preajma Babadagului din care a dăruit în anul hegirei 1019 (26 martie 1610—3 martie 1611) geamiei sale două sate, Hergheledji și Siubiulias (Setil

¹¹⁷ Vezi relația lui A. Bogoslavici din 1623 în *Călători străni*, V, p. 7; E. Fermandžin, *op. cit.*, p. 264. *Relazione dello stato della religione nelle parti dell' Europa sottoposte al dominio del Turco fatta da me Matteo Gondola, stato ambasciatore della Republica di Ragusa alla Porta Ottomana* în Anselmo Bandini, *Imperium orientale sive Antiquitates Constantinopolitanae*, Paris, 1711, II, p. 103.

¹¹⁸ Const. I. Karadja, *Le voyage de Michel Eneman de Bender à Constantinople en 1709*, extras din „Revue historique du Sud-Est Européen”, VI, nr. 10—12, 1929, Vălenii de Munte, 1930.

¹¹⁹ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 364.

¹²⁰ „Diplomatarium italicum” 2, IV, p. 103; *Călători străni*, V, p. 222.

¹²¹ Vezi H. Stănescu, *Monuments d'art turc en Dodroudja* în „Studia de Acta orientalia”, III, București, 1961, p. 181—182.

¹²² Pe mausoleul (*türbe*) lui Gazi Ali pașa de lângă geamia lui se află următoarea inscripție: „Întemeietorul și donatorul geamiei Gazi Ali pașa, înmormîntat în anul 1029”.

Ilias, astăzi Zebil), împreună cu toate vile, pădurile, grădinile, pășunile, apele și ogoarele cultivabile ce țineau de ele¹²³.

La Babadag se mai afla moscheia lui Selim I (1512—1521), împodobită cu coloane de porfir luate de constructorii turci de la edificiile antice ruinate din vecinătate. În mahalaua orașului se afla o geamie mică, geamia lui defterdar Derviș pașa, cu un singur minaret¹²⁴.

Fiind un centru islamic renumit, Babadagul avea mai multe meceturi (*mesdgiđ*). Secretarul soliei polone, Mihail Florian Rzewuski, arată că în 1677 erau patru meceturi care aveau turnuri adică minarete subțiri, și curți împrejmuite cu mici turnuri de apărare¹²⁵. Dintre acestea a rămas în ființă numai mecetul unde este îngropat Ali pașa.

La Babadag erau mai multe mănăstiri dintre cari cea mai mare și mai bogată era cea închinată lui Sari Saltuk¹²⁶ construită lângă mormîntul acestui sfînt derviș.

Acest *türbe*, cel mai vechi monument din oraș, vizitat în 1557 de călătorul polon Erasm Otwinowski¹²⁷, era clădit din piatră, în formă de pătrat deasupra căruia se ridica o cupolă. Prezintă o asemănare vădită ca stil, proporții și materiale de construcție cu türbe-tele din Brusa datînd din veacurile XIV și XV¹²⁸, astfel că tradiția construirii sale de către Baiazid al II-lea în 1484—1485 pare să corespundă realității, deși nu s-a păstrat nici o inscripție care să menționeze numele ctitorului. Bakšić, care l-a vizitat în 1641, arată că mormîntul lui Sari Saltuk, înconjurat cu candelă și cu sfeșnice în care ardeau lumînări, era străjuit de derviși desculți, aproape goi, ce duceau o viață austeră, posedînd în comun tot ce aveau ca „moșii, sate, servitori și supuși, precum și un foarte mare număr de oi, boi, vaci și cai”¹²⁹.

Evlia Celebi arată că în vremea sa erau la Babadag treiseminarii (*medrese*) unde se citea, se comenta și se interpreta Coranul și tradițiile (*hadis*) după ritul hanefit și se predau elementele juridice ale legii șeriatalului. Cea mai veche medrese, întemeiată de Baiazid al II-lea¹³⁰, a dispărut pe cînd cea înființată de Gazi Ali pașa lângă geamia cu acelaș nume va adăposti, între 1888 și 1901, seminarul musulman. În veacul al XVII-lea erau la Babadag 20 de școli elementare¹³¹ (*mekteb snibyani*) unde învățătorul (*mu'allim*) preda băieților scrierea arabă, elemente de gramatică și aritmetică și mai ales versete din Coran.

Dintre localurile publice călătorul turc menționează opt hanuri pentru negustori, opt cafenele și trei băi (*hammam*) dintre care impună-

¹²³ Actul de donație în folosul fundației pioase (*vakf*) din Babadag a lui Gazi Ali pașa a fost autentificat la Istanbul de kadiul Ascher Yahia Zecheria (sic) în timpul domniei sultanului Ahmed I (1603—1617) și confirmat ulterior de mai mulți sultani. În 1913 actul se afla în păstrarea epitropului ereditar Nasif Ismail, dar după 1938 a dispărut fără urmă. Vezi Simcon N. Morozov, *Monografia comunei Zebil din județul Tulcea*, București, 1913, p. 5.

¹²⁴ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 365.

¹²⁵ Vezi relația lui Mihail Florian Rzewuski, ed. Pułaski, p. 20.

¹²⁶ Evlia Celebi, *op. cit.*, loc. cit.

¹²⁷ P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 19, 1930, p. 6. *Călători străini în țările române*, II, București, 1970, p. 120.

¹²⁸ Celal Ersad Arseven, *L'art turc*, Istanbul, 1939. Vezi descrierea monumentului la H. Stănescu, *op. cit.*, p. 178 — 179.

¹²⁹ „Diplomatarium italicum”, IV, p. 103; *Călători străini*, V, p. 222.

¹³⁰ Arh. St. Buc. Microfilm Turcia, rola 15, c. 692, 10 rebii 1980 /21 iulie 1572.

¹³¹ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 365.

toarea baie a lui Bayazid al II-lea și frumoasa baie a lui Gazi Ali pașa, așezată lângă moschee, în noul centru al orașului. Familiile mai înlesnite aveau și băi particulare, în număr de șaptezeci după aprecierea lui Evlia Celebi¹³².

Babadagul nefiind așezat pe un riu era alimentat în vechime cu apele adunate din ploi astfel că se turburau după trei ceasuri¹³³. Pentru îndestularea cu apă potabilă a populației, Gazi Ali pașa construiește o cișmea lângă moscheia ce îi poartă numele. Iar pe drumul spre Tulcea se afla cișmeaua spoitorului care data din anul 1617 (1026 H) după cum rezultă din inscripția votivă¹³⁴. Ahmed Vasif precizează că vizirul Iusuf pașa care era serdar la Babadag la începutul veacului al XVIII-lea¹³⁵ a construit în partea de apus a orașului, la poalele dealului, cișmeaua ce-i poartă numele, precum și alte câteva alimentate cu apă adusă prin tuburi de piatră de la depărtarea de un ceas, din locul numit „Yekmeklik çeşmesi”, adică apă bună pentru pregătirea bucatelor¹³⁶.

Babadagul era și un centru comercial destul de cunoscut, judecînd după informațiile de natură economică și fiscală cuprinse în regulamentul promulgat de sultan probabil în veacul al XVI-lea pentru vama tirgului (*Kanunname-i bac pazar kasaba-i Baba*),¹³⁷ cit și din știrile transmise în veacul următor de Evlia Celebi¹³⁸.

Din analiza regulamentului rezultă că pe piața acestui oraș se desfășeau produse ale agriculturii, creșterii vitelor, pomiculturii și apiculturii ce reprezentau excedente ale producției obținute de țărani și chiar de țirgoveți după ce își achitaseră impozitele în natură datorate statului și după ce predaseră furniturile supuse rechizițiilor forțate (*iştirâ, sursat*). Pe piața Babadagului se vindeau cereale: orz, grâu, mei, precum și făină din care se făceau o pâine albă renumită¹³⁹. Pentru aceste produse se stabilise o taxă de vânzare pe piață (*bağ*) de cîte 4 aspri de căruță (*haraba*) pe cînd pentru orzul adus de negustori din alte regiuni ale Imperiului otoman se achita o taxă dublă de 8 aspri¹⁴⁰.

La Babadag se vindeau și vite crescute pe renumitele pășuni dobrogene. În cadrul aprovizionării cu carne a orășenilor, în majoritate turci, și pentru a ocroti pe producătorii localnici împotriva concurenței din afară, oile care se vindeau gata tăiate de către țirgoveți erau supuse unei taxe (*bağ*) de un aspru pentru patru oi, pe cînd cele aduse din *kaza* și vindute de negustori plăteau o taxă dublă (un aspru pentru două oi).

¹³² *Ibidem*.

¹³³ Ahmed Vasif, *op. cit.*, p. 75.

¹³⁴ H. Stănescu, *op. cit.*, p. 182.

¹³⁵ Vezi relația călătorilor M. Bay și S. Papay, *Diarium expeditionis tartaricae* în „Századok”, 187, traducere în „Arhivele Dobrogei, I, 1916, p. 91.

¹³⁶ Ahmed Vasif, *op. cit.*, p. 75. Prin Yemekli Çeşmesi a trecut în decembrie 1757 Sehid Osinan efferendi, însoțitorul ambasadorului turc Emin Mehmed Effendi, trimis în Rusia. Bibl. Nat. Paris, Supl. turc nr. 1040, microfilm la Bibl. Acad. rom. nr. 46.

¹³⁷ Hadiye Tunçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak hukuku, Arazî Kanunları ve kanun acikmaları* (Dreptul pămîntului în imperiul otoman, legile agrare și explicarea lor) Ankara, 1962, p. 212. Vezi traducerea noastră în anexa studiului nostru *Aspecte ale vieții economice din orasele și tirgurile Dobrogei sub stăpînirea otomană (sec. XV – XVII)* în „Studii”, tom 26, 1973, p. 41 – 42.

¹³⁸ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 365.

¹³⁹ Hadiye Tunçer, *op. cit.* p. 212; Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 265.

¹⁴⁰ Hadiye Tunçer, *op. cit.*, p. 212.

De asemenea porcii, folosiți pentru hrana locuitorilor ghiauri, adică români, erau supuși unei taxe tot de un aspru, ca și vitele cornute (*sîğîr*) cu deosebire că la acestea din turmă *bağ*-ul se plătea atît de vînzător, cît și de cumpărător. Pentru cai, catiri și iepe se percepea un *bağ* îndoit (doi aspri), plătit atît de cumpărător, cît și de vînzător.

Babadagul fiind așezat într-o regiune bogată în livezi de pomi roditori și în podgorii ce produceau struguri renumiți¹⁴¹, regulamentul cuprindea măsuri protecționiste îndreptate împotriva concurenței din afară. Astfel o căruță încărcată cu fructe proaspete vîndute de locuitorii din localitate plătea ca *bağ* o jumătate de aspru, pe cînd negustorii care aduceau fructe din afara orașului, din *kaza*, plăteau îndoit. În cazul cînd negustorii încăreau fructe din tîrg spre a le vinde afară din oraș, *bağ*-ul se ridica la opt aspri pentru a limita exportul.

Și desfacerea vinului era supusă unui regim special ce urmărea ocrotirea producției locale. La vînzarea vinului în butoaie pe piața Babadagului atît cumpărătorul, cît și vînzătorul plăteau cîte opt aspri. Pentru a înlesni însă desfacerea vinului în *kaza*, vînzătorii erau scutiți de taxe, iar cumpărătorii plăteau opt aspri de butoi. Spre a împiedica concurența, vinul adus din afară pentru a fi vîndut în oraș era supus unei taxe duble de 16 aspri de butoi.

Asemenea taxe protecționiste erau instituite și pentru must (*șira*) pe care-l beau în special tătarii¹⁴². Musulmanii atît vînzători, cît și cumpărători erau scutiți de *bağ* pentru această băutură. În schimb nemusulmanii (*kafir*) adică românii plăteau opt aspri de butoiul de must. Miedul era supus unei taxe mai mici de 2 aspri de cazan.

Printre produsele alimentare regulamentul menționează untura, mierea, sarea pentru care stabilește un *bağ* de șapte aspri de *haraba* și brinza pentru care instituie o taxă de un aspru de burduf (*tulum*). Printre produsele gospodărești este trecut săpunul pentru care se plătea o taxă de patru aspri de cazan.

Babadagul fiind așezat lingă lacul cu același nume, pe piața orașului se desfăcea în mod curent pește, care era scutit de *bağ*, rămîinînd supus numai dijmei (*öşür*), pe cînd alte produse locale, ca stuful și iarba cosită pe malurile lacului, erau supuse unui *bağ* de doi aspri de căruță. De asemenea, lemnele pentru construcția caselor (*ev ağaçlari*) aduse din pădurile din jurul orașului plăteau cîte un aspru de *haraba* pe cînd scîndurile (*tahta*) erau impuse în natură (o scîndură de *haraba*). Iar pentru oalele și străchi-nele aduse în oraș se încasau cîte doi aspri de *haraba*.

Atît din datele cuprinse în regulamentul analizat, cît și din informațiile date de Evlia Celebi rezultă că principala industrie era tăbăcitul pieilor¹⁴³. Pentru a-l ocroti, regulamentul instituie un *bağ* de o jumătate de aspru de fiecare piele de vită cornută (*kara sîğîr derisi*) și de un aspru de fiecare piele de bivoli adusă în oraș. Pieile care treceau în tranzit prin oraș erau scutite de orice taxă.

În afară de tăbăcitul pieilor, la Babadag s-a dezvoltat fabricarea arcurilor și săgeților pentru deservirea nevoilor ostașilor cantonați în

¹⁴¹ Evlia Celebi, *op. cit.* III, p. 365.

¹⁴² Hadiye Tunçer *op. cit.*, p. 212.

¹⁴³ Evlia Celebi, *op. cit.*, III, p. 365.

acest centru militar dobrogean¹⁴⁴. Prezența acestora a dat desigur un puternic impuls dezvoltării orașului.

Din informațiile transmise de Evlia Celebi rezultă că la mijlocul veacului al XVII-lea Babadagul ajunsese un centru comercial însemnat, judecînd după cifrele, desigur exagerate (380 prăvălii) indicate de călătorul turc. Parte din aceste prăvălii erau ținute de negustori raguzani (*latin*) din Dubrovnik care au profitat de lipsa unui *bezestan* (tîrg de stofe)¹⁴⁵ pentru a se ocupa cu comerțul de stofe participînd în mod intens la activitatea comercială locală.

Datorită așezării sale, Babadagul era și un centru însemnat al comerțului cu robi (*esir*) capturați în cursul expedițiilor purtate de turci împotriva Poloniei. Comerțul acesta data desigur încă din veacul al XVI-lea, fiind înregistrat în *kanunname*-ul pentru vama tîrgului Babadag, unde se precizează că la vînzarea unui prizonier sau a unui rob se încasau patru aspri de la cumpărător și tot atît de la vînzător.

În veacul al XVIII-lea, după izbucnirea războiului ruso-turc din 1768—1774, cînd Dobrogea a ajuns teatrul operațiunilor militare, Babadagul va începe să decadă deși slujea de tabără marilor viziri Moldovandji Ali pașa (12 august — 12 decembrie 1769), Khalil pașa (12 decembrie 1769—25 octombrie 1770) și Mehmed pașa (25 octombrie 1770—28 noiembrie 1771)¹⁴⁶. Înrîngerile suferite de turci chiar la începutul acestui război, nemulțumirile stîrnite de lipsa de alimente și de întîrzierea în plata soldelor au provocat izbucnirea unei răscoale a ienicerilor chiar la Babadag¹⁴⁷, producînd turburări și dezertări în armata otomană¹⁴⁸.

La 1 noiembrie 1771, Babadagul a format obiectivul operațiunilor militare conduse de generalul rus Weissmann. Acesta a atacat orașul concomitent cu trupe de cavalerie debarcate la Tulcea de unde au venit pe uscat pînă la Babadag și cu infanterie adusă cu bărcile pe Dunăre și pe lacuri. Turcii, înfricoșați, au luat-o la fugă în frunte cu marele vizir Mehmed pașa și cu aga ienicerilor. Orașul a căzut în mîinile rușilor care au distrus fortul și magaziile de provizii¹⁴⁹. În vara anului 1773, Babadagul a fost din nou ocupat de trupele rusești comandate de generalul Unguern¹⁵⁰. În urma acestor operațiuni militare orașul a fost ruinat după cum relatează cronicarul Ahmed Vasif¹⁵¹. Iar în timpul războiului ruso-turc din 1806—1812 cînd Dobrogea a fost din nou devastată, Babadagul a fost ocupat împreună cu Isaccea și Tulcea de trupele generalului Prozorowski¹⁵².

Cu prilejul convenției negociate în 1812, plenipotențiarul rus baronul Tolstoi a pretins cedarea deltei Dunării cu un teritoriu cuprinzînd orașul

¹⁴⁴ *Ibidem*.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁶ Hurmuzaki, IV/2, p. 73 — 74, doc. LXXVI, 18 decembrie 1769; p. 75, doc. LXXVII, 3 ianuarie 1770; Hurmuzaki I/1, p. 800, doc. MCXLIV, septembrie 1768 — ianuarie 1770; p. 827, doc. MCLXXXVIII, 1770.

¹⁴⁷ A. Decei, art. *Dobruca* în *Islam Ansiklopedisi* cilt. 3, p. 638.

¹⁴⁸ Hurmuzaki, IV/2 p. 73 — 74, doc. LXXVI, 18 decembrie 1769.

¹⁴⁹ Hurmuzaki, I/1, p. 855, doc. MCCVXII, 3 decembrie 1771; p. 862, doc. MCCXXII, 1771.

¹⁵⁰ Vezi memoriul lui Saint Priest în Hurmuzaki, I/1, p. 887, doc. nr. MCCLXII, 1773.

¹⁵¹ Ahmed Vasif, *op. cit.* p. 78.

¹⁵² A. Decei, art. *Dobruca* în *Islam Ansiklopedisi*, cit. 3, p. 639.

Babadag, satul Razelm și partea de nord a Dobrogei¹⁵³. Dar sultanul Mahmud al II-lea nu a acceptat ca o provincie în care se găsea și populație turcească să ajungă în stăpînirea Imperiului țarist.

Redat Turciei prin pacea de la București, Babadagul a ajuns o *kaza* din noul eyalet Tuna (Dunărea) pînă la realipirea Dobrogei la România.

★

Din izvoarele pe care le-am analizat rezultă că Babadagul a fost unul din cele mai vechi orașe din Dobrogea a cărui existență este atestată în anii 1330—1331 de călătorul arab Ibn Battuta. Numele, specific turcesc, este legat de amintirea misticului Sarî Saltuk Baba al cărui mormînt a ajuns — după refacerea orașului de către Baiazid al II-lea — un important centru de pelerinaj pentru musulmani.

Babadagul a urmat soarta Dobrogei, fiind stăpînit alternativ de domnia Țării Românești, Mircea cel Bătrîn și Vlad Dracul, și de sultanii otomani începînd cu Mehmed I care l-a cucerit în cursul expediției din 1417 și urmînd cu Mehmed al II-lea care l-a ocupat între 1445 și 1462, anexîndu-l Imperiului Otoman.

Expus atacurilor românilor în timpul războiului lui Mihai Viteazul împotriva Imperiului otoman, precum și incursiunilor cazacilor și tătarilor în veacurile XVI și XVII, Babadagul a fost înzestrat în timpul domniei lui Mehmed al IV-lea cu lucrări de fortificație, devenind în vremea ofensivei otomane contra Poloniei, Ucrainei și Rusiei un important centru militar.

Așezat într-o regiune bogată, Babadagul a fost un centru negustoresc și meșteșugăresc prosper după cum rezultă din analiza unui kanun-name din veacul al XVI-lea și din știrile transmise de Evlia Celebi și de alți călători străini. Era locuit în majoritate de români băștinași și de coloniști turci alături de care apar greci, bulgari, armeni și raguzani veniți pentru a face comerț.

Sub dominația otomană Babadagul a fost un centru administrativ ce făcea parte din eyaletul Silistri (Özü) ajungînd după pacea de la București o *kaza* din sangeacul Tulcea, eyaletul Tuna.

A fost și un centru cultural al musulmanilor, fiind înzestrat cu moschei și cu seminarii (*medrese*).

Urmînd soarta Dobrogei, Babadagul a fost alipită României după războiul de independență din 1877—1878.

DONNÉES SUR BABADAG AU MOYEN ÂGE

RÉSUMÉ

Babadag est l'une des plus anciennes villes de la Dobroudja. Elle est mentionnée, avec Isaccea et Yeni Sale, par le chroniqueur ottoman Seyyid Lokman qui reproduit, par l'intermède de la version turque de Yazidjdjioghlu Ali, les informations contenues dans la chronique arabe d'Ibn Bibi.

¹⁵³ Cevdet, *Tarih* (Istorie), ed. a II-a, IX, p. 268 — 270 și X, p. 10. Vezi și N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, Gotha, 1913, V, p. 200.

Les plus anciennes informations portant sur la ville de Babadag sont dûes au voyageur arabe Ibn Battuta qui accompagnait en 1331 une des femmes du khan du Kipčak, la princesse byzantine Bayalun. A cette époque, Babadag (Baba Saltuk) était la ville la plus éloignée des Turcs Seldjoucides.

Cette ville suivit le sort de la Dobroudja, passant de la domination des princes de Valachie Mircea l'Ancien (1386—1418) et Vlad Dracul (1436—1442, 1443—1446) à celle des sultans ottomans. Mehmed Ier la conquit au cours de l'expédition de 1417 et Mehmed II l'occupa entre 1445—1462, l'annexant à l'Empire Ottoman.

A l'occasion de son expédition contre Kilia et Cetatea Albă (1484), Bayazid II fit reconstruire Babadag et éleva une forteresse. Un siècle plus tard, Babadag était une ville prospère dont les habitants s'adonnaient aux métiers et au commerce.

Exposé aux attaques des Roumains pendant la guerre de Michel le Brave contre l'Empire ottoman (1594—1596) ainsi qu'aux incursions des Cosaques, Babadag était en ruine en 1597 lors de la visite du voyageur hollandais van der Does. Ce ne fut qu'au cours du XVIIe siècle, par suite des expéditions dirigées par les Turcs contre la Pologne, l'Ukraine et la Russie, que Babadag, transformé en centre militaire important, connut une nouvelle ère de prospérité.

Entourée d'une région fertile, la ville de Babadag était un centre artisanal et commercial prospère ainsi qu'il ressort de l'analyse d'un *kannunname*, de la description détaillée d'Evliya Çelebi et des informations transmises par les voyageurs étrangers. La ville était peuplée en grande partie de Roumains et de colons turcs ainsi que de Grecs, Bulgares, Arméniens, Juifs et Ragusains qui s'adonnaient au commerce.

Sous la domination ottomane, Babadag a été un centre administratif, une *kaza* de l'eyalet de Silistrie ou Ozu. La ville fut aussi un important centre religieux et culturel des musulmans où s'élevaient, à l'ombre du *türbe* de Sarı Saltık Baba, quatre mosquées, plusieurs meadjids et trois *medreses*.

Dans le dernier quart du XVIIIe siècle, lorsque la Dobroudja devient le théâtre des opérations militaires dirigées par les Russes contre les Turcs (1768—1774), Babadag déclina rapidement, bien que plusieurs grands vizirs y eussent établi leur camp. En tant qu'objectif des opérations militaires des généraux Weissmann et Unghern, la ville fut occupée par les Russes qui détruisirent le fort.

Pendant la guerre russo-turque de 1806—1812, Babadag fut occupé de nouveau par les troupes russes. Après la paix de Bucarest (1812) la ville redevint une *kaza* du nouvel eyalet Tuna.

Suivant le sort de la Dobroudja, Babadag fut rattaché à la Roumanie après la guerre d'indépendance de 1877—1878.

PRIMELE PROIECTE DE CĂI FERATE ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

DE

DUMITRU P. IONESCU

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, toate statele Europei apusene și centrale au construit rețele de căi ferate care au impulsionat ascensiunea lor economică. În anul 1831, din Franța, Petrache Poenaru a plecat în Anglia unde a vizitat Londra, Birmingham, Manchester, Liverpool etc. La Birmingham, a vizitat una dintre cele mai renumite fabrici pentru construirea locomotivelor, s-a interesat de prețul lor și de mijlocul de a le transporta în țară, de lucrătorii care să le conducă și „să le fabrice în propria noastră țară”¹. De la Manchester la Liverpool, Petrache Poenaru a călătorit cu trenul, fiind primul român care a cunoscut fiorii unui asemenea voiaj.

Pe cînd în Apusul înzestrat cu șosele macadamizate și cu canale de navigație se construiau febril căi ferate, în țările române nu exista nici măcar o șosea. Nu erau decît drumuri naturale, trase pe pămînturi cleioase, prin ierburi înalte, peste pripoare și văgăuni. După fiecare ploaie, aceste drumuri se desfundau și deveneau impracticabile. Trecerea rîurilor se făcea prin vaduri astfel că, atunci cînd apele erau umflate, călătorii așteptau pe mal zile întregi scăderea viiturilor.

Cele mai multe știri despre starea drumurilor din țările române se găsesc în rapoartele consulilor străini care, aducînd la cunoștința guvernelor îndeplinirea misiunilor încredințate, enumerau greutățile întîmpinate printre care și starea proastă a drumurilor românești. Domnii puteau să repare drumurile numai cu consimțămîntul sultanului, așa cum arată Kreuchely, agentul diplomatic al Prusiei la București, într-o scrisoare din 4 aprilie 1828.²

Regulamentul Organic, primul așezămînt legislativ care a cuprins dispoziții relative la drumuri, a stabilit în Moldova (art. 139 și 157) că facerea și întreținerea drumurilor cade în competența Ministerului Treburilor

¹ A. Vasulescu, *Petrache Poenaru organizatorul școlii române, București*, Edit. Cartea Românească, 1940, p. 6.

² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763—1844)*. Adunate, adnotate și publicate de Neculai Iorga. București, Stabilimentul grafic I. V. Socecă, 1897, vol. X, p. 443.

din Năuntru³ și a hotărît ca repararea lor să se facă cu zile de prestație, câte șase zile pe an pentru un locuitor și anume: patru zile cu palmele și două zile cu carul.

În ofisul din anul 1835⁴, domnul Moldovei, Mihail Sturdza, a expus măsurile pregătitoare pe care le-a luat pentru îmbunătățirea drumurilor care să meargă paralel cu sporirea comerțului. Lucrările s-au desfășurat lent, deoarece doi ani mai târziu, contele Démidoff a descris starea grea a drumurilor: „Cel mai mare obstacol al agriculturii în această țară, va fi, fără discuție, proasta stare a drumurilor și dificultatea de a le remedia. Într-o regiune unde faci leghe întregi fără să întâlnești o pietricică, stabilirea unei căi solide și sigure, în orice sezon nu este un lucru ușor”⁵. Abia în anul 1843, Mihail Sturdza⁶ a declarat că s-a terminat construirea a 33.606 stînjeni⁷ șosea și s-au executat 107 poduri de piatră.

Deși conținea dispoziții privitoare la drumuri (art. 63, 164)⁸, aplicarea Regulamentului Organic a fost mai slabă în Țara Românească decît în Moldova. Cunoscutul literat și academician francez Xavier Marmier a scris în anul 1846 că „Ceea ce se numește în această țară un drum mare, nu este adesea decît o simplă linie trasă pe un teren mișcător, cleios, pe care cea mai mică ploaie îl face impracticabil”⁹. Într-adevăr, în timpul domniei lui Gheorghe Bibescu s-au construit numai 26 km. șosea, deși guvernul a avut la dispoziție fonduri bugetare și zile de prestații.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, se călătorea cu harabaua, trăsura la de Herasca, dilijanțul public sau căruța de poștă care a dobîndit o mare importanță. Căruța de poștă cu caii și surugii săi a atras mirarea călătorilor străini. Vasile Alecsandri, în sceneta „Șurugiul”¹⁰ a reprezentat pe nostimul slujbaș, vesel și înzestrat cu o filosofie, pe care nimeni nu o poate înlătura.

În anul 1836, francezul Stanislas Bellanger în opera sa „Le Kéroutza” a descris acest mijloc de transport și modul de a călători în țările române: „În nici o parte din lume, după cîte știu, nu se călătorește cu mai multă repeziune, dar într-un mod mai puțin confortabil ca în Moldo-Valahia”¹¹.

Într-una din scrisorile sale către Vasile Alecsandri intitulată: „O

³ *Reglementul Organic a Prințipatului Moldovei*, Iasi, Tipografia Institutul Albinel, 1836, p. 150.

⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. V, suplement I, p. 134.

⁵ Anatole de Démidoff, *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie exécuté en 1837*. Edition illustrée de soixante-quatre dessins par Raffet. Paris, Ernest Bourdin et C-ie éditeurs, 1840, p. 199.

⁶ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VI, suplement I, p. 464.

⁷ Un stînjen = 1,96 – 2,23 m., după regiuni.

⁸ Regulamentul Organic intrupat cu legiuirile din anii 1831, 1832 și 1833 și adăogat la sflrșit cu legiuirile de la anul 1834 plină acum, împărțite pe fiecare an, precum și cu seară deslușită a materiilor. Acum a doua oară tipărit cu slobozenia înaltei stăpîniri în zilele prea înălțatului prinț și domn stăpînitor a toată Țara Rumânească Georgie D. Bibescu vv. București, Tipărit la pitarul Z. Carcalcei tipograful Curți, 1847, p. 27, 177.

⁹ X. Marmier, *Du Rhin au Nil. Tyrol-Hongrie-Provinces danubiennes-Eyrie-Palestine-Egypte. Souvenirs de voyage*, Paris, Arthur Bertrand, 1846, vol. I, p. 275.

¹⁰ Vasile Alecsandri, *Opere complete*, București, Editura librăriei Socecu Comp., 1875, vol. I, p. 45 – 53.

¹¹ Stanislas Bellanger, *Le Kéroutza. Voyage en Moldo-Valachie*, Paris, Librairie française et étrangère, 1846, vol. II, p. 1.

călătorie de la București la Iași înainte de 1848¹², Ion Ghica a arătat proasta stare a drumurilor românești în anul 1841.

Dezvoltarea economică a țărilor române după Tratatul de la Adrianopole și angrenarea lor în orbita pieții europene dominată de modul de producție capitalist impuneau trecerea de la transportul bazat pe forța animală la transportul mecanic. Din cauza proastei stări a șoselelor și a mijloacelor de transport, comerțul țărilor române suferea; cerealele costau foarte mult iar mărfurile importate se scumpeau. Primul demnitar care și-a dat seama de necesitatea introducerii căilor ferate în țările române a fost vornicul Gheorghe Suțu din Moldova care în anul 1841 a avut o întrevedere cu prințul Leo de Sapiaha, președintele Societății Căilor Ferate Galițiene, întrevedere care a rămas fără rezultat¹³.

În anul următor, inginerul Marin din Cernăuți a făcut la 14 februarie 1842¹⁴ Sfatului Administrativ al Moldovei propunerea de a i se acorda concesiunea pentru înființarea unei societăți anonime pe acțiuni care să construiască o linie ferată cu tracțiune animală pe valea Siretului, pornind de la Mihăileni pînă la Dunăre, pe o distanță de 50 mile austriece¹⁵, adică 380 km¹⁶. Ca să asigure un venit liniei, concesionarul a propus să se construiască, paralel cu Siretul și cu calea ferată, un canal cu 100 mori sistem american, fiecare moară avînd 6—8 pietre. Inginerul Marin, care timp de 16 ani dobîndise cunoștințe practice „în toate specialitățile” la căile ferate ale statului austriac, a arătat că țara ar cîștiga triplu dacă s-ar realiza proiectul său :

- a) Moldova nu ar mai importa făină din Bucovina;
- b) Moldova nu ar mai exporta grîu ci făină;
- c) S-ar iriga toată lunca Siretului.

Pentru a realiza linia a cărei construcție dura cinci ani, inginerul Marin a cerut ca statul să-i doneze 3.625 pogoane austriece¹⁷, 3.970.000 zile de clacă cu brațele și 1.030.000 zile de clacă cu carele.¹⁸ Societatea își rezerva facultatea de a transmite drepturile sale altor persoane. Termenul de concesiune era de 50 ani, după expirarea căruia se va reînnoi

¹² Ion Ghica, *Scrieri*, vol. III (Scriori către V. Alecsandri). Cu o prefață, indice de lucruri, localități, persiane și de cuvinte de Petre V. Haneș, Institutul de Arte Grafice și Editură Minerva, București, 1914, p. 152 — 162.

¹³ Pentru evoluția căilor ferate vezi :

Const. C. Mănescu, *Istoricul căilor ferate din România*. Atelierele Socec, București, 1906, vol. I — II, XXXIII + 508 + XIV + 623 p.

Nicolae I. Petculescu, *Problema C.F.R. Istoric. Completări. Îmbunătățiri*. Cu o prefață de Alexandru Periețeanu, Cultura Națională, București, 1923, 100 p.

Victor Slăvescu, *Curs de transporturi*. Principii generale-Căi ferate-Navigație fluvială și maritimă, Cartea Românească, București, 1930, 398 p.

Al. Cebuc, C. Mocanu, *Din istoria transporturilor de călători în România*, Edit. științifică, București, 1967, 231 p.

C. Botez, D. Urma, I. Saizu, *Epopeea feroviară românească*, Edit. Sport-Turism, București, 1977, 447 p.

¹⁴ Mihail Toma Maer, *Povestea drumurilor de fer. Date istorice și biografice*. Studiu introductiv în serviciul de cale ferată, Tipografia Izvorul, Alex. Alexandrescu, București, 1926, vol. I, p. 238.

¹⁵ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VI, suplement I, p. 369.

¹⁶ O milă austriacă = 7.586 m.

¹⁷ Un pogon austriac = 3.755,44 m².

¹⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. VI, suplement I, p. 383.

privilegiul, sau linia va fi răscumpărată de stat sau de un particular. Costul construcției era de 3.400.000 fiorini care cuprindea și prețul la 100 trăsură și 375 cai pentru exploatarea liniei. Cu toate că promitea unele avantaje pentru stat, propunerea inginerului Marin nu a fost acceptată de domnul Moldovei.

În martie 1846, opt boieri moldoveni (logofătul C. Sturdza, prințul Nicolae Suțu, postelnicul Constantin Catargi, hatmanul Alexandru Rosetti-Rosnovanu, prințul George Suțu, hatmanul Grigore Ghica (viitorul domn), postelnicul Teodor Ghica și vornicul Vasile Alecsandri, tatăl poetului) au depus la Sfatul Ocîrmuitor cererea de a li se aproba construirea unui drum de fier pentru „a înavuți țara prin explorația elementurilor de fericire ce cuprinde zăcătoare în sînul ei”. Sfatul Ocîrmuitoriu a alcătuit anaforaua (raportul) către domn „găsind-o nimerită” și la 14 martie 1846 Mihail Sturdza a pus rezoluția : „Să încuviințează”¹⁹. La 21 martie s-a alcătuit comitetul întreprinderii (N. Suțu, C. Catargiu, V. Alecsandri), dar din cauza lipsei de capital, proiectul nu s-a aplicat.

Pentru exportul sării, economistul N. Suțu a alcătuit la 15 noiembrie 1851²⁰ un proiect de drum cu șine de lemn sau fier, de la Tîrgu Ocna la Galați, cu tracțiune animală. Deși a folosit studiile inginerului francez Hommaire de Hell, Suțu nu a pus în aplicare proiectul său²¹.

Dîndu-și seama de necesitatea introducerii drumului de fier, Barbu Știrbei în Țara Românească și Grigore Ghica în Moldova s-au străduit pentru aceasta în tot timpul domniei lor. Împrejurările politice au fost nefavorabile și fondurile necesare au lipsit, astfel că cei doi domni nu au realizat nimic.

Guvernul austriac a făcut repetate intervenții pentru construirea oăilor ferate necesare ieșirii produselor sale la porturile dunărene. Astfel Hommaire de Hell din Viena²² a făcut în anul 1853 o propunere lui Barbu Știrbei pentru construirea unei căi ferate. Camera de Comerț și Industrie din Brașov a înaintat la 11 septembrie 1855²³ o cerere generalului Ion Coronini-Kronberg, comandantul armatei austriece din Principate, rugîndu-l să solicite la curtea imperială prelungirea liniei ferate Viena—Timișoara—Sibiu pînă la Brașov și apoi să treacă prin Muntenia pînă la Dunăre. Pregătind încorporarea Principatelor în sistemul economic austriac²⁴, contele Coronini s-a adresat și împăratului și domnului Țării Românești pentru o cale ferată pînă la Dunăre.

Barbu Știrbei a scris la 22 noiembrie 1855²⁵, generalului Coronini la Viena și i-a propus ca rețeaua austriacă să fie legată de o cale ferată Orșova—Craiova—București—Giurgiu. În luna următoare, la 4 decem-

¹⁹ Bibl. Acad. R.S.R., *Mssc*, nr. 1034, p. 156.

²⁰ *Ibidem*, nr. 1031, p. 89.

²¹ Victor Slăvescu, *Vechi proiect de căi ferate în Moldova 1846—1851*. București, Tipografia ziarului Universul, 1942, 21 p.

²² N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*. București, Tipografia Tiparul Românesc, 1925, vol. II, p. 158.

²³ Ion I. Nistor, *Corespondența lui Coronini din Principate*. Acte și rapoarte din iunie 1854—martie 1857. Cernăuți, Institutul de arte grafice Glasul Bucovinei, 1938, p. 816

²⁴ *Ibidem*, p. 821 și 959.

²⁵ N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă*. București, Institutul de arte grafice și editura Minerva, 1904, vol. I, p. 206.

brie 1855²⁶, Știrbei a scris din nou generalului Coronini mulțumindu-i pentru interesul pe care-l purta căilor ferate, o chestiune foarte importantă pentru ambele țări, propunând să se aștepte pînă la sfîrșitul războiului Crimeii. Totodată, domnul Țării Românești a declarat că pînă atunci va face studiile necesare pe teren și va procura capitalul necesar pentru calea ferată Orșova—Craiova—București—Giurgiu. Pentru realizarea acestei sarcini, Știrbei a cerut contelui Coronini să-i trimită pe unul dintre cei mai capabili ingineri austrieci care, împreună cu doi ingineri români, să proiecteze calea ferată.²⁷

Tratatul dintre Barbu Știrbei și generalul Coronini²⁸ au fost cunoscute de Camera de Comerț și Industrie din Brașov care făcea demersuri ca linia de fier din Transilvania să fie legată cu cea din Țara Românească la orașul de la poalele Timpei și nu la Orșova. În acest scop, Carol Maager, președintele Camerei de Comerț și Industrie, a alcătuit un memoriu care reliefa importanța Brașovului ca centru comercial și relațiile sale cu porturile dunărene. La 15 decembrie 1855, Carol Maager a trimis memoriul stărostiei austriece din Ploiești, rugînd-o să-i comunice „care dintre proprietarii mai mari ai ținutului Prahova ar avea mai cu preferință interes la realizarea expusului drum ferat și dacă dinșii ar fi aplecați a lua parte la vreo societate de acții cu sume însemnate, sau cel puțin a susține această întreprindere, prin predare de loc și pămînt fără bani, materiale de construcție, oameni de lucru și alte asemenea”²⁹.

Înainte de a se adresa cîrmuitorului de Prahova, stărostia austriacă s-a adresat direct unor proprietari din județ, trimițîndu-le, în copie, adresa Camerei de Comerț și Industrie din Brașov, cerîndu-le răspuns. Numai boierul George Marcov din Văleni a răspuns la 30 decembrie 1855. Stărostia s-a adresat cîrmuitorului de Prahova la 13 ianuarie 1856 rugîndu-l să trimită tuturor negustorilor memoriul Camerei de Comerț din Brașov. Cîrmuitorul din Prahova a comunicat întîi Ministerului de Interne care, la 21 ianuarie 1856, i-a ordonat să comunice stărostiei că realizarea drumului de fier se poate face numai cu aprobarea guvernului. Stărostia a cerut din nou cîrmuitorului să sprijine memoriul Camerei de Comerț din Brașov și aceasta s-a adresat din nou Ministerului de Interne care, la 6 februarie, i-a repetat ordinul dat la 21 ianuarie 1856³⁰.

Camera de Comerț din Brașov nu s-a limitat numai la aceste demersuri ci a trimis și o delegație la Viena ca să ceară prelungirea liniei de la Timișoara, prin Sibiu, la Brașov și apoi la Dunăre. Camera a trimis un delegat și la Barbu Știrbei care, ascultînd atent propunerile, a răspuns: „Adă-mi d-ta drumul pînă la granița Țării Românești și el se va continua de loc mai departe pînă la București și pe lângă Dunăre pînă la Brăila”³¹.

La 2 ianuarie 1856, cînd s-a deschis adunarea Divanului Obștesc, Barbu Știrbei a anunțat încetarea războiului Crimeii, tratativele Marilor

²⁶ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 859.

²⁷ *Ibidem*, p. 863.

²⁸ *Ibidem*, p. 984, 1009, 1011, 1016, 1019, 1025.

²⁹ Arh. Stat Buc., fond Min. Luc. Publ., dos, nr. 91, 22 decembrie 1855, f. 7.

³⁰ *Ibidem*, f. 6.

³¹ „Telegraful Român”, no. 5, 18 ianuarie 1856, p. 17.

Puteri pentru stabilirea păcii și a declarat : „Am dat însărcinare de a se lua înțelegere cu osebitele companii care ar voi a întreprinde drumuri de fier în Țara Românească și luminarea cu gaz în capitală, și a ne comunica propunerile lor. Obștescul Divan va lua în băgare de seamă trebuința de a acorda cheltuielile trebuincioase pentru studiul pregătitor pe linia drumului de fier ce ar fi a se proiecta”³².

Imediat, Știrbei a însărcinat pe împuternicitul său Mihail Dimitrie Curtis, negustor în Viena, de a trata cu Maximilian de Haber din Karlsruhe-ducatul Baden, reprezentantul unei companii ce se oferise să construiască în Țara Românească linii ferate. Rezultatul tratativelor purtate a fost o convenție provizorie încheiată la 21 ianuarie 1856 la Dresda. Semnată de Maximilian de Haber, însoțit de martorul Alexandru Noez și de M.D. Curtis, asistat de martorul D. cavaler de Pyra, convenția prevedea construirea liniei Orșova—Craiova—București — un port al Dunării. Lucrările trebuiau să înceapă într-un an; dacă în pământul primit se găseau mine, acestea deveneau proprietatea concesionarului care le va exploata plătind fostului proprietar 1/10 din ciștig. Tariful transportului de călători și mărfuri va fi acela din alte țări europene. Pentru construirea liniei, guvernul român acorda concesionarului dreptul de a exploata 40 păduri mănăstirești, plus dreptul de a importa în Țara Românească materiale și mașini, fără să plătească taxe vamale. Pe toată durata concesiunii, care era de 99 ani, guvernul român acorda concesionarului scutire de orice dare către stat și-i garanta o dobândă de 7% pentru capitalul investit.

Barbu Știrbei a înaintat convenția comisiei administrative a Divanului³³ care nu a aprobat cele 18 articole și a alcătuit o nouă convenție cu 14 articole, precis formulate. În același timp, Departamentul din Năuntru a pregătit un proiect de lege cu 4 articole care obliga pe toți proprietarii să cedeze fără plată 25—42 stinjeni, pe toată lungimea liniei ferate. În schimbul unei despăgubiri de 8—14 „sfanțihii” de pogon³⁴, proprietarii trebuiau să dea 14 pogoane pentru construirea stațiilor mici și 28 pogoane pentru stațiile mari. Proiectul de lege a fost trimis comisiei administrative a Divanului care a adăugat un articol ce interzicea dărîmarea de case și biserici pentru trasarea liniei ferate.

Comisia administrativă a trimis noua convenție și proiectul de lege în dezbaterea Divanului care a adăugat proiectului de lege un nou articol ce prevedea ca, în cazul cînd calea ferată ar ocupa 1/5 dintr-o moșie, atunci pământul luat se va plăti cu prețul fixat de stat. În timpul dezbaterilor, convenția, din care s-a suprimat numele lui Haber, a suferit următoarele modificări :

1/Termenul pentru începerea lucrărilor s-a redus de la 1 an la 6 luni, iar termenul pentru sfîrșitul lucrărilor s-a micșorat de la 2 ani la 18 luni;

2/Concesionarul va face lucrări de terasament pentru două căi, dar nu va construi decît una singură;

3/Concesionarul era obligat, pe cheltuiala sa, să întrețină calea ferată în perfectă stare de exploatare și să aibă material rulant suficient;

³² „Bulletinul Oficial” no. 2, 6 ianuarie 1856, p. 5.

³³ Comisia era formată din M. Băleanu, Gr. Grădișteanu, Al. Plagino și Gr. Obedenaru.

³⁴ Un pogon = 0,501.179 ha.

4/Statul își rezerva dreptul de a construi și exploata linii telegrafice, iar concesionarul era obligat de a le supraveghea prin salariații săi;

5/Concesionarul se supunea legilor românești, fără să intervină jurisdicțiunea străină;

6/Pe toată durata concesiunii, concesionarul era scutit de impozite.

Secretariatul Divanului a înaintat la 23 februarie 1856³⁵, spre aprobare, raportul nr. 87 cu toate actele drumului de fier. Domnul a aprobat convenția și „Legiuire pentru concesie de pământ în trebuință de drumuri de fier în Principat” care au fost publicate în Buletinul Oficial³⁶. Pentru a stârni interesul altor companii din străinătate, guvernul român a publicat convenția și în gazetele care apăreau în București în alte limbi: „Le Courier de Bucarest”³⁷ și „Bukurester Deutsche Zeitung”³⁸.

Curentul în favoarea drumului de fier a crescut cuprinzând și masele țărănești din Țara Birsei care „au propus a munci, fără plată, cu mâna și cu vitele lor și a da gratis nu numai terenul trebuitor pentru clădirea drumului, ci și libera exploatare a vărărilor, cărămidăriilor și pădurilor lor”³⁹. Camera de Comerț din Brașov a cerut și sprijinul consulului general austriac din București, cavalerul de Mihanovici, care, prin mai multe scrisori, a răspuns că domnul și guvernul Țării Românești doresc construirea liniei Orșova—București. În urma acestei informații, Camera a trimis la București o delegație formată din 4 membri: vicepreședintele Camerei Ioan Goet, I.P. Heheimer, Ioan G. Ioan și F. Vos. Având sprijinul guvernatorului Transilvaniei, Carol de Schwarzenberg, precum și cel al generalului Coronini, delegația a sosit la 4 martie 1856 la București, prezentându-se consulului general austriac. Prin intermediul acestui diplomat, delegația a fost primită de guvernul român care a acceptat trasarea liniei ferate Brașov—Ploiești—Buzău—Brăila. Domnul Țării Românești a admis propunerea Camerei de Comerț din Brașov și a ordonat studii de teren, paralel cu cele pentru calea ferată Orșova—București—Giurgiu, gândindu-se chiar să unească cele două linii.

Barbu Știrbei a expediat la 8 martie 1856⁴⁰ o scrisoare ministrului de externe otoman, Fuad Pașa, arătându-i că lipsa de mijloace și de încredere a capitalului străin, precum și crizele prin care a trecut țara, au împiedicat construirea unui drum de fier. Aducându-i la cunoștință convenția votată de Divan, Știrbei a rugat pe Fuad Pașa să sprijine prelungirea liniei ferate la unul din porturile Mării Negre, clauză esențială a convenției. Deasemeni, domnul Țării Românești a scris la 13 martie⁴¹ agentului diplomatic al țării la Viena, baronul de Zedlitz, făcându-i cunoscut legea și convenția pentru construirea liniei ferate. Cele două acte au avut un ecou deosebit în presă și în cercurile comerciale din Austria, dar mai ales din Transilvania⁴².

³⁵ „Bulletin Official” no. 17, 27 februarie 1856, p. 65.

³⁶ Ibidem, no. 20, 9 martie 1856, p. 77.

³⁷ „Le Courier de Bucarest” nr. 27, 10 martie 1856, p. 1 — 2.

³⁸ „Bukurester Deutsche Zeitung” nr. 23, 19 martie 1856, p. 1.

³⁹ „Zimbrul”, Iai, no. 56, marți 13 martie 1856, p. 2.

⁴⁰ N. Iorga, *Correspondența lui Știrbei Vodă*, vol. I, p. 603.

⁴¹ Ibidem, p. 224.

⁴² „Gazeta Transilvaniei”, nr. 3, 12 ianuarie 1856, p. 6; nr. 5, 19 ianuarie 1856, p. 14; nr. 12, 12 februarie 1856, p. 45.

„Telegraful Român”, no. 5, 18 ianuarie 1856, p. 17; no. 20, 10 martie 1856, p. 77

Sprrijinindu-se pe rezoluția domnului, Sfatul Administrativ Extraordinar al Țării Românești a încheiat la 3 aprilie 1856 un jurnal care cuprindea următoarele :

1/ S-a aprobat formarea unei societăți pentru construirea căii ferate Brăila—Buzău—Ploiești—București—Giurgiu, iar de la Buzău sau Ploiești o altă linie spre Brașov ;

2/ Societatea era datoare să eeară de la Poartă continuarea liniei pe la Ruscuc spre Varna ;

3/ Terenul necesar era dat conform legii din 27 februarie 1856, iar lemnele contra cost ;

4/ Durata concesiunii va fi de 90 ani ; guvernul își rezerva dreptul de a controla întreprinderea și de a anula concesiunea înainte de împlinirea termenului, în caz de nerespectarea convenției ;

5/ După împlinirea termenului sau în caz de anularea concesiunii, linia va trece în proprietatea statului, fără despăgubire ;

6/ Ca și în alte state, guvernul român își rezerva dreptul de avantaj la transporturi precum și dreptul de așezarea liniilor telegrafice ;

7/ Inginerii din străinătate vor face studii pe teren și vor elabora proiectul, acordînd întietate liniei spre Brașov care cerea o garanție mai mică ;

8/ Toate aceste condiții să fie publicate în ziare pentru ca diferitele companii din străinătate să le cunoască și să facă oferte de construcții.

Ministerul de Interne a prezentat la 4 aprilie 1856 acest jurnal domnului care a inclus următoarele condiții :

a/ Linia Brașov—Ploiești să treacă pe la ocele Telega ;

b/ Studiile pregătitoare să înceapă în 6 luni ;

c/ Guvernul să dea 10 păduri mănăstirești ;

d/ Se va aplica tariful austriac pentru transporturile militare⁴³.

La 27 aprilie, în Buletinul Oficial⁴⁴, a apărut o „publicație” că guvernul român a început tratativele cu diferite companii străine, iar una din companii a și propus construirea liniei Brașov—Slănic—București—Dunăre. Guvernul dorea însă calea ferată Vîrciorova—Craiova—București—Dunăre. În acest scop Barbu Știrbei a și încheiat o convenție formală cu aghiotantul imperial, contele Grünne, care lucra cu Maximilian von Haber din Karlsbad.⁴⁵ Între timp, la 3 martie, sosise în București, conform cererii domnului către generalul Coronini inginerul austriac Franz Dimmer, însoțit de un ajutor, inginerul Ernest Denis Street⁴⁶. Dimmer a propus ca lucrările să înceapă în luna aprilie cu proiectarea liniei Orșova—Craiova—București—Dunăre, care să fie împărțită în cinci secții. Fiindcă în țară nu se găsea personalul necesar, s-a hotărît să se aducă din Austria. Cu aprobarea domnului, Ministerul de Interne a rugat pe generalul Coronini să trimită de la Viena 3 ingineri, 5 conductori și 5 desenatori, cu instrumentele necesare⁴⁷. În a doua jumătate a lunii aprilie au și sosit în Bucu-

⁴³ Arh. Stat Buc., fond În. Luc. Publ., dos. nr. 91, 22 decembrie 1855, f. 85 — 87, 99 — 100.

⁴⁴ „Buletinul Oficial”, nr. 33, 27 aprilie 1856, p. 129.

⁴⁵ N. Iorga, *Corespondența lui Știrbei Vodă*, vol. I, p. 218.

⁴⁶ Arh. Stat Buc., fond Min. Luc. Publ., dos. nr. 91, 3 martie 1856, f. 60.

⁴⁷ Ibidem, f. 61.

rești 3 ingineri: Auguste de Decret, Jean Chlapec, Gottlieb Mühleisen și elevul inginer Guillaume Dold⁴⁸.

Din nou Barbu Știrbei a scris la 17 mai 1856⁴⁹ lui Fuad Pașa, rugându-l ca Poarta să aprobe prelungirea liniei de la Dunăre la Marea Neagră. Dar la 25 mai⁵⁰, guvernul a anulat ordinul dat și i-a cerut inginerului Dimmer să înceteze proiectarea liniei Orșova—Craiova—București și să înceapă lucrările pe linia Brașov—Slănic—Ploiești—București—Giurgiu care pare să fie mai avantajoasă. La 25 iunie 1856, Barbu Știrbei a fost silit să abdice lăsînd conducerea țării în seama Sfatului Administrativ Extraordinar de sub președinția banului Manoil Băleanu⁵¹.

Inginerul Dimmer a continuat însă lucrările și la 14 noiembrie 1856 a înaintat Ministerului de Interne proiectul definitiv care a fost trimis comisiei tehnice formată din inginerii Florescu și Poenaru. Comisia tehnică a studiat proiectul și a întocmit un raport care evidențiază buna executare a operațiilor de nivelare și planimetrie, a planurilor arhitectonice și devizurilor pentru construcția edificiilor, propunînd păstrarea semnelor pe pămînt prin care se fixa traseul și recomandînd pentru această sarcină pe conductorul N. Maxenție⁵². Prin jurnalul încheiat la 19 noiembrie 1856⁵³, Consiliul Administrativ Extraordinar a hotărît depunerea proiectului la arhivă și plata salariului inginerului Dimmer. Ministerul de Interne a dat ordin districtelor prin care trecea linia ca semnele „să se păstreze neatîns pînă la alte dispoziții ce sînt a se lua de minister în privința conservărilor printr-adins amplotat”⁵⁴.

Ministerul de Interne a înștiințat la 9 ianuarie 1857 pe clucerul Gr. Rosetti, inginerul oculului în zona căruia era linia, că a numit pe conductorul N. Maxenție cu inspectarea și păstrarea semnelor puse pe traseu, invitîndu-l să-i dea instrucțiunile necesare. Rosetti a comunicat că nu se poate ocupa cu asemenea lucrare „avînd ocupații mai serioase și potrivite”. În ciuda ordinelor primite de la minister, inginerul Rosetti a refuzat să se ocupe de linia trasată. În iunie 1857, ministerul a cerut inginerului Rosetti să-i comunice starea liniei, dar acesta a răspuns că nu cunoaște nimic. Atunci ministerul a delegat la 2 august pe topograful P. Popescu să inspecteze linia și să raporteze care era starea semnelor. Topograful a înștiințat ministerul la 21 august, că majoritatea semnelor au dispărut și că nu se pricepe să le restabilească. Atunci ministerul a numit în septembrie pe conductorul Singer să restabilească semnele, dar s-a opus șeful acestuia, subinginerul K. Sarghiad, sub pretext că avea lucrări proprii. Ministerul a menținut ordinul, dar Singer s-a îmbolnăvit. La 28 februarie 1858 ministerul a ordonat districtelor Prahova, Buzău, Ilfov și Vlașca prin care trecea linia, să ia măsuri pentru păstrarea semnelor pînă la însănătoșirea conductorului Singer. Timpul trecea și semnele dispăreau, rînd pe rînd.

⁴⁸ Ibidem, f. 219.

⁴⁹ N. Iorga, *Coroșdența lui Știrbei Vodă*, vol. I, p. 614.

⁵⁰ Arh. Stat. Buc., fond Min. Luc. Publ., dos. 91, 25 mai 1856, f. 256.

⁵¹ „Bulletinul Oficial” nr. 50, 25 iunie 1856, p. 197.

⁵² Arh. Stat. Buc., fond Min. Luc. Publ., dos. 91, 19 noiembrie 1856, f. 530.

⁵³ Ibidem, f. 531.

⁵⁴ Ibidem, f. 535.

Domnul Moldovei Grigore A. Ghica a manifestat mai puțin interes pentru construirea căilor ferate decât Barbu Știrbei. În anul 1855 Grigore Ghica a tratat cu Societatea de Credit Mobiliar din Paris, prima dintre marile bănci de afaceri, înființată în anul 1852 de frații Pereira. Creditul Mobiliar a trimis în Moldova pe inginerul Bonaut care a făcut studii pe teren pentru calea ferată Galați—frontiera Bucovinei, unde trebuia să se unească cu rețeaua austriacă. În ofisul domnesc nr. 24 din 10 mai 1856⁵⁵, Ghica a arătat Divanului că s-au oferit mai multe companii să construiască în Moldova căi ferate. Domnul a primit o scrisoare de la prințul Sapiaha, concesionarul liniei Przemysl—Lemberg—Brod, care s-a oferit să construiască linia din Moldova. Grigore Ghica a convocat Consiliul de Miniștri la 3 iunie 1856⁵⁶, stabilind libera concurență între companii pe timp de 3 luni. Dar după o lună, la 3 iulie 1856, Grigore Ghica a abdicat, lăsând conducerea țării Sfatului Administrativ Extraordinar, al cărui președinte era Ștefan Catargiu⁵⁷.

Tratatul pentru construirea de căi ferate în Moldova și Țara Românească au încetat pentru 3 ani. Alte probleme au devenit obiectivul numărul 1 al politicii lor interne.

În concluzie, dezvoltarea economică și politică a țărilor române de la mijlocul secolului al XIX-lea impunea construirea de căi ferate. Deși această necesitate era impusă de creșterea treptată a producției agricole, de lărgirea pieței interne și de sporirea continuă a exportului, lipsa de capital autohton sau de credit în Europa, opoziția marilor proprietari funciari și frământările politice interne și externe au amânat construirea de căi ferate care a rămas în faza de „proiecte” timp de peste 25 de ani.

---

⁵⁵ „Bulletin” foaia publicațiilor oficiale a Principatului Moldaviei, nr. 41, 20 mai 1856, p. 162.

⁵⁶ „Steaua Dunării” no. 31, 9 iuni 1856, p. 121.

⁵⁷ „Bulletin” foaia publicațiilor ..., nr. 51, 5 iulie 1856, p. 213.

ȘTEFAN CEL MARE ȘI RĂZBOIUL POLONIEI CU ORDINUL TEUTON (1454—1466)

DE

ȘERBAN PAPACOSTEA

Investigațiile desfășurate de istoricii români în arhivele și bibliotecile străine pentru a întregi cunoașterea activității uneia dintre cele mai remarcabile personalități ale evului mediu românesc, Ștefan cel Mare, sînt departe de a fi smuls izvoarelor editate și inedite toate știrile necunoscute înă pe care le mai păstrează asupra marelui domn. Îndeosebi prima etapă a domniei lui Ștefan, cea anterioară conflictului său cu puterea otomană, cînd domnul Moldovei se străduia să-și scoată țara din condiția umilă la care o condamnaseră înverșunatele lupte pentru putere între succesorii lui Alexandru cel Bun, rămîne încă doar foarte lacunar cunoscută. Orice contribuție documentară susceptibilă să ofere puncte de reper noi pentru întregirea și înțelegerea începuturilor acțiunii externe a lui Ștefan nu poate fi, așadar, decît binevenită.

O știre nouă pentru primul deceniu al domniei lui Ștefan, pe cît de neașteptată în revelația ei pe atît de îndoielnică, ne vine din cronica dominicanului german Simon Grunau, autor al unei istorii a Prusiei și a cavalerilor teutoni de la origini pînă la secularizarea ordinului în vremea Reformei¹. Operă vastă dar grav alterată de spiritul partizan și mai ales de mistificare care l-a călăuzit pe autor, scrierea cronicarului german semnaleză un episod cu totul ignorat din cariera lui Ștefan; și, deși izvorul e iremediabil viciat, știrea sa cu privire la Ștefan merită a fi supusă investigației.

Ajungînd cu relatarea sa în vremea războiului care a opus Polonia Ordinului teuton în zilele regelui Cazimir Jaghiello și anume la încheierea acestei îndelungate confruntări militare prin pacea de la Toruń (19 octombrie 1466), cronicarul semnaleză prezența la ceremonia semnării tratatului, alături de rege, de principii Cazimir, Boleslav, Conrad și Janusz de Mazovia, de Henric duce de Stolp, și a domnului Moldovei, Ștefan². Afirmare categorică dar care contrazice flagrant ceea ce se știa pînă acum cu privire la unul din aspectele principale ale raporturilor lui Ștefan cu

¹ Simon Grunau's, *Preussische Chronik*, in *Die Preussischen Geschichtsschreiber des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, vol. II, Leipzig, 1889.

² *Wie man den ewigen fride mit dem Konige, mit dem homeister und Preussen machte*: autorul relatează ceremonia semnării tratatului „Im ersten und obene an sasz konig Casimirus von Polen mit Casimiro, Boleslao, Conrado, Janussio, fursten von der Masaw, mit Heinrico fursten von der Stolpe, mit Stephano, woywoda aus der Walachia, unnd der adel von Polen”: *ibidem*, p. 298 — 299.

Cazimir, anume refuzul îndărătnic, deși diplomatic învăluit, al celui dintii de a se duce în Polonia pentru a împlini omagiul vasalic, pînă cînd, în 1485, o necesitate stringentă avea să-l determine la acest pas. Față cu această contradicție se pune, firește, întrebarea : s-a aflat oare într-adevăr Ștefan la Toruń, în vremea cînd se încheia în forme solemne tratatul între Polonia și Ordinul teuton, cum susține Simon Grunau, sau este afirmația cronicarului un act de fantezie istoriografică desăvîrșită ? Oricît ar putea părea de ciudat, răspunsul se află la mijlocul drumului între cei doi termeni ai întrebării.

Afirmația cronicarului e neîndoielnic o ficțiune³, întrucît știrile cele mai sigure confirmă, toate, refuzul lui Ștefan de a se supune ritualului închinării vasalice a cărui împlinire îi era solicitat cu insistență din ce în ce mai imperativă de regele Poloniei. În 1469 și în 1470, Ștefan, invocînd diferite pretexte, s-a sustras invitațiilor repetate ale lui Cazimir de a se duce în Polonia pentru a depune omagiul și a „legaliza” astfel, în sensul medieval al noțiunii, adică prin îndeplinirea formei generatoare de drept, raportul feudo-vasalic înscris în convențiile încheiate cu reprezentanții regelui polon⁴. Ori, dacă în 1466 Ștefan s-ar fi aflat într-adevăr la Toruń e evident că nu s-ar fi putut sustrage omagiului și că, în consecință, convocările lui Cazimir din anii următori ar fi fost lipsite de obiect. Așadar, cu prilejul ceremoniilor legate de încheierea tratatului de pace între Polonia și Ordinul teuton, Ștefan nu s-a aflat la Toruń. Și totuși afirmația cronicarului german cuprinde o parte de realitate; într-adevăr, dacă prezența personală a lui Ștefan la Toruń e o imposibilitate absolută, nu e mai puțin adevărat că numele său figurează în textul tratatului de pace, alături de cele ale celor mai de seamă beligeranți din tabăra polonă. Actul, păstrat în două variante, cea a regelui Poloniei și cea a Ordinului teuton, îl menționează efectiv pe Ștefan între beligeranți în preambulul care consemnează *încetarea ostilităților* „que inter nos, Kazimirum, regem Polonie, magnum ducem Lythwanie, Russie Prussieque dominum et heredem predictum, et illustres principes, dominos Conradum, Kazimirum, Boleslaum et Ianussium, Mazovie, Henricum Stolpenses duces, ac reverendum patrem, dominum Paulum episcopum et ecclesiam ac capitulum eiusdem Varniensis, Stephanum woyewodam Moldavie, regnum Polonie, terras nostras et alia dominia, nobis et regno nostro subiecta, ex una et magnificum et religiosum virum, dominum fratrem Ludovigum de Erlichshawsen, magistrum generalem ordinis Beate Marie Theutonicorum hospitalis Iherosolimitani, preceptores, comendatores et ordinem suum et terras eiusdem ordinis, in terris Prussie parte ex altera consistentibus, fuerunt exorte...”⁵. Afirmația cronicarului german nu e, așadar, decît transpunerea amplificată și deformată a unui fapt istoric desprins dintr-un izvor diplomatic autentic, inedit încă în vremea cînd el își redacta opera. Fabulînd în marginea izvorului său de inspirație — textul tratatului de la

³ Așa o consideră, de altminteri, și editorul cronicii; *ibidem*, p. 299, notă.

⁴ Ș. Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 531 — 532.

⁵ V. ediția critică a celor două versiuni ale tratatului la Maksymilian Grzegorz, *Analiza dyplomatyczno-sfragistyczna dokumentów traktatu toruńskiego 1466 r.*, Toruń, 1970, p. 170 — 219; referința la Ștefan la p. 171.

Toruń — ,Grunau a închipuit o scenă istorică în descrierea căreia a lăsat, ca în atâtea alte ocazii, frîu liber imaginației sale.

Rămîne însă faptul incontestabil, de însemnătate primordială, al menționării lui Ștefan în șirul beligeranților, fapt a cărui interpretare e univocă : în timpul lui Ștefan, ca și în vremea unora dintre înaintașii săi, Moldova a participat la luptele Poloniei cu Ordinul teuton. Constatarea ne îngăduie să înțelegem mai bine politica externă a lui Ștefan în prima ei etapă, caracterizată prin strînsa colaborare a domnului cu regatul polon.

La 6 martie 1454, dînd curs apelului stărilor din Prusia, care se aflau în conflict cu Ordinul teuton, suzeranul lor, regele Cazimir a proclamat „încorporarea” Prusiei la „coroana” polonă — ansamblul provinciilor istorice grupate sub autoritatea simbolului suprem al puterii regale, *corona regni*; refuzul ordinului de a se lăsa despuiat de teritoriile care îi erau contestate a provocat deîndată declanșarea ostilităților și s-a aflat la originea *Războiului de treisprezece ani* (1454—1466) între Polonia și cavalerii teutoni.

Hotărîrea lui Cazimir de a sprijini răscoala nobilimii și a orașelor din Prusia împotriva Ordinului teuton și de a încorpora teritoriile dependente de acesta în regatul său a constituit una din cele mai de seamă evoluții de politică externă ale regatului polon în evul mediu. Înfăptuind acest pas, Cazimir a renunțat la cursul instaurat cu mai bine de un secol în urmă de ultimul rege din dinastia Piaștilor, Cazimir cel Mare, care părăsise efortul de a deschide regatul său ieșirea spre Marea Baltică, blocată de teutoni, pentru a-și orienta cu precădere acțiunea spre est și sud—est; orientare care avea să aducă Polonia în contact nemijlocit cu Moldova și să o lege prin interese politice și comerciale multiple de zona Mării Negre. Timp de mai bine de un secol, direcția adoptată de Cazimir cel Mare avea să rămînă linia dominantă a politicii externe a Poloniei. Dimpotrivă, încorporarea Prusiei la regat și deschiderea drumului spre Baltica a lăsat pe plan secundar în politica polonă problema Mării Negre și a gurilor Dunării, tocmai cînd Imperiul otoman, stăpîn de curînd, după cucerirea Bizanțului, pe strîmtori, începuse acțiunea de subordonare a bazinului pontic față de interesele sale strategice și economice.

Rezistența tenace a Ordinului teuton, în ciuda declinului puterii sale militare, a prelungit războiul mult peste așteptările inițiale; o îndelungată succesiune de victorii și înfrîngerii, de poziții pierdute și recîștigate, a menținut incert rezultatul războiului pînă cînd regatul polon, făcînd apel masiv la mercenarii cehi, a reușit să încline definitiv balanța luptelor în direcția sa. Luînd act de propria sa înfrîngere și în nădejdea unei revanșe pe care însă istoria nu avea să i-o mai acorde, Ordinul teuton a capitulat după treisprezece ani de luptă, resemnîndu-se la condițiile de pace catastrofale impuse de poloni prin tratatul de la Toruń; în virtutea acestui tratat întreg teritoriul cavalerilor teutoni de la apus de Vistula și unele din pozițiile lor la răsărit de fluviu au trecut în stăpînirea Poloniei, sub denumirea de Prusia regală, spre deosebire de Prusia ducală, rămasă Ordinului cu titlu de feud al regatului.

Dificultățile, la început nebănuite, ale războiului cu cavalerii teutoni au silit regalitatea polonă să facă apel la toate resursele materiale și

umane care îi stăteau la îndemână, între acestea, firește, și cele ale Moldovei, la care regele avea dreptul să recurgă în virtutea îndatoririi feudovasalice de *auxilium* menționată în înregistrările scrise ale obligațiilor contractate de cele două țări. De însemnătate deosebită din punctul de vedere al poziției Moldovei în conflictul polono-teuton în timpul Războiului de treisprezece ani e angajamentul subscris de Petru Aron, la 29 iunie 1456, la Suceava, în care era explicit prevăzută îndatorirea domnului de a trimite lui Cazimir, în cursul chiar al aceluiași an, ajutor militar — 400 călăreți sau infanteriști cu armuri și lănci — în cazul, în care regele avea să întreprindă o nouă campanie împotriva cavalerilor, sau ajutor material — 400 boi — în eventualitatea rezolvării pașnice, prin răscumpărare, a chestiunii cetăților în litigiu : „Item spondemus ac pollicemur ipsi domino, regi Kazimiro, et corone sue Polonie, si bellica expedicio versus Prussiam an ad alias partes anno presenti imineret, dare in subsidium et mittere quadringenta hastas seu quadringentos cum hastis equites decenter ac bellicose armatos alias bronnych. Quod si vero bellica expedicio non fieret necessaria, hoc est si dictus Serenissimus dominus rex cum cruciferis componeret et fortalicia per ipsos tenta vellet exemere extunc pro dictorum fortaliciozum exemptione, in Prussia, Sue Majestati quadringentos boves in subsidium dare debemus et spondemus”⁶. Prin acordul lui Petru Aron cu regele Cazimir, Moldova se îndatora așadar să participe la efortul de război al Poloniei împotriva Ordinului teuton.

Înscăunat în domnie în 1457 cu concursul lui Vlad Țepeș, în cadrul unei acțiuni puse desigur la cale cu conducerea regatului ungar, Ștefan s-a orientat, de îndată ce regele Cazimir s-a arătat dispus să-l recunoască, spre cooperarea cu Polonia. După operații militare de frontieră, al căror rost nu a fost altul decât de a forța decizia regelui polon, Ștefan a încheiat cu reprezentanții acestuia un prim acord care prevedea restabilirea cooperării între cele două țări și stipula obligațiile lor de a se ajuta reciproc.

Încă din anul următor, Cazimir, amenințat acum, pe lângă războiul cu teutonii, și de perspectiva unei confruntări cu Boemia regelui Gheorghe Podiebrad, face apel la sprijinul militar al proaspătului său aliat, care i-l făgăduiește, ca de altminteri și hanul Crimeei, Hagi Ghirai ; dar aplanarea conflictului polono-boem a lipsit de obiect în această direcție eventualul ajutor al Moldovei⁷.

În martie 1462, cooperarea moldo-polonă capătă un nou suflu în urma reînnoirii primului acord dintre Cazimir și Ștefan⁸. Într-un cadru mult mai larg și mai solemn decât cel al convenției anterioare, înțelegerea

⁶ M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 781.

⁷ Concomitent cu pregătirile ofensive împotriva Ordinului teuton, Cazimir se pregătea de apărare împotriva regelui boem : „Ad Thartarorum Imperatorem Eczigirei et ad Valachiae Woyewodam Stephanum nuntii missi, ut cum potentiis suis, si quod cum Bohemis bellum agendum esset, solatium regi ferrent” ; J. Długosz, *Historiae Polonicae libri XII*, în *Opera omnia*, t. XIV, Cracoviae, 1878, p. 305. Referitor la luptele lui Cazimir cu Ordinul în 1460 și la unele succese înregistrate de cavalerii teutoni, Cromer afirmă : „Rex in Russiam profectus, Ezigeron Tartarorum imperatorem et Stephanum Moldaorum palatinum per legatos auxilia contra hostes poposcit. Promissa utrobique alacriter” ; M. Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, Basileae, 1568, p. 361.

⁸ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 282 — 294.

din 1462 deschide etapa celei mai strînse cooperări între cele două țări în vremea lui Ștefan cel Mare. În cursul acestei etape s-a produs primul atac, nereușit, asupra Chilicii, apoi, trei ani mai târziu, cel de al doilea atac, care a readus așezarea dunăreană sub controlul Moldovei. Și prima și cea de a doua acțiune s-au desfășurat în cooperare cu Polonia, în temeiul convențiilor dintre cele două state care prevedeau sprijinirea reciprocă. Asigurat în 1462 de concursul polon în direcția obiectivului său principal, la acea dată, recuperarea Chilicii, Ștefan s-a angajat la rîndul său să-l ajute pe Cazimir „împotriva oricărui neprieten, noi înșine, cu capul nostru, de cite ori va fi nevoie de aceasta”⁹.

În contextul acestei strînse cooperări, între anul 1459, cînd Ștefan a restabilit legătura cu Polonia, și toamna anului 1466, cînd războiul între Polonia și Ordinul teuton a luat sfîrșit, a avut loc participarea corpului de ostași trimis de Ștefan la luptele polonilor cu cavalerii teutoni, participare în temeiul căreia Ștefan figurează între beligeranți în textul tratatului de pace de la Toruń. Dacă anul participării corpului de luptători moldoveni nu poate fi stabilit înăuntrul limitelor intervalului amintit, faptul în sine, atestat de însuși textul tratatului, e incontestabil.

Participarea Moldovei la războiul Poloniei împotriva teutonilor în vremea lui Ștefan se înscrie de altminteri într-o tradiție de cooperare în această direcție, veche de mai bine de jumătate de secol și din care doar cîteva episoade ne sînt cunoscute; cel dintîi, din vremea lui Ștefan sau Ștefco (1394—1399)¹⁰, cel de al doilea și cel de al treilea din zilele lui Alexandru cel Bun (Grünwald, 1410 și Marienburg, 1422)¹¹. E foarte probabil însă că în afara acestor acte de cooperare moldo-polonă în lupta împotriva teutonilor, consemnate întîmplător de izvoare, altele să fi avut loc fără a fi avut parte de înregistrarea surselor. Între cele pe care tăcerea istoriei le-ar fi acoperit definitiv, dacă tratatul de pace de la Toruń nu l-ar fi menționat pe Ștefan între beligeranți, e și cel al participării Moldovei la acțiunile militare ale Poloniei împotriva teutonilor în cursul Războiului de treisprezece ani.

Cu apariția numelui lui Ștefan în actul din 1466, care a pus capăt războiului polono-teuton, cooperarea sa cu Polonia regelui Cazimir a atins apogeul. Evoluția evenimentelor în anii următori avea să reducă simțitor cooperarea dintre domnul Moldovei și regele Poloniei. Dacă atacul regelui Ungariei asupra Moldovei în 1467 a prilejuit intense schimburi de mesaje între Ștefan și Cazimir, îndepărtarea primejdiei ungare de Moldova, din 1468, a slăbit mult interesul lui Ștefan pentru cooperarea cu Polonia. Refuzul său sistematic în 1469 și 1470 de a se înfățișa în Polonia pentru ceremonia închinării, precum și cel din 1471 de a mai coopera la expedițiile militare ale regatului¹², sînt indiciul unei noi orientări de politică externă care avea să se accentueze tot mai mult, pe măsură ce Ștefan s-a angajat în luptele cu Radu cel Frumos, apoi cu Mehmet II.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ P. P. Panaitescu, *Lupta comună a Moldovei și Poloniei împotriva cavalerilor teutoni*, în „Romanoslavica”, IV, 1960, p. 226 — 228.

¹¹ Participarea unui corp de oaste moldovean la lupta de la Grünwald a fost contestată de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 228 — 229; faptul însă este incontestabil; v. Șt. Ștefănescu *Participarea românilor la lupta de la Grünwald (15 iulie 1410)*, în „Studii”, XIV, 1961, I, p. 5—22. Pentru lupta de la Marienburg, v. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 233 — 236.

¹² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 311 — 314.

NOI INFORMAȚII DESPRE ROMÂNI ÎN VECHI EDIȚII POLONE DE DOCUMENTE

DE
ILIE CORFUS

Cine răsfoiește publicațiile polone de documente constată cu plăcută surpriză că ele conțin numeroase și interesante informații cu privire la istoria noastră națională. Acestea au rămas însă în cea mai mare parte necunoscute și nefolosite pînă acum de istoricii români, cu toate că unele publicații cuprinzînd asemenea informații au o vechime de peste un secol. Cauza pare a fi necunoașterea limbii polone, pe lângă absența celor mai multe din aceste ediții din bibliotecile de la noi.

Parcurgînd recent asemenea ediții care se găsesc în Biblioteca Academiei Române și în cea a Arhivelor Statului din București, dar mai ales în Biblioteca Națională din Varșovia, am notat documentele privitoare la istoria țărilor române din secolele XVI și XVII, cu intenția de a le semnală cercetătorilor români. Articolul de față caută să îndeplinească această intenție, prezentarea titlurilor publicațiilor polone făcîndu-se în ordinea cronologică a actelor inserate în ele.

Seria acestor publicații conținînd documente din secolul al XVI-lea o deschide Fr. Papée, cu *Akta Aleksandra króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego i.t.d.* (1501—1506) (Actele lui Alexandru, rege al Poloniei, mare principe al Lituaniei etc., 1501—1506), apărute în *Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, XIX, Cracovia, 1927, între care semnalăm următoarele privind istoria Moldovei și a Țării Românești din acei ani : scrisoarea lui Szafraniec, staroste de Malbork, din 30 septembrie 1501, către orașenii din Gdańsk, despre incursiunile lui Ștefan cel Mare în Podolia, de unde duce populația în țara sa (p. 24), solia trimisă de domnul Moldovei la Cracovia în a doua jumătate a lui decembrie același an, pentru a felicita pe noul rege, Alexandru, la urcarea sa în scaun, a cere pașaport pentru solul său la Moscova și a fixa termenul de reglementare a frontierei ; cu răspunsul regelui, acuzînd pe domn de călcarea teritoriului polon, dar acceptînd termenul de 8 septembrie 1502 pentru stabilirea graniței (p. 46 — 50), hotărîrea seimului din Cracovia de la începutul anului 1502 în legătură cu trimiterea mai multor solii, între care a uneia în Moldova (p. 53 — 55), scrisoarea regelui din Minsk, 5 august același an, către fratele său, cardinalul Frederic, despre cererea primită din partea lui Ștefan de a acorda pașaport pentru solul său la Moscova și de a nu da ajutor lui Vasco și altor pribegi moldoveni în Polonia (p. 121), scrisoarea regelui tot de acolo dintre 15 — 17 august, prin care numește delegați pentru reglementarea frontierei cu Moldova (p. 126 — 132), scrisoarea cardinalului Frederic din a doua jumătate a lui

septembrie către legatul apostolic pe lângă regele Vladislav al Ungariei, ca să ajute solului polon trimis la Buda în chestiunea diferendului moldo-polon asupra Pocuției (p. 145—146), scrisoarea regelui din Minsk, 25 septembrie, către cardinalul Frederic, în vederea pregătirii apărării regatului împotriva moldovenilor și tătarilor (p. 151—154), scrisoarea regelui din același loc, dintre 20—30 septembrie, către același cardinal ca, pe lângă solia la domnul Moldovei, să trimită un sol și la fratele său, Vladislav regele Ungariei, ca să-i ceară mediația în litigiul său cu Ștefan, iar pe de altă parte să ia măsuri de apărare, îndeosebi a Cameniței (p. 158—165), scrisorile lui Frederic din N. Korczyn, de la sfârșitul lui septembrie, una către solul polon în Ungaria, iar alta către regele acestei țări, despre năvălirea tătarilor în Polonia, ațîțați de Ștefan, și despre dușmănia acestuia, vasal al regelui maghiar, față de Polonia (p. 166—168), declarația lui Ștefan făcută lângă Halici la 7 și 8 octombrie 1502 în fața solului regelui polon, că deoarece pînă atunci n-a fost fixat hotarul, el va apăra Pocuția ca pe o stăpînire a sa (p. 168, 185—186), scrisoarea regelui din Vilna de la sfârșitul lui octombrie, către voievodul Ruteniei, ca să păzească Liovul de trădători și de negustorii moldoveni (p. 171—173), scrisoarea starostelui de Liov din 31 octombrie către rege, cum că Ștefan sapă gropi de hotar chiar sub Halici, iar regele Ungariei însuși îl ațîță împotriva polonilor (p. 173—175), scrisoarea regelui Vladislav din Buda, 5 noiembrie, către card. Frederic, prin care-l anunță că, aflînd despre năvălirea lui Ștefan în Pocuția, va trimite la acesta pentru a-l avertiza, la nevoie întrebunțînd și armele (p. 177—178), scrisoarea vicecancelarului Drzewicki din Cracovia, 7 noiembrie, către Luca, episcop de Warmja, despre „insolența” lui Ștefan (p. 192—193, 204—212), scrisoarea lui Radu cel Mare din Tirgoviște, 16 noiembrie 1502, către regele polon, la mina solului acestuia, N. Firlej, care se întorcea de la Poartă, rugîndu-l să intervină pe lângă regele Ungariei ca să-i restituie Amlașul și Făgărașul (p. 196, nr. 130), scrisoarea card. Frederic din Cracovia, de la începutul lui noiembrie același an, despre neglijența manifestată în apărarea țării care a determinat înfrîngerile polone de către tătari și moldoveni și despre solia regelui maghiar la Ștefan (p. 196—197), scrisoarea regelui Vladislav din Buda, 28 ianuarie 1503, către card. Frederic, asigurîndu-l că veghează în chestiunea Moldovei (p. 229—230), proclamația regelui din Vilna, de la jumătatea lui februarie același an, către seimul întrunit la Piotrków în legătură cu acțiunea lui Ștefan (p. 234—241), solia trimisă de rege la același seim, la jumătatea lui martie, în chestiunea Moldovei (p. 245—256), instrucțiunile date de rege din Vilna la 23 mai lui Ciolek, solul său la Roma, privind între altele și Moldova (p. 277—283), precum și instrucțiunile date aceluiași, în calitate de sol la regele Ungariei, ca să intervină, în numele său, în favoarea lui Radu cel Mare (p. 284—285), programul revizuirii granițelor moldo-polone, alcătuit la Buda, la sfârșitul lui iulie, revizia urmînd să se facă de comisia ce se va întruni la Colacin la 1 noiembrie 1503, în prezența și prin mijlocirea delegaților maghiari (p. 310—312), scrisoarea regelui din Vilna, de la începutul lui septembrie, către magnații din Cracovia despre tratativele ce le purta cu tătarii din Crimeea și cu Ștefan (p. 326—331), programul reviziei granițelor, alcătuit la Suceava, la 7 septembrie 1503, de solul maghiar, în prezența lui I. Buczacki, secretarul regelui polon, program diferit de cel anterior de la Buda prin faptul că vorbea de părăsirea, iar nu

de restituirea Pocuției (p. 337 — 339), ultimele apeluri ale regelui expediate din Cracovia la 17 septembrie pentru mobilizarea generală a șleahței din Polonia Mare împotriva tătarilor, care dădeau ajutor lui Ștefan (p. 346 — 347), instrucțiunile date la 4 octombrie de rege delegatului său, Firlej, la întrunirea de la Colacin, ca să ceară, în prezența lui Ștefan și a solilor maghiari, evacuarea Pocuției înainte de a începe tratativele (p. 349 — 350), scrisoarea regelui din Mielnik de pe la 20 octombrie către senatori, făcându-le cunoscut că, din cauză că moldovenii n-au evacuat Pocuția, congresul de la Liov se mută la Lublin, de unde va supraveghea discuțiile de la Colacin (p. 351 — 352), tratativele lui Firlej cu Ștefan la Cernăuți din ziua de 2 noiembrie și următoarele, cu participarea solilor maghiari, în problema Pocuției; ele n-au dus la nici un rezultat, iar delegații regelui Ungariei au propus o nouă întâlnire la 24 aprilie 1504, precum și neutralitatea teritoriului în litigiu (p. 352 — 358), solia lui Ștefan, prin Luca, la Lublin la 23 noiembrie 1503, prin care a cerut recunoașterea stăpînirii sale asupra Pocuției și extrădarea boierilor, dușinani ai săi, din Polonia; cu răspunsul negativ al regelui (p. 369 — 371), instrucțiunile date de rege din Lublin, la 22 — 28 noiembrie solilor săi (între care și Firlej) la Buda, pentru a cere regelui Unagariei ajutor împotriva lui Ștefan, care n-a restituit Pocuția, fiind sprijinit de delegatul maghiar; cu răspunsul regelui Vladislav, care reactualiza proiectul neutralității Pocuției și pleda pentru soluționarea litigiului pe cale pașnică (p. 371 — 376), scrisoarea regelui din Cracovia, 15 iulie 1504, către episcopul de Warmja, despre moartea, la 2 iulie același an, a lui Ștefan cel Mare și despre noua situație politică din Moldova, manifestându-și teama de un amestec al turcilor în această țară (p. 416 — 417), scrisoarea vicecancelarului Drzewicki către același episcop din 28 iulie despre primejdia ce amenință Moldova din partea turcilor (p. 423 — 424), instrucțiunile date de rege din Cracovia, în august 1504, solului său, Ossoliński, la Bogdan, exprimându-și regretul pentru moartea tatălui său, recunoscându-l ca domn și îndemnându-l să întrețină raporturi pașnice cu el, care se oferă să medieze în neînțelegerea sa cu boierii din țara de jos, pe care-i cheamă să se supună noului domn (p. 424 — 426), instrucțiunile date de rege din Cracovia, la 28 octombrie 1504, lui Goławiński, solul său la Poartă, care urma să declare sultanului că regele trebuie să pedepsească pe Bogdan fiindcă ține în stăpînire Pocuția, precum și instrucțiunile date în același timp aceluiași, în calitate de sol la Radu cel Mare, căruia urma să-i spună că regele speră ca domnul muntean să se ridice împotriva lui Bogdan, pe care el, regele, nu vrea să-l recunoască de domn (avînd la el alți pretendenți) pînă ce nu va restitui Pocuția; solul mai avea misiunea să se informeze de la Radu despre intențiile sultanului față de domnul Moldovei (p. 430 — 433), instrucțiunile date de rege la sfîrșitul lui noiembrie 1504 lui I. Buczacki, solul său la regele Ungariei, căruia avea să-i declare că stăpînul său regretă că ungurii l-au deranjat în luarea Pocuției și că dacă el, fratele său, nu-i dă ajutor, il va căuta la păgîni, căci în nici un chip nu poate amîna reluarea acestui teritoriu; cu răspunsul lui Vladislav, că nu trebuie să regretate că nu l-a atacat la timpul său pe Ștefan și că n-a luat cu arma Pocuția după moartea acestuia, căci aceasta ar fi constituit o mare primejdie pentru Polonia (p. 436 — 440), instrucțiunile date de rege din Cracovia, la sfîrșitul lui noiembrie și începutul lui decembrie 1504, lui Baliński, solul său la Bogdan, pentru

a-i reproșa că nu și-a trimis pînă atunci solia promisă și a-i cere restituirea Pocuției, sub amenințarea ruperii relațiilor prietenești (p. 440 — 447), scrisoarea regelui din Cracovia, 23 decembrie același an, către episcopul de Warmja, cum că, ținut în loc de așteptarea fără efect a soliei moldovene, abia acum a putut convoca seimul pe data de 9 februarie 1505 la Radom; scrisoarea regelui din Cracovia, 10 ianuarie 1505, către senatori, făcîndu-le cunoscut că moldovenii au atacat orașul Zinków, dar că au fost bătûți (p. 455 — 456), solia lui Luca Dracea din iulie 1505 la Liov, la starostele de acolo, pentru a-l chema la Suceava, la o consfătuire secretă cu Bogdan, în vederea soluționării chestiunilor dintre Moldova și Polonia; starostele urma să plece îndată în Moldova (p. 497 — 498), scrisoarea cancelarului Łaski din Cracovia, 9 septembrie 1505, către episcopul de Warmja, despre retragerea moldovenilor din Pocuția (p. 505 — 506), și, în sfîrșit, scrisoarea regelui din Lublin, 18 martie 1506, către același episcop, despre solia pe care a numit-o pentru Moldova (p. 530).

Urmează apoi volumul lui J. Garbacik, *Materiały do dziejów dyplomacyi polskiej z lat 1486—1516. Kodeks zagrzebski* (Materiale privind istoria diplomației polone din anii 1486—1516. Codicele din Zagreb), Cracovia, 1966, în care găsim acte relative la relațiile lui Ștefan cel Mare cu Polonia din anii 1490, 1492 și 1498 (p. 14 — 17, 25 — 69, 81 — 89), la tratativele purtate în problema Pocuției în 1504, după moartea marelui voievod (p. 119 — 128), și la raporturile moldo-polone sub Bogdan din anii 1507 și 1512 (p. 151 — 153).

Dar cea mai importantă colecție, *Acta Tomiciana*, I — XIII, Poznań, 1852—1915, cuprinde, exhaustiv, documentele cancelariei regale polone începînd cu anul 1507 pînă în 1531, editate de T. Działyński ș.a.¹, iar, în continuare, în serie nouă, volumele XIV (acte din 1532), Poznań, 1952, și XV (acte din 1533), Wrocław, 1957, de W. Pocięcha; volumul XVI, partea întii (acte din ianuarie-iulie 1534), Wrocław, 1960, de K. Lepszy; iar partea a doua (acte din iulie-decembrie 1534), Wrocław, 1961, precum și volumul XVII (acte din 1535), Wrocław, 1966, de A. Wyczański². Nu trebuie însă uitat că tratatul din 1519 dintre Sigismund I, regele Poloniei, și Ștefăniță, domnul Moldovei, a fost publicat și de I. Hubert în *Pamiętniki historyczne* (Memorii istorice), I, Varșovia, 1861, p. 268 — 274.

Cu începere din 1536 înapoi, în edițiile polone nu mai există material documentar publicat exhaustiv pe fiecare an, ci separat, în volume pe personalități, sau dispersat, așa cum a apucat fiecare să-l dea la lumină. Astfel M. Dogiel a inserat în *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae*, I, Vilna, 1758, actul omagial dat în 1396 de Vlad, domnul Țării Românești (pus de turci în locul lui Mircea cel Bătrîn), regelui Vladislav Jagiełło (p. 623), tratatul dintre Sigismund I și Ștefan Lăcustă din 1539 (p. 617), răspunsul regelui la solia aceluiași domn din

¹ Actele referitoare la relațiile româno-polone din anii 1510—1520, inserate în volumele I — IX ale acestei colecții, au fost retipărite de N. Densușianu, în Hurmuzaki, *Documente*, II—3, București, 1892.

² Documentele privind istoria țărilor române tipărite în ultimele patru volume (seria nouă) au fost semnalate de autorul acestor rînduri în recenziile apărute în „Romanoslavica”, V—Istorie, București, 1962, p. 195—200, în „Studii și cercetări științifice” — Istorie, Iași, XIII, 1962, p. 287—290, și în „Studii. Revistă de istorie”, 18, 1965, nr. 1, p. 202—206, și 21, 1968, nr. 3, p. 572—577.

1540 (p. 618), jurământul lui Alexandru Lăpușeanu depus în 1552, la Bakota, față de Sigismund August (p. 618—619) și diplomele de cetățenie nobiliară polonă acordate lui Vasile Lupu în 1650 și lui Gheorghe Ștefan în 1654 (p. 620—623). A. Theiner a publicat în *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentium finitimarum historiam illustrantia*, II, Roma, 1862, acte culese din arhivele Vaticanului, între care o scrisoare a papei către Sigismund I din 1509 în problema, nerezolvată, a căsătoriei surorii acestuia cu Bogdan cel Chior (p. 327), o scrisoare a aceluiași rege către regele Ungariei din 1525, cu știri despre Moldova (p. 435—436), două scrisori ale regelui polon către papă, una din 12 iunie 1525 despre încheierea păcii cu turcii și despre Moldova (p. 430—431), a doua din 4 septembrie 1531, despre atitudinea amenințătoare a lui Petru Rareș față de Polonia (p. 479—480), o scrisoare a papei către Alexandru Lăpușeanu din 9 aprilie 1561 în legătură cu conciliul tridentin (p. 635—636) și jurământul lui Bogdan Lăpușeanu din 1569 față de regele polon Sigismund August (p. 742—743), iar în volumul al III-lea al aceleiași colecții, Roma, 1863, condițiile capitulării cazacilor sub Suceava din 9 octombrie 1653 (p. 485) și o scrisoare a lui Sobieski din tabără de pe Moldova din 20 octombrie 1691 despre cucerirea cetății Neamțului (p. 730—731). W. Kętrzyński a tipărit în *Archiwum Komisji Historycznej* (Arhiva Comisiei Istorice), care formează volumul al IV-lea al colecției *Scriptores rerum Polonicarum*, Cracovia, 1878, discursul notat de Górski în seimul din 1537, precum și cele scrise de acest istoric despre dezbaterile care au avut loc în seimurile din 1538 și 1539 în legătură cu Petru Rareș (p. 1—87). Al. Jabłonowski a publicat în *Sprawy wołoskie za Jagiellonów. Akty i listy* (Problemele moldovenesti în timpul Jagiellonilor. Acte și scrisori) și care constituie volumul al X-lea al colecției *Źródła dziejowe* (Izvoare istorice), Varșovia, 1878, două scrisori ale regelui Sigismund I din 1536 în privința comerțului de vite cu Moldova (p. 129—133), răspunsul dat de regele cel tânăr, Sigismund August, din 1545 din Vilna, solilor lui Petru Rareș (p. 134—137)³, pașaportul acordat la 5 septembrie 1545 de același rege aceluiași soli pentru a trece la Moscova (p. 137—138)⁴, cererea lui Rareș către același rege din același an de a extrăda niște fugari din Moldova în Lituania (p. 138), ordinul regelui din 1551 către mareșalul Voliniei de a fi gata pentru a face față unui eventual atac din partea lui Ștefan Rareș (p. 139—140), răspunsul regelui dat în același an solilor aceluiași voievod, care se străduia să încheie o alianță mai strânsă cu Polonia (p. 140—145), tratatul de alianță dintre Sigismund August și Ștefan Rareș din 15 decembrie 1551 (p. 146—149), răspunsul dat de rege în 1554 solului lui Alexandru Lăpușeanu (p. 150—151), tratatul de alianță dintre Lăpușeanu și Lituania din 16 decembrie 1554 (p. 152—153) și scrisoarea regelui către Lăpușeanu din 2 mai 1558, ca să asigure trecerea prin Moldova a solului său în Crimeea (p. 154).

W. Wisłocki a tipărit în *Andrzeja Zebrzydowskiego biskupa włocławskiego i krakowskiego korespondencyja z lat 1546—1553* (Corespondența lui Andrei Zebrzydowski, episcop de Włocławek și de Cracovia, din anii 1546—1553), apărută în volumul întâi al colecției *Acta historica res gestas*

³⁻⁴ Retipărite, cu traduceri în limba română, de B.P. Hașden, în „Archiva istorică a României”, I—1, p. 33—35.

Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795, Cracovia, 1878, o scrisoare a acestui episcop din Włocławek, de la începutul lui august 1546, constituind răspunsul său la întrebarea regelui Sigismund I cum să procedeze în diferendul cu Petru Rareș, care ținea la el în arest pesolulsău, Wilamowski, ca represalii pentru uciderea pe teritoriul Lutianiei a solilor moldoveni ce se întorceau de la Moscova (p. 18–20). În volumul al IV-lea al aceleiași colecții, F. Hipler și W. Zakrzewski au publicat *Cardinalis Hosii epistolarum tomus I: 1525–1550*, Cracovia, 1879, care cuprinde instrucțiunile regelui Sigismund I din 7 septembrie 1539 pentru delegații săi la dietele particulare, în care este vorba și de situația din Moldova (p. 79–83), scrisoarea lui Hosius către Dantiszek din 29 aprilie 1541 despre revenirea lui Petru Rareș la domnie (p. 106), răspunsul dat în jurul datei de 10 mai 1549 de Hosius soliei trimise de Ferdinand I, regele romanilor, cu referiri la Moldova (p. 307–318), scrisoarea lui Maciejowski către Hosius din 25 august 1550 în legătură cu solia la rege a lui Iliăș Rareș, care-și justifica atacul asupra Barului din Podolia ca fiind executat la ordinul sultanului (p. 397–399). În volumul al II-lea al corespondenței aceluiasi cardinal (acte din anii 1551–1558), apărut sub îngrijirea aceluiași editori, ca al IX-lea volum al colecției mai sus citate, Cracovia, 1886, au fost tipărite scrisoarea regelui Sigismund August din 11 august 1551 către Hosius, apelând la sfatul acestuia în legătură cu răspunsul ce trebuia să-l dea la cererea boierilor Moldovei de a li se da alt domn în locul lui Iliăș Rareș, care se turcise (p. 62), scrisoarea lui Ocieski din 29 octombrie același an către același cardinal despre solia trimisă de Ștefan Rareș la rege (p. 101), scrisoarea lui Czema către același din 4 octombrie 1552 despre instalarea lui Alexandru Lăpușneanu în scaun de către Sieniawski (p. 240–241) și scrisoarea lui Krzyżanowski către Hosius în legătură cu teama aceluiasi domn al Moldovei, exprimată prin solii săi la rege, de un eventual atac din partea turcilor (p. 316–317).

S. A. Lachowicz a inserat în *Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikolaja Radziwilla Czarnego...* (Scrisori originale ale lui Sigismund August către Nicolai Radziwiłł cel Negru...), Vilna, 1842, o scrisoare a regelui din 20 februarie 1550 despre atacul săvârșit de Iliăș Rareș asupra Barului (p. 11–13), iar S. Barącz a publicat în *Pamiętnik dziejów polskich z aktów urzędowych lwowskich i z rękopisów* (Memoriu asupra istoriei polone din acte oficiale liovene și din manuscrise), Liov, 1855, testamentul lui Ștefan Tomșa, Ioan Moțoc și Petru Spancioe din 1564 (p. 35), precum și manifestul lui Gaspar Grațiani din 16 iunie 1619 prin care negustorii lioveni erau chemați la iarmaroacele din Moldova (p. 45). Al. Kraushar a tipărit în *Olbracht Łaski wojewoda sieradzki* (Albert Łaski, voievod de Sieradz), I–II, Varșovia, 1882, câteva scrisori schimbate între Alexandru Lăpușneanu și regele Sigismund August în legătură cu insistența acestui aventurier polon de a pune mîna pe tronul Moldovei. W. Chomętowski a inserat în *Akta podkanclerskie Franciszka Krasińskiego 1568–1573. Część trzecia* (Actele vicecancelariatului lui Francisc Krasiński. Partea a treia), Varșovia, 1871, o scrisoare a regelui Sigismund August din 7 noiembrie 1571 către agentul său la curtea împăratului, ca să pună acestuia în vedere că nu va permite ca mercenarii moldoveni, aflați în slujba sa și care și-au ales un domnișor, să scoată din scaun pe Bogdan Lăpușneanu,

domnul vasal Poloniei și care s-a obligat să pună la dispoziția acesteia, în caz de atac, 7 000 de ostași (p. 231—232), o scrisoare a vicecancelarului Krasiński din 2 martie 1572 către doi negustori din Cracovia în legătură cu poprirea pusă asupra unor mărfuri pentru Bogdan Lăpușeanu, acum mazil, care însă spera să fie pus din nou în scaun de rege (p. 333) și răspunsul senatului polon din 31 august 1572 la solia lui Ioan vodă (p. 425—426). J. Janicki a publicat în *Akta poseselskie, I. Korrespondencye Franciszka Krasińskiego 1558—1576* (Actele soliilor, I : Corespondența lui Francisc Krasiński, 1558—1576), Cracovia, 1872, patru scrisori ale lui Sigismund August din 1566 către Krasiński, pe atunci agent al său la curtea imperială, prima din 10 aprilie în legătură cu domnișorul ce se ridicase din Ungaria spre a pune mîna pe tronul Moldovei și din pricina căruia Alexandru Lăpușeanu a fost nevoit să stea tot anul sub arme și a acuzat pe poloni la Poartă că s-au înțeles cu germanii ca să-l înlăture din domnie, iar sultanul amenințînd prin trei solii la rînd pe rege cu ruperea păcii și instalarea unui pașă în Moldova (p. 99—103); a doua din 25 aprilie despre ajutorul dat de împărat în 1561 lui Despot pentru a lua domnia Moldovei, împotriva voinței regelui polon (p. 112—115); a treia din 3 mai în legătură cu respingerea de către același rege a cererii sultanului de a permite trecerea trupelor moldovene și a celor tătărești prin teritoriul polon împotriva împăratului (p. 124—126) și a patra din 16 mai despre trecerea trupelor moldovene, muntene și tătărești în Ungaria (p. 126—128).

T. Wierzbowski a editat *Uchańsciana*, I—V, Varșovia, 1884—1891, colecție care cuprinde corespondența lui Iacob Uchański, arhiepiscop de Gniezno, din 1549—1581 și în care se găsesc informații din 1568 despre Despot „ereticul”, potrivit căroră acesta a ocupat scaunul Moldovei „prin crimă și fraudă”, fiind apoi ucis pentru că a domnit „mîndru și crud” (V, p. 747), precum și știri din 1572 despre Bogdan Lăpușeanu ce se afla atunci în prinsoarea lui Zborowski (IV, p. 35) și despre Łaski, care ar fi fost rechemat de boieri în Moldova împotriva „tiraniei” lui Ioan vodă (IV, p. 33—39). J. U. Niemcewicz a tipărit în *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce* (Colecție de memorii istorice despre Polonia de altă dată), IV, Lipsca, 1839, instrucțiunile soliei lui Sigismund I din 1545 către fiul său, Sigismund August, în Lituania, în legătură cu necesitatea opririi incursiunilor polone de pradă în Moldova (p. 59—60), precum și jurămîntul lui Ieremia Movilă depus la Iași, la 21 august 1595, regelui Sigismund al III-lea Vasa, în fața lui Ioan Zamoyski (p. 117—118), iar în volumul I al aceleiași colecții memoriul cardinalului Commendone, legat papal în Polonia, despre insistențele depuse de acesta pentru a atrage pe poloni în războiul cu turcii și pentru a susține în Moldova pe Bogdan Lăpușeanu, domnul mazil, împotriva domnului impus de Poartă, a „ereticului” Ioan vodă (p. 79—82).

Găsim, în continuare, editate acte cu privire la relațiile româno-polone din timpul lui Petru Șchiopul și Ștefan Báthory. Astfel A. Pawiński a inserat în *Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575—1578 r. Listy, unwersaly, instrukcyje* (Începuturile domniei în Polonia a lui Ștefan Báthory. Scrisori, proclamații, instrucțiuni), Varșovia, 1877, și care constituie cel de-al IV-lea volum al colecției mai sus citate *Źródła dziejowe*, o scrisoare din 1577 a lui Mehmed Ghirai han tătar către domnul Moldovei,

cerîndu-i informații despre situația din Ungaria și Polonia (p. 109—110), o scrisoare a regelui din 9 mai același an către delegatul său la seim, căruia-i trimitea copia unei scrisori a aceluiași domn către Mielecki, voievodul Podoliei, în legătură cu incursiunile și daunele ce le făceau polonii în țara sa, și-i recomanda să supună problema în seim (p. 127), scrisoarea regelui din 10 mai către starostele Cameniței și către voievodul Podoliei (p. 128—129) și proclamația sa din aceeași zi către staroștii și dregătorii de la hotar (p. 129—130) pentru a opri incursiunile de jaf în Moldova, scrisoarea domnului acestei țări din 1577 către hanul tătar, Albikiri, despre darea obișnuită către han ce urma s-o trimită în curînd (p. 136), răspunsul aceluiași domn către Mehmed Ghirai han din 10 mai același an, cu informații despre poloni, despre năvălirile căzăcești în Moldova și despre atitudinea Porții, care i-a dat mină liberă să atace, ca represalii, Polonia (p. 137—138), ordinul regelui către Zbaraski, voievodul Brațlavului, și proclamația sa către dregătorii de la margine, ambele din 5 noiembrie 1577, pentru prinderea lui Ioan Potcoavă (p. 229—231). I. Polkowski a tipărit în *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacyje, listy i akta z lat 1576—1586* (Probleme militare ale regelui Ștefan Báthory. Ziare, relații, scrisori și acte din anii 1576—1586), Cracovia, 1887, publicație care formează volumul al XI-lea al colecției *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia*, o scrisoare adresată la 27 mai 1578 mareșalului Opaliński de către un prieten al acestuia, cu informații despre Ioan Potcoavă (p. 107—108), scrisoarea lui Petru Șchiopul din Vaslui, 5 decembrie 1578, către starostele Cameniței în legătură cu același Potcoavă (p. 150—151), scrisoarea regelui către Opaliński din 22 decembrie același an despre domnișorul Constantin, care a petrecut timp îndelungat în Polonia, iar acum se pregătea să pună mina pe tronul Moldovei (p. 151—152), scrisoarea din 4 mai 1579 a lui Drohojowski, sol polon la Poartă, avînd misiunea să stăruie pentru înlăturarea lui Iancu Sasu și readucerea în scaun a lui Petru Șchiopul, și scrisoarea din 3 septembrie 1583 a lui Brzeski, starostele Cameniței, către rege despre doi italieni care serviseră acestui din urmă domn și despre plecarea la acesta a delegatului regelui în comisia mixtă de la hotar (p. 402—403). J. Janicki a editat *Akta historyczne do panowania Stefana Batorego* (Acte istorice relative la domnia lui Ștefan Báthory), colecție apărută în *Muzeum Konstantego Świdzińskiego* (Muzeul lui Constantin Świdziński) din „Biblioteka Ordynacyi Krasieńskich”, tomurile cinci și șase (la un loc), Varșovia, 1881, cuprinzînd scrisorile regelui din 27 iulie 1578, prima către starostele de Brațlav, pentru a pune stavilă năvălirilor căzăcești în Moldova (p. 130), a doua către cazaci, ca să lase în pace această țară și să nu pună în scaunul ei pe Petru ce se dă drept fiu al lui Alexandru Lăpușneanu, fiindcă adevăratul Petru a murit demult (p. 130—131), a treia către hatmanul de cîmp, ca să distrugă pe cazaci cu acel Petru cu tot (p. 131), a patra către substarostele de Winnica, a cincea către nobilimea de arme de pe domeniul Brațlavului, ca să se ridice în același scop la arme (p. 132), scrisorile regelui din 28 iulie, una către Petru Șchiopul în legătură cu măsurile luate pentru prinderea aceluiași Petru care se strecurase la Soroca (p. 133—134), alta către arendașii domeniilor sale, ca să pună la dispoziția infanteriei pregătite în scopul amintit căruțe și cai de transport (p. 134), iar alta către un armean trimis în solie la Poartă în aceeași chestiune (p. 134), a patra din nou către

domnul Moldovei în privința unor negustori armeni, rămași datori acestuia cu bani (p. 135—136), a cincea către staroști, arendași, orașe, ținuturi, dregători, să predea trimisului domnului Moldovei pe toți țiganii fugiți în Polonia (p. 136—137), iar ultima, către starostele Cameniței, pentru a judeca și despăgubi pe moldovenii de la hotar de daunele suferite din partea polonilor (p. 137), scrisoarea lui Ioan Zamoyski din 2 august 1578 către Petru Șchiopul în legătură cu ajutorul cerut de acesta împotriva cazacilor (p. 138), scrisoarea din aceeași zi a regelui către același, anunțându-l că și-a trimis armata în ajutorul său și împotriva cazacilor și a pretendentului Petru (p. 138—139), pașaportul dat la aceeași dată de rege lui Matei, solul aceluiași, pentru a se întoarce în țară (p. 139—140); scrisorile regelui din 6 aprilie 1579, prima către starostii din Ucraina, ca să prindă pe pretendentul Constantin Lăcustă, care încercase încă din 1578, iar acum se pregătea din nou să ocupe tronul Moldovei (p. 194—195), a doua către staroștii, arendași, substaroștii, rotmiștrii, mercenarii și oamenii de arme de la graniță, în același scop (p. 395—396), a treia către cazacii zaporojeni, ca să nu ajute pe domnișorul Constantin (p. 396—397), iar a patra către staroști, ca să oprească pe cazaci de a da ajutor aceluiași pretendent (p. 398); scrisorile regelui din 11 aprilie 1579 către starostele de Czerkasy, către cazaci și din nou către staroștii de la margine ca să prindă pe Constantin Lăcustă (p. 191—193) și scrisoarea regelui din 18 aprilie același an către Petru Șchiopul, informându-l despre pregătirile făcute în vederea prinderii și pedepsirii acestui pretendent și despre convocarea comisiei mixte la hotar, asupra căreia nu putuse lua încă nici o decizie (p. 195). În sfârșit, W. Sobieski și J. Siemieński au tipărit *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego* (Arhiva lui Ioan Zamoyski, cancelar și mare hatman al coroanei), I—III (acte din 1553—1584), Varșovia, 1904—1913, iar K. Lepszy volumul al IV-lea (acte din 1585—1588), Cracovia, 1948, volumele conținând știri despre Petru Șchiopul din anii 1578 (I, p. 213), 1581, 1582 (II, p. 76—77, 272—274) și 1583 (III, p. 134—137, 142, 218—220), precum și despre văduva lui Iancu Sasu (III, p. 134, 137).

Trecând acum la edițiile polone cuprinzând documente din secolul al XVII-lea, semnalăm pe cea a lui A. Sokołowski, *Archiwum domu Radziwiłłow* (Arhiva casei Radziwiłł), Cracovia, 1885, și care a apărut ca al VIII-lea volum al colecției *Scriptores rerum Polonicarum*, conținând între altele o scrisoare a lui Zamoyski din 2 ianuarie 1601 despre războiul purtat cu Mihai Viteazul (p. 158—159). Aspecte ale relațiilor moldo-polone și moldo-tătare din primii trei ani ai secolului pot fi urmărite în scrisorile și jurnalele publicate de K. Puławski în studiul său *Trzy poselstwa Ławryna Piaseczyńskiego do Kazi Gireja, hana Tatarów perekopskich, 1601—1603* (Trei solii ale lui Laurențiu Piaseczyński la Gazi Ghirai, hanul tătarilor de Perekop, 1601—1603), în „Przewodnik naukowy i literacki”, XXXIX, Liov, 1911, p. 135, 244, 358, 467, 553, 645, 756, 845, 945⁵. În *Życia sławnych Polaków* (Viața polonilor celebri), I, Varșovia, 1805, se află șase scrisori conținând informații despre situația din țările române, și anume o scri-

⁵ Rezumatul acestor jurnale de călătorie, la P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 10—13.

soare a lui Sigismund Báthory din Iași, 26 august 1601, către regele Poloniei, promițându-i că-i va jura credință și cerându-i să apere Transilvania de trupele lui Basta (p. 351–353), cea a lui Ieremia Movilă din Iași, 1 septembrie 1601, către același rege despre pornirea fratelui său, Simeon, să-și recucerească tronul Țării Românești și despre uciderea lui Mihai Viteazul (p. 354–356), cea a regelui din 30 octombrie 1602 către Leon Sapiecha, cancelarul Lituaniei, despre respingerea de către Poartă a cererii Poloniei de a i se ceda Moldova, despre pierderea pentru poloni a Țării Românești prin alungarea lui Simeon de către Radu Șerban, despre pornirea hanului ca să pună pe Simeon din nou în scaun și despre îngrijorarea regelui în legătură cu mesul defavorabil pentru Polonia al lucrurilor din țările române, îngrijorare manifestată în cuvinte ca acestea : „Țara Muntenescă s-a tulburat din nou... Țara Moldovei, și aceasta se clatină, iar cit de trebuincioase sînt aceste țări pentru noi și pentru statul nostru, ușor poate vedea oricine, căci ele ne sînt pavază și scut despre păgini” (p. 358–362); scrisoarea lui Constantin Movilă din Iași, 16 octombrie 1611, către același cancelar al Lituaniei, ca să ajute solilor săi, trimiși la rege (p. 382), precum și scrisorile Elisavetei Movilă din Ușcie tot către acest cancelar, una din 18 februarie 1613, prin care-l anunța despre prinderea și luarea la Constantinopol — credea ea — a fiului ei, Constantin, și-i cerea ca regele să intervină la Poartă ca să i-l dea înapoi (p. 383–384), a doua din 13 iunie același an, prin care-l înștiința despre pierderea acestui fiu, adusă la cunoștința ei de han, și-l ruga să-i ajute să pună în scaun pe al doilea ei fiu, Alexandru; apriga mamă, căreia și polonii îi spuneau doamnă („dumna”) și care semna scrisoarea polonă ca „Elisaveta Movilă, din mila lui Dumnezeu doamnă și voievodeasă a țărilor Moldovei”, fusese de curînd la Varșovia și stăruise în acest scop pe lângă rege (p. 383–384). Scrisorile de mai sus au fost retipărite în noua ediție a colecției *Życia sławnych Polaków* de sub îngrijirea lui J. N. Bobrowicz, și anume în volumul al IV-lea, Lipsca, 1837, p. 221–222, 226–230, 244–246, 258–259. Tot aici s-au mai inserat o scrisoare a regelui din 4 iulie 1600 către Leon Sapiecha, cerîndu-i sfat de unde să ia bani pentru apărarea țării, amenințată de Mihai Viteazul, care a intrat în Moldova, l-a învins pe Ieremia Movilă și se pregătește să atace Polonia (p. 218–220) și o scrisoare a lui Ieremia din Iași, 1 septembrie 1601, către același cancelar lituanian, pe care-l înștiința că Mihai „a murit de bună seamă la 19 iulie la Turda, pe care însuși Basta a poruncit să-l omoare; a fost împușcat, apoi i s-a tăiat capul, iar trupul i-a fost pus pe un cal mort pe cîmp, iar Basta n-a dat poruncă să fie îngropat (p. 225–226). Această scrisoare a fost republicată împreună cu cele ale Elisavetei Movilă din 1613 de K. J. Turowski în *Żywot Lwa Sapiechy* (Viața lui Leon Sapiecha), Sanok, 1885, p. 180 urm. Scrisoarea în discuție a fost publicată ulterior și de A. Prochaska în *Archiwum domu Sapiechów* (Arhiva casei Sapiecha), I, Liov, 1892, p. 295–296, pe lângă altele, ca cea a lui Sapiecha din 16 martie 1601 către Zamoycki și în care se vorbește de speranța pe care o nutrea Moscova în victoria lui Mihai Viteazul asupra polonilor (p. 258–259), ca cele două scrisori ale lui Ieremia Movilă de la începutul anului 1602 către același Sapiecha, cu noutăți din țările române (p. 303, 313–314) și, în sfîrșit, ca scrisoarea regelui tot către același cancelar lituanian din 30 octombrie 1602 (p. 349) și care a fost semnalată mai sus.

Urmează apoi colecțiile de documente privind activitatea politică și militară a lui Stanislav Żółkiewski și legăturile sale cu românii. Prima este cea a lui A. Bielowski, *Pisma Stanisława Żółkiewskiego kanclerza koronnego i hetmana* (Scrisorile lui Stanislav Żółkiewski, cancelar și hatman al coroanei), Liov, 1861, cu un număr însemnat de acte din 1601–1620, între care manifestul acestuia din 25 mai 1612 în favoarea expediției, la ordinul regelui, a lui Ștefan Potocki în Moldova pentru reinstalarea lui Constantin Movilă și înlăturarea lui Ștefan Tomșa (p. 413–414), relație asupra dezastrului acestei expediții (p. 452–453), o scrisoare a lui Żółkiewski din 4 iunie 1612 către Ștefan Potocki, înștiințându-l despre sosirea la el a solilor lui Radu Șerban, fostul domn al Țării Românești, pentru a-i cere ajutor ca să-și recupe scaunul (p. 415–416), condițiile păcii încheiate la 8 octombrie 1612 la Braza pe Nistru de comisarii lui Żółkiewski cu delegații lui Ștefan Tomșa (p. 417–419), instrumentele de ratificare a acestei păci semnate de hatmanul polon și de domnul român (p. 455–457), jurământul lui Tomșa față de regele polon (p. 419–420), manifestul lui Żółkiewski din 7 noiembrie 1615 împotriva celor ce ajută pe „dumna” Elisaveta Movilă, care stăruie să pună pe tron pe fiul ei, Alexandrel, „un copil de 10 sau 11 ani” (p. 242–246), scrisoarea aceluiși hatman din 29 iulie 1617 către voievodul Voliniei, anunțându-l că „ceaușii aleargă acum prin țara Moldovei, luind din sate cai pentru tunuri, scoțind care trase de boi cu hrană, cu hirlțe, cu sape, gonind oamenii, mână toate acestea cu puterea la oastea lui Skender pașa” (p. 433–435), condițiile păcii încheiate între hatmanul polon și numitul pașă la Jaruga pe Nistru la 23 februarie 1617, cu referiri la Transilvania, Moldova și Țara Românească (p. 277–280), scrisoarea lui Radu Mihnea, domnul Moldovei, către Żółkienski (p. 430–431) și răspunsul acestuia din 9 octombrie 1618 în privința păcii cu turcii (p. 431–432), scrisoarea lui Gavril Movilă, domnul Țării Românești, din 28 august 1618 către același hatman, comunicându-i că la 24 ale lunii a ajuns la Țirgoviște, fiind întâmpinat și felicitat de toată țara; trimite la el în solie pe Mușat postelnicul; a auzit că intenționează să intre cu armata în Moldova și să rămână în domnia acestei țări, lucru despre care i-a scris din Chilia și Skender pașa; i s-a recomandat de către sultan și vizir să medieze pacea, face bucuos aceasta pentru ca aceste două țări românești să nu fie distruse de războaie; îl roagă deci să nu aducă războiul asupra lor (p. 555–558); scrisoarea lui Żółkiewski către rege din 1619, aducându-i la cunoștință că noul domn al Moldovei, Gaspar Grațiani, „a înăbușit și a astîmpărat certurile care au izbucnit în Moldova”, adică mișcarea unui pretendent din părțile Orheiului, fiind ajutat de el prin scrisoare și promisiuni, căci domnul „este într-adevăr un om cinstit, care se arată cu credință și bunăvoință față de mânia voastră și de republică, de aceea vrem să ținem mai departe cu el decât cu acei lotri de Tomșa, de greci” (p. 355–357), răspunsul dat la 7 iunie 1619 de Grațiani hatmanului polon (p. 399–405) și, în sfârșit, relația lui Teofil Szembek, secretar regal, despre intrarea lui Żółkiewski în Moldova și despre luptele sale cu turcii din septembrie și octombrie 1620 de la Țuțora, în care și-a pierdut viața (p. 568–583).

A doua colecție este cea a lui J. T. Lubomirski, *Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620* (Scrisorile lui Stanislav Żółkiewski, 1584–1620), Cracovia, 1868, care cuprinde un număr de nouă piese cu știri despre situa-

ția din Moldova din 1593 și despre răscoala antiotomană din țările române din 1594 (p. 38—108), apoi o scrisoare din august 1614 a lui Żółkiewski în legătură cu cele aflate de la solul lui Ștefan Tomșa despre plecarea acestuia, cu trupele sale și cu cele turcești, la Oceaikov împotriva polonilor (p. 142—143), alta din 16 august 1617 a aceluiași către Toma Zamoyski despre năvălirile tătarilor în Polonia, ca urmare a expediției lui Ștefan Potocki din 1612 în Moldova (p. 144—145), iar a treia din 23 iulie 1620 către același despre incursiunea de pradă a citorva zeci de tătari, „sau mai bine zis de moldoveni”, la Busza pe Nistru, de unde au luat vite (p. 145—147).

Altă colecție cuprinzând acte din aceeași perioadă aparține lui M. Grabowski și Al. Przewdziecki și poartă titlul *Źródła do dziejów polskich* (Izvoare pentru istoria polonă), I, Vilna, 1843. Aici sînt inserate, între altele, scrisoarea lui Żółkiewski din 26 octombrie 1595, din Hotin, către rege despre oferta făcută de han de a împăca pe Mihai Viteazul cu turcii și despre apelul făcut în același scop de domnul muntean la Ieremia Movilă (p. 68—69), scrisoarea lui I. Grzymultowski, castelan de Bydgoszcz, din 20 martie 1612 către rege în legătură cu înlocuirea lui Constantin Movilă cu Ștefan Tomșa (p. 92—94), scrisoarea lui Alexandru de Ostróg Zasławski, castelanul Voliniei, din 16 aprilie același an către rege tot în legătură cu mazierea tinărului domn moldovean, motivul invocat de sultan fiind neplata haraciului pe cîțiva ani (p. 89—91), scrisoarea lui Żółkiewski din 12 iunie 1614 către rege despre întîlnirea lui Ștefan Tomșa cu hanul la Tighina, unde s-au sfătuit în privința războiului ce urma să fie pornit împotriva Poloniei; hatmanul se temea cel mai mult de Tomșa, care stăruia să reia Hotinul de la poloni, îmboldind în acest scop tot mai mult pe tătari la război; părerea lui era să i se restituie această cetate pentru a-l liniști (p. 95—99), scrisoarea aceluiași Żółkiewski către rege din 15 iulie 1619 despre pregătirile sale de război cu turcii, în înțelegere secretă cu Gaspar Grațiani, care, chemat de Skender pașa la sfat, a căutat să sporească teama acestuia de pregătirile polonilor, primind însă replica pașei: „Nu mă speria pe mine cu mărirea oștilor polone, cunosc eu pe poloni” (p. 102—103), instrucțiunile date de rege la 10 iulie 1621 lui Al. Piaseczyński, delegatul său la dieta provincială de la Winnica, care avea de scop să pregătească apărarea regatului de turci, acum cînd aceștia porneau, în frunte cu sultanul Osman al II-lea, împotriva lui, instrucțiuni din care desprindem următoarele despre oferta noului domn moldovean, Alexandru Iliș, de a media pacea: „Domnul Moldovei se anunță că vrea să mijlocească pacea între noi și turci; cine s-ar încrede în el de bună seamă că s-ar înșela; nimeni nu i-a recomandat aceasta; n-are nici o putere, însuși este vasal turcesc, face ceea ce i se poruncește, spre trădare și înșelăciune” (p. 26—31) și, în sfîrșit, scrisoarea lui Koniecpolski, hatman de cîmp, din 23 octombrie 1623 către rege, precizîndu-i că îndată ce noul domn, Radu Mihnea, va ajunge la Iași (în prima sa domnie în Moldova), se va înțelege cu el în ceea ce privește menținerea păcii, pînă atunci însă va căuta să nu se dea moldovenilor nici un motiv de dușmănie din partea polonă (p. 107—108).

Acea neîncredere în mediația lui Alexandru Iliș a fost inspirată de Chodkiewicz, în timp ce acesta se apropia cu armata lituaniană în ajutorul polonilor, amenințați de expediția sultanului. Faptul rezultă din scri-

soarea acestuia din 15 iunie 1621 către rege, publicată de W. Chomętowski în *Korrespondencye Jana Karola Chodkiewicza* (Corespondența lui Ioan Carol Chodkiewicz), Varșovia, 1875 (în „Biblioteka Ord. Krasińskich”, *Muzeum K. Świdzińskiego*, I, p. 181–183), din care se vede că hatmanul lituanian, care schimbase pînă atunci cîteva scrisori cu domnul Moldovei și care ar fi intrat în această țară, dar n-avea forțe suficiente, era de părere ca regele să observe dacă acesta merită încrederea, acum cînd îl anunța că trimite soli pentru tratative.

P. Żegota a tipărit în *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621* (Memorii despre expediția de la Hotin din anul 1621), Cracovia, 1853, scrisoarea lui Radu Mihnea (în a doua sa domnie în Țara Românească) din 12 septembrie 1621 de sub Hotin către Chodkiewicz, adusă acestuia de Vevelli (p. 85–87) și răspunsul dat de comandantul armatei polono-lituaniene la 14 ale aceleiași luni (p. 90–92), ca și o altă scrisoare a acestuia către același domn din 20 septembrie 1621 (p. 95–96), toate în legătură cu contribuția adusă de acesta la încheierea păcii de la Hotin (1621). Tot aici se află și o relație despre primirea, la 30 septembrie 1621, a doi trimiși poloni de către Radu Mihnea în cortul acestuia, unde „am găsit pe domn șezînd pe un covor cu boierii săi sfetnici, apoi a ieșit în întîmpinarea noastră pînă la porțile cortului său și a poruncit tuturor să plece, numai Catargiu, banul Craiovei, a stat cu noi; i-am dat scrisorile din partea dumnealui domnului hatman, dar în afară de ceremonie și tratări, n-am ajuns la alte discuții” (p. 163–164).

Șase scrisori ale lui Miron Barnovschi din 1628 către regele Sigismund al III-lea și către unii demnitari poloni, precum și alte șapte schimbate între dregători poloni, rege și sultan, toate cu referiri la acest domn, au fost inserate de S. Przyłęcki în *Ukrainne sprawy. Przyczynek do dziejów polskich, tatarskich i tureckich XVII wieku* (Chestiuni de la margine. Contribuție la istoria polonilor, tătarilor și turcilor din secolul al XVII-lea), Liov, 1842, p. 22–75⁶. Instrucțiunile date în 1601 lui Kochanowski, sol polon la Poartă, precum și jurnalul soliei lui Zbaraski din 1622 și cel al soliei lui Miaskowski din 1641 (primit rău de Vasile Lupu în trecerea sa prin Moldova), toate cu bogate informații despre țările române, au fost publicate de J. U. Niemcewicz în *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce* (Colecții de memorii istorice despre Polonia de altădată), noua ediție de J. N. Bobrowicz, tomul II, Lipsca, 1839, p. 35–54, 213–240, 289–293.

Atitudinea dușmănoasă a regelui Vladislav al IV-lea și a marelui hatman, Koniecpolski, față de Vasile Lupu în primii ani de domnie ai acestuia se oglindește în documentele editate de A. Grabowski, *Władysława IV. króla polskiego w. ziążęcia lit. etc. listy i inne pisma urzędowe* (Scrisori și alte acte oficiale ale lui Vladislav al IV-lea, rege al Poloniei, mare principe al Lituaniei etc.), Cracovia, 1845. Astfel în scrisoarea sa către marele hatman din 29 septembrie 1634, regele recomanda solului său la Poartă să stăruie ca sultanul să accepte ca numirea domnilor în Moldova să se facă la recomandarea regilor Poloniei (p. 8–9), în cea din 4 octombrie

⁶ Cinci scrisori de ale lui Barnovschi către trei demnitari poloni au fost retipărite de Gh. Duzinchevici, *Miron Barnovski Moghilă și Polonia*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, VII (1936–1938), p. 166–222.

același an către același hatman, regele insista ca Vasile Lupu să fie înlocuit cu Catargiu (p. 10–11), sau cu Ioan, fratele lui Moise Movilă, ori cu Costin, tatăl viitorului cronicar Miron Costin, după cum îi scria opt zile mai târziu (p. 11–12). Volumul cuprinde apoi manifestul regelui din 30 octombrie 1634, prin care interzicea orice incursiune în Moldova, în urma încheierii păcii cu turcii (p. 32–33), scrisoarea regelui din 5 mai 1636 către Matei Basarab, ca răspuns la solia acestuia, prin paharnicul Marcu, care-i adusese și un dar frumos (p. 186–187), scrisoarea din aceeași zi a regelui către Konięcpolski despre acțiunile dușmănoase ale lui Vasile Lupu față de Polonia (p. 187–189), scrisoarea regelui din 15 iulie 1636 către domnul Moldovei, cerându-i să pună capăt incursiunilor de pradă de la hotar (p. 204–205) și alta cu aceeași dată către cancelarul Poloniei în legătură cu atitudinea ostilă a aceluiași domn și cu necesitatea aplanării diferendelor de la hotar, prin comisia mixtă (p. 205–206).

Material documentar privind răscoala cazacilor și consecințele ei asupra țărilor române și în special asupra Moldovei a fost publicat de A. Z. Helcel în *Jakuba Michałowskiego... Księga pamiętnicza* (Condica de memorii... a lui Iacob Michałowski), Cracovia, 1864. Găsim aici o scrisoare a lui Miaskowski, judecătorul Podoliei, din Camenița, 9 august 1648, despre marea tulburare care a cuprins Moldova, unde Vasile Lupu a cerut negustorilor indigeni și greci să se retragă cit mai repede în dreapta Prutului, deoarece tătarii din Crimeea au trecut Niprul (p. 154, nr. 57), alta tot din Camenița, din 27 noiembrie același an, trimisă de același Miaskowski fratelui său, arătând că domnul Moldovei strânge oaste, „cine știe dacă nu împotriva noastră”, că a dat hătănania fratelui său, Petriceicu, iar pe Ciogole l-a trimis în pîrcălăbia Hotinului, care „alaltăieri a luat în primire cetatea”, că a primit cu onoruri pe solii lui Bogdan Hmielnițki, hatmanul cazacilor, acceptînd cererile acestuia (p. 210–211), a treia scrisoare a aceluiași din 1 februarie 1649 despre gîndurile lui Hmielnițki asupra Moldovei și despre darurile trimise de acesta lui de Lupu pentru a-l abate asupra polonilor (p. 364–365), scrisoarea regelui Ioan Cazimir și cea a cancelarului Leszczyński (probabil din iulie 1650) către Lupu în legătură cu trimiterea unui sol polon la tătari, care în drum prin Moldova avea să discute cu el unele lucruri (p. 553, nr. 183), scrisoarea lui Lupu din 18 septembrie 1651 către N. Potocki, mare hatman, comunicîndu-i că trimite la ginerele său, Ianuș Radziwiłł, în unele treburi pe Ionașcu, pîrcălabul Hotinului (p. 648–649), scrisoarea marelui hatman din 4 octombrie același an către rege despre intenția cazacilor de a porni fie împotriva polonilor, fie asupra Moldovei, pe care o amenință Hmielnițki cu cuscria sa; în caz că vor ataca această țară, el era de părere să se dea ajutor lui Lupu, care fusese primit de curînd ca cetățean în rîndul nobilimii polone (p. 644–645), noutăți din Liov, 14 iunie 1652, despre înfrîngerea polonilor de către cazaci și tătari la Batoh (29 mai 1652); învingătorii ar fi mers în Moldova, dacă boierii de acolo n-ar fi trimis tătărilor înainte daruri mari, cerîndu-le să nu le invadeze țara, cerere împlinită de aceștia (p. 656–657), scrisoarea lui Oraczowski de la începutul lui septembrie 1653 către Michałowski, anunțîndu-i că Lupu domnește din nou (după alungarea sa din scaun de către Gheorghe Ștefan) cu ajutorul tătărilor și cazacilor, iar doamna lui se află închisă în cetatea Sucevei, cu toate averile, că Gheorghe al II-lea Rákóczy, Gheorghe Ștefan și Matei Basarab

au ajuns la granițele Moldovei și că regele speră în ajutorul lor militar împotriva cazacilor (p. 664, nr. 254), vești din Ucraina din 10 septembrie, cum că la 23 august Kondracki, comandantul trupelor polone trimise în ajutorul lui Gheorghe Ștefan să asedieze cetatea Sucevei, a atacat pe Timuș, fiul lui Hmielnițki; că acolo a interceptat o scrisoare a lui Vasile Lupu către doamna sa, prin care-i spunea că nu-i poate da nici un ajutor; că la 7 septembrie regele a trimis noului domn al Moldovei un supliment de 600 de dragoni, cu șase tunuri, pulbere și ghiulele (p. 666—667), știri din 13 septembrie despre asedierea lui Timuș la Suceava și despre sfortările tatălui său de a-l scăpa (p. 668), un nou aviz din tabăra polonă din 23 septembrie arată că Lupu strânge oameni la Rașkov, avînd oarecare speranță în tătarii de la Cetatea Albă; că la Suceava încercarea lui Timuș de a străpunge lanțul asediatorilor a eșuat, iar scurt timp după aceea a fost lovit din tun în picior și a murit; că Gheorghe Ștefan stăruie mult pe lângă tătari să nu dea ajutor lui Lupu, făgăduindu-le toate comorile acestuia aflate la Suceava (p. 670), după alt aviz din tabăra polonă de lângă Camenița din 29 septembrie, asediul Sucevei a salvat pe poloni de cazaci, Lupu stătea la Małzów, de unde urma să trimită un detașament mai mare de cazaci să despresoare Suceava, iar doamna lui nu lăsa pe cazaci să intre în cetate, ci-i acoperea cu bani în șanțuri ca să reziste (p. 672—673), părerea unui senator expusă la sfîrșitul lunii septembrie în consiliul de război din tabăra polonă în legătură cu alternativa, dacă regele trebuia să termine asedierea Sucevei, sau să neargă în Ucraina, împotriva cazacilor (p. 673—675), o scrisoare din tabăra polonă din 5 octombrie 1653 din care desprindem că Gheorghe Ștefan a scris regelui că tătarii refuză să dea ajutor lui Hmielnițki și lui Lupu, că la Suceava polonii aveau 5 000 de oameni, cu infanterie germană și cu tunuri (p. 678—679), altă scrisoare tot din tabăra polonă din 7 octombrie arată că doamna lui Lupu, asediată în Suceava, cere îndurarea regelui, oferindu-i toate comorile „pe care le are, imense, cu ea, dar aici e dificultatea: în mîna cui vor ajunge acestea, în cea a muntenilor, a unгурilor sau a polonilor” ? (p. 681), condițiile capitulării, la 9 octombrie, a cazacilor de la Suceava (p. 682—683) ? , o scrisoare polonă din 19 octombrie, în care se arată că la Suceava cazacii au jurat după capitulare să nu se ridice contra regelui, au luat trupul lui Timuș și au plecat la Hmielnițki, iar domnii români au trimis cîte 1 000 de mercenari în ajutorul polonilor (p. 689), altă scrisoare din 29 octombrie informează că la Suceava, care a fost apărută de peste 4 000 de cazaci, „comorile au căzut pradă domnilor Munteniei și Moldovei, regele și Rákóczy nu s-au atins de ele; acolo s-au găsit însă mai puține comori decît s-a sperat, căci toți banii și averile lui Lupu erau investite în afaceri comerciale în Constantinopol, Veneția, Amsterdam și Gdańsk”; tunurile și armamentul au rămas în cetate; logofătul noului domn și pîrcălabul Hotinului au făcut, în numele stăpînului lor, o vizită regelui la Żwaniec, dînd pentru bucătăria acestuia 100 de boi, 40 de butoaie de vin și cîteva zeci de butoaie de med; regele a trimis la Rákóczy și la domnii români după ajutor (p. 692—693), un aviz de pe la 3 noiembrie precizează că Lupu se află la Hmielnițki, avînd cu el numai 200 de călăreți moldoveni (p. 694—695), iar altul din tabăra de la Żwaniec, din 4 noiembrie, că

⁷ Publicate anterior de Theiner în *Vetera monumenta Poloniae...*, II, p. 485.

Gheorghe Ștefan a primit steag de domnie de la Poartă, iar hanul poruncă să nu prade țările române (p. 695—697), o scrisoare din 17 noiembrie tot din tabăra din aceeași localitate arăta că hanul a fost interesat mai mult de comorile lui Lupu decât de alianța sa cu Hmielnițki (p. 699—700), altă scrisoare tot de acolo din 24 noiembrie 1653 spunea că Gheorghe Ștefan a scris lui Potocki că hanul refuză să pornească, cu toată rugămintea lui Hmielnițki, împotriva polonilor și că este gata să-l aibă pe noul domn al Moldovei de prieten, numai că acesta să se scuze în scris de faptul că a dat ajutor polonilor; „de aceea — conchidea autorul scrisorii — nu ne încredem cu totul în domnul cel nou” (p. 701—702) și, în sfârșit, o scrisoare din 29 aprilie 1655, în care se arată că în acele zile au avut audiență la rege, la Varșovia, solii lui Rákóczy și cei ai lui Gheorghe Ștefan, care i-au adus mulțumiri pentru acordarea cetățeniei nobiliare polone și i-au anunțat că-i trimit trupe în ajutor (p. 755).

Altă colecție de documente tipărite de A. Grabowski poartă titlul *Starożytności historyczne polskie* (Anticități istorice polone), în două volume, Cracovia, 1840. Primul volum cuprinde instrucțiunile soliei lui Petru Rareș din 1528 și cele ale soliei turcești din 1568, ambele în Polonia (p. 24—25, 51—54), o expunere a lui Zamoyski asupra campaniei sale împotriva lui Mihai Viteazul din 1600 (p. 104—111), o relație despre luptele de la Țutura din 1620, cu referiri la acțiunea lui Gaspar Grațiani (p. 129—130), jurnalul războiului de la Hotin din 1621, cu mențiuni despre medierea păcii de către domnul muntean, Radu Mihnea (p. 131—134), știri din tabăra polonă (după bătălia de la Beresteczko din 28—30 iunie 1651), în legătură cu trecerea (la 8 august același an) pe acolo a lui Kutnarski, solul lui Vasile Lupu, la Varșovia, la rege, cu felicitări pentru victoria obținută și cu bogate daruri (p. 290), informații despre întâlnirea (de la 28 septembrie același an) dintre Hmielnițki, Potocki, hatmanul de cîmp al Poloniei, și Radziwiłł, hatmanul Lituaniei, când hatmanul cazacilor a amenințat că este gata să se lupte cu Lupu în Moldova, căci „el are mulți bani, eu mulți oameni” (p. 313), alte știri din tabăra polonă, din 14 octombrie 1651, despre intenția lui Hmielnițki de a-și trimite fiul în Moldova ca s-o ia pe Ruxandra, fiica lui Lupu (p. 353). Volumul al doilea conține patru scrisori ale vicecancelarului Drzewicki din 1500—1503 referitoare la politica lui Ștefan cel Mare față de Polonia (p. 63—64), o scrisoare a aceluiași din 1527 despre prezența unui sol moldovean la Cracovia (p. 65), o scrisoare a lui Dantiszek, episcop de Warmja, despre incursiunile lui Petru Rareș în Pocuția din 1535 (p. 70), o scrisoare a lui Zamoyski din 4 aprilie 1607⁸ către regele Sigismund al III-lea, exprimîndu-și dezacordul în legătură cu planul unor magnați poloni de a pune pe Dimitrie Wiśniowiecki pe tronul Moldovei, fiind sigur că înainte ca acesta să ajungă la graniță, moldovenii vor fi gata să-i opună rezistență; nobilii Wiśniowiecki de la margine ar putea totuși să încerce acest lucru, care în asemenea caz s-ar putea spune că l-au făcut fără știrea regelui și a sa (p. 476—477), două scrisori ale lui Al. Balaban din 1681, din Iași, către Sobieski, una din 11 august, în care se arată că Gheorghe Duca, care a ajuns la 23 iulie la Constantinopol venind din Țara Românească, a fost primit la 28 aceeași lună în audiență

⁸ Anul 1607 este dat greșit, de vreme ce Zamoyski a murit la 3 iunie 1605.

de vizir și de sultan, fiind confirmat în a treia sa domnie în Moldova și primind și hătmănia Ucrainei (p. 525—526), cealaltă din 20 septembrie, după sosirea lui Duca la Iași, despre pregătirile acestuia pentru căsătoria fiicei sale celei mai mari, urmînd ca după nuntă să plece în Ucraina (p. 526—527), scrisoarea lui Golczewski din Iași, 4 octombrie 1681, către Sobieski, despre cele aflate de la hatmanul Buhuș, că au fost trimise în Ungaria trupe turcești din Babadag, 4 000 de munteni și 3 000 de moldoveni (p. 527—528), o scrisoare din 9 octombrie 1692 a hatmanului Jablonski către Sobieski, cu știri despre garnizoanele polone din Moldova și cu răspunsul hatmanului Bogdan la scrisoarea sa către Constantin Cantemir (p. 506—509), alte scrisori cu vești din Moldova din 1692 (p. 510—512), precum și o scrisoare a comandantului garnizoanei polone din Sorocea din 1 aprilie 1693 către Sobieski, în care se arată că în Țara Românească Brîncoveanu a dat să fie tăiați 25 de boieri, care, la îndemnul lui Cantemir, s-au plîns împotriva sa la Poartă, dar care i-au fost predați de vizir în schimbul celor 700 de pungi prinite de la el (p. 512—513).

A treia colecție a lui A. Grabowski, *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski* (Amintiri despre patrie în scrisori referitoare la istoria Poloniei de altădată), a apărut tot în două volume, Cracovia, 1845. În volumul întii sînt inserate instrucțiunile soliei polone din 1542 la Poartă, cu referiri la Moldova (p. 1—3), o relație despre alaiul înmormîntării regelui Sigismund I cel Bătrîn din 1548, între steagurile participante figurînd și cel al Moldovei, cu capul de zimbru (p. 8), precum și instrucțiunile date de regele Ioan Cazimir la 11 ianuarie 1654 lui Bieganowski, solului său la Poartă, pe baza cărora acesta urma să arate că armata polonă a fost aceea care a împiedicat pe Hmielnițki să așeze pe fiul său în scaunul Moldovei (p. 91—96). Volumul al doilea cuprinde scrisoarea judecătorului de Halici din 6 mai 1649, cu știri din Moldova, unde Vasile Lupu, avînd în vedere răscoala și eventualele incursiuni ale cazacilor în țară, a dat ordin ca nimeni să nu facă în primăvara aceluia an semănături la cîmpie și pe Prut, promițînd ajutor militar polonilor (p. 20—21), scrisoarea lui Kutnarski, secretarul domnului, din Iași, 28 iunie același an, către Miaskowski, despre plecarea tătarilor în ajutorul lui Hmielnițki (p. 51), știri extrase din scrisorile expediate la 10 iulie 1649 regelui din tabăra lituaniană despre declarațiile făcute acolo de Costin, tatăl lui Miron Costin, în legătură cu ajutorul militar pe care domnii români erau gata să-l dea regelui nu numai împotriva cazacilor, ci și a turcilor (p. 59—60), scrisoarea lui Miaskowski din 30 octombrie 1650 către fratele său, cu informații despre uciderea lui Costin de către cazaci (p. 66—68), o scrisoare din Camenița, din 11 septembrie 1671, despre ordinul primit de domnii români să dea ajutor militar lui Doroșenko, hatmanul Ucrainei, împotriva polonilor (p. 144—145), scrisoarea lui Sobieski din tabăra de lingă Brașlav, 13 octombrie 1671 (după ce bătuse pe tătari și pe cazaci), către vicecancelar, despre cererea ce o făcuse lui Gheorghe Duca de a i se preda cazacii refugiați în Moldova și despre răspunsul primit în acest sens din partea pîrcălabului Sorocei (p. 335), scrisoarea lui Sobieski din 5 septembrie 1672 către același vicecancelar în legătură cu urgia sultanului care s-a abătut asupra lui Duca și despre oștenii lui Hîncu, cărora le-a acordat subsistență în Polonia, recomandînd să fie menținuți în armata polonă ca unii ce sînt iscusiți în îndeletnicirile

de arme (p. 345—346)⁹, scrisoarea lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești, din Zloczów, 21 septembrie 1672, către Sobieski, oferindu-se să medieze pacea între poloni și turci și trimițând în acest scop pe un locotenent al său, Nicolae (p. 177—178)¹⁰, răspunsul lui Sobieski din 28 septembrie, acceptându-i oferta de mediator (p. 178—179)¹¹, scrisoarea lui Sobieski din aceeași zi către vicecancelar despre solia primită din partea lui Ghica prin Sulimowski (Matei?), muntean de origine și care slujise mai mulți ani în armata polonă, iar acum era trimis ca spion de pașă și de han ca să culegă informații despre puterea polonilor, iar de Ștefan Petriceicu, domnul Moldovei, devotat acestora, ca să le spună că „moldovenii și muntenii regretă sincer nenorocirea noastră și implicit și a lor”, (adică ocuparea Cameniței de turci la 26 august 1672), (p. 348); urmează apoi scrisori și relații din anul 1673 și anume una din Camenița, 31 ianuarie, în care se arată că turcii, neavând încredere în creștini și nedorind să aibă în spatele Cameniței o cetate ca cea a Hotinului, au pus în ea o garnizoană de 200 de ieniceri, iar din biserica frumos pictată de acolo au luat clopotele și toaca și au început să-i strice pictura; Ștefan Petriceicu a fost nevoit să dea 3 000 de taleri pașei de Camenița ca să poată pleca de la reședința sa „mizerabilă” din Hotin la Iași; pîrcălabul Hotinului îndură zilnic jigniri și cizomege de la turci; „fără cea mai mică îndoială — conchidea autorul scrisorii — că această bogată țară a Moldovei, în care curge lapte și miere, se va preface într-un pustiu și va fi pusă sub stăpînirea pașei de Camenița” (p. 197), altă scrisoare, de astădată din Liov, 31 martie, arată că turcii au dat ordin domnilor români să se gătească de război împotriva polonilor, ei nu știu însă ce să înceapă, din cauza scumpetei mari din Moldova, al cărei domn a trimis bani la Camenița pentru a cumpăra grâu, care în Moldova este de două ori mai scump (p. 202—203), o scrisoare tot din Liov, 21 aprilie, dă amănunte despre solia lui Parcevich la rege, cerindu-i să nu lase creștinătatea să piară și asigurînd că românii din Moldova și din Țara Românească vor secunda în toate pe poloni (p. 706), știri transmise la 19 mai de spionii din Cetatea Albă, cum că domnii români, care sînt siliți să ia parte la expediția otomană împotriva Poloniei, îndură o mulțime de jigniri din partea turcilor, fiind bănuți că țin cu polonii, cel al Moldovei abia că nu se află sub pază (p. 213—214), scrisoarea lui Apostol Durac, acum polcovnic al regelui polon, către starostele de Narwa din 14 iunie, cu informații despre intrarea lui Husein pașa în Moldova și apropierea sa de Țuțora; cu el vine domnul Țării Românești, iar vizirul după el (p. 224), știri din Iași, unde la 12 iunie s-a strigat prin țîrg să se încuie toate pivnițele și să se închidă toate circiurile (p. 224—225), o relație din Hotin din 12 iulie despre sosirea domnului muntean sub acea cetate, despre ordinul dat de turci de a se pregăti patru mări silozuri la Dunăre și alte patru la Țuțora pentru depozitarea diferitelor cereale aduse de peste Dunăre și din țările române, și de a se strînge fin din toată Moldova, în care scop a fost pus în mișcare tot norodul (p. 232), o scrisoare din Camenița, 18 august, anunța că sub Hotin se află 30 000 de turci și în fiecare zi vin tot mai mulți, 8 000 de munteni, 4 000 de moldoveni, „dar aceștia sînt de-ai noștri”, că Dorosenko

⁹⁻¹¹ Retipărite, cu traduceri în limba română, ca de obicei mult depărtate de text, de Hașdeu, *loc. cit.*, II, p. 23—24.

a atras atenția turcilor ca să supravegheze pe domnii români (p. 343—344), scrisoarea pîrcălabului de Cernăuți din 22 august către Sobieski, ca să fie atent și să lovească puternic pe turci, care au spioni în armata polonă și cu ajutorul lor cunosc precis mișcările acesteia (p. 247, nr. 115), scrisoarea lui Petriceicu din Hotin, 8 septembrie, către Sobieski, cu informații despre armata turcească, și cu răspunsul său la scrisoarea acestuia, adusă de solul său, boierul Prodan (p. 256—257), scrisoarea lui Sobieski din 18 septembrie către rege, comunicîndu-i știrile primite de la domnul Moldovei în legătură cu înaintarea armatei turcești pentru a face joncțiune la Hotin cu trupele domnilor români (8 000 oșteni), cu tătarii și cu cazacii lui Doroșenko (p. 350—351), o scrisoare din Liov, 22 septembrie, în care se arată că „moldovenii și muntenii așteaptă cu dor oștile noastre, ca să poată avea de la ele începutul sfîrșitului oprîmării lor din partea păgînatății, care-i apasă tare mult” (p. 257), după o informație din Podhajce, 20 septembrie, Husein pașa stătea sub Hotin, moldovenii în oraș, iar muntenii și turcii în tabără (p. 257), o scrisoare din Liov, 29 septembrie arăta că din Moldova sosesc zilnic vești că oamenii de acolo așteaptă ca armata polonă să se apropie cit mai repede de țara lor (p. 260—261), scrisoarea lui Ștefan Petriceicu și Grigore Ghica din 8 octombrie 1673 către regele Ioan Cazimir, cuprinzînd condițiile și dezideratele închinării lor (p. 264—267)¹², știri din Liov, 13 octombrie, cum că din Moldova vin aproape zilnic soli la Sobieski cu oferte din partea boierilor de a i se supune, dar cu condiția de a li se respecta privilegiile, promițînd provizii din magazia turcească de la Țuțora (p. 296), scrisoare din 30 octombrie din tabăra lui Sobieski, care intrase în Moldova, cu vestea trecerii lui Petriceicu de partea sa (27 octombrie) și a trimiterii în ajutorul său de trupe polone sub comanda lui Korycki (p. 274—275), o scrisoare din Liov din 10 noiembrie despre trecerea unităților polone peste „bucovine” (păduri de fag) și instalarea unei garnizoane la Suceava, unde au rămas doamna lui Petriceicu și alți boieri cu soțiile și avutul lor (p. 276, nr. 146), știri din 27 noiembrie (după victoria lui Sobieski de la Hotin din 11 ale aceleiași luni) din tabăra polonă de lângă Botoșani, după care polonii au primit, la 25 noiembrie, scrisoare de la boierii munteni, prin care aceștia se plîngeau de fuga domnului lor, Grigore Ghica, la turci și cereau să li se dea alt domn și anume pe Constantin Șerban Basarab, sub protecția Poloniei (p. 284), o scrisoare din Liov, 20 decembrie, după care boierii moldoveni și cei munteni au mai pus la dispoziția polonilor călăreți, căci „moldovenii nu trebuie să doarmă, deoarece de ei e vorba” (p. 293, nr. 166), și, în sfîrșit, o scrisoare din Varșovia, 27 decembrie 1673, care arăta că în Moldova Sobieski a ocupat fortărețele cele mai bune, lăsînd acolo 8 000 de soldați (p. 294, nr. 168).

Legăturile dintre români și poloni din a doua jumătate a secolului al XVII-lea își găsesc o largă bază documentară și în publicația lui Fr. Kluczycki, *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego* (Scrisori cu privire la epoca și faptele lui Ioan Sobieski), I, în două părți, ambele apărute în colecția *Acta historica nes gestas Poloniae illustrantia*, II, în două părți, Cracovia, 1880—1881. Prima parte cuprinde instrucțiunile date de Sobieski la 16 aprilie 1668 lui Karwowski, sol la pașa de Silistra, care ajuns la

¹² Retipărită de Hașdeu, *loc. cit.*, I, nr. 4, p. 25—26.

Iași urma să fie foarte precaut în discuțiile sale despre tătari și cazaci cu Iliăș Alexandru și cu dregătorii săi, „ca să nu-l surprindă cu nimic, ca un neam viclean ce sint” (p. 351), scrisoarea lui Iliăș Alexandru din Iași, 15/25 mai 1668, către Sobieski, înștiințându-l că a asigurat solului său în Crimeea ducerea și întoarcerea prin țara sa și cerându-i scuze pentru faptul că la întoarcerea solului în Polonia a fost nevoit să-l rețină pînă la sosirea unui agă de la Cetatea Albă, aceasta „avînd în vedere viața mea, căci acești oameni obișnuiesc să se joace cu năvălirea” (p. 376—377), scrisoarea lui Petru Doroșenko și cea a fratelui său, Grigore, ambele din 10/20 iunie 1688, către domnul Moldovei, cerîndu-i ajutor militar împotriva polonilor (p. 378—381), știrea adusă la Hotin de Iancu, fratele lui Miron Costin, și transmisă la 5 iulie același an lui Sobieski, în legătură cu primirea la Iași de către domn a solilor lui Doroșenko, la întoarcerea lor de la Poartă, care a luat pe cazaci sub protecția ei și a dat ordin domnului Moldovei să-i ajute împotriva polonilor (p. 394—395), scrisoarea lui Sobieski din 15 septembrie 1671 (în timp ce se afla în luptă cu cazacii și cu tătarii) către episcopul Cracoviei cum că trupele lui Gheorghe Duca au alungat din Moghilev detașamentul polon ce pusese stăpînire pe acest orașel, punct de sprijin al cazacilor, și că domnii români au primit ordin de la pașa de Silistra să plece în ajutorul cazacilor (p. 682—683), scrisoarea din aceeași zi a lui Sobieski către vicecancelar, despre apropierea domnului muntean de Rașkov, iar a celui moldovean de Moghilev (p. 684), scrisoarea lui Sobieski din 28 ale lunii către același vicecancelar, în legătură cu solia primită din partea domnului Moldovei, cu sfatul de a trimite un sol la pașa de Silistra, care înainta împotriva sa (p. 692), scrisoarea lui Karwowski, trimisul lui Sobieski la han, din 24 decembrie 1671, în care relatează că trecînd prin Moldova, domnul acestei țări a înștiințat Poarta și pe pașa din Cetatea Albă despre solia sa (p. 746—747) și scrisoarea lui Sobieski din 21 iunie 1673, cu știri primite din Iași despre pregătirea tătarilor și turcilor de a merge din nou în ajutorul lui Doroșenko, însoțiți de trupe moldovene și muntene, și despre spaima ce a cuprins țara, căci „aproape toată țara Moldovei a fugit în munți și în păduri” (p. 226, nr. 84).

Partea a doua a volumului cuprinde scrisori din anii 1672—1674 despre luptele lui Sobieski cu turcii, cu referiri la acțiunea militară și diplomatică a domnilor români. Dintre ele merită atenție cea a primarului din Jazłowice, din 23 iulie 1672, cu știri aduse de trimisul său în Moldova despre prezența sultanului și vizirului la Nistru și despre plecarea „săptămîna aceasta” a lui Gheorghe Duca din Iași cu oastea la sultan (p. 1024), scrisoarea lui Sobieski din 10 septembrie același an (după pierderea Cameniței) către vicecancelar, cum că Duca „n-a fost tăiat, ci rămîne sub pază, și altul a fost pus în locul său” (p. 1067), (este vorba de Ștefan Petriceicu, numit domn la 20 august 1672), scrisoarea domnului muntean Grigore Ghica, din 21 septembrie 1672, către Sobieski (p. 1075—1076)¹³, răspunsul acestuia din 28 ale aceleiași luni (p. 1077—1078)¹⁴ și scrisoarea lui Sobieski din aceeași zi către vicecancelar (p. 1078—1079)¹⁵, relație din Hotin din 10 iulie 1673 despre sosirea acolo a lui Husein pașa și despre înaintarea în aceeași direcție a armatei muntene, în frunte cu domnul, care trecuse

¹³⁻¹⁵ Publicate anterior de A. Grabowski în *Ojczyście spominki*, II, p. 177—179, 348, și reproduse de Hașdeu, după cum s-a arătat mai sus.

granița la Focșani la 29 iunie (p. 1277), scrisoarea vicecancelarului din 4 august 1673 către mareșalul tribunalului despre sfatul dat polonilor de Petriceicu de a trimite un sol la Poartă pentru tratative de pace (p. 1288, nr. 487), scrisoarea lui Sobieski către referendarul coroanei, din 27 septembrie, cum că „ieri” a primit soli cu scrisori din partea domnilor români, iar „astăzi” pe trimisul starostelui de Cernăuți; scrisorile aduse de la toți aceștia le trimite regelui, de la care cere instrucțiuni în privința răspunsului ce urma să le fie dat (p. 1300, nr. 496), jurnalul expediției lui Sobieski în Moldova (la 21 octombrie 1673 polonii au trecut Nistrul, la 27 Petriceicu a trecut de partea lor, iar la 31 și-a unit armata cu a lor (p. 1317), scrisoarea lui Petriceicu din Bereboiești, din 31 octombrie, către Sobieski, anunțându-i că merge cu Korycki să-și elibereze doamna din Suceava (p. 1317—1318), scrisoarea lui Sobieski din 1 noiembrie, prin care relatează că trecerea lui Petriceicu de partea sa a fost determinată de teama de a nu fi ucis de turci, care au aflat de la prizonierii moldoveni că el ține cu polonii, ca urmare Husein pașa a hotărât în consiliu să taie pe toți moldovenii și într-adevăr au fost tăiați 500, un turc însă care a luat parte la consiliu a destăinuit aceasta hatmanului Buhuș, care a adus la cunoștința domnului; acesta a sărit pe cal numai în cămașă și a scăpat, iar Sobieski i-a dat ca ajutor pe Korycki, cu câteva mii de oameni (p. 1318), scrisoarea lui Petriceicu din Suceava, 3 noiembrie, către Sobieski, anunțându-i că-i trimite, ca atașat, pe căpitanul Boian, și că are știri de la boierii săi din țara de jos că Bugeacul este apărat dinspre cazaci de 2 000 și ceva de turci și tătari; îi cere deci șase steaguri de-ale sale, care erau încadrate în armata polonă, pentru a-i distruge și a pune mâna pe proviziile pregătite pentru turci (p. 318), altă scrisoare a lui Petriceicu din aceeași zi către Sobieski, că a ajuns la Suceava, unde și-a găsit numai doamna, părăsită de boieri care, speriați, au fugit în munți, așteptând alt domn de la Poartă; le-a cerut, prin proclamațiile sale să se întoarcă la el; așteaptă infanterie polonă pentru întărirea cetății, manifestându-și dorința de a-și trimite doamna spre mai mare siguranță în Polonia (p. 318), scrisoarea aceluiași din 5 noiembrie către Sobieski, cerându-i să vină cât mai grabnic cu armata, căci tabăra turcească este cuprinsă de spaimă (p. 1319), scrisoarea din aceeași zi a lui Sobieski din tabăra de pe Prut, trei mile de Hotin, că e nevoie să se ia cu împrumut de la Petriceicu 100 000 „monetă bună” și că în aceeași zi „țara muntească” a trimis la el, cerându-i protecție și supunându-i-se prin căpitani și prin vornicul ei, astfel că el a trimis manifeste către această țară (p. 1319—1320), relația din aceeași zi de 5 noiembrie a unui preot din tabăra polonă de la Boian, că Sobieski a intrat în Moldova la 1 noiembrie și că la 4 ale lunii a trecut „bucovina” la Jucica, că un podgheaz polon a adus pe logofătul Țării Românești și pe câțiva boieri mindri din această țară, care au fugit din tabăra turcească de la Hotin (p. 1321), altă relație (italiană) din 11 noiembrie din Hotin despre victoria lui Sobieski din acea zi de sub acea cetate, cu ample mențiuni despre români (p. 1328—1342), o scrisoare a lui Petriceicu către Sobieski, prin care-i anunța că vizirul a însărcinat pe domnii români (Dumitrașcu Cantacuzino și Grigore Ghica) să medieze pacea, că pașa Kaplan, aflând că Husein pașa nu poate rezista armatei polone, s-a întors de la Țuțora la Iași, „unde a făcut mare măcel între oameni, pe unii i-a tăiat, pe alții i-a luat în robie, ruinând și profanând

biserici ortodoxe și catolice”, că Petriceicu pornește cu Korycki după Kaplan pașa și roagă pe Sobieski să-și continue înaintarea împotriva turcilor și să ceară și ajutorul lui Apaffy, principele Transilvaniei (p.1326), o relație din 20 noiembrie din tabăra polonă, cum că Ghica, domnul muntean, părăsindu-și „ieri” tabăra, a fugit cu oastea la turci (p. 1342), altă relație din 27 noiembrie 1673 din tabăra polonă de la Căcăeni (între Suceava și Botoșani) despre scrisoarea din 25 ale aceleiași luni primită de la boierii munteni, care cereau lui Sobieski ca domn pe Constantin Șerban (p. 1345)¹⁶, manifestul lui Sobieski din 22 ianuarie 1674 către nobilimea de arme din voievodatul Ruteniei, ca să se pregătească de apărare, pentru că trupele polone, lăsate pe lângă Petriceicu în Moldova, au fost atacate la 14 ale lunii de turci și tătari la câteva mile dincolo de Iași, și silite să se retragă spre graniță (p. 1403—1404), scrisoarea unui nobil din Camenița, din 2 februarie același an, despre pățania unui podgheaz polon, care a făcut o incursiune mai mult de pradă după cai și boi decît de informare în Bugeac, dar care a fost atacat „noaptea, cu răcnete, după obiceiul tătăresc”, de citeva sute de călăreți moldoveni, pierzînd citeva zeci de oameni, precum și despre vestea că au să vină cu provizii la Camenița citeva mii de tătari, „dar mai sigur este vorba de acei șerpi pe care i-am încălzit la sîn, adică de moldoveni” (p. 1406), relație din Liov din 30 martie — 14 aprilie 1674 (folosită și în istoriografia românească) despre solia lui Miron Costin, „om foarte cuminte și învățat”, la Sobieski (10—14 aprilie), cu oferta domnului său, Dumitrașcu Cantacuzino, de a media pacea dintre turci și poloni și cu cererea de a se ridica garnizoanele polone din Hotin, Iași și Neamț și de a se restitui arhivele și hrisoavele ridicate în acel timp de Korycki, comandantul detașamentului polon trimis de Sobieski în ajutorul lui Petriceicu (p. 1424—1425), jurnalul alegerii (20 aprilie—9 iunie 1674) ca rege a lui Sobieski, cu știrea, anunțată în consiliul de război din 9 iunie, că boierii moldoveni și munteni, împreună cu țărani, au alungat garnizoanele turcești din cetăți și au trimis la rege ca să-și ridice și el garnizoanele din fortărețele Moldovei, pentru a-și instala în ele oamenii lor, căci dacă în acestea se vor afla moldoveni, trupele turcești le vor evita, iar dacă vor fi ocupate cu poloni, turcii le vor cuceri pentru ei; consiliul a hotărît să se ridice garnizoanele din Suceava și din Neamț, să se dărîme Hotinul, să se ardă podul și să se strice toate trecătorile peste Nistru (p. 1452), în sfîrșit, o scrisoare a lui Strzałkowski, paznicul hotarului Pocuției de tătari, din 2 mai același an că a prins pe serdarul Boian, „care totdeauna a călăuzit hoarda prin trecători împotriva noastră”, și l-a trimis lui Sobieski, iar pe fratele său, un polcovnic, îl avea la el (p. 1456—1457).

Despre renumele ce și-l cîștigase Miron Costin și despre relațiile ce și le făcuse pînă atunci în Polonia stau mărturie cele cinci scrisori adresate lui de Gniński în 1677, pe cînd acesta trecea în calitate de sol la Poartă prin Moldova, aducîndu-i și o scrisoare de la prietenul său, Matczyński, piese publicate de Fr. Pułaski în *Źródła do poselstwa Jana Gnińskiego wojewody chełmińskiego do Turcji w latach 1677—1678* (Izvoare privitoare la solia lui Ioan Gniński, voievod de Culm, în Turcia din anii 1677—1678), Varșovia, 1907, p. 219—230.

¹⁶ Publicată anterior de A. Grabowski în *Ojczyście spominki*, II, p. 284.

Relațiile româno-polone din ultimele trei decenii ale secolului al XVII-lea pot fi urmărite, în continuare, în documentele publicate (în traducere latină) de A. Chr. Załuski, *Epistolarum historico-familiarum*, I, în două părți, Brunsberg, 1709. În partea întâi se află o scrisoare a vicecancelarului Olszowski, din 4 august 1673, către Sobieski în legătură cu o scrisoare a lui Petriceicu (p. 469), o relație a lui Załuski, editorul acestei colecții, pe atunci episcop de Vilna, din 31 decembrie 1673, către cardinalul Ursino despre victoria lui Sobieski de la Hotin (p. 488—505), despre trecerea lui Petriceicu și a lui Ghica de partea polonilor (p. 494—495) și despre acțiunea armatei polone în Moldova (p. 504), altă relație a lui Załuski despre aceeași izbândă, cu amănunte despre români (p. 535—554), o relație trimisă din tabăra polonă de la Żurawno, la 29 decembrie 1674, nunțului apostolic, și ea cu referiri la acțiunea domnilor români (p. 601—619). Partea a doua a volumului cuprinde știri din Cracovia, din 1 februarie 1684, despre prinderea lui Gheorghe Duca de către poloni (p. 865—866), scrisoarea lui Petriceicu din Suceava, 28 februarie același an, către hatmanul Jabłonowski (p. 871—872), știri din Liov despre Petriceicu (p. 871—872), la fel din Jazłowiec, din 9 martie același an, despre aducerea lui Duca, captiv, în Polonia (p. 873), scrisoare din Liov, 17 martie, către Załuski despre cererea lui Petriceicu de a i se da ajutor împotriva lui Dumitrașcu Cantacuzino (p. 874), altă scrisoare tot din Liov, 2 aprilie, către același oraș, despre fuga lui Petriceicu la Sniatin (p. 874—875), a treia scrisoare din același oraș, din 21 aprilie, către cancelar în legătură cu situația din Moldova (p. 877—878), relație de la începutul anului 1684 despre reocuparea scaunului de către Petriceicu, prinderea lui Duca și o dată cu el a lui Miron Costin și a altor boieri și trimiterea de trupe polone, cu tunuri, în ajutorul lui Petriceicu (p. 901), relație din 1686 despre acțiunea lui Jabłonowski, cu ample referiri la situația din Moldova (p. 959—968), mărturisirile făcute de Duca (p. 968—969), informații din tabăra polonă de la Pererita, din 5 august 1686, în legătură cu expediția lui Sobieski în Moldova (p. 977—978), un fragment dintr-un jurnal al celei de a doua campanii a lui Sobieski în Moldova din 1691 și scrisoarea lui Matezyński din 19 august 1691 către Załuski despre aceeași campanie, cu informații privitoare la atitudinea antipolonă a lui Constantin Cantemir, „păgîn prin nume și faptă” (p. 1235—1238).

Informații în legătură cu prima expediție a lui Sobieski în Moldova le găsim și la F. Rykaczewski, *Relacye nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce. Od roku 1548 do 1690*. (Relațiile nunțiilor apostolice și ale altor persoane despre Polonia. De la anul 1548 până la 1690), II, Berlin—Poznań, 1864, unde este inserată scrisoarea episcopului Cameniței din tabăra de lângă Iași, din 4 octombrie 1686, către rezidentul polon pe lângă curia papală, despre izbînda regelui de lângă acest oraș (p. 446—450), precum și altă scrisoare din Liov, 29 ianuarie 1687, către același, în legătură cu aceeași victorie (p. 450—453). Referitor la a doua campanie a regelui polon, J. Ostrowski Daneykowicz a publicat în *Swada polska y łacińska, albo Miscellanea oratorskie* (Elocință polonă și latină sau Miscelaneae oratorice), I, Lublin, 1745, scrisoarea lui Sobieski din 20 octombrie

1691 din tabăra de pe riul Moldova către nobilimea polonă, pe care o convoca la seim, despre cucerirea cetății Neamțului (p. 1—2)¹⁷.

Dar cel mai amplu jurnal al ultimei campanii polone în Moldova este cel alcătuit de Sarnecki și publicat de J. Woliński, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691—1696* (Memorii din timpul lui Ioan Sobieski. Ziar și relații din anii 1691—1696), Wrocław, 1958, p. 3—22, cu informații asupra desfășurării expediției (p. 227—234), cu scrisoarea lui Miron Costin din 2—5 octombrie către Mateczyński și cu răspunsul dat lui de Sobieski la altă scrisoare a sa din 2 octombrie 1691 (p. 347—348), precum și cu știri despre situația din Moldova „păzită” de tătari și cu atitudinea ostilă a lui Cantemir, apoi a lui Constantin Duca față de garnizoanele polone din țară, pînă la 1695 (p. 31, 36, 39, 56—58, 61, 71, 94, 100, 101, 126, 127, 137, 208, 234, 236, 253, 267, 337, 348, 349, 380—382).

Un număr de patru scrisori ale lui Jabłonowski din 20 septembrie 1692 și 1 aprilie 1693 către Sobieski, cu mențiuni despre politica anti-polonă a lui Cantemir, au fost publicate de P. Jonsak în *Życie Stanisława Jabłonowskiego kasztelana krakowskiego, hetmana wielkiego koronnego* (Viața lui Stanislav Jabłonowski, castelan de Cracovia, mare hatman al coroanei), IV, Poznań, 1868, p. 23—32. În sfîrșit, F. Raczyński a tipărit în *Archiwum tajne Augusta II* (Arhiva secretă a lui August al II-lea), I, Wrocław, 1843, planul campaniei armatei saxone împotriva turcilor din 29 mai 1698, cu numeroase referiri la români (p. 1—11), precum și jurnalul acestei campanii eșuate în împrejurimile Cameniței în vara aceluiași an (p. 17—23).

Acesta este materialul documentar privitor la istoria românilor din veacurile amintite pe care-l ascund în foile lor îngălbenite vechile colecții polone de documente. Publicarea lui în volum, fie și fragmentar, în traducere românească, ar fi un lucru necesar și folositor, un deziderat ce se ridică de la sine din parcurgerea paginilor de mai sus.

¹⁷ Retipărită apoi de Theiner, în *Vetera monumenta Polontae...*, III, p. 730—731.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I   D O C U M E N T A R E)

LUCRĂRILE DE ISTORIE LOCALĂ DIN ULTIMELE DOUĂ DECENII

Neglijată pînă prin anul 1960—din motive greu de înțeles astăzi—istoria locală a devenit după această dată o preocupare de seamă nu numai a unor specialiști recunoscuți (C.C. Giurescu, Stefan Pascu, I. Ionașcu, S. Goldenberg, Gh. Ungureanu, Dan Berindei, Paul Cernovodeanu etc.) dar și a numeroși profesori și oameni de cultură din diverse localități ale țării, care — încurajați și ajutați de organele locale ale puterii de stat — au purces la publicarea unor serii de lucrări despre localitățile sau județele unde-și desfășoară activitatea.

Pentru a ne da seama de amploarea acestei activități și de stadiul la care s-a ajuns în zilele noastre în domeniul istoriei locale, considerăm că este necesar mai întîi să cunoaștem titlurile lucrărilor apărute în cele două decenii de cînd acest domeniu a devenit deosebit de activ. Iată mai jos (în ordinea alfabetică a localităților) lista lucrărilor apărute, cu menționarea recenziilor și prezentărilor ce li s-au făcut (listă greu de alcătuit datorită modului deficitar de difuzare a acestor lucrări, ca și lipsei unei evidențe complete a lor chiar în bibliografiile recente):

1. *Alba Iulia 2000*, All a Iulia, 1975, XIII + 615 p. + 57 f. pl. + 3 f. h. + erata (Comitetul județean Alba al P.C.R., Consiliul popular județean Alba). Coordonatorul lucrării prof. Trandafir Marian¹.

2. *Municipiul Bacău. Schiță monografică*. Coordonator Ioan Ichim, Bacău, Comitetul municipal Bacău al P.C.R., 1971, 296 p. + 1 h.

3. Ion Nițulescu, *Baia de Fier, Monografie*, Buc., 1972, 384 p.

4. *Baia Mare. Schiță monografică*, <Baia Mare>, Muzeul regional Maramureș, <1966>, 93 p. + 30 f. pl. (Sfatul Popular al regiunii Maramureș).

5. *Monografia municipiului Baia Mare*, vol. 1, Coordonator Mitrofan Boca, Baia Mare, Consiliul Popular al Municipiului Baia Mare, 1972, 567 p.

6. *Monografia municipiului Birlad*, 1974, 166 p. (Comitetul pentru cultură și educație socialistă Birlad)².

7. *Botoșani — istorie și actualitate*, Buc., 1971, 190 p. (Comitetul pentru cultură și artă al municipiului Botoșani)³.

8. Ștefan Pietraru — Constantin Catrina, *Brașovul memorial*, Buc., 1976, 138 p.

9. C.C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Buc., 1968, 373 p. + 20 planșe + 2 h. (Colecția Pagini din istoria patriei)⁴.

10. *București. Scurt istoric*. Sub redacția prof. Florian Georgescu, Buc., <1959>, 159 p. (Sfatul Popular al Capitalei R.P.R. Muzeul de istorie a orașului București).

11. *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, sub redacția prof. I. Ionașcu, Buc., 1959, 239 p. + 62 pl. (Sfatul Popular al Capitalei. Muzeul de istorie a orașului București)⁵.

¹ Prezentare sumară Vasile Netea, în „Revue roumaine d'histoire” XV, 1976, nr. 1, p. 126—127.

² Recenzie Vasile Netea, în „Anuarul Inst. de istorie”, Iași, XII, 1975, p. 304—307 (va fi citat „Anuar”, Iași) și I. Cașoșu, „Anuar”, Iași, XIII, 1976, p. 255—266 (ambele negative).

³ Prezentare Al. Zub, în „Anuar”, Iași, IX, 1972, p. 603—604.

⁴ Prezentări Constantin N. Velichi, în „Studii”, 23, 1970, nr. 2, p. 413—415 și Al.D. Vasile — P. Al. Ereuță, în „Revue roumaine d'histoire”, VIII, 1969, nr. 2, p. 337 și urm.

⁵ Recenzie N. Stoicescu, în „Studii”, XII, 1959, nr. 6, p. 181 și urm.

12. I. Ionașcu, A. Petric, P. Caraioan, *București. Pagini de istorie*, Buc., 1961, 212 p.⁶.
13. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Buc., 1961, 364 p. (cu un istoric al orașului)⁷.
14. Dan Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești, 1459–1862*, Buc., 1963, 302 p.⁸.
15. *Istoria orașului București* (Muzeul de istorie a orașului București), vol. I, Buc., 1965, 483 p.⁹.
16. C.C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Buc., 1966, 465 p. + 8 foi pl. 5 h.¹⁰.
17. N. Vătămanu, *Istorie bucureșteană*, Buc., 1973, 237 p.
18. Ștefan Ionescu, *Bucureștii în vremea fanarioților*, Cluj, 1974, 323 p.¹¹.
19. Paul Simionescu — Paul Cernovodeanu, *Cetatea de scaun a Bucureștilor. Consemnări, tradiții, legende*, Buc., 1976, 120 p. + 8 f. pl.
20. D. Berlescu, C. Botez, I. Saizu, *Buhuși, Din istoricul fabricii și localității*, Bacău, 1971, 374 p.¹².
21. Teodor Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, Buc., 1960, 341 p.¹³.
22. I. Hurdubețiu, Fl. Mirțu, N. Nicolaescu, Gh. Pirnuță, I. Stănculescu, *Cîmpulung-Muscel, ieri și azi*, Cîmpulung-Muscel, 1974, 384 p.¹⁴.
23. S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI, producția și schimbul de mărfuri*, Buc., 1958, 451 p.¹⁵.
24. Ștefan Pascu, Viorica Mărca, *Clujul medieval*, Buc., 1969, 91 p. + 1 pl. + 32 f. pl.
25. *Cluj. Pagini de istorie revoluționară, 1848–1971, (Oameni și fapte, locuri)*, Cluj, 1971, XII + 418 p. + 20 pl. (Autori: Gh.I. Bodea, L. Fodor și L. Vajda)¹⁶.
26. *Istoria Clujului*, sub redacția acad. Ștefan Pascu, <Cluj-Napoca>, Consiliul Popular al municipiului Cluj, 1974, 576 p. + 32 pl.
27. Gh. Ungureanu, Gh. Anghel, Const. Botez, *Cronica Cotnarilor*, Buc., 1971, 422 p.¹⁷.
28. *Istoria Craiovei*, Craiova, 1977, 292 p. + planșe nenumerotate (Coordonarea lucrării: Titu Georgescu, Constantin Bărbăcioru, Florea Firan).
29. A. Loghin, I. Agrigoroaie, Em. Bold, *Iașul contemporan. Scurt istoric, 1918–1969*, Iași, 1969, 215 p.
30. Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974, 424 p.¹⁸.
31. *Odobești în trecut și azi*, Focșani, 1969.
32. Constantin C. Giurescu, *Istoricul podgoriei Odobeștilor Din cele mai vechi timpuri pînă la 1918. Cu 124 de documente inedite — 1626–1864 — și 3 reproduceri*, Buc., 1961, 550 p. + 1h.¹⁹
33. Ion Ilescu, Tiberiu Istrate, *Orăștie 750 de ani. Cuvînt înainte de Ioachim Moga*, Deva, 1974, 383 p. + pl.²⁰.

⁶ Recenzie C. Mocanu, în „Studii”, XIV, 1961, nr. 6, p. 1603. Pentru ambele lucrări vezi și Paul Cernovodeanu, *Cercetarea istoriei orașului București în anii puterii populare*, în „Studii”, XVI, 1963, nr. 5, p. 1141–1142.

⁷ Recenzii Ioana Cristache-Panait — Paul Cernovodeanu, în „Revue roumaine d'histoire”, II, 1963, nr. 2, p. 447–453 și „Materiale de istorie și muzeografie”, 1964, p. 404–408.

⁸ Recenzii: Matei Ionescu, în „Revue roumaine d'histoire”, III, 1964, nr. 2, p. 315–316; I. Caproșu, în „Anuar”, Iași, I, 1964, p. 193–200; P.I. Panait, în „Studii” XVIII, 1965, nr. 2, p. 479 și urm.

⁹ Recenzie Șt. Olteanu, M. Rusenescu, în „Studii”, XIX, 1966, nr. 4, p. 793 și urm.

¹⁰ Recenzie Dan Berindei, în „Studii”, 21, 1968, nr. 2, p. 375–377.

¹¹ Prezentare Paul Cernovodeanu, în „Revista de istorie”, 28, 1975, nr. 3, p. 450–451.

¹² Recenzie D. Vițcu, în „Anuar”, Iași, IX, 1972, p. 572–574.

¹³ Recenzie, Al. Gonța, în „Studii”, XIII, 1960, nr. 3, p. 254 și urm.

¹⁴ Recenzie C. Șerban și Traian Udrea, în „Rev. de istorie”, 29, 1976, nr. 2, p. 291–298.

¹⁵ Recenzie Francisc Pall, în „Anuarul Inst. de istorie”, Cluj, III, 1960, p. 370–373.

¹⁶ Recenzii Traian Udrea, în „Studii”, 1973, nr. 2, p. 419–420; Gh. I. Ioniță, în „Analele Univ. București”, istorie, XX, 1971, nr. 2, p. 137–138.

¹⁷ Recenzie Const. A. Stoide, în „Anuar”, Iași, X, 1973, p. 520–532; prezentare Șt. Hurmuzache, în „Rev. arhivelor”, 1972, nr. 4, p. 706–708.

¹⁸ Recenzii Dinu C. Giurescu, în „Anuar”, Iași, XII, 1975, p. 297–298; Dorina N. Rusu, în „Rev. de istorie”, 28, 1975, nr. 1, p. 136–138.

¹⁹ Recenzie, I. Caproșu, în „Anuar”, Iași, VII, 1970, p. 374–375.

²⁰ Prezentare V. Netea, „Revue roumaine d'histoire”, XV, 1976, nr. 1, p. 127–129.

34. Serafin Mărgan, Dan Popescu, Silvia Mărgan, *Uzina Oțelul Roșu, 1796—1971. Studiu monografic*, <Reșița>, 1971, XII + 190 p. (și despre istoria orașului)²¹.
35. Gheorghe Verșescu, *Istoria monografică a orașului Piatra Neamț*, Buc., 1971, 252 p.²²
36. Vasile Gherasim, Ionel Marin, *Piatra Neamț. Monografie*, 1972, 365 p.²³.
37. George Potra, Nicolae Simache, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632—1857)*, Ploiești, 1970, 580 p.²⁴
38. Petru Rezuș, *Contribuții la istoria orașului Rădăuți (pină la 1918)*, Buc., 1975, 159 p. + 8 f. pl.²⁵
39. *Reșița — istorie și contemporaneitate*. Sub redacția: I. Zahiu, D. Mareș, T. Coclrlă, Reșița, Comitetul municipal Reșița al P.C.R., 1971, 352 p.²⁶
40. Aurel Dumitrescu-Jippa și Nicolae Nistor, *Sibiul și finutul in lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976, 263 p. + 16 pl.²⁷
41. Erich Duvowy, *Sighișoara, un oraș medieval*, Buc., 1957, 169 p.²⁸
42. *Pagini de monografie. Slatina* (Lucrarea este dedicată celei de-a XXV-a aniversări a proclamării Republicii). Slatina, Comitetul orășenesc Slatina al P.C.R. și Muzeul de istorie și etnografie, 1972, 159 p.
43. *Slatina 600. Pagini din monografia orașului*, Slatina, Comitetul județean Olt al P.C.R., Buc., 1968, 56 p. (autori: I. Curta, V. Boteanu, M. Butoi și Gh. Zamfira).
44. Mircea Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, Buc., 1963, 179 p. + f. pl.
45. *Timișoara 700. Pagini din trecutul și de azi*, Sub redacția: Ștefan Paseu, Ioan Zahiu, Aurel Țintă, Timișoara, Consiliul popular al Municipiului Timișoara, 1969, 428 p.
46. *Timișoara in istorie și contemporaneitate* <Culegere de studii>, Timișoara, 1970.
47. Gheorghe Tomozei, *Tirgoviște*, <Buc.>, 1970, 152 p.
48. Nicolae Stoicescu — Cristian Moisescu, *Tirgoviștea și monumentele sale*, Buc., 1976, 324 p.²⁹
49. *Zalău 500 in documente și imagini*, Secția de propagandă a Comitetului județean Sălaj al P.C.R., 1973, 68 p.
50. *Zalăul pe treptele istoriei*, Zalău, 1975, 111 p.³⁰
- Nu numai istoria orașelor s-a bucurat de o asemenea atenție, ci și aceea a unor sate și comune, căroră, in cele mai multe cazuri, intelectualii proveniți din aceste localități sau stabiliți aci le-au dedicat o serie de lucrări cu caracter monografic. Fără a putea avea pretenția de exhaustiv (datorită modului cuin se difuzează asemenea monografiile, care nu ajung toate in bibliotecile din București), iată titlurile acestora:
1. N.I. Sinache, *File din trecutul comunei Apostolache*, <Ploiești>, Muzeul de istorie al jud. Prahova, 1972, 39 p.
  2. Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu, Horia Nestorescu-Bălcești, *Vatra Bălceștilor. Studiu și documente*, Bălcești pe Topolog, 1971, 248 p. + 16 pl.³¹
  3. Gheorghe Trifonescu, *Băleni*, Tirgoviște, 1973, 293 p. + 2 h. (Muzeul județean de istorie. Monografii dimbovițene).
  4. Petre Baciui, Aurelia Baciui, *Beriu (jud. Hunedoara)*. Monografie, Deva, 1972, 135 p.
  5. Gheorghe I. Badea, *Berverni (jud. Satu Mare)*. Din trecutul și prezentul unei comune, Satu Mare, 1970, 164 p.
  6. George Muntean, Vasile Cîrdei, *Bilca — o așezare din valea Sucevei. Privire istorică*, Suceava, 1971, 240 p.
  7. Ioan T. Popovici. *Monografia comunei Branăștea, județul Galați*, Galați, 1975, 158 p.³²
  8. Ion Marinescu, *Chitid*. Monografie, Deva, 1972, 137 p.
  9. Gh. Săvulescu, *Comuna Colibași, jud. Argeș*, 1972.

²¹ Prezentare Al. Porțeanu, in „Studii”, 1973, nr. 2, p. 421—422.

²² Recenzie I. Caproșu, in „Anuar”, Iași, IX, 1972, p. 547—550.

²³ Recenzie I. Caproșu, in „Anuar”, Iași, X, 1973, p. 513—520.

²⁴ Recenzii N. Stoicescu, in „Studii”, 24, 1971, nr. 2, p. 428—432 și I. Caproșu, in „Anuar” Iași, IX, 1972, p. 550—553.

²⁵ Recenzie I. Caproșu, in „Anuar”, Iași, XIII, 1976, p. 444—445.

²⁶ Prezentare Al. Porțeanu, in „Studii”, 26, 1973, nr. 3, p. 654—655.

²⁷ Prezentare Mircea C. Dumitriu, in „Rev. de istorie”, 1977, nr. 10, p. 1911—1914.

²⁸ Recenzie N. Ghinea, in „Studii”, XIII, 1960, nr. 6, p. 249 și urm.

²⁹ Prezentare Paul Cernovodeanu, in “Rev. de istorie”, 1977, nr. 10, p. 1923—1924.

³⁰ Prezentare Gelu Apostol, in „Rev. de istorie”, 1976, nr. 2, p. 310—311.

³¹ Prezentare Ioana Constantinescu, in „Studii”, 25, 1972, nr. 5, p. 1105—1106.

³² Prezentare I. Caproșu, in „Anuar”, Iași, XIII, 1976, p. 443.

10. N.N. Maftעי și C.Gh. Radu, *Dănești*, <Vaslui>, 1970, 239 p. (Comitetul pentru cultură și artă al județului Vaslui)³³.
11. Eugenia și Costache Buraga, *Dăinuiri dăneștene*, Iași, 1977.
12. Teodor Chindea, Nicolae Lateș, *Contribuții la monografia județului Mureș: „Gurghiuu”*, Tg. Mureș, Comitetul de cultură și educație socialistă al jud. Mureș, 1971, 191 p. (pe copertă *Monografia Gurghiuului*)³⁴.
13. I. Dumitrescu — C. Florea, *Jupinești, un vechi sat argeșean. File de istorie*, Buc., 1976, 238 p. + 1 h.
14. Ovidiu Teodoru, *Mărășești*, Bacău, 1973, 198 p. (Editată sub îngrijirea Secției de propagandă a Comitetului județean Vrancea al P.C.R.).
15. Marin Pațac, *Morteni*, Tirgoviște, Muzeul județean de istorie Dimbovița, 1973, 208 p. + 2 h.
16. Nicolae Gh. Teodorescu, *Mușătești. File de cronică*, <Buc.>, Comitetul de stat pentru cultură și artă. Direcția Așezămintelor culturale, 1970, 196 p.
17. *Comuna Pechea. Arc peste timp. Monografie*. Redacția dr. Ion Brezeanu, Galați, 1972, 144 p. (Societatea culturală „Suhurlui”).
18. N.I. Simache, M. Vulpescu, *Contribuții la istoricul satelor Posești, Rincezi și Nueșoara, <Ploiești>*, Comitetul județean pentru cultură și artă, Muzeul de istorie al jud. Prahova, 1969, 76 p.
19. Boris Crăciun, *Ruginoasa*, Iași, 1969, 135 p. + 1 h. + 9 f. pl. (Casa județeană a creației populare Iași).
20. Gabriel N. Popescu, Mihai Gabriel Popescu, *Runcu*, (pe coperta exterioară *Pagini la o monografie Runcu-Dimbovița*), Tirgoviște, 1973, 128 p. + 2 h. (Muzeul județean de istorie Dimbovița. Monografiile dimbovițene).
21. N. Leonăchescu-Năndrașu, *Stroești-Argeș. Documente și mărturii*, vol. I, (1520—1933), Buc., 1971, 407 p.
22. O.D. Brezeanu, I. Jercan, N.I. Simache, M. Vulpescu, *File de istorie din trecutul comunei Teișani, Colecția de documente Dumitru I. Brezeanu-Teișani*, <Ploiești>, Comitetul de cultură și artă și Muzeul de istorie al jud. Prahova, 1971, 340 p.
23. Gheorghe I. Mareș — Dinu Mareș, *Vulcana Băi și schitul Bunea* (pe pagina de titlu: *Monografia comunei Vulcana Băi*), Buc., 1976, 234 p.
- Mai amintim, în sfârșit, că în ultimii 20 de ani au mai apărut și o serie de monografii sau „file de monografie”, precum și culegeri de studii și articole despre o serie de județe ale țării și despre unele din localitățile lor (nu avem aici în vedere colecția „Județele patriei”, publicațiile ocazionale și ghidurile turistice):
1. *Județul Bacău. File de istorie*, Bacău, 1974, 205 p. (Comitetul județean Bacău al P.C.R. Secția propagandă)³⁵.
  2. *File de monografie bihoreană* <Oradea>, 1969, 39 p. + 24 pl. (Consiliul județean Bihor al Frontului Unității Socialiste).
  3. *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului*, II, Oradea, 1971
  4. Muzeul de istorie Bistrița. *File de istorie. Culegere de studii, articole și comunicări*, <Bistrița-Năsăud>, 1971, I, 356 p.³⁶; vol. II, 1973, 252 p. + 1 h.
  5. *Studii și cercetări de istorie buzoiană*, Buzău, 1973, 150 p. + 1 h.³⁷.
  6. *File din istoria unui vechi ținut românesc*, I, Comitetul pentru cultură și artă al jud. Constanța, Comisia pentru răspîndirea cunoștințelor cultural-științifice, <Constanța, f.a.>, 239 p.
  7. *Județul Dimbovița. File de monografie*, <Tirgoviște>, Comitetul Județean de Partid, Consiliul popular județean Dimbovița, 1969, 168 p.
  8. *Județul Galați. File de monografie*, Galați, Secția de propagandă a Comitetului județean Galați, 1969, 119 p.
  9. Ion Lungu, Vasile Radu, Mircea Valea, Gheorghe I. Ioniță, Liviu Marghitan, C. Enea, *Din trecutul de luptă al țăranimii hunedorene*, Muzeul regional Hunedoara — Deva, 1967, 412 p.³⁸.
  10. *Contribuții la bibliografia județului Iași. File de calendar. Momente din istoria orașului și județului Iași. Bibliografie de recomandare*, Iași, 1972, 199 p. (Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Iași. Biblioteca municipală „Gheorghe Asachi” Iași).

³³ Prezentare I. Caproșu, în „Anuar”, Iași, IX, 1972, p. 620.

³⁴ Prezentare Vasile Netea, în „Studii”, 26, 1973, nr. 3, p. 655—657.

³⁵ Recenzie I. Caproșu, în „Anuar”, Iași, XII, 1975, p. 316—323.

³⁶ Prezentare Vasile Netea, în „Studii”, 26, 1973, nr. 4, p. 893—894.

³⁷ Recenzie D. Ionescu, în „Rev. de istorie”, 28, 1975, nr. 10, p. 1612—1613.

³⁸ Prezentări Mihail Fănescu, în „Rev. arhivelor”, 1969, nr. 2, p. 329—331; C. Rezachevici, în „Revue roumaine d'histoire”, IX, 1970, nr. 2, p. 352 și urm.

11. Trofin Hăgan, Valeriu Achim, Ioan S. Mureșan, Vasile Căpîlnean, *Maramureșul și Untrea*, Baia Mare, 1968, 247 p. (Muzeu județean Maramureș)³⁹.

12. Octavian Bandula, Cornel Borlea, Ioan Nemeti, Aurel Socolan, Mircea Zdroba, Gheorghe T. Pop (coordonator), *Pagini din istoria Maramureșului*, Baia Mare, 243 p. + 32 f. ilustr. (Muzeu regional Maramureș).

13. *Lupta maselor populare maramureșene împotriva exploatării pentru edificarea sub conducerea P.C.R. a societății socialiste*, Baia Mare, Muzeul Județean Maramureș, 1972.

14. *File din cartea Oltului*, Brașov, 1969, 199 p. (Editată de Comitetul județean Olt al P.C.R.).

15. *Pagini din trecutul istoric al județului Prahova*, <Ploiești>, Muzeul de istorie al jud. Prahova, 1971, 266 p.

16. *File din trecutul istoric al județului Prahova*, Ploiești, Comitetul de cultură și artă al jud. Prahova, Muzeu de istorie al județului Prahova, 1971, 304 p.

17. *Satu Mare. Studii și comunicări*, Muzeul de istorie Satu Mare, vol. I, Oradea, 1969, 240 p. + 54 pl.⁴⁰; vol. II, vol. III, 1975, 282 p. + XXX pl.⁴¹.

18. *Județul Sibiu. Masele populare — făuritoare ale istoriei. Aspecte din lupta maselor populare împotriva exploatării și asupririi, pentru înfăptuirea socialismului*, Sibiu, Secția de propagandă a Comitetului de partid Sibiu, 1971, 227 p.

19. *File de monografie. Județul Vaslui*, <Vaslui>, 1973, 366 p. + 3 h.⁴².

20. *Pagini de istorie locală. Județul Vrancea* (Volum editat cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la crearea Partidului Comunist Român), Bacău, 1971, XII + 162 p. (Secția de propagandă a Comitetului județean Vrancea al P.C.R.).

Din analiza acestei liste se pot degaja unele concluzii :

1. Cele mai multe din lucrările amintite au fost tipărite sub egida (și cu fondurile) unor instituții de stat din diverse orașe ale țării (Comitete județene pentru cultură și artă, muzee județene etc.) care au folosit în cele mai multe cazuri forțele locale, apelând rareori și la specialiști din București, Cluj, Iași etc. O serie de alte lucrări au fost tipărite de editura „Litera” cu fondurile autorilor (cele dedicate localităților Rădăuți, Jupinești, Vulcana Băi, Stroiești etc.), iar o altă serie de diverse edituri din București, Cluj și Iași, acestea fiind — putem spune — cele mai izbutite realizări din cele apărute.

2. Dintre toate orașele mari ale țării, se poate spune că doar câteva (în special București și Cluj) dispun de noi lucrări monografice mai numeroase și mai cuprinzătoare; multe alte orașe (Galați, Ploiești, Brașov, Pitești, Bacău, etc.) așteaptă încă autorii care să le alcătuiască monografiile complete ce li se cuvin.

3. Cît privește satele și comunele, numărul de monografii sau contribuții apărute pînă, acum este foarte mic în raport cu numărul total al acestor așezări, dintre care unele au un trecut destul de interesant (nu avem aici în vedere numeroasele contribuții la monografiile satelor apărute în diverse reviste sau publicații ale muzeelor din provincie, înregistrate în bibliografia noastră tipărită sau aflată în manuscris).

4. Puține lucrări de istorie locală s-au bucurat de atenția specialiștilor, multe dintre ele rămînd nerecenzitate sau neprezentate în revistele de specialitate; aceasta dovedește că critica de specialitate nu-și îndeplinește cum trebuie sarcinile în acest domeniu, în care — așa cum vom vedea — apar încă multe lucrări slabe. Singurul cercetător care acordă toată atenția acestui gen de lucrări este harnicul și competentul nostru coleg I. Caproșu de la Iași care duce de cîțiva ani o adevărată luptă împotriva diletantismului și improvizăției cu care sînt alcătuite unele lucrări de istorie locală asupra cărora vom reveni în cele ce urmează.

Cercetînd cuprinsul lucrărilor amintite, ca și pe acela al recenziilor și prezentărilor făcute, constăți cu oarecare surprindere că puține din aceste monografii (îndeosebi cele dedicate orașelor Brăila, București, Cluj-Napoca, Timișoara, Iași, Alba-Iulia, Baia Mare etc.) — alcătuite de oameni competenți și bine informați — pot fi considerate reușite ale istoriografiei noastre în domeniul istoriei locale. Astfel, despre monografia Brăilei s-a spus că „poate servi drept model ca plan, mijloace de informație, împărțirea materiei în capitole, mod de redactare”, fiind considerată „un îndrumător pentru cei ce vor să facă istoricul orașelor noastre, o monografie completă”⁴³; monografia dedicată de același regretat istoric orașului București a fost considerată de critica de specialitate drept „cea mai completă lucrare consacrată istoriei capitalei

³⁹ Prezentare I. Babici, în „Studii”, 21, 1968, nr. 5, p. 985—986 și nr. 1, p. 197—199.

⁴⁰ Prezentare Viorica Ursu, în „Studii”, 24, 1971, nr. 1, p. 190—192.

⁴¹ Prezentare Doru Radosav, în „Rev. de istorie”, 30, 1977, nr. 2, p. 366—368.

⁴² Recenzie I. Caproșu, în „Anuar”, Iași, XII, 1975, p. 307—316.

⁴³ C. N. Velichi în prezentarea citată.

României" și „un succes al istoriografiei noastre"⁴⁴; cit privește istoria Clujului apărută în 1974, aceasta „reprezintă o contribuție substanțială, prima de o asemenea anvergură științifică despre cel mai mare oraș din Transilvania", înscrinduse în cea mai bună tradiție istorică a Transilvaniei⁴⁵.

Ne-am mai îngădui să remarcăm că, atunci când instituțiile locale care editează monografiile știu să-și aleagă colaboratorii dintre cercetătorii și oamenii de cultură cunoscători ai problemelor de istorie a orașului sau regiunii respective, monografiile, paginile sau filele de monografie tipărite ies în condiții satisfăcătoare; am menționa din acest punct de vedere lucrările dedicate orașelor Baia Mare și Slatina în 1972, lucrări alcătuite de câte un grup de profesori din localitate; autorilor ultimei monografii le reproșăm, totuși, că nu s-au ocupat de vechile monumente ale orașului. De asemenea, putem afirma că și lucrările editate de muzeele județene au în general un nivel corespunzător.

Din păcate, multe din aceste lucrări, numite pe nedrept „monografii", nu îndeplinesc nici măcar cerințele elementare pentru acest gen de opere, datorită lipsei de pregătire a autorilor lor și îngăduinței cu care forurile locale sau unele edituri le-au publicat așa-zisele opere. După cum atrăgea foarte serios atenția I. Caproșu, „în absența unei pregătiri de specialitate, a unei documentări adecvate și a unei responsabilități profesionale a autorilor, se încorporează de la o vreme „monografii" din care identitatea istorică urbană dispăre, locul ei fiind luat de o expunere în care inexactitățile, enormitățile și chiar falsul se subsumează într-o istorie caricaturală care îl deconectează pe specialist și îl înșală pe cititorul mai puțin avizat"⁴⁶.

Același harnic și priceput cercetător, devenit pe drept judecătorul sever al unor astfel de „monografii", a arătat în numeroasele sale recenzii cât de slabe sînt unele din aceste produse literar-istorice. Iată cîteva exemple: monografia Birladului este considerată ca situîndu-se „fie în aria diletantismului, fie de-a dreptul în sfera subprodusului istoriografic ca să nu spunem a maculaturii cu care din ce în ce mai mult este împovărată în ultima vreme istoria unor orașe românești"⁴⁷; „istoria" orașului Piatra Neamț, apărută în 1971 este catalogată „un subprodus cu consecințe nedorite, care împietrează direct asupra imaginii istorice reale a acestui oraș", fiind datorată unui autor „lipsit de spirit critic și străin de metodologia cercetării științifice"⁴⁸; cea de a doua „monografie" dedicată aceleiași oraș este și ea „o adunătură haotică de materiale, plină de erori și de enormități rizibile", total „lipsită de valoare științifică, iar partea referitoare la istoria medievală și modernă a Pietrei rămîne o întocmire penibilă" deoarece autorii „dovedesc nu numai totală necunoaștere a istoriei medievale și moderne a Pietrei, ci chiar lipsa unor cunoștințe istorice elementare"⁴⁹; „contribuțiile" la istoria orașului Rădăuți sînt „o aglomerare fantezistă de date și informații", în care „istoria Rădăuților este pur și simplu inventată"⁵⁰ etc. La fel de aspru sînt judecate și unele monografii de județe, precum sînt cele ale Bacăului și Vasluiului, amintite mai înainte.

Între-adevăr, în aceste lucrări și în altele asemănătoare, se întîlnesc atîtea greșeli și informații fanteziste încît te întrebîi uimit cum de este posibilă, în vremea noastră, publicarea unor asemenea „lucrări", cine dă girul pentru editarea lor? Să ilustrăm afirmația cu cîteva exemple convingătoare, utilizînd și recenzii făcute de I. Caproșu.

Așa-zisa „monografie" a orașului Birlad, apărută în 1974, este constituită în cea mai mare parte dintr-o proză pe alocuri rizibilă, în care autorii se întrec pentru a spune cît mai multe enormități și lucruri inventate.

Necunoscînd nici un izvor și nici o lucrare din cele destul de numeroase relative la populația Birladului, autorul capitolului despre populație inventează pur și simplu evoluția acesteia, evocînd (fără să le folosească) „analogiile cu alte centre cărora li s-a stabilit evoluția numerică a locuitorilor" ! (p. 11). Astfel, în sec. XII—XIII (!!), „numarul locuitorilor trebuie să fi fost cam 1000—1500"; „pentru sec. XIV—XV se apreciază că numărul locuitorilor a ajuns la 2000—4000", iar în sec. XVI—XVIII, „datorită vicisitudinilor vremii", populația „a crescut puțin", dar totuși „trebuie să fi variat între 5000—6000" (p. 12).

Deși s-a publicat încă din 1971 lista marilor dregători ai Moldovei, autorul capitolului III — capitol plin de greșeli și exagerări — inventează nume și date despre marii vornici ai Țării de jos, vornicie creată — după d-sa — la 1401 ! (p. 26). Autorul acestui capitol este cu totul

⁴⁴ Dan Berindei în recenzia citată.

⁴⁵ I. Caproșu, *Quelques considérations concernant l'étude du passé des villes roumaines*, în „Revue roumaine d'histoire", XV, 1976, nr. 1, p. 122.

⁴⁶ „Anuar", Iași, XIII, 1976, p. 254.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, IX, 1972, p. 547.

⁴⁹ *Ibidem*, X, 1973, p. 514, 518, 520.

⁵⁰ *Ibidem*, XIII, 1976, p. 444.

străin de problemele de istoric; el nu știe ce este ocolul (pe care-l confundă cu hotarul Țirgului, p. 28), afirmă că tătării s-ar fi luptat cu regele Ladislau al Ungariei „pe la anulul 1236” (p. 31), nu cunoaște organizarea Țirgului și a statului (p. 32), inventează un corp de oaste a orașului „format din circa 500—600 oșteni” (p. 33) etc.

Cu totul penibil (după cum a arătat și I. Caproșu) este subcapitolul *Locuitorii orașului și indelelnicirile lor* (p. 33—35), al cărui autor este la fel de străin de cele mai elementare noțiuni de istorie. Astfel, la p. 34, afirmă că piva „pentru fabricat sucmane”, amintită la 1631, constituie „prima manufactură” (!) din Birlad (după cum arată cu mult spirit I. Caproșu, „spre norocul cititorului, autorul nu cunoaște documentele, căci astfel ar fi împinzit Moldova cu manufacturi încă din secolul al XV-lea”!)⁶¹. Același autor inventează un „document slavon incendit” de la Alexandru Lăpușneanu care „menționează o interesantă cursă de cai organizată la Birlad”, cursă pe care autorul o descrie cu multă fantezie, subliniind, plin de patriotism, că „rasa cailor de Birlad era vestită în toată lumea” (!) (p. 35). De la același autor mai aflăm că, la 1686, cind I. Sobieski a intrat în „Bucovina” (!) și i-a ccrut lui C. Cantemir să se supună, acesta s-ar fi retras (la Birlad, se înțelege !), unde se afla și Șerban Cantacuzino cu oastea, venit aici „tot din aceeași cauză” (!) (p. 35). Este un mod cu totul „original” de a prezenta evenimentele istorice !

Cit privește subcapitolul *Revoluția de la 1848 și Birladul* (p. 36—39), după cum a dovedit I. Caproșu, acesta este în întregime plagiat după Gh. Ungureanu, *Frământări social-politice premergătoare mișcării revoluționare din Moldova*, apărut în „Studii”, XI, 1958, nr. 3, p. 51—57.

Aceste câteva exemple ilustrează nivelul cunoștințelor autorilor „monografiei” orașului Birlad, oraș despre care există o bogată literatură și numeroase documente total necunoscute învâțașilor birlădeni care au alcătuit penibila lucrare. În plus, „monografia” este dedicată împlinirii a 800 de ani de la așa-zisa primă mențiune documentară a orașului, deși acesta este mult mai nou. După cum s-a arătat de curind, „evoluția așezării de la Birlad spre faza urbană a avut loc abia după înlăturarea stăpînirii țătare, adică în a doua jumătate a secolului al XIV-lea”, iar „plasarea apariției orașului Birlad... în cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea se datorește... interpretării greșite a unor informații din *Cronica Ipatievskaja*”⁶² (este mult mai probabil că porunca din 1174 se referă la localitatea Berlad—Birladca, situată în Podolia, la nord de Moghilev, de cît la Birladul din Moldova asupra căruia principele care dă porunca respectivă nu avea nici un drept). Precum se știe, prima mențiune documentară sigură despre Birlad datează din 1408, cind localitatea e amintită în privilegiul comercial acordat liovenilor de Alexandru cel Bun.

Străini de problemele istorice locale se dovedesc a fi și cei mai mulți din autorii „fililor de monografie” dedicate județului Vaslui, lucrare în care istoria Birladului este prezentată din nou dar la fel de greșit. După autori, Birladul ar fi fost menționat prima oară la 1174 (p. 213) sau 1406 (p. 192), deși data exactă este 6 octombrie 1408. De la aceeași autori aflăm cu stupeoare că în secolele XI—XII (!) existau aici numeroase ateliere care „atestă că Birladul... devenise... un centru economic relativ dezvoltat, avînd specific un început de industrie bazat pe centre meșteșugărești” (!) (p. 212—213).

Nu trebuie atunci să ne mai mire faptul că, ținînd seama de această „dezvoltare” a industriei bazată pe meșteșuguri (!), autorii afirmă mai departe cu seninătate: „rolul său economic va face ca, încă de la începuturi, Birladul să aibă și importante funcții politice, primii domnitori ai Moldovei fixînd reședința marelui vornic de Țara de Jos, în momentul apariției acestei dregătorii, în orașul Birlad” (p. 215). Ce contază pentru un asemenea „autor” că primii domni au trăit în sec. XIV, iar funcția de mare vornic al Țării de Jos apare la 1541?

Lucrarea abundă în asemenea enormități și date inventate, stîrîndu nu numai uimirea pentru neștiința „autorilor”, dar și tristețea de a le vedea tipărite în anii noștri. De la autorul subcapitolului *Începuturile mișcării socialiste și muncitorești*, aflăm astfel că „primele forme de producție manufacturieră în ținuturile Vasluiului sint cunoscute... încă din timpul lui Duca Vodă (1561—1563)” (p. 63). Acest „autor”, rătăcit în istorie și cu totul străin de ea, nici nu știe măcar că la data aceea domnea Despot vodă !

În lucrare un loc important îl ocupă cap. VII, intitulat *Schife monografice ale comunelor* (p. 275—366), în care aproape toate datele privind vechimea acestora și originea numelui lor sint greșite, așa cum a dovedit I. Caproșu. Astfel, sate amintite în documente încă din sec. XV sint considerate „localități care apar aproximativ în sec. XVIII” sau care „s-au format în sec. XVIII—XIX”; deși printr-o simplă consultare a indicelui colecțiilor de documente cunoscute se poate afla vechimea acestor așezări, autorii nu au făcut această operație, deoarece nu cunosc documentele și nu știu să facă apel la ele.

⁶¹ „Anuar”, Iași, 1976, p. 260.

⁶² „Anuar”, Iași, IX, 1972, p. 653.

Cînd „autorii” filelor de monografie încearcă să explice numele localităților din jud. Vaslui, ajung la niște „concluzii” de-a dreptul hazlii. Astfel, despre numele satului Berezeni (care provine din slavonul *breža* = mesteacăn) se spune: „cîrclă legenda din bătrîni că așezarea ar fi fost înființată de înfrîntii lui Napoleon Bonaparte în 1812 în lupta de la Berezina. Într-adevăr, satul s-a înființat la începutul sec. al XIX-lea” (!!) (p. 286).

La fel de nepregătit ca și „autorii” amintiți mai sus se dovedește și G. Verșescu, care se încumetă totuși să tipărească o carte de 252 p. despre Piatra Neamț. Și el inventează date istorice, necunoscînd documentele. Astfel, afirmă că Piatra lui Crăciun apare în „izvoarele istorice” în vremea lui Petru Mușat și Ștefan I (p. 8) deși, în realitate, primul document care o amintește datează din 31 iulie 1431. Uitînd ce afirmase mai înainte despre prima mențiune a localității, la p. 127 autorul susține la fel de categoric „pentru prima dată cînd este pomenit orașul Piatra avem anul 1409” (!!). Uluitoare forță de imaginație!

La fel de fanteziste sînt și „cetatea lui Crăciun” de la Piatra (p. 8), ca și „așezările organizate militărește de boierul Crăciun” (p. 10) sau concluzia autorului că „prezența pîrcălabului de Neamț implică de la sine și existența orașului Piatra” (p. 126), deși se știe că pîrcălabii își aveau reședința în cetate, nu în oraș etc.

Pentru acest autor a cărui fantezie înlocuiește informația serioasă, toate numele care cuprind cuvîntul Piatră sînt legate de istoria orașului. Astfel, Giurgiu Piatră (cunoscut boier, membru al sfatului domnesc între 1435—1442) ar fi avut un rol „primordial” în conducerea orașului (p. 32) doar pentru faptul că-l chema Piatră! Unde înțilnește în documente un topic Piatra autorul îl și consideră ca făcînd parte din istoria orașului (p. 133).

Cît privește toponimia, explicațiile autorului sînt de tot hazul: după opinia sa, muntele Cernegura s-ar numi astfel deoarece „se acoperă cu o ceață (negură) deasă” (p. 20—21), deși Cernegura înseamnă muntele negru; tot astfel, satul Caucelești „amintește de tribul celtic *Caucensis*, menționat încă de Ptolemeu în sec. II e.n.” (p. 15). Nu mai insistăm asupra acestei „lucrări”, analizată de altfel pe larg, cu toată severitatea, de I. Caproșu.

După autorul „contribuțiilor” la istoria orașului Rădăuți, numele acestui tîrg ar proveni de la un voievod local Radomir (de unde Radomirovți, prescurtat Radovți!), voievod care își avea reședința aici (p. 29); apoi — potrivit aceleiași fantezii bogate — aici ar fi fost capitala lui Bogdan: „Aici a fost centrul de rezistență a lui Bogdan voievod. . . Capitala lui Bogdan este la Rădăuți, apoi capitala Moldovei va oscila un timp. . . între Rădăuți și Siret” (p. 31). Pentru a „dovedi” vechimea orașului, care „a fost totdeauna tîrg” (p. 37), (deși Rădăuți a fost sat pînă tirziu în sec. XVIII), P. Rezuș reproduce și comentează o icoană pe care autorul acesteia a săpat anul și locul: „Radovți, 6878” (adică 1370) (p. 38 și fig. 4), fără să-și dea seama că este vorba de un fals grosolan care nu are nimic de-a face cu sec. XIV. Cu asemenea „probe” poți „dovedi” orice; ceea ce este grav, însă, este că astfel de autori creează confuzii în rîndurile cititorilor mai puțin pregătiți în domeniul istoriei, care le acordă încrederea și care pot fi induși în eroare. Celelalte capitole ale lucrării privind istoria mai nouă, monumentele și satele din jur sînt ceva mai bine scrise.

Așa cum am mai avut prilejul să arăt⁵³, greșeli grave de informare istorică se găsesc într-o lucrare despre culele din Oltenia, apărută în 1974, ai cărei autori inventează documente sau chiar „hărți istorice, care reprezintă forma administrativă a localităților dintre anii 1500—1600” (!!).

De asemenea greșeli nu sînt lipsiți, de altfel, nici unii autori cu pretenții de specialiști ca G. Potra și N. Simache, autorii lucrării citate despre orașele Ploiești și Tîrgșor, lucrare din care partea cea mai valoroasă o reprezintă documentele publicate, studiul introductiv despre istoricul celor două orașe cuprinzînd multe erori de informație și interpretare.

Destul de sărace în date istorice sînt unele monografiile de sate, ca cele dedicate satelor Băleni și Runcu (1973), ai căror autori nu prea știu să utilizeze izvoarele istorice. Deși familia Băleanu a jucat un rol de seamă în istoria Țării Românești încă din secolul al XVI-lea (vezi *Dicționarul marilor dregători*, apărut în 1971), acestei familii i se dedică doar cîteva rînduri (cu date luate din chestionarul arheologic din 1871!). În plus, autorul nu știe să folosească și să citeze lucrările istorice: el pune pe seama cronicarului Radu Greceanu cele spuse de genealogistul Ștefan Grecianu (p. 22), citează autori ca Andrei Veress sau I. C. Filitti cu *op. cit.* (notele 20, p. 23, 22—25, p. 24—25), deși nu a amintit nicăeri aceste opere etc.

Din monografia satului Runcu aflăm unele explicații foarte „originale” despre numele locuitorilor; astfel, numele Radu ar fi foarte răspîndit pentru că „oricine fugea de la un loc la altul, celor care întrebau de el li se răspundea: «Radu l-a chemat». Cel căutat nu-și spunea

⁵³ „Rev. de istorie”, 1975, nr. 7, p. 1106—1107.

numele" (1) (p. 17); cit privește numele Dinu, acesta ar deriva de la expresia „din cutare loc” (p. 18); după această logică fără cusur, Dinu Brezcanu înseamnă din Breaza, Dinu Cristea, din Cristianu, Dinu Catană, fugit din cătănie etc., oricum, toți acești locuitori sînt fugiți sau fugăriți de undeva!

Ținînd seama de cele de mai sus, considerăm că este necesar ca forurile în drept (îndeosebi cele din provincie) să ia măsurile ce se impun pentru îndreptarea situației în acest domeniu și să nu mai îngăduie tipărirea unor lucrări de istorie locală ce nu corespund exigențelor cercetării științifice, care este incompatibilă cu improvizația și diletantismul de care dau dovadă unii din așa ziii „autori”.

Ne îngăduim să amintim acestor foruri că la București, Cluj și Iași există institute de istorie și arheologie care dispun de numeroși specialiști pricepuți ce trebuie neapărat consultați la alcătuirea lucrărilor de istorie locală; precum se știe, în repetate rînduri conducerea de partid și de stat a atras atenția asupra îndatoririi pe care o au cercetătorii de la institutele științifice de a supraveghea activitatea din domeniile lor de specialitate. Se înțelege că acești cercetători nu pot scrie ci toate monografiile de istorie locală; este necesar însă ca *nici o asemenea lucrare să nu mai fie tipărită fără un referat de specialitate* alcătuit de cercetători de la unul din aceste institute, cunoscători ai istoriei provinciei în care își desfășoară activitatea și care pot contribui substanțial la îmbunătățirea acestor lucrări.

Mai multă exigență trebuie să dovedească și editurile — îndeosebi editura „Litera” — care sînt obligate să tipărească numai lucrări de calitate, verificate de cercetători de specialitate. Și autorii care-și plătesc editarea operelor au datoria elementară de a-și informa cit mai corect cititorii; așa cum am mai spus și altădată, *istoria este o știință serioasă care cere o pregătire temeinică*.

Cit privește monografiile de sate sau comune, ne alăturăm opiniei lui I. Caproșu care sublinia de curînd „necesitatea unei coordonări și a unei îndrumări de către forurile de resort — în primul rînd de către Societatea de științe istorice”. Fără o asemenea îndrumare, fără o asemenea coordonare, rezultatele nu pot fi decît cele cunoscute: „rămîne doar strădania unor intelectuali onești, dar nu și înfăptuirea științifică spre care ei tind cu prçul, nu odată, al unci munci de o viață”⁶⁴.

N. Stoicescu

⁶⁴ „Anuar”, Iași, XIII, 1976, p. 443.

A V-A ÎNŢÎLNIRE A COMISIEI MIXTE ROMÂNNO-SOVIETICE
DE ISTORIE

În zilele de 12–16 decembrie 1977 s-au desfășurat la București lucrările celei de-a V a întâlniri a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie, consacrată dezbaterii problemei: „*Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și experiența fâuririi socialismului în România*”.

La întâlnire au participat: *din partea română*: prof. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R.S.R. (președintele părții române în comisia mixtă), prof. dr. Aron Petric (vicepreședinte al părții române în comisia mixtă), conf. dr. Gh. I. Ioniță (secretarul părții române în comisie), prof. dr. N. N. Constantinescu, membru corespondent al Academiei R.S.R., prof. dr. Vasile G. Ionescu, dr. Gheorghe Surpat, Venera Teodorescu, Ion Chișer; *din partea sovietică*: acad. I. I. Miș (președintele părții sovietice în comisia mixtă), L. E. Semanova, candidată în științe istorice (secretarul părții sovietice în comisia mixtă), prof. I. A. Poleakov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., dr. A. A. Iazkova și candidații în științe istorice: A. G. Ţukanova, T. A. Pokivailova, E. I. Spivakovski și S. V. Vasiliev.

După cuvîntul de salut rostit de Președintele părții române în comisia mixtă, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. României, au fost prezentate următoarele referate: „*Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și procesul revoluționar contemporan*” de acad. I. I. Miș; „*Aplicarea creatoare de către P.C.R. a legităților generale ale socialismului științific în înlăptuirea revoluției și construcției socialiste în România*” de prof. univ. dr. Aron Petric, conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță; „*Probleme ale construcției economice în condițiile fâuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*” de prof. univ. dr. N. N. Constantinescu, membru corespondent al Academiei R.S.R., dr. Gheorghe Surpat; „*Constituția socialismului dezvoltat — rezultat al căii de dezvoltare a poporului sovietic vreme de 60 de ani*” de prof. I. A. Poleakov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S.

În anul celei de a 60-a aniversări a victoriei Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, întâlnirea de la București a Comisiei mixte româno-sovietice de istorie și-a consacrat efortul de analiză și dezbateră asupra semnificațiilor istorice ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și a drumului socialismului victorios parcurs de Uniunea Sovietică, drum a cărei împlinire și-a găsi expresia în adoptarea recentă a noii Constituții a U.R.S.S.

În cadrul întâlnirii a fost amplu dezbătută aplicarea creatoare de către partidul nostru comunist, la condițiile specifice ale României a legităților generale ale socialismului științific în opera de înlăptuire a revoluției și construcției socialiste, de fâurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintării României spre comunism.

Referatele au prezentat cuprinzător problematica solicitată de respectivele teme și au oferit posibilități largi pentru un fructuos schimb de păreri între specialiștii din cele două țări.

Pe marginea lor, participanții au adresat mai întâi un important număr de întrebări — la referatul acad. I. I. Miș și a pus întrebări Gh. I. Ioniță; la cel prezentat de Aron Petric și Gh. I. Ioniță au pus întrebări: acad. I. I. Miș, A. A. Iazkova, I. A. Poleakov și E. I. Spivakovski; la cel prezentat de N. N. Constantinescu și Gh. Surpat au pus întrebări: A. G. Ţukanova, I. A. Pokivailova, E. I. Spivakovski, acad. I. I. Miș; la referatul prezentat de I. A. Poleakov au pus întrebări Gheorghe Cazan, Vasile G. Ionescu, Ștefan Ștefănescu, Gh. I. Ioniță, Venera Teodorescu, Ion Iacoș, Constantin Mocanu și L. Demeny.

Răspunsurile la întrebări au constituit o nouă expresie a utilității discuției unei atît de importante probleme și au oferit un cadru și mai larg pentru dezbaterile ce au urmat.

În cadrul discuțiilor au exprimat interesante puncte de vedere următorii specialiști: E. I. Spivakovski, Gheorghe Cazan, S. V. Vasiliev, Constantin Mocanu, T. A. Pokivailova, Vladimir Zaharescu, A. G. Ţukanova, A. A. Iazkova, A. I. Nedorezov, Gh. I. Ioniță.

Concluziile reuniunii au fost trase de președinții celor două părți în comisia mixtă, acad. I. I. Miș și prof. dr. Ștefan Ștefănescu, membru corespondent al Academiei R. S. României.

S-a subliniat cu acest prilej utilitatea schimbului de păreri, desfășurat în cadrul întâlnirii pe problemele supuse discuției, importanța dialogului științific în dezvoltarea colaborării dintre istoricii români și sovietici.

La sfârșitul dezbaterilor, în ziua de 16 decembrie 1977 s-a semnat protocolul întâlnirii care a consemnat rezultatele bune ale acestei noi acțiuni a comisiei; s-a convenit cu acest prilej ca cea de-a VI-a întâlnire a Comisiei mixte a istoricilor din R.S.R. și U.R.S.S. să aibă loc la Moscova în toamna anului 1978. Cu acest prilej se va dezbate tema: „*Gindirea progresistă din România și Rusia în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea — factor principal de apropiere între cele două popoare*”.

Academia de Științe Sociale și Politice a oferit oaspeților posibilitatea unei vizite de studii la obiective istorice și social-culturale din județul Brașov.

Ca și anterioarele întâlniri ale Comisiei mixte româno-sovietice a istoricilor, reuniunea de la București a prilejuit un amplu și fructuos schimb de păreri asupra unor probleme științifice de real interes, înscriindu-se în rîndul acțiunilor ce contribuie la întărirea prieteniei și colaborării dintre istoricii din R. S. România și U.R.S.S.

Gheorghe I. Ioniță

COLOCVIUL „CRIZA ORIENTALĂ DIN 1875—1878; PROBLEMATICA UNUI CENTENAR”.

În zilele de 14—16 octombrie 1977 au avut loc la Paris, în sala Liard de la Sorbona, lucrările colocviului consacrat *Crizei orientale (1875—1878)*, manifestare științifică desfășurată sub auspiciile Universității Paris VIII și a Societății de Istorie Modernă a Franței. La lucrări au participat 35—40 de specialiști. Cite un raport a fost prezentat de invitați din Albania, Anglia, Austria, Bulgaria, Franța, Grecia, Iugoslavia, Polonia, R.F.G., R.D.G., România, S.U.A., Turcia, Ungaria. Încă o comunicare iugoslavă, precum și o comunicare a doctorului Florin Constantiniu au fost, de asemenea, cuprinse în actele colocviului. Concluziile au fost trase de prof. René Girault, vice-președintele Comitetului Național de Științe Istorice al Franței.

Tematica colocviului a fost variată prin răsplindirea geografică și prin problematica diversă abordată. În privința țărilor implicate în evenimente — Albania, Bulgaria, Grecia, România, Serbia și Turcia — au fost prezentate rapoarte speciale pentru fiecare, lipsind doar raportul invitatului sovietic — Vladimir Zelenin. Dr. Heinz Wolter de la Berlin — R.D.G. — și prof. Winfried Baumgart de la Mainz — R.F.G., au înfățișat în rapoartele lor poziția cancelarului Bismarck din timpul crizei orientale din 1875—1878. Un specialist grec — M. K. Vergopoulos — a analizat implicațiile economice ale crizei din 1875—1878. Profesorii Kann (Austria) și Dioszegi (Ungaria) au expus pozițiile Austro-Ungariei față de conflictul oriental, prof. Zarnovski cele ale Poloniei, iar R. J. Crampton a supus cercetării evoluția opiniei publice britanice față de criza orientală.

Problematica românească a fost prezentată prin raportul subsemnatului *România și criza orientală (1875—1878)*, prin comunicarea doctorului Florin Constantiniu, *Factorul politic și factorul militar în timpul războiului de independență al României* și, de asemenea, prin comunicarea prof. Radu Florescu (Boston — S.U.A.), care a tratat subiectul: *Presa americană și criza orientală*, pe care a consacrat-o doar ecoului evenimentelor din România în presa americană. Raportul și comunicările cu tematică românească au stimulat o dezbateră, la care au participat prof. Marcel Emerit, prof. Zarnovski, prof. Radu Florescu, prof. Kuran și un colonel francez specialist în istorie militară, care au dezvoltat intervenții sau au pus întrebări privind problema Dobrogei, poziția lui Bismarck față de domnitorul Carol I, statutul special al României față de Imperiul otoman înainte de 9 mai 1877, contribuția generalului I. E. Florescu la pregătirea armatei, planurile acțiunilor secuiești din vara anului 1877 etc. Între alții, prof. Kuran (Ankara) a considerat foarte importante contribuțiile românești, a subliniat aportul hotărâtor pe plan militar dat Rusiei de România și a relevat respectarea de către istoriografia română a figurii lui Osman Pașa.

Delegații români au luat cuvîntul în repetate rînduri, punînd întrebări și dezvoltînd intervenții, privind, între altele, probleme ca: poziția geografului francez Elisée Reclus din 1875 față de chestiunea constituirii și consolidării de state naționale în Europa de sud-est; considerații demografice asupra numărului românilor în 1877; popoarele și statele balcanice considerate cu un secol în urmă de marile puteri drept „expresii geografice”; Bismarck și Rusia, precum și străduința cancelarului de a evita complicații Imperiului țarist; telurile cancelarului Bismarck

la Congresul de la Berlin, precum și ignorarea de către el a intereselor micilor state direct și primordial interesate în evenimente; ajutorul dat de România sârbilor și bulgarilor în 1876 și neutralitatea ei activă; considerațiile militare ale agentului consular american Stern asupra evenimentelor din 1877—1878; considerații privind pe diplomatul american Schuyler, ales membru de onoare al Academiei Române; poziția și rolul Austro-Ungariei, în 1878, față de eventualitatea unei ocupări a României; căile de îmburghezire în statele balcanice în secolul XIX; planurile iugoslave de unire politică a slavilor din monarhia dualistă; propunerile otomane din 1876 pentru o ocupare a României de către Austro-Ungaria etc.

Colocviul, cel dintâi consacrat centenarului crizei orientale, care a reunit reprezentanți din 14 țări, majoritatea din state direct implicate în evenimente ce au avut loc cu un secol în urmă, a reprezentat o dezbateră-bilanț, desfășurată într-o atmosferă constructivă. Problematika abordată a fost variată, după cum am arătat, dar merită o specială subliniere noile contribuții sau abordări ale temelor în discuție. De un marcat interes au fost, în această privință, complexul raport referitor la implicațiile economice ale crizei orientale, ca și rapoartele consacrate analizei poziției politice a cancelarului Bismarck. Mai merită a fi relevat interesul pe care l-au stîrnit contribuțiile referitoare la România, lucru subliniat prin numărul și conținutul întrebărilor și discuțiilor. În anul 1978, reuniuni științifice similare, consacrate problemei orientale ori congresului de la Berlin, vor avea loc în mai multe țări, ele urmînd să ofere specialiștilor noi ocazii de desfășurare a unui schimb de opinii asupra momentelor istorice ce au avut loc cu un secol în urmă.

Dan Berindei

CONFERINȚA „LUPTE SOCIALE ȘI POLITICE ÎN SLOVACIA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVIII-LEA”

Între 5—10 noiembrie 1977 la Presov (R. S. Cehoslovacia) s-au desfășurat lucrările conferinței *Lupta socială și politică în Slovacia în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea* organizată de Institutul de istorie al Academiei de Științe Slovace și de Societatea slovacă de istorie.

La conferință au participat cercetători și specialiști din principalele instituții de cercetare, învățămînt și cultură din Slovacia, precum și din Praga și Brno: Institutul de istorie din Bratislava, Institutul de istorie cehoslovacă și universală al Academiei de Științe Cehice din Praga, Catedra de istorie și etnografie a Facultății de filozofie din Brno, Institutul cehoslovaco-sovietic din Brno, precum și din arhiva, muzee și biblioteci din Slovacia. Alături de istorii slovaci au participat ca invitați ai Academiei de Științe Slovace, delegați străini din R. P. Polonă (S. Grzybowski), R. S. România (C. Vekov), R. P. Ungară (A. Varkonyi și L. Benczédy), U.R.S.S. (A. Vinogradova).

Participarea masivă a specialiștilor slovaci, abordarea profundă și în complexitatea ei a luptelor sociale și politice din Slovacia în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, conturarea și jalonarea direcțiilor în care urmează să fie continuată cercetarea istorică, toate au conferit, de fapt, conferinței de la Presov caracterul unei conferințe naționale a istoricilor slovaci.

În centrul atenției conferinței a stat istoria Slovaciei în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, rolul ei în luptele anti-habsburgice de la Boeskaï și pînă la Francisc Raköczy al II-lea, acordîndu-se în același timp atenție procesului istoric general din Europa Centrală și Central-Răsăriteană. Problema luptei anti-habsburgice a stărilor, structura socială a Slovaciei au constituit una din principalele aspecte care au fost abordate de specialiști (M. Suchy, A. Varsik, P. Horváth). Situația economică și implicit socială din Slovacia, rolul lor asupra desfășurării evenimentelor politice — este vorba de rolul orașelor în primul rînd — a constituit un aspect amplu dezbătut (S. Kazimir, A. Spiesz, Fr. Hejl, R. Fischer, Fr. Sedlak, M. Smerda). Lupta socială din orașele miniere prezentată de J. Vozár, ca și lupta ideologico-politică din secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea din Europa Centrală (A. Vinogradova — U.R.S.S.) au completat imaginea asupra epocii discutate. Raporturile politice ale stărilor angajate în lupta anti-habsburgică, cu ample și juste referiri și la relațiile Transilvaniei cu Poarta, au constituit tema referatului lui V. Kopcan. Atitudinea și politica habsburgilor în Slovacia în special, Ungaria în general, confruntarea dintre centralismul absolutist și interesele stărilor,

evoluția relațiilor dintre acestea și caracterul slăbînirii habsburgice în ultimul sfert al veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea în Europa Centrală a fost abordată de L. Beniczédy și respectiv A. Varkonyi (R. P. Ungară). Referatul lui S. Grzybowski (R. P. Polonă) a prezentat pe larg ecoul luptelor antihabsburgice din Cehia și Ungaria în rîndul nobilimii poloneze în perioada anilor 1572—1733, concepțiile și atitudinea politico-ideologică a acestora față de această luptă și implicit față de imperiul habsburgic. Evoluția culturii în perioada tratată, cit și reflectarea problematicii acestei epoci în publicistica și istoriografia slovacă dintre 1901—1918 a fost prezentată de A. Vantuch, respectiv de M. Potemra.

Discuțiile, ca de altfel și referatele prezentate, s-au concentrat asupra caracterului și naturii ridicărilor antihabsburgice — în ce măsură au fost ele doar ale stărilor sau dacă au avut și un caracter mai larg, popular —, asupra evoluției politicii economico-sociale a imperiului habsburgic în teritoriile cucerite, caracterul și natura absolutismului promovat de acesta. Participanții la discuții au subliniat necesitatea cercetării comparatiste a fenomenului absolutist din Europa din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea și a formelor ei concrete de manifestare, importanța cercetării diferențiate a rolului diferitelor clase și pături sociale în luptele antihabsburgice. S-a remarcat și în același timp s-a atras atenția asupra necesității clarificării și discutării în comun a unor termeni și noțiuni întrebuintate cu sensuri diferite (de ex. stări, luptă sau război de eliberare etc.).

Comunicarea prezentată de subsemnatul, avînd titlul : *Istoriografia română despre luptele sociale și despre luptele antiotomane și antihabsburgice în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea* a fost ascultată cu interes de participanți.

Unele din referatele și comunicările prezentate la conferință au făcut referiri și la evenimentele, mai ales politice, din istoria Transilvaniei, legate de domniile principilor Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákoczi I și al II-lea, Emeric Thököly și Francisc Rákoczi al II-lea, mai ales în privința politicii lor față de Poartă și a relațiilor cu turcii, aprecierile făcute concordînd cu rezultatele obținute de istoriografia română.

Înalta ținută științifică a conferinței, ospitalitatea și cordialitatea din partea reprezentanților forurilor științifice din Slovacia, orașului Presov și a Institutului de Învățămînt Superior din Presov, posibilitatea oferită invitaților străini de a cunoaște o serie de monumente istorice, în cadrul unei excursii de două zile, ce a avut loc după lucrările conferinței, toate acestea au asigurat succesul conferinței istoricilor slovaci.

Carol Vekov

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN S.U.A.

În perioada 15 septembrie—15 decembrie 1977 am beneficiat de o bursă de documentare în S.U.A., prilej care mi-a oferit contactul cu unele biblioteci și arhive americane care conțin numeroase informații referitoare la istoria noastră modernă și contemporană, precum și la jocul unor evenimente majore din istoria românească în context sud-est european, european sau mondial.

La Biblioteca Congresului din Washington D.C., prin intermediul lucrărilor americane și străine, am aprofundat studiul mișcării naționale a românilor pentru unitate statală și independență națională. Fenomene ca revoluția română de la 1818, Unirea Principatelor și războiul de independență au fost cercetate prin prisma mișcărilor naționale și a curentelor de idei care se manifestau în Europa. Aceleași procese au fost urmărite și din perspectiva politicii marilor puteri ale Europei față de mișcarea de emancipare socială și națională a popoarelor aflate sub dominație străină. Gîndirea politică românească din epoca formării și organizării statului național — cercetată de noi într-o lucrare specială — a fost raportată la fenomene similare existente în același timp în Europa și America. Unele din lucrările studiate la aceeași Bibliotecă a Congresului s-au referit la istoria noastră contemporană, mai ales la cele două războaie mondiale și la caracterul participării României la cele două conflagrații. Probleme ca raportul dintre politica internă și relațiile externe în perioada interbelică, lupta pentru păstrarea individualității statale și pentru desăvîrșirea unității de stat, apărarea integrității teritoriale etc. dobîndesc o nouă dimensiune în contextul larg european sau chiar mondial.

La Arhivele naționale din capitala americană am făcut investigații și depistări de fonduri documentare referitoare la aceeași epocă modernă și contemporană, selectînd numeroase informații. Fondul Departamentului de stat mi-a furnizat o serie de știri privitoare la situația social-

economică și politică a României la finele secolului al XIX-lea. Într-un raport al Legației S.U.A. de la București din 28 mai 1891 se relevă, printre altele, aspirațiile spre desăvârșire a unității statale care dominau întreaga conștiință politică românească. Remarcăm, de asemenea, o altă notă diplomatică prin care se făceau aprecieri elogioase despre armata română, considerată una dintre cele mai bune din Europa. Legația americană din București comunica la 17 iunie 1892 acceptarea de către guvernul român de a participa la o conferință internațională a argintului. Din aceeași corespondență a Departamentului de Stat de la finele secolului trecut rezultă relații epistolare strînse între suveranul român și președintele american. Alte știri se referă la Congresul internațional al petrolului ținut la Sinaia (1907) și la demersurile organizatorilor români pentru a obține participarea americană. Un grup numeros de informații privesc situația statelor din Peninsula Balcanică la finele secolului trecut și începutul secolului nostru, precum și poziția României față de o serie de evenimente în care marile puteri demonstau un interes sporit.

Sursele americane atrag atenția asupra importanței deosebite acordate de S.U.A. în vederea pătrunderii mărfurilor și capitalurilor ei pe piața românească. America, deși se afla într-o fază a politicii izolaționiste, pe plan economic era activă în întreg sud-estul european și în România în special. Din știrile selecționate am desprins, printre altele, preocuparea americană de a contracara o politică românească de apărare a resurselor petroliere față de capitalul străin în general, evidențiată la începutul secolului nostru. Aceleași fonduri ale Departamentului de Stat dezvăluie informații interesante privitoare la politica externă a României în preajma izbucnirii primului război mondial, alianța ei cu Austro-Ungaria, precum și deteriorarea treptată a acesteia datorită politicii habsburgice de asuprire a românilor din Transilvania și puternicei mișcări naționale românești de desăvârșire a unității statale.

Unele dintre problemele primului război mondial, atât de amplu reflectate în arhivele americane de la Washington D.C., privesc obligațiile impuse României — socotită stat succesoral al Austro-Ungariei — de a plăti o parte din datoriile contractate și neachitate de acest stat. Se observă din corespondența pe această temă o politică independentă a României, încercarea ei de a evita plata unor datorii pe care o altă putere străină le contractase. Dar, o asemenea atitudine nenulțumea unele din marile puteri, care neavînd cum să-și recupereze sumele datorate de monarhia habsburgică, recurgeau la această soluție mai comodă de a pune cote părți asupra statelor succesore.

Alte informații aflate în arhivele din capitala americană reflectă relațiile economice româno-americane între cele două războaie mondiale. O problemă dominantă pentru România, în 1926, de pildă, era aceea a redresării situației ei financiare precare pe calea unor împrumuturi pe piețele externe, printre care și pe aceea americană. Sub acest raport, arhivele americane oferă știri interesante despre modalitatea în care România a contractat împrumuturi, precum și despre poziția partidelor politice față de un asemenea gen de cooperare cu capitalul american. Legația americană din București aprecia stadiul de dezvoltare în care intrase România, faptul că în Europa răsăriteană era țara cea mai stabilă. Arăta, totodată, că liberalii mai ales, cînd discutau probleme de cooperare economică, țineau să sublinieze necesitatea apărării suveranității statului român.

La Institutul Hoover în problemele revoluției, războiului și păcii, de la Palo Alto, din California, am studiat o serie de materiale documentare referitoare la cele două războaie mondiale și la transformările survenite în structurile politice ale Europei mai ales, în contextul general al celor două războaie mondiale și al unor revoluții. Sub acest raport, Institutul Hoover posedă o serie de colecții privitoare la istoria contemporană românească, printre care acelea aparținînd lui Nicolae Titulescu, Zizi Lambrino și Dumitru Popescu. Ultima mai ales este de o importanță excepțională pentru aprofundarea înțelegerii complexității în care s-a desfășurat pregătirea diplomatică a insurecției de la 23 August 1944. Cele mai multe documente incluse în această voluminoasă colecție — cinci cutii — sînt telegrame cifrate, note și adrese redactate la Ministerul de externe al României, dar mai ales la reprezentanțele diplomatice ale țării din capitalele statelor neutre. Documentația aceasta, privită în ansamblu, constituie o mărturie exemplară a efortului întreprins de poporul român pentru ieșirea dintr-o situație catastrofală, generată atât de greșelile unor oameni politici, dar și de împrejurările istorice tragice, de a apăra integritatea teritorială, suveranitatea statală și demnitatea României printre statele independente ale lumii. Sînt reflectate cu lux de amănunte tratativele cu aliații purtate de diferite reprezentanți ai guvernului sau ai „Opoziției” la Stockholm, Madrid, Berna, Ankara, Lisabona, Cairo etc. pentru alăturarea României de partea aliaților în vederea eliberării Transilvaniei și salvării integrității teritoriale și a independenței naționale. Documentele acestea relevă că poziția politică internațională a României, fruntariile ei istorice, precum și independența și suveranitatea ei erau secundare pentru marii aliați, dar vitale pentru statul român. De aici numeroasele demersuri pe lângă marile puteri în vederea obținerii unor garanții, contrar vagilor promisiuni date.

Constatarea care se desprinde din întreaga informație culeasă este că marii aliați au privit România din perspectiva principalelor lor scopuri strategice. Din aceste motive, nu i-au furnizat ajutorul promis și au refuzat să-și coordoneze acțiunile militare cu planul românesc de insurecție. În lumina acestor izvoare se poate aprecia că actul românesc de la 23 August este un fenomen de energie românească. Românii înșiși au ales momentul declanșării acțiunii în împrejurările unor acțiuni aliate pe fronturile din est și din vest.

Informația aceasta documentară privitoare la evenimentele de la 23 August completează știrile și aprecierile deja intrate în circuitul istoriografiei române și străine, contribuie la explicarea împrejurărilor interne în care s-a constituit frontul opoziționist intern împotriva regimului Antonescu și, mai ales, a Germaniei hitleriste. Aceleași informații contribuie la o mai profundă înțelegere a caracterului relațiilor României cu Germania hitleristă, la demonstrarea faptului că România se afla în stare de ocupație, că o serie de decizii politice interne erau consecința tocmai a unei asemenea stări de lucruri. Ocupația germană și vasalizarea țării au constituit factorii care — cum rezultă din aceste documente — au canalizat energiile naționale spre constituirea unui front unit, acela al Blocului Partidelor Democratice care a asigurat eliberarea țării de sub jugul fascist.

Drept încheiere la această scurtă informare, se impune a fi subliniat faptul că această călătorie de documentare în S.U.A. a fost de o deosebită utilitate. Mai întâi, m-a pus în contact cu marile biblioteci în care mi-am completat informația și bibliografia cu privire la o serie de probleme ale istoriei noastre moderne și contemporane. Pe de altă parte, informația extrasă din arhive, mai ales aceea referitoare la 23 August constituie o zestre documentară de o mare importanță. În plus, călătoria mi-a oferit potibitatea întâlnirii celorva profesori americani unii specializați în România, precum și cea a cunoașterii unei serii de instituții de cultură, de expoziții și muzee nu numai din capitala americană, ci și de la New York, Los Angeles și San Francisco.

Apostol Stan

SESIUNI ȘTIINȚIFICE ANIVERSATIVE

În ziua de 28 noiembrie 1977 a avut loc la Miercurea Ciuc o manifestare științifică consacrată comemorării a 125 de ani de la moartea marelui istoric și democrat revoluționar Nicolae Bălcescu, organizată de Cabinetul județean de partid Harghita în colaborare cu Casa de cultură din localitate, la care au participat activiști de partid și de stat, cadre didactice, muzeografi, studenți, elevi români și maghiari. La lucrările simpozionului, conduse de Ovidiu Marcovoci, de la Casa de cultură din Miercurea Ciuc, au prezentat comunicări cercetători principali de la Institutul de Istorie „N. Iorga” din București, după cum urmează: dr. Constantin Șerban *Tinerețea lui Nicolae Bălcescu*, dr. Al. Porțeanu, *Nicolae Bălcescu și revoluția română din 1848* și dr. Ludovic Demeny *Legăturile lui Nicolae Bălcescu cu revoluționarii români și maghiari din Transilvania și Ungaria*.

✱

În ziua de 10 decembrie 1977 a avut loc în orașul Curtea de Argeș o sesiune științifică de comunicări și referate pe tema „File de cronică argeșeană”, organizată în Casa memorială pictorială „I. Noroceana”, de către Muzeul orașenesc de istorie. Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Gh. Păceșilă, secretar al Comitetului orașenesc de partid Curtea de Argeș, care a salutat prezența oamenilor de știință din București și din localitate, a căror activitate este consacrată îmbogățirii istoriografiei românești, exprimîndu-și totodată speranța că noile cercetări vor contribui din plin la încheierea cu succes a monografiei istorice a orașului în curs de redactare.

În cadrul lucrărilor sesiunii prezidată de prof. Vasile Netea, de la Institutul de istorie „N. Iorga” din București, au fost prezentate următoarele comunicări și referate: — prof. Nicolae Moisescu, directorul Muzeului orașenesc de istorie din Curtea de Argeș; *Aspecte din viața politică, economică și socială a orașului Curtea de Argeș în perioada 1945—1947*, care, pe baza proceselor verbale ale Consiliului politic local, a pus în lumină aspecte necunoscute pînă acum din viața orașului din timpul desfășurării revoluției populare în România.; dr. Constantin Șerban, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; *Date noi privind începuturile spităluului din Curtea de Argeș*, care, pe baza materialelor de arhivă, a dovedit că la 1 ianuarie 1869 funcționa în oraș un spital civil, așadar cu 8 ani mai înainte de cum se știa pînă acum; Medic Valeriu Marinescu, din Curtea de Argeș; *Contribuția cadrelor medico-sanitare din Curtea de Argeș la războiul de independență*, care a scos în evidență activitatea, în special a dr. I. Surpetea-

nu, în timpul campaniei armatei române din 1877—1878; Elena Teodorescu, muzeograf la muzeul orășenesc de istorie din Curtea de Argeș, *Mihal Viteazul și Argeșul*, care pe baza unor recente materiale publicate a prezentat strânsele legături ale fostului domn al Țării Românești cu județul Argeș, și orașul Curtea de Argeș în anii 1596—1600; Prof. Tudose Moldovan, de la liceul Vlăicu vodă din Curtea de Argeș, *Conflictul religios de la Curtea de Argeș, dintre dr. N. Russel și episcopul Ghenadie*, care a adus date noi în legătură cu ecoul puternic pe care l-a avut în viața politică din România moartea medicului socialist N. Codreanu, decedat la Curtea de Argeș, în 31 decembrie 1878; Ștefana Foidaș, muzeograf la Muzeul orășenesc din Curtea de Argeș, *Studii asupra ocupațiilor locuitorilor din Curtea de Argeș în 1920—1930*, care pe baza materialelor de arhivă a reușit să prezinte o imagine interesantă asupra vieții economice din oraș în ajunul izbucnirii crizei economice capitaliste; Ion Luca, muzeograf la Muzeul orășenesc din Curtea de Argeș, *Operațiile militare desfășurate în primul război mondial în împrejurimile orașului Curtea de Argeș*, care pe baza unor lucrări de specialitate dar și documente de arhivă a subliniat aportul ostașilor și ofițerilor români în colaborare cu populația locală la luptele de apărare a teritoriului României din toamna anului 1913; George Georgescu, din comuna Șuici, *Cronologie argeșeană*, care pe baza lucrărilor publicate a întocmit o evidență cronologică a principalelor fapte legate de istoria orașului Curtea de Argeș în anii 1336—1848; Ion Grigore, responsabilul cinematografului „Unirea” din Curtea de Argeș, *Publicul argeșean și filmul de producție națională*, care pe baza unei anchete sociale efectuate în anii 1974—1977 a stabilit preferințele publicului din localitate în ceea ce privește producția cinematografică națională și străină; Gheorghe Ivănescu, restaurator la Muzeul orășenesc din Curtea de Argeș, *Curtea de Argeș, capitala Țării Românești și leagănul unei culturi de sinteză*, care, pe baza unor recente descoperiri arheologice, a emis ipoteze noi cu privire la vechimea orașului.

Comunicările și referatele prezentate au fost urmate de discuții la care au luat parte: V. Tudorică, ilegalist al P.C.R., medic Val. Marinescu, Petre Lungu, vicepreședintele Comitetului județean de Cultură și educație socialistă, N. Moisescu, profesor. Concluziile asupra sesiunii științifice au fost trase de prof. Vasile Netea.

La 15 decembrie 1977 a avut loc la Muzeul județean de istorie din Focșani o sesiune de comunicări științifice pe tema „Valorificarea patrimoniului cultural național”, organizată de Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Vrancea, Muzeul de istorie, etnografie și științele naturii din Focșani și Oficiul pentru patrimoniul cultural-național al județului Vrancea.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de Licandru Petrache, președintele Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Vrancea, care a salutat prezența la această manifestare științifică a istoricilor și muzeografilor, profesorilor și studenților din București, și din județele Bacău, Brăila, Galați, Iași și Vrancea. Totodată vorbitorul a subliniat importantul aport al lucrărilor științifice la îmbogățirea științei și culturii românești.

În ședința plenară condusă de Georgeta Caroadia, director al Muzeului județean de istorie și etnografie, au fost prezentate următoarele comunicări: dr. Constantin Șerban, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”, din București, *Aspecte privind luptele politice în orașul Pancu la sfârșitul secolului al XIX-lea*; dr. Cl. Horeanu, dr. M. Borasa, de la Filiala Academiei R.S.R., subcomisia monumentelor naturii, *Probleme actuale și de perspectivă în conservarea naturii din Moldova*; prog. Emil Giurgea, de la Liceul „Unirea” din Focșani, *Folclorul balic în Vrancea*; dr. Ghiță Untaru, de la liceul nr. 28 din București, *Contribuții la istoria podgoriei și a tirgului Pancu de la origini și până în prezent*; Fl. Muscalu, de la ziarul „Milcovul”, membru al Uniunii scriitorilor, *Despre dansul cu măști din Nereju „Chipărușul”*, doctorand Carol Nagler, de la Muzeul județean de istorie și etnografie din Focșani, *Trecut, prezent și perspective în ocrotirea naturii județului Vrancea*.

În după amiaza aceleiași zile s-au desfășurat lucrările pe secții. La secția de istorie-arheologie și muzeologie au fost prezentate următoarele comunicări: Ion Mitrea, directorul Muzeului județean de istorie și artă Bacău, *Recuperarea, valorificarea muzeistică și științifică a unor bunuri din patrimoniul cultural național: tezaurul de la Magura-Bacău*; N. Hartuche, Victor Bobi, de la Oficiul pentru patrimoniul național al județului Brăila și Muzeul județean de istorie și etnografie din Focșani, *Un nou sceptor de piatră zoomorf descoperit în România*; Gh. Constantinescu, de la Muzeul județean de istorie și etnografie din Focșani, *Contribuții la cunoașterea așezărilor geto-dactice pe teritoriul județului Vrancea*; dr. M. Brudiu, V. Căpitanu, V. Ursache de la Muzeul județean de istorie Galați și din Bacău, *Valorificarea patrimoniului civilizației geto-dactice prin expoziții interjudețene*; V. Bobi, de la Muzeul județean de istorie și etnografie din Focșani, *Observații cu privire la răspândirea culturii Sintana de Mureș pe teritoriul județului Vrancea*; Al. Arlmon, de la Muzeul județean de istorie și artă din Bacău, *Date istorice și arheologice privitoare la orașul Adjud (sec. XIV—XVI)*; V. Sirbu, de la Oficiul pentru patrimoniul cultural național

nal al județului Brăila, *Semnele de pe ceramica feudală timpurie descoperită pe teritoriul județului Brăila*; Ana Maria Hartuche, de la Oficiul pentru patrimoniul cultural național al județului Brăila, *Catalogul „Monumentele județului Brăila în lumina prevederilor Legii ocrotirii patrimoniului cultural național al R.S. România*; Alecu Lenco, de la Biblioteca orașenească din Focșani, *Contribuția maselor populare din județul Putna la victoria din vara anului 1917*; D. Hutanu, de la Muzeul județean de istorie și etnografie din Focșani, *Aspecte ale mișcării muncitorești din județul Vrancea în perioada 1921—1944*; Anton Paragină, de la Muzeul județean, de istorie și etnografie din Focșani, *Miron Costin și finutul Putnei*.

Comunicările, care au pus în valoare nu numai materialele recent descoperite în săpăturile arheologice dar și documentele și manuscrisele aflate inedite încă în biblioteci și arhive, autorii lor utilizând o bogată literatură de specialitate, au reușit să prezinte concluzii noi cu privire la unele probleme de bază ale istoriei României. Concluziile au fost trase de Ion Mitea, de la Muzeul județean de istorie și artă din Bacău.

La 20 decembrie 1977 a avut loc în orașul Buftea (Ilfov) o adunare festivă urmată de o sesiune de comunicări dedicată aniversării a 400 de ani de la prima atestare documentară a acestei localități, organizată de Comitetul orașenesec de partid Buftea. Ședința plenară ținută cu acest prilej, la Casa de cultură orașenească, în prezența unui numeros auditoriu, format din cercetători științifici, muzeografi, cadre didactice, oameni ai muncii din întreprinderi și instituții locale, a fost deschisă în prezența lui Aldea Militaru, prim-secretar al Comitetului județean de partid Ilfov, Medrea, prin vicepreședinte al Consiliului popular județean Ilfov, Radu Marin, secretar al Comitetului orașenesec de partid Buftea, Dumitru Boriga, președintele Comitetului de cultură și educație socialistă Ilfov, prof. univ. Șt. Ștefănescu, președintele secției de istorie și arheologie a Academiei de științe sociale și politice și alți activiști de partid și de stat. Au luat cuvântul Aldea Militaru, care a vorbit despre orașul Buftea în anii construirii socialismului, Radu Marin, despre orașul Buftea realizări și perspective, prof. univ. Șt. Ștefănescu, care a adus un cuvânt de salut din partea Academiei de științe sociale și politice, și Panait I. Panait, șef de secție la Muzeul de istorie al municipiului București, care a prezentat comunicarea: *400 ani de atestare documentară a orașului Buftea*.

Au urmat apoi lucrările sesiunii științifice consacrată acestui eveniment istoric. La Casa de cultură s-au desfășurat lucrările secției de istorie veche și medie conduse de dr. Mircea Matei și dr. C. Preda de la Institutul de arheologie unde au fost prezentate următoarele comunicări: Dinu Rosetti, de la Institutul de arheologie: *Cercetări arheologice efectuate în raza localității Buftea în anii 1936—1956*; Vasile Boroneanț, de la Muzeul de istorie al municipiului București: *Cele mai vechi mărturii de existență omenească în centrul Cîmpetel Române*; Constantin Preda, de la Institutul de arheologie, *Descoperiri monetare dacice în zona orașului Buftea*; Mioara Turcu, de la Muzeul de istorie al municipiului București, *Așezările gelo-dacice din centrul Cîmpetel Române, în timpul lui Burebista*; Șt. Olteanu, de la Institutul de arheologie, *Buftea și împrejurimile ei în contextul descoperirilor privind valorificarea minereurilor de fier pe teritoriul României în sec. IV—XIV*; Virgil Vrabie, Mihai Viorica, de la Muzeul județean Ilfov, *Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Buftea din bronzul timpuriu pînă în sec. X—XI*; Aristide Ștefănescu, de la Muzeul de istorie al municipiului București, *Contribuții arheologice privitoare la începutul locuirii feudale pe teritoriul orașului Buftea*; Gh. Dinuță, de la Muzeul județean Ilfov, *Cercetări arheologice în zona Buftea*; Laurenția Georgescu, de la Institutul de Geneza umană București, *Contribuții antropologice privind populația din satele de pe valea Colentina*; Ion Drăgoescu, de la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, *Considerații etnografice asupra unui monument de arhitectură populară, din 1891 de pe raza orașului Buftea*.

În același timp în sala de festivități a Centrului de producție al Studioului cinematografic București s-au desfășurat lucrările secției de istorie modernă și contemporană sub conducerea prof. univ. D. Almaș și dr. N. Copoiu, de la Institutul de studii istorice și social politice al C.C. al P.C.R. unde au fost prezentate următoarele comunicări: Constantin Pivniceru, directorul Centrului de producție cinematografică București, *Dezvoltarea centrului de producție cinematografică și perspectivele în contextul etapei actuale*; Nicolae Ajităriței, de la Filiala jud. Ilfov a Arhivelor Statului, *Situația social-economică a localității Buftea în prima jumătate a secolului al XIX-lea*; dr. Constantin Șerban, de la Institutul de istorie „N. Iorga”, *Aspecte demografice și economice în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în localitatea Buftea*; Marin Maria, de la Arhivele statului filiala Ilfov, *Frământări sociale în satele de pe teritoriul actual al orașului Buftea în prmtit anti de la aplicarea Regulamentului organic*; Manole Vasile, de la Arhivele Statului filiala Ilfov, *Aplicarea reformei agrare din 1944—1945 la Buftea*; Victoria Popescu, prof. la Școala din Crevedia: *Evoluția funcțiilor economice ale orașului Buftea*; Elena Ciucă, de la Arhi-

vele Statului filiala Ilfov, *Aplicarea legii de reformă agrară din 1864 pe moșia Buftea Bucovent*; Emil Dumitrescu, de la Muzeul de istorie R.S.R., *Contribuția locuitorilor din zona Buftea la lupta pentru unitate și independență națională*; Mirecea Dumitriu, de la Muzeul de istorie al R.S.R.: *Buftea și împrejurimile sale în timpul răscoalei fărâncișt de la 1888*; Dumitru Almaș, de la Universitatea din București, *Pacea de la Buftea*; Gh. Romanescu, de la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, *Unele acțiuni militare desfășurate în zilele insurecției din August 1944 în zona Buftea și împrejurimile ei*; Malei Lăzărescu, profesor București, *Dezvoltarea învățământului în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în zona Buftea*; N. Racocanu, din Buftea, *Dezvoltarea învățământului în localitatea Buftea în anii socializmului*; N. Mercan, I. Neacșu, *Tradiții și prezențe culturale în viața orașului Buftea*; Petre Dache, directorul Muzeului de istorie al municipiului București, *Dezvoltarea localității Buftea în perioada interbelică*; Valentin Panail, Elena, Stănescu, din Buftea: *Dezvoltarea industrială a localității Buftea în anii construcției socialiste*.

În aceeași zi participanții la această interesantă manifestare științifică au vizionat la Casa de cultură expoziția jubiliară „Buftea 1577—1977” organizată cu sprijinul Arhivelor statului filiala Ilfov, Muzeul de istorie al municipiului București, Muzeul județean Ilfov, Casa pionierilor prin grija Comitetului de cultură și educație socialistă Buftea.

Constantin Șerban

CRONICĂ

În ziua de 28 noiembrie 1977. Într-un cadru festiv, la Academia Republicii Socialiste România a avut loc decernarea premiilor acestui prestigios for de cultură pe anul 1975. Din lungă listă a premiilor reproducem în continuare pe cele din domeniul istoriei:

Premiul „Nicolae Bălcescu”: a) *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească, Vol. XI (1593—1601) Domnia lui Mihail Vitcazul*. Autori: Marieta Adam, Constantin Bălan Sașa Cirașcaș, Ruxandra, Cămărășescu, Olimpia Diaconescu, Coralia Fotino, Maria Bălan b) *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, Vol. I (1384—1448)*. Autori: Constantin Cihodaru, Ion Caprosu, Leon Simanschi. c) *Izvoarele istoriei germanilor din Transilvania*. Autor: Gustav Gündisch.

Premiul „Vasile Pârvan”: a) *Fontes Historiae Daco-Romanae. Scriptores byzantini, secolele XI—XIV*. Autori: Alexandru Elian, Nicolae Șerban Tanașoca; b) *Burbista și epoca sa*. Autor: Ion Horațiu Crișan.

Premiul „Stefan Gheorghiu”: a) *Reforma agrară din 1921 în România*. Autor: Dumitru Șandru; b) *Țărâniina din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*. Autor: Acațiu Eged.

Premiul „Nicolae Iorğa”: a) *Tehnica producției cerealiere în Țara Românească și Moldova pînă în secolul al XVIII-lea*. Autor: Vasile Neamțu; b) *Contribuții privind învățământul la sale în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*. Autor: Gheorghie Iescu.

În ziua de 28 octombrie 1977 a avut loc la Muzeul Brașov sesiunea de comunicări *Branul, arteră de legătură dintre Transilvania și Țara Românească*. După cuvîntul de deschidere, rostit de prof. univ. dr. Aron Petric. Universitatea București, au urmat comunicările *Comunicări etno-culturale între Bran, Argeș și Muscel*, prof. dr. Nicolae Dunăre. Institutul de cercetări etnologice și dialectologice *Cercetări de antropologie socială pentru interpretarea valorilor istorice și emergente ale culturii populației din zona Bran*, prof. dr. Vasile Caramela, Institutul „V. Babeș”, Laboratorul de antropologie; *Radu Șerban și cetatea Bran*, dr. C. Rezachevici, Institutul de istorie „N. Iorğa”; *Continuitatea autohtonă în sud-vestul Țării Birsei în timpul stăpînirii romane în Dacia*. *Cercelurile arheologice de la Drumul Carului*, prof. Florea Costea, Oficiul patrimoniului cultural național Brașov și prof. Stelian Coșuleț, Muzeul Bran; *Branul — principală arteră de legături politico-economice și culturale dintre Transilvania și Țara Românească*, prof. Ioan Prahoveanu, directorul Muzeului Bran.

În ziua de 28 octombrie 1977 a avut loc la Zalău simpozionul „*Alexandru Papiu Ilarian, 1827—1877*”. După cuvîntul de deschidere rostit de prof. Emil Trif, vicepreședintele al Consiliului județean de educație politică și cultură socialistă au urmat comunicările *Alexandru Papiu Ilarian — viața, opera și activitatea*, prof. Patrițiu Bota, prof. Ștefan Simoc; *Activitatea revoluționară a lui Alexandru Papiu Ilarian*, prof. Grigore Pop; *Ideii social-politice și filozofice în gândirea lui Alexandru Papiu Ilarian*, prof. Valentin Dărăban; *Ideile juridice în opera lui Alexandru*

Paplu Ilarian, jurist Ioan Chioreanu; *Alexandru Paplu Ilarian*, promotor al cercetărilor istorice românești, prof. Ioan Tomole; *Alexandru Paplu Ilarian*, filolog, prof. Ionel Penea, prof. Ana Cînda; *Alexandru Paplu Ilarian*, colaborator al lui Al. I. Cuza, Doru E. Goron; *Activitatea lui Paplu Ilarian în cadrul societății „Transilvania”* prof. Virgil Mihalca; *Alexandru Paplu Ilarian*, academician, Grațian C. Mărcuș, publicist.

În zilele de 3 și 4 decembrie 1977, la Complexul muzeal Golești (jud. Argeș) a avut loc tradiționala sesiune științifică anuală organizată de această instituție de cultură.

În ședința inaugurală, desfășurată în dimineața zilei de 3 decembrie, după cuvîntul de deschidere rostit de prof. Vasile Novac, directorul muzeului, au participat cu expuneri: Florea Dinu, vicepreședinte al Comitetului județean de cultură și educație socialistă Argeș, Lucia Dalila Aramă (Biblioteca Academiei R.S.R.) care a prezentat cuvîntul academicianului Șerban Cioculescu; au mai luat cuvîntul prof. Vasile Novac și arh. Adrian Mahu de la Întreprinderea de Proiectări Argeș.

În continuare, lucrările sesiunii s-au desfășurat pe 3 secțiuni: istorie și muzeografie, viticultura și pomicultura în România; evidența și conservarea patrimoniului. Dat fiind profilul publicației noastre, redăm mai jos tema comunicărilor susținute la secția de istorie: *Notă mărțurii cu privire la începuturile boterilor din Golești*, de prof. Paul Cruceană (Pitești); *Contribuții la istoricul familiei Goleșcu: viața și activitatea marelui clucer Albu și a marelui vornic Ivașcu din Golești*, de prof. Gheorghe Dobrescu (Complexul muzeal Golești); *Valoarea documentară a teatrului lui Iordache Goleșcu*, de Mihai Moraru (Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu”) și Florin Marinescu (Biblioteca Academiei R.S.R.); *Cu Dincu Goleșcu prin muzee și biblioteci*, de Lucia Dalila-Aramă (Biblioteca Academiei R.S.R.); *Programul de instruirea fetelor conceput de Dincu Goleșcu*, de cercetător principal Octavian Ionescu (Institutul de cercetări pedagogice și psihologice); *Dimitrie Goleșcu, formația și preocupările culturale*, de prof. Danil Luca (Complexul muzeal Golești); *Două memorii ale lui Alexandru G. Goleșcu despre importanța Principatelor Române și despre necesitatea abolirii protectoratului țarist*, de cercetător principal Anastasie Iordache (Institutul de istorie „N. Iorga”); *Un contemporan al lui Ștefan Goleșcu, Marco Antonio Cantini, prieten al românilor*, de Ionel Horoc (Biblioteca Academiei R.S.R.); *Rolul lui Dimitrie Goleșcu și Radu Goleșcu în conducerea acțiunilor din orașul și județul Brăila în anul revoluționar 1848*, de dr. Nicolae Mocioiu, directorul Filialei Brăila a Arhivelor Statului; *Carol Davila în războiul de independență din 1877—1878*, de prof. Sevastian Tudor (Complexul Muzeal Golești); *Contribuția lui Vasile A. Goleșcu la dezvoltarea botanicii românești*, de prof. Valeriu Alexiu (Complexul muzeal Golești); *Citeva date referitoare la prezența pictorului N. Grant în Cimpulung-Muscel*, de prof. Ștefan Trîmbaciu (director al Muzeului orașenesc Cimpulung Muscel); *Mărturiile bucureștene privind familia Goleștilor*, de Aurel Dușu, șef de secție, Cristian Păunescu, muzeograf, Muzeul de istorie al municipiului București; *Goleștii în viziunea istorografilor moderne și contemporane*, de Victor Neumann, Muzeul Banatului Timișoara; *Satul Golești în catagrafia din 1838*, de Spiridon Cristoceca, muzeograf principal, Muzeul județean Argeș; *Reforma agrară din anul 1864 pe moșia Golești*, de prof. Ion Florea, arhivist la Arhivele Statului Argeș; *O carte rară a Goleștilor*, de Florența Ivaniuc, muzeograf, Muzeul de istorie a municipiului București; *Independența în gîndirea social-politică românească (1521—1877)* de Marian Stroia „Revista de istorie”, București; *Goleștii — noțate documentar*, de prof. dr. doc. George Potra, București.

În ziua de 20 decembrie 1977, orele 15, a avut loc la Beiuș Simpozionul omagial închinat centenarului nașterii patriotului dr. Ioan Ciordaș, cu următoarele comunicări: *Tradiție și continuitate în viața culturală a Beiușului*, de prof. Ioan Chira; *Tradiție și continuitate în lupia Târtil Beiușului pentru emancipare socială și națională a poporului român*, de acad. Ștefan Pascu; *Momente din activitatea politică a dr. Ioan Ciordaș (1905—1919)* de Al. Porțeanu; *Situația militară din 1919*, de col. dr. D. Tușu; *Contribuția dr. Ioan Ciordaș la activitatea societăților culturale beiușene (1916—1919)* de Viorel Faur; *Dr. I. Ciordaș — omul, patriotul, democratul — în contemporaneitate*, de Sever Dumitrescu; *Dr. Ioan Ciordaș și unirea Transilvaniei cu România*, de C. Duma-Suceveanu.

În ziua de 27 septembrie 1977, în fața Comisiei de doctorat a Institutului de studii istorice și social-politice de lângă C.C. al P.C.R., a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat: *Trăsăturile istorografiei materialist-istorice românești privind decenul patru al României interbelice*, elaborată de Livia Dandara.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I. „Considerații privind necesitatea criticii istoriografice” ; Cap. II. „Istoriografia deceniului patru ca parte integrantă și etapă distinctă în istoria României” ; Cap. III. „Reflecții și concluzii privitoare la stadiul istoriografiei românești privind deceniul patru” ; Cap. IV. „Sistematizarea tematică a surselor bibliografice”.

Comisia de doctorat a fost compusă din conf. univ. dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct științific al Institutului de studii istorice și social-politice — președinte ; prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu — conducător științific ; conf. univ. dr. Gheorghe I. Ioniță, prof. univ. dr. Dumitru Almaș, col. dr. Al. Gh. Savu, membri.

Comisia de doctorat a hotărât în unanimitate să acorde lui *Livia Dandara* titlul științific de *doctor in istorie*.

În ziua de 22 decembrie 1977, în fața Comisiei de doctorat a Facultății de Istorie-filozofie a Universității din București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Puterea armată a României între 1866—1877*, elaborată de *Radu I. Vasile*.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I. „Doctrina și legislația militară a României” ; Cap. II „Sistemul de recrutare” ; Cap. III. „Evoluția organizatorică a puterii în direcția perfecționării și creșterii eficienței sale” ; Cap. IV. „Dotarea cu armament” ; Cap. V. „Pregătirea și instruirea puterii armate a țării”.

În afara capitolelor menționate, lucrarea mai cuprinde „Introducere”, „Concluzii”, „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost compusă din : prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decan al facultății de istorie-filozofie din București — președinte ; prof. univ. Vasile Maciu — conducător științific ; prof. univ. dr. Constantin Nuțu, prof. univ. dr. Constantin Corbu, general-maior dr. Ion Căpșă, membri.

În unanimitate, comisia de doctorat a hotărât să acorde lui *Radu I. Vasile* titlul științific de *doctor in istorie*.

TITU GEORGESCU, *Argumente ale istoriei pentru o nouă ordine internațională*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 333 p.

Rezultatele cercetărilor istorice sînt de natură să ajute omenirea contemporană să înțeleagă mai bine legile obiective care guvernează societatea, necesitatea de a acționa în spiritul cerințelor progresului. De asemenea istoria este chemată să sprijine prin concluziile sale, perfecționarea organizării societății de azi, relațiile dintre state și națiuni, conclucrarea pașnică dintre toate popoarele lumii.

Unei astfel de cerințe deosebit de actuale li vine în întîmpinare noua lucrare a istoricului Titu Georgescu, care pornește de la principiul științific că pentru înțelegerea și explicarea altă a fenomenelor sociale, economice și politice trecute ca și pentru fixarea drumului pe care are de mers un popor în viitor, problema determinării liniilor evoluției lui este de cea mai mare însemnătate. Căci viitorul nu poate să constituie un salt în necunoscut ci se desprinde și se încheagă în același timp, din elementele și materialul pe care îl oferă tocmăi trecutul.

În acest sens, autorul reușește să facă o sinteză politică deosebit de convingătoare a învățămintelor pe care istoria le-a oferit și le oferă pentru dezvoltarea umanității în general și a poporului nostru în special, să schițeze cu optimism robust viitorul omenirii. „Fundamentul istoric — se menționează în lucrare — este dat de concluziile desprinse din istoria popoarelor și cu osebire a poporului român, a cărui experiență este deosebit de bogată în sensuri” (p. 8).

Cele peste 300 de pagini ale lucrării structurate în opt capitole redau imaginea unei contribuții originale și inedite ca mod de tratare a problemelor istoriei patriei și universale.

Conceptută și realizată într-un spațiu și timp al întregului mapamond, lucrarea ne readuce printr-o analiză obiectivă a faptelor istorice, marile imperii ale istoriei străvechi, nefastele monarhii absolutiste adevărate temnițe ale popoarelor, apoi rolul avut în subdezvoltarea popoarelor de uriașele imperii coloniale și pînă la marile puteri contemporane.

A ignora trecutul unor popoare, cauzele stagnării sau subdezvoltării altora, nu pot fi

argumente pentru menținerea lor în starea periferică rezervată în ultima sută de ani. Îndeosebi, se subliniază pe bună dreptate chiar în primul capitol al cărții și acesta este unul din punctele de plecare ale argumentelor istorice.

În strînsă legătură cu această modalitate de abordare a problemelor, autorul ne precizează un fapt pe care de multe ori nu-l avem în vedere în suficiență măsură, aceea că orice analiză istorică obiectivă asupra dezvoltării civilizației, nu se poate concentra numai la Europa, ci la întregul glob. Numai astfel putem emite judecăți de valoare, păstrînd desigur proporțiile în locul și rolul avut de toate popoarele și națiunile mai mari sau mai mici în istoria civilizației umanității.

Istoria străvechilor popoare din milenii trei și doi înaintea erei noastre, a arătat marea capacitate de creație a oamenilor făuritori ai unor civilizații materiale și spirituale, deosebite din care posteritatea nu a mai beneficiat decît într-o mică măsură, din cauza timpului sau altor factori. Nivelele de civilizație atinse de marile imperii ale antichității nu pot fi contestate de nimeni. dar mijloacele, metodele, căile de realizare nu numai că pot fi contestate dar oferă o problematică plină de învățăminte pentru generațiile actuale și viitoare.

Așa cum scria Fr. Engels, „administrația romană și dreptul roman dizolvă pretutindeni vechile uniuni de ginți și odată cu ele, nimiceră și ultima rămășiță de activitate de sine stătătoare locală și națională, fără să nege saltul civilizației romane pentru o anumită epocă. Statul roman devenise o mașină uriașă și complicată, menită să stoarcă pe supuși. Această ordine era mai rea decît cea mai groaznică dezordine, iar barbarii împotriva cărora pretindea că-i apăra pe cetățeni, erau așteptați de aceștia ca niște mintuitoari”.

Dacă-geții au primit, după cum consemnează autorul, civilizația romană, de care nu le-a fost greu să se apropie dat fiind însuși gradul de civilizație propriu, accesibil asimilării, împotrivindu-se însă dominației spoliatoare a populațiilor migratoare (p. 18).

Argumentele istoriei îl fac pe autor să se oprească în câteva subcapitole asupra civilizației europene în timpul migrațiilor, subliniind că poate nici o zonă nu a fost așa de supusă periplului neamurilor migratoare ca cea a estului Europei.

De subliniat remarcă autorului potrivit căreia migratorii nu au reușit să se constituie ca popoare și să domine populația băștinașă, dimpotrivă, ei fiind asimilați în masa autohtonilor.

După ce analizează rolul bisericii în disputa pentru supremație, mergând pe firul cronologiei problematice în lucrare sînt consemnate treptata stabilire, a structurilor feudale în toate țările europene sub forme politice evaluate în diverse formațiuni statale (p. 30).

Studierea specificului structurilor societății feudale și a stadiului de civilizație pe diferite continente (Asia, America, Europa, este de natură să slujească la explicarea unor fenomene aparte care se nasc în evul mediu și care cuprind germele debutului dominației de către europeni a celei mai mari părți a lumii.

În acest context în spațiul danubiano-carpatopontic își dezvoltă existența populația daco-romană a cărei rezultantă a fost puternica fizionomie a poporului român.

Cîteva titluri de subcapitole deosebit de sugestive: „Expansiunea europeană sub mantie papală”, „Țările române la bariera sud-estului european”, „Europa apuseană în cursa hegemoniei pentru stăpînirea lumii”, „La Dunăre se scria o epopee a rezistenței pentru supraviețuire”, sînt doar cîteva dovezi ale unor studii de largă anvergură făcute de autor asupra unor realități istorice ce oferă suficiente argumente pentru actualitate.

Alte subcapitole din cel de al treilea capitol, ne readuc în memorie modalitățile prin care au fost create marile imperii coloniale, lupta pentru supremație dintre marile puteri și repercursiunile acestuia asupra dezvoltării popoarelor subjugate.

Dominația marilor puteri, — subliniază autorul (p. 20) — nu au adus niciodată popoarelor asupra cărora s-a exercitat, minimum de prosperitate și liniște ci războaie, dezastre pe teritoriile unde erau purtate, foamete, mizerie, sărăcie, cumplite maladii, terra deserta pentru ani întregi, toate alimentînd subdezvoltarea”.

În acest context autorul condensează în câteva file pagini din istoria zbuciumată a poporului român, atunci cînd confluența de interese ale marilor imperii expansioniste vecine: otoman, habsburgic și țarist a transformat meleașurile noastre în teatru de pustietate războie în secolele XVII și mai ales XVIII, cînd independența și suveranitatea au fost știrbite prin grave amputări teri-

riale. Împotriva acestor nedreptăți politice făcute românilor de către imperiile amintite, în condiții grele, poporul și-a apărât glia strămoșească, s-a ridicat la luptă pentru eliberarea națională și socială, pentru unitate și neafirmare.

Mișcarea socială și națională din Transilvania din 1784 înscrie una dintre marile ridicări ale țaranilor în istoria țării noastre, iar prin curentul de reedeșteptare națională promovat de Școala Ardeleană, prin acțiunea inaugurată de Inochentie Micu-Klein și dezvoltată o dată cu *Supplex Libellus Valachorum* (1791) mișcarea politică se afirmă organic, la sfîrșitul veacului trecut și începutul veacului nostru. Raportarea în permanență la marile evenimente ale istoriei universale, a schimbărilor survenite în istoria politică și economică a umanității, este mereu prezentă în paginile lucrării. Astfel constituirea și obținerea independenței în a doua jumătate a veacului XVIII de S.U.A., apoi marea revoluție franceză duc la noi orientări și schimbări în politica marilor puteri. „Este epoca în care nu numai că marile puteri nu-și mai propun zdrobirea invadatorului otoman și salvarea țărilor europene cotoropite, ci sancționează aceste cotoropiri și garantează existența Porții” (p. 83). Este epoca cînd, după cum aprecia just A. D. Xenopol „numai cei mari și tari au dreptul de a trăi, iar cei mici pot cel mult să năzuiască a sluji celor mari de pradă și de ospăț”.

Ordinea inaugurată de Sfînta Alianță cu care începe un alt capitol al lucrării este sintetizată deosebit de veridic de autor: „Se cumpărau provincii, se vindeau sclavi, se cumpărau teritorii cît zece țări, se vindeau populații întregi. Nu era nimic nou în practica marilor puteri”.

Țările române, „cheia a două continente” după aprecierea lui Marx sîngeau în continu și erau aprig disputate de către cele mai reacționare imperii în deceniile trei și patru ale secolului trecut.

După 1821, mișcarea de emancipare națională înregistrează o serie de manifestări caracteristice. Timp de peste două decenii asistăm la un șir de memorii și proiecte de reformă în care chestiunea independenței naționale ocupă un loc de prim ordin.

Odată cu apariția marxismului, au apărut și speranțele într-o nouă așezare democratică a societății, pentru că „titanii glîndirii viitorului societății omenești, Marx și Engels au dezvoltat magistralele pe care va înainta omeneirea și au jalonat noile orlnduile socialiste, comuniste precum și dominanța care trebuia să guverneze raporturile între oameni și între popoare” (p. 103).

În acest răstimp, Țările Române se încadrău ca și mai înainte în disputata „problemă

orientală” la confluența conflictelor dintre marile puteri.

Programul revoluției române de la 1848–1849 evidențiază identitatea și unitatea marilor obiective promovate de revoluție reliefate în lucrare: redobândirea autonomiei Țării Românești și Moldovei, obținerea drepturilor politice de către românii aflați sub dominația străină, unirea Moldovei și Țării Românești ca prim pas spre refacerea vechii Dacii, toate secondate de adinci transformări structurale, în societatea românească, menite să ducă la înlăturarea stărilor feudale și la deschiderea largă a progresului multilateral.

Revoluția română de la 1848 a avut o importanță istorică internațională, afirmând în fața lumii dorința neestrămutată de libertate națională și socială, de independență și unitate. „Revoluția a pus marile întrebări decisive pentru viitorul poporului român” (p. 107).

„A sosit timpul ca românii să fie socotiți în patria lor o națiune liberă” afirma cu argumentul istoric — proclamația redactată și citită de S. Bărnăuțiu la Blaj în primăvara lui 1848”. Dar revoluția română ca și cele din restul Europei, a fost înfrântă de forțele reacțiunii, unite în apărarea intereselor de clasă.

O altă secțiune a lucrării subliniază alte mari idealuri ale luptei poporului român în contextul european — unitatea și independența — subliniindu-se marile eforturi ale poporului nostru în realizarea acestor deziderate seculare. „Cine își putea imagina că în Carpați și la Dunăre, unde armatele a trei imperii stinseseră focul revoluției se concentrău noi și mari energii pentru a înfrunta pe Goliații Europei” (p. 112).

După cum se știe, în 1859, prin voința fermă a poporului român, s-a înfăptuit unirea celor două principate, punându-se astfel bazele României moderne. Unirea din 1859 și înfăptuirea în anii următori, a unor reforme structurale cerute de evoluția statului român — au constituit premise importante pentru obținerea independenței naționale depline.

„Cu Unirea din 1859 începea traducerea în viață a unor puncte nodale ale programului pașoptist pentru dezvoltarea burghezo-democratică — a țării” (p. 118) apreciază cu justețe autorul.

Printr-o luptă continuă, politică și diplomatică, poporul român a reușit în acea perioadă să smulgă Turciei, pas cu pas, noi atribute ale suveranității naționale, a izbutit să se desprindă tot mai mult de Imperiul Otoman și să-și afirme pe plan internațional existența de sine stătătoare și voința de independență statală.

Apărută în anul centenarului independenței de stat a României, lucrarea pe care o prezentăm conține o succintă expunere legată

de această problemă vitală. Proclamarea independenței statale depline la 1877 a reprezentat un salt calitativ, o urmare logică și legică a strădaniilor tot mai intense din acei ani și totodată o încununare firească a unor veacuri de trude, zăbucimări și lupte eroice ale poporului român împotriva asupririi străine.

„A fost deosebit de importantă neafirmarea din 1877, se precizează în lucrarea lui Titu Georgescu, dar pînă la o reală independență România a avut de străbătut încă decenii de grele încercări, în care poporul a avut de înfruntat o altfel de strivire a libertății și suveranității” (p. 121).

Această afirmație este inclusă în tematica capitoului V, intitulat sugestiv: „Ordinea marelui capital se anunță sumbră”. Reliefându-se întreaga politică a disputelor coloniale între marile puteri la sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, autorul redă una din aprecierile scriitorului socialist Constantin Bacalbașa: „Adevărul, tristul adevăr, este că puternicii stăpînitori ai lumii se joacă de-a nîngea cu micile popoare, că harta Europei se modelează, se preface, se reformează după cum le convine citorva arbitri ai omenirii”.

De fapt dezacordul socialiștilor români față de cursul imprimat evoluției ordinii economice, politice, sociale, militare, în lume, este exprimat în publicațiile vremii (p. 131).

Argumentele aduse de istoria României, de la hotarul celor două secole sînt un grav rechizitoriu la adresa claselor dominante din țările dezvoltate, care după aprecierea justificată a autorului „au încălcat cu cinism hotare și tradiții, au jefuit bogății și valori inestimabile, au cultivat sistematic înapoierea, subdezvoltarea pe toate planurile în majoritatea țărilor lumii” (p. 133). Concretizările, referitoare la jefuirea petrolului românesc și a altor bogății ale solului și subsolului acestor meleaguri la construcția căilor ferate sînt mărturii care nu mai au nevoie de nici o explicație.

„Expertii lui Standard Oil” declara un membru al consiliului de administrație au deplina convingere că zăcămintele de petrol ale României sînt inepuizabile și că vor trece multe decenii de exploatare intensivă fără a se putea vorbi de secarea lor”. Era o consemnare apărută în „Monitorul petrolului român” în 1905, deci la începutul secolului I.

În 1914, opt mari puteri străine dețineau circa 2/3 din capitalul total investit în economia României, capitaluri nelnsesmate inițial dar care s-au amplificat proporțional cu beneficiile uriașe obținute.

Pretutindeni istoria cuceririi independenței popoarelor se cere scrisă de ele însele, cu sublinierea intereselor lor, fără a deveni tributare interpretărilor date de acele puteri care le-au

subjugat și care au dictat pînă nu de mult și convențiile de pace și convențiile economice.

Primul război mondial, cauzat de disputa marilor puteri pentru împărțirea lumii, marile mișcări de eliberare națională a popoarelor subjugate care pe ruinele marilor imperii vor crea state unitare centralizate, sutele de mii de jertfe ale poporului român care nu avea nimic comun cu mobilurile imperialiste, realizarea statului național unitar român, la 1 decembrie 1918, sînt alte evenimente istorice asupra cărora se oprește autorul.

În mod logic, firese, lucrarea se încheie cu prezentarea concepției președintelui Nicolae Ceaușescu despre noua ordine economică și politică internațională.

Noua ordine economică și politică internațională în concepția șefului statului român, evidențiază necesitatea soluționării problemelor pe baza principiilor egalității, cu participarea tuturor statelor, a democratizării relațiilor internaționale, a elaborării unor noi norme de drept internațional, corespunzător schimbărilor produse în lume, urmărind să definească o alternativă la actuala ordine, caracterizată prin structuri și relații care conservă disproporții, asimetrii, dezechilibrare și inegalități pe plan economic, practici ale politicii de forță și dominație, inechități, discriminări și injustiții pe plan politic.

Constituie un remarcabil merit al Partidului Comunist Român, al secretarului său general, contribuția de a fi dat conceptului de nouă ordine economică și politică internațională, într-o perioadă de cristalizare a acestuia pe plan internațional — o fundamentare științifică, marxist-leninistă, de a fi conturat în documentele programatice ale Congresului al XI-lea, o structură a noii ordini economice și politice, coordonatele, obiectivele, căile și mijloacele pentru realizarea ei, rod al unei gândiri creatoare, originale, bazată pe o analiză pătrunzătoare a evoluției lumii contemporane, a modificărilor din raportul mondial de forțe.

Cartea profesorului Titu Georgescu redă în sinteza finală coordonatele, componentele, obiectivele și căile edificării noii ordini economice și politice internaționale.

Lucrarea de riguroasă ținută științifică, cu prețioase mobiluri instructive și educative, redactată într-un stil atractiv, cald, pasionat, se adresează cu succes tuturor celor interesați de istoria umanității în general a poporului român, în special pentru politica sa actuală. Este prima lucrare globală despre un subiect deosebit de actual, o operă valoroasă și originală, lucrată metodic, bazată pe interpretarea judicioasă a unui vast material documentar.

Stelian Popescu

LUCIAN BLAGA, *Ființa istorică*, sub îngrijirea, note și postfață de Tudor Cătineanu, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 291 p.

Volumul lui Lucian Blaga *Ființa istorică* publicat de editura Dacia spre sfîrșitul anului 1977 se impune atenției dintr-un întreg interes.

Mai întîi el valorifică un text, în cea mai mare parte inedit, al cunoscutului filozof român. Așa cum sîntem înștiințați în *Nota* asupra ediției, lucrarea a fost elaborată între 1943—1959, primele patru capitole fiind publicate în revista „Saeculu.n”, în 1943. Cu toate intermitențele în timp ale elaborării, textul se distinge printr-o remarcabilă unitate interioară și tematică. Numin implicarea marxismului—dealtfel într-o mică măsură—ca moment contrapunctic al construcției filozofice blagiene, ne face să credem că o parte a volumului a fost elaborată după 1944. Considerații interesante în legătură mai ales cu procesul elaborării *Ființei istorice*, dar și cu bagajul de idei al acesteia, vezi la Ion Maxim, *Istoria în perspectivă stilistică*, în „Viața Românească”, anul XXX, februarie 1977, nr. 2, p. 18—24. Despre viziunea care prezidează scrierea lui Blaga întîlnim o frază frumoasă și veridică. „Sunetul ci face parte dintr-o amplă orchestrație, structural

alta decît aceea pe care o auzim astăzi. Dar cu foarte multe accente valoroase, cu numeroase trimiteri de excepție ...” *op. cit.*, p. 18—19). Oricum, apariția volumului este un important act de restituire a creației lui Blaga.

De altă parte, culegerea filozofică în cauză trezește un mare interes din perspectiva întregii activități desfășurate de Blaga și a constituirii sistemului său filozofic. Ea se integrează organic acestui sistem și îl întregeste ca parte componentă a proiectatei *Trilogii cosmologice* — alături de *Diferențiatele divine* și *Aspectele antropologice*. În felul acesta, *Trilogia cosmologică* urina să se înscrie, laolaltă cu *Trilogia culturii* și *Trilogia valorii*, în opera filozofică durată de Blaga, pe care el a ținut s-o toarne într-un sistem propriu. Fiindcă este invederat că pasiunea constructivă, gîndul de a lăsa nu fragmentare meditații filozofice, ci de a construi metodic și unitar, constituie un element distinctiv al creației blagiene. De altfel lucrarea *Ființa istorică* trimite în permanență la alte scrieri sau postulate generale ale gînditorului clujean. Ea se împletește într-o țesătură continuă cu restul opere-

lor sale filozofice. Mult mai importante însă decât punctele de contact ale lucrării cu celelalte scrieri ale sale, în sensul folosirii anumitor analize dezvoltate în altă parte, ni se par momentele în care Blaga rezumă ansamblul gândirii sale. Fiind scrisă într-o perioadă când concepția sa se sedimentase și se cristalizase deplin, filozoful român o rezumă cu o siguranță și o putere de sinteză care impresionează. Așa încît și din acest punct de vedere, al sintetizării gândirii sale, *Ființa istorică* este edificatoare în cel mai înalt grad. Dar lucrarea interesează, în al treilea rînd, și pentru conținutul propriu-zis de idei, pentru substanța ei ideatică. Este de altfel motivul care justifică considerațiile de mai jos, fiindcă nici nu e locul și nici nu tindem, în cadrul de față, să facem exegeză filozofiei lui Blaga, în ansamblul ei. Considerăm că *Ființa istorică* oferă ea însăși un câmp amplu de discuție; mai mult —, că această discuție e necesară pe temeiul filozofiei marxiste, a materialismului istoric. (O contribuție substanțială la examinarea materialist-dialectică a filozofiei cunoașterii lui Blaga a realizat Lucrețiu Pătrășcanu în *Curenți și tendințe în filozofia românească*)¹.

Punctul de pornire al lui Lucian Blaga este că istoria este un mod de existență, un chip specific de a fi al omului și anume al omului deplin care ar avea drept caracteristică ființarea sa în orizontul misterului și pentru relevarea acestuia. (*op. cit.* p. 32). Avem deci, pe de o parte, avansată ideea de istorie legată indisolubil de cea de om, iar, pe de altă parte, un fel special de a înțelege omul ca atare. Într-adevăr, în concepția lui Blaga omul se prezintă în două ipostaze. E vorba de om ființînd „în orizontul lumii date și în vederea conservării sale” și este, cum spune însuși filozoful, în al doilea rînd, „vorba despre om în orizontul misterului și în vederea relevării acestuia” (*op. cit.* p. 32). Primul fel de a fi al omului ține de plasarea sa în lumea contingentelor materiale, de ceea ce leagă pe om de necesitatea conservării speciei, de statutul său biologic și prin aceasta de legătura care există între el și restul lumii naturale.

În cea de a doua ipostază, omul ni se înfățișează ca om deplin, avînd un statut aparte în univers, statut dat de capacitatea sa creatoare și de năzuința de cunoaștere. Este omul „luciferic”, după terminologia metafizică a lui Blaga, spre deosebire de omul „paradisac” legat, cum ar spune Eminescu, „într-un mod fatal de o mîină de pămînt”.

Fiind vorba de această dualitate, problema care s-ar pune este următoarea: cele două

ipostaze coexistă concomitent în una și aceeași ființă, sau ele ne apar ca niște categorii genetice în sensul că după o lungă evoluție a omului paradisac, pe o anumită treaptă a dezvoltării sale, au fost fructificate acele premise originare care au permis trecerea la omul „luciferic”? Din textul lui Lucian Blaga chestiunea nu se poate stabili cu precizie. În capitolul *Fenomenul istoric* se pare că autorul pledează pentru ideea de dualitate, de dublă ipostaziere a ființei umane. În capitolul *Metafizica istoriei* Blaga sugerează, dimpotrivă, o despărțire în timp a omului „paradisac”, de cel „luciferic”. Lin ființa umană care se integra în mediul natural ca un element al acesteia a apărut „printr-o mutație ontologică”, după lungi perioade evolutive, omul luciferic (p. 220). Omul „paradisac” ar fi, astfel, subiect și obiect al preistoriei, spre deosebire de cel „luciferic” care reprezintă prin excelență obiectul istoriei.

Acastă ultimă alternativă se pare însă oarecum în contradicție cu ansamblul sistemului de gândire blagian. Într-adevăr, înlăturînd înveliușul cețos al terminologiei sale, Blaga recunoaște, în fond, în această alternativă, că formarea omului, ca om, este rezultatul unei lungi devenirii, că pentru a înțelege apariția sa este necesară studiarea evoluției genului uman. O astfel de punere a problemei contravine însă tezei sale fundamentale potrivit căreia omul poartă ca semn originar stigmatul singularității sale în univers. Tocmai pe o predestinare originară se întemeiază, după cum reiese din considerațiile lui Blaga, construcția sa filozofică.*

Oricum, fie că omul deplin este produsul unei lungi evoluții, iar mutația ontologică pe care o suferă se poate gîndi în datele științei, nu ale metafizicii abstracte a lui Blaga, fie că omul paradisac și luciferic coexistă, într-un fel sau altul, în omul real, fapt este că acesta se află în fața „misterului” pe care tînde să și-l releveze. În termenii proprii, degajînd ceața spiritualistă care învăluie sistemului său, Blaga pune o problemă fundamentală. Este vorba de menirea creatoare a omului, de elanul său spre cunoaștere, de vocația sa de a pătrunde tainele lumii înconjurătoare și al propriei ființe. La Blaga această vocație cognitivă cu tot ce presupune ea ca rațiune și gândire, intuiție și sentiment, este denumită și „plăsmuire” (*op. cit.*, p. 86).

* Interesant de altfel că atunci cînd vorbește de trecerea de la omul „paradisac” la cel „luciferic” filozoful român apelează la ideea „mutației ontologice”. O traduce însă în termenii unei lente evoluții de acumulari cantitative și transformări calitative așa cum li prescria nu metafizic sa, ci rezultatele dobîndite de științele naturale și sociale în vremea sa (*op. cit.*, p. 220).

¹ Vezi ediția apărută în Edit. politică sub îngrijirea Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă CC al P.C.R., 1971, p. 120 — 133.

Orice act de „plăsmuire”, „toate creațiile și înfăptuirile omului”, poartă, după repe-tatele precizări ale filozofului clujean, „am-prenele unui cîmp stilistic” (*op. cit.*, p. 87). Stilul și „cîmpul” sau „matricea” stilistică sînt categorii care joacă, astfel, un loc central în concepția filozofică a istoriei la Blaga, ca în întregul său sistem filozofic. Stilul este, așa cum specifică Lucian Blaga, „un mă-nunchi de determinanți ce-și pun pecetea pe relevările ce li se face sieși omul situat în orizontul misterului” (*op. cit.*, p. 222). Omul deplin este deci purtătorul unui stil; el im-primă o notă stilistică înfăptuirilor sale, și, în același timp, se află sub puterea unui anu-mit „cîmp stilistic”, dat aprioric ce descinde din adncuri, din zonele abisale, inconștiente ale ființei umane.

Facultatea stilistică a omului, exprimînd însăși esența sa creatoare, constituie, prin chiar definiție, un mijloc de cunoaștere, de „relevare a misterului”. Dar misterul de aceea e și mister ca să nu fie deplin cunoscut, pătruns, înțeles. La porțile sale veghează cu strășnicie Marele Anonim, întrupare, evident, de esență divină. De aci zbaterea omului între setea de cunoaștere, de absolut, de năzuința spre rele-varea deplină a misterului și neputința sa funciară de a ancora în absolut, trebuind să se mulțumească cu „relevări” parțiale, rela-tive. Existența umană stă, astfel, sub semnul tragismului: de o parte năzuința de a evada din relativitate; de alta „cenzura transcen-dentă” sau „frenatorie” care interzice omu-lu accesul spre total, spre absolut. (Întîl-nim în considerațiile lui Blaga evidente interferențe cu ideile susținute în *Existența tragică* de D. D. Roșca, numai că la primul ele apar învrstare cu puternice elemente idealist-spiritualiste). Cu cît mai de nepătruns apare misterul străjuit de Marele Anonim cu atît mai aprigă este îndrjirea omului în escaladarea lui; dar cu cît el reușește să intre în posesia unor relevări parțiale, cu atît are mai puternică conștiința deznădejdiei că nu poate parveni spre „relevarea” totală.

„Istoricitatea — arată Lucian Blaga — în oricare din momentele sale, adună în sine, ca într-un punct, linia într-adevăr tragică a ființei umane. Istoricitatea prilejuiește omului suferințe și satisfacții, ea prilejuiește omului paroxisme ale dezamăgirii, dar și paroxisme ale bucuriei. Dezamăgirile sînt legate de îm-prejurarea că omul își dă uneori seama de cadu-citatea funciară a creațiilor sale. Bucuriile sînt legate de împrejurarea că aspirațiile sale și-ar putea găsi totuși un acces în absolut... Tragismul prăpăstios al existenței umane se desprinde spectaculos și elocvent din aceste sensuri diametral opuse, ce pot fi atribuite destinului uman” (*op. cit.*, p. 218 — 219).

Pornind de la om, așa cum îl gîndește și-l vede Blaga, rezultă conceptul său asupra

istoriei care este un mod de existență propriu omului. „Istoricitatea este o dimensiune impusă în univers celui mai înalt mod de existență creaturală” (p. 218). Iar cum catego-riile stilistice modelează specific omul, ele reprezintă și elementul determinant, defini-toriu al acestuia. Delimitîndu-se critic de Hegel, filozoful clujean scrie „Din parte-ne susținem că nu ideile, ci cîmpurile stilistice formează baza istoriei” (*op. cit.*, p. 242). „Fenomenul istoric — arată de asemenea Blaga — este condiționat exclusiv de structuri stilistice ce pot fi studiate ca fapte” (*op. cit.*, p. 45) Aceași idee-pivot în filozofia istoriei lui Blaga primește cu alt prilej următoarea formulare. „Aspectele stilistice devin așadar semnamentele după care deosebim fenomenul istoric de orice alt fenomen. Istoriogra-fia are drept obiect orice fenomen cromo-spațial, singular din punct de vedere numeric, concret și de structuri sau aspecte stilistice; dar de obiectul istoriografiei sînt și toți factorii și toate momentele care stau într-un context cu ivirea, durata și dispariția fenomenului ce poartă o pecete stilistică. *Istoricitatea este așadar existența temporală* (aparitie, durată, dispariție) *a unui fenomen concret de înfăți-șare stilistică*” — sublinierea autorului — (*op. cit.*, p. 33).

Iată deci, dominantă distinctivă a reali-tății istorice și implicit, cîmpul prioritar al cunoașterii istorice. Ținta către care trebuie să se îndrepte atenția istoricului în procesul cognitiv este punerea în lumină a aspectelor de stil ce caracterizează faptele istorice. „Firește, scrie concesiv Blaga, un istoriograf nu trebuie să realizeze necondiționat un ase-menea postulat. Dar acesta ar fi obiectivul unei istoriografii conștiente de drumurile și de ținta sa” (*op. cit.*, p. 191).

Spre deosebire de alte filozofii care așează cunoașterea istorică pe o scară mai joasă decît cea care poate fi structurată științific în legi, Blaga acordă o mare încredere calității cunoaș-terii istorice. Împrejurarea că omul este purtătorul unui „cîmp stilistic” și că în istorie se urmărește descifrarea aspectelor de înfă-țișare stilistică și creează vase comunicante favorabile cunoașterii istorice. Pe prim plan în acest proces se pare că Blaga ar situa intuiția, alături de analiză și de sinteză, deci de puterea de abstracție a minții umane, după prealabila cunoaștere, binelțeles, a faptelor istorice. „Pentru atingerea obiecti-vului ei specific — spune textual Blaga — — cunoașterea istorică are la îndemînă o seamă de mijloace și resurse. Printre acestea intuiția este cea mai fertilă. Istoriograful își cultivă, prin îndelung exercițiu, o anume sensibilitate, datorită căreia el va putea să distingă și să delimiteze, în masa amorfă a faptelor istorice, prezența activă a unor fac-tori stilistici. Istoriograful mai are la îndea-

mlnă puterea de analiză și de sinteză, utilizate de altfel în orice domeniu științific. Atât intuiția, cât și puterea de analiză și de sinteză sînt daruri ce pot fi dezvoltate în sensul unei performanțe tot mai eficiente . . . Dată fiind imensa varietate « a stilurilor » în istoria omenirii, constatarea aspectelor, în vederarea lor, cer, nu încapă vorbă, o *elasticitate* pe scară universală a sensibilității. o suplețe a puterii de analiză și o cit mai viguroasă întrebuintare, mergînd spre esență, a puterii de sinteză " (*op. cit.*, p. 191). Să recunoaștem că sînt cerințe care, dacă ar fi îndeplinite, ar onora pe oricare dintre istorici! Scara coordonatoare a lor ni se pare susceptibilă de obiecții în sensul că un primat al intuiției ar aduce, poate, surprinzătoare elemente de nuanțare, dar ar plasa, negreșit, procesul cunoașterii pe un teren extrem de fragil, în vecinătatea plămăuirii artistice, unde ar fi greu de strunit asociațiile forțate, dacă nu fantezia arbitrară.

Oricum, concepția generală a lui Blaga îndeamnă mai ales cercetarea istoriei spre studii faptelor de cultură. Cu o superlativă elocvență *Ființa istorică* probează că e scrisă de un filozof al culturii! E marcată, cu alte cuvinte, de stilul său! Într-adevăr, în dezvoltările exemplificative ale teoriei sale, Blaga recurge mai ales la fapte de cultură sau dă un sens istoric cultural evenimentelor sau faptelor politice. Și trebuie spus că intuiția și puterea de analiză și de sinteză funcționează din plin la filozoful clujean. Întîlnim în cuprinsul cărții observații de mare finețe și intuiții pătrunzătoare în jurul unor fenomene de artă sau de cultură, de viață politică sau religioasă, din antichitate, evul mediu sau din epoca modernă. Sub cîmpul observației lui Blaga fenomenele capătă o prospețime și o strălucire nouă și, mai ales, el știe să le articuleze în așa fel încît să creeze senzația unor structuri sau cîmpuri stilistice. Între portul perucii din timpul lui Ludovic al XIV-lea și modul de a face diplomație, între viața de la curte și felul în care se purtau războaiele, Blaga sugerează legături apte să învie o epocă, s-o facă sesizabilă.

Aci găsim de altfel unul din aspectele fecunde ale ideilor sale. Înlăturînd arabescurile terminologice, care înseamnă de fapt un balast apăsător pe sîmburele viu al onora dintre ideile sale, filozofia istoriei lui Blaga este o pledoarie pentru ca cercetarea istorică să caute în obiectivele pe care și le propune profilul epocilor, să știe să închege tablouri unitare ale acestora. „Momentul stilistic”, ca moment definitoriu al istoriei, exprimă de fapt năzuința de a se da istoriei, ca știință, suplețea și înmădierea apte să sesizeze specificul, să găsească articulațiile unitare ale unui fragment al realității sociale, sau al ansamblului acesteia, în curgerea timpului.

Dar concepției filozofice a lui Blaga îi lipsește temelia pe care să se fundeze desprinderea caracteristicilor unei epoci; mai mult, ceea ce ne propune gînditorul clujean drept temelie este un eșafodaj spiritualist — idealist cu totul insușinabil. De fapt sistemul său filozofic, chiar dacă formal admite că subiectul și obiectul istoriei „este omul total” (*op. cit.*, p. 219) (gîndit în corsetul dualității paradisiac-luciferic) îndreaptă atenția spre o anumită zonă a realității istorice, anume a faptelor de cultură. Blaga lasă în afara filozofiei istoriei sale baza materială a societății, procesele social-economice și rolul lor în devenirea istorică. (Ele pot fi urmărite cel mult sub aspectul structurării stilistice, dar nu ca elemente dinamogene ale dezvoltării sociale). De aceea și fenomenele stilistice par curvna neconvingător împlîntate în matricea istoriei. A purcede la desprinderea configurației unei epoci fără să iei în considerare miezul viu al acesteia, substanța propriu-zisă a creației istorice, care se structurează în categoria marxistă a formațiunii social-economice, înseamnă a te mulțumi cu sesizarea unor frînturi ale vieții istorice, a unor straturi, în fond periferice și neesențiale. De aceea oricît de fine și nuanțate ar fi unele dintre observațiile sale asupra fenomenului istoric, pe baza concepției pe care o propune, ele nu penetrează însă în substanța și mecanismul funcționării acestuia.

Judecînd și concepția lui Blaga, ca pe orice altă teorie filozofică sau științifică, în funcție de capacitatea sa explicativă trebuie să recunoaștem că ea oferă unele iluminări doar asupra unor zone restrînse ale fenomenului istoric. Însăși construirea acestuia, ca și modul său de funcționare, adică ceea ce este de fapt esențial, rămîn neluminate de o filozofie care ar fi dorit să cuprindă cît mai mult (fără să treacă însă pragul cuceri-toarei modestii a autorului ei) *

Este semnificativ faptul că Blaga rămîne puțin permeabil la ideea de organicitate a societății. Într-un capitol special al lucrării intitulat *Organism și societate* el respinge, în numele propriului sistem filozofic, orice justificare a asemănării societății cu un organism. Întîlnim aci, nelndoios, multe obiecții întemeiate față de tendințele de a transpune proprietățile fenomenelor biologice la cele sociale. Dar la Blaga există o obiecție și cu alt caracter; anume el respinge ideea de sistem sau de structură în istorie pe care o sugerează noțiunea de organism social. El

* Iată cum preciza Blaga rosturile metafizicii istoriei sale: „Mărturisim noi înșine că această metafizică a istoriei n-am dorit să fie decît ceea ce este: o alcătuire de semnificații adumbrite de taină, și nimic altceva” *op. cit.*, p. 226.

abandonează astfel istoria și societatea categoriilor sale stilistice care nu pot să ofere, ca forță cognitivă și explicativă, ceea ce oferă ideea de organicitate, de sistem și structură. „Societatea — scrie Blaga — nu are rostul numai de a conserva sau de a produce alte societăți asemănătoare, prin filiație; societatea este în primul rând autoarea unei lumi, în cadre stilistice; societatea este creatoare de universuri spirituale. Știm ce sînt aceste universuri, ca roduri ale societății; ele sînt *relevări relative* ale misterului cosmic. Miturile, operele de artă, viziunile metafizice, marile teorii științifice, idealurile etice, sînt tot atîtea universuri spirituale. Societatea are latitudinea să ia măsuri de autoconservare; de asemenea ea poate să dea loc unor fenomene de filiație, dar toate acestea și altele la fel sînt aspecte ce se înțeleg de la sine și dincolo de care rostul esențial al societății rămîne totuși creația unei lumi spirituale în cadre stilistice” (*op. cit.*, p. 77 — 78).

Preocupat de descifrarea „cadrelor stilistice” în formele lor constituite, devenite, Blaga nu-și pune dealtfel nici problema genezei și evoluției lor, ceea ce ar însemna tratarea problemei dezvoltării în istorie. Este semnificativ că el neagă de fapt dialectica obiectivă a istoriei și deci și rolul metodei dialectice în explicarea dezvoltării sociale. Un amplu capitol al *Ființei istorice* intitulat *Stiluri și dialectică* concede doar semnificații limitate principiului dialecticii în istorie. „Nelndoios, potrivit experienței, dialectica poate fi o formă a devenirii istorice. S-ar putea întâmpla să întîlnim în istorie atît dialectica completă, cît și cea trunchiată... După părerea noastră, dialectica nu este însă un aspect general al devenirii istorice, aceasta putînd avea și o înfățișare nedialectică, de creștere continuă, firească, liniară” (*op. cit.*, p. 104 — 105). De fapt Blaga nu înțelege dialectica ca un principiu interior al dezvoltării istoriei; el urmărește aplicarea momentului dialectic la cadrele stilistice. Transformările, interfevențele sau „negațiile” pe care el le prezintă în cuprinsul acestor aspecte de stil ne încredințază că dialectica capătă, în înțelegerea lui, accepția unor mutații exterioare, întâmplătoare. Rămîne nepătrunsă, astfel, logica interioară a procesului istoric, caracterul de necesitate a dezvoltării într-un sens anumit.

O astfel de viziune l-a făcut pe Blaga să citească — de ce să n-o spunem — oarecum la suprafață pe Hegel și cu atît mai mult marxismul. Dialectica istoriei lui Hegel este redusă la triada — teză — antiteză — sinteză, iar cea marxistă la succesiunea teză — antiteză. „Marele filozof idealist susținea că în istorie ideile se realizează potrivit unei anume scheme dialectice. Schema ar fi aceea a tezei, a antitezei și a sintezei...Astfel, hegelienii țin pînă la

obsesie și delir să cadenteze orice «istorie» de oarecare amploare, în tact de trei, cîtă vreme marxiiștii se mulțumesc să constate mereu jocul alternant al tezei și al antitezei și atît. (*op. cit.*, p. 104—105). O asemenea interpretare a dialecticii hegeliene, și cu atît mai mult a celei marxiste, nu numai că deformează conținutul adevărat al acestora, dar recurge la clișee critice cu totul slabe. Este adevărat, în alt loc al scrierii sale, Blaga reia problema filozofiei istoriei la Hegel și întreprinde o analiză mai de substanță. Nici aici nu-l vedem însă preocupat de determinism și legitate în istorie. Și este interesant din acest punct de vedere cum interpretează Blaga teoria *cursei* sau a *viciului rațiunii* universale care ar ghida, potrivit filozofiei hegeliene a istoriei, acțiunile oamenilor. Blaga subliniază că „teoria viciului rațiunii universale...rămîne, după părerea noastră, cea mai genială idee a lui Hegel” (*op. cit.*, p. 237). El nu o interpretează însă ca o încercare de a surprinde, în planul sistemului hegelian de gîndire, raportul dintre necesitate și acțiune în istorie, dintre acțiunea individuală și logica obiectivă a dezvoltării sociale. Atenția lui e deviată oarecum de la această chestiune centrală, pe care Blaga o intuiește totuși, la rolul indivizilor excepțional dotați ca instrumente ale rațiunii universale (vezi *op. cit.*, p. 237—328). Sceptic, dacă nu cu totul indiferent față de ideea caracterului logic al dezvoltării istorice, Blaga admite, totuși, o anumită regularitate în istorie. Ea este însă subordonată, în viziunea sa, aspectelor stilistice ale istoriei care sînt cîmpuri de organizare și de modelare a vieții istorice.

Din aceeași perspectivă privește Blaga și problema raporturilor dintre individual și general în istorie. Trebuie menționat că gînditorul clujean respinge tentativele teoreticienilor care căutau să reducă istoria la succesiunea caleidoscopică a faptelor individuale. El realizează un pertinent demers critic al postulatei care rezervă, într-un fel sau altul, istoriei statutul de știință a faptelor individuale sau neagă, pur și simplu, caracterul de știință al acestora — fiindcă pe descrierea unor fapte singulare nu se poate clădi un corp de doctrină științifică. Pe acest teren el se confruntă cu ideile lui Windelband, Rickert, Xenopol sau Dilthey. (*op. cit.*, p. 28—32) De o deosebită importanță este, în contextul amintit, disocieria pe care Blaga o face între faptul istoric, înțeles ca fapt singular și ireversibil, care nu conține nici un element de generalitate și *manifestarea în chip concret a fenomenului istoric*. „Vom preciza deci, deocamdată, că fenomenele «istorice» au loc totdeauna în chip concret, undeva și cîndva, *hic et nunc* (în spațiu și în timp), dar aceasta nu înseamnă că ele sînt absolut ireversibile sub toate aspectele” (*op. cit.*, p. 28). Captat însă de clădirea propriului sistem de gîndire Blaga declară pînă la

urmă problema amintită puțin importantă, deși apariția și manifestarea înfățișărilor stilistice în istorie, pentru care el pledează, implică descifrarea esențelor, a aspectelor comune, unitare ale fenomenelor*.

O poziție oarecum similară adoptă Blaga și față de ideea de progres în istorie. Indiferent de fundamentarea concretă teoretico-filozofică, ideea de progres pleacă de la recunoașterea unor forme ascensionale ale dezvoltării istorice. Ea vedește o viziune optimistă, o stare de spirit încrezătoare în puterea de creație umană. „Palpită în aceste filozofii (care întemeiază visurile, omului pe ideea de progres — n.n.) un imens optimism” (*op. cit.*, p. 161). (Este drept că uneori, ca în cazul evoluționismului pozitivist sau al liberalismului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ideea de progres era mulată pe succesele societății capitaliste, acreditând o percepere plată, liniară, a mișcării istorice, nesensizată față de contradicțiile profunde ale dezvoltării).

În accepția marxistă, la baza ideii de progres se află dezvoltarea caracterului logic al dezvoltării istorice. Marxismul cere să se dovedească faptul că mișcării istorice li este propriu sensul ascensional iar aceasta implică disecarea mecanismului dezvoltării, a funcțiunii structurilor istorice.

Concepția asupra progresului la Blaga, ca toate celelalte aspecte privind sensul istoriei, este subsumată sistemului său filozofic. În contact cu realitatea concret istorică, el recunoaște fenomene de progres în diverse zone ale acestei realități. În special domeniul tehnicii este ilustrativ, după părerea lui Blaga, pentru evidențierea ideii de progres.

El se îndoiște însă că s-ar putea vorbi de progres ca procesualitate istorică, implicând o anumită logică interioară a acesteia. „Hotărât lucru — precizează el — de pe pozițiile pe care ne găsim nu vom putea vorbi despre un « progres » ca linie și profil ale istoriei în tot ansamblul ei. În anumite domenii și-n anumite limite, credem, totuși, că un „progres” este cu puțință” (*op. cit.*, p. 163).

Sistemul său filozofic l-a îndepărtat de la situarea problemei dezvoltării istorice pe terenul determinismului și clădirea, pe această temelie, a ideii de progres. Dar el nu interzice

* „Repetiția sau nonrepetiția — scrie Blaga, nu țin în chip necesar de esența fenomenului istoric, și nu constituie elemente de definiție a acestuia. Ambele aspecte sînt cu puțință ca aspecte secundare, datorită cărora istoria se prezintă sub forme atît de variate, chiar ca « tipuri » de istorie. Admitem însă că fenomenul istoric este un fapt singular, care se petrece aici și acum, dar el este numeric singular, adică pur și simplu concret, și nu posedă în chip inevitabil o configurație ireversibilă, absolut individualizată” (*op. cit.*, p. 163).

nicidecum activitatea creatoare a omului și nici nu afirmă că ea ar fi lipsită de sens. Blaga socotește, în adevăr, că domeniul decisiv al progresului ar fi acela înregistrat pe planul cunoașterii, al „relevării misterului”, ca scop și finalitate a existenței umane. O asemenea stăpînire a misterului ar echivala cu un salt în absolut al omului. El este imposibil pentru că acțiunea sa e „cenzurată” de Marele Anonim și pentru că ar însemna ca omul să-și depășească propria condiție. Dar filozofia lui Blaga nu închide elmpul „relevărilor parțiale”. Pe planul realității istorice aceasta corespunde cu recunoașterea unor procese progresive, inclusiv în domeniul cunoașterii. Pentru că problema în jurul căreia se învrtește filozofia lui Blaga este aceea a misiunii și a destinului creator al omului. Situaarea problemei se face în termeni idealști, într-o terminologie de o stranie frumusețe metaforică, dar vehiculînd un conținut spiritualist, cu nuanțe mistice și deiste.

Ceea ce comunică de fapt Blaga sub acest înveliș terminologic nu este deloc ieșit din comun. Într-adevăr, întredem ideea că cunoașterea „relevarea misterului” e un proces, că nu e posibilă stăpînirea adevărului absolut (la Blaga intervin Marele Anonim, cenzurile, categoriile abisale etc. etc.) Ceea ce conferă măreție gîndirii sale filozofice, dar îi subliniază și limitele, este felul în care Blaga privește rostul omului. El nu-i promite aproape nimic; mai mult, alternativa finală pe care i-o înfățișează e descurajantă; dar îl vede totuși îndrjit în lupta cunoașterii, ars de sete nemărginirii, mistuit de năzuința de a întreprinde și a realiza ceva. Chemarea lui Blaga este în fond aceea ca omul să-și asume cît mai mult, să tindă cît mai sus, chiar dacă eforturile sale nu vor fi încununate de succesul final. La orizont se profilează înfrîngerea, dar este înfrîngerea ființei care a năzuit spre absolut, înfrîngerea văzută din această perspectivă. Tabloul de ansamblu, e sumbru, dar brăzdat, de lumina eforturilor și creației umane.

Aceasta e cea de a doua idee valoroasă vehiculată de Blaga în *Ființa istorică* (intim legată dealtfel de întreaga sa operă filozofică) alături de relevarea importanței pe care o are surprinderea profilului epocilor („înfațișările stilistice”) în actul cunoașterii istorice. Repetăm că totul e prezentat într-un sistem idealist-spiritualist.

Cel de al treilea aspect valoros al scrierii lui Blaga constă în atenția pe care el o acordă preistoriei ca moment al devenirii umane. Preocupat de zăcămintele profunde de gîndire și simțire ale ființei umane și ale popoarelor, de găsirea izvoarelor care se revarsă în matca spirituală a omului și a marilor comunități umane, Blaga este atras de explorarea

til pentru relevarea anumitor constante, a unor permanențe psiho-spirituale. Capitolul *Permanența preistoriei* este unul dintre cele mai interesante ale cărții lui Blaga. El se află în directă legătură cu cuvântul său de recepție la Academia Română *Elogiul satului românesc*, cuvânt publicat recent în culegerea *Isvoade*, (Editura Minerva, 1972, p. 33–49). O idee călăuzitoare a capitolului luat în discuție vizează înlănțuirea dialectică dintre preistorie și istorie. În acest sens Blaga subliniază structura proprie a celor două modalități de organizare a vieții umane, dar el punctează cu subtilitate și cu puterea de convingere a unor exemple sugestive capacitatea de prelungire în istorie a unor moduri de a simți și de a gândi, ce urcă pînă la izvoarele ființei popoarelor, sau sînt plămădite mai înainte încă, în adncurile veacurilor preistorice.

Critica pe care Blaga o formulează la adresa unor concepții filozofice vitaliste (în special a acelor formulăte de filozoful german L. Klages în lucrările sale (*Spiritul ca adbersar al sufletului* sau *Viziunea despre lume a omului pelasg*) ne relevă o gândire lucidă și cum-pănită în problema dată. Există în spusele lui Blaga o sesizare acută a dimensiunilor vieții preistorice, a afirmării creației umane chiar în acest cadru, dar și a limitelor sale obiective. Disociindu-se de teoriile lui Klages, filozoful clujean menționa: „Noi nu avem nevoie de această exaltare a preistoriei, dar nici de deprecierea preistoriei în sensul evoluționismului pozitivist. Vom privi preistoria în lumina propriilor sale structuri; și istoria de asemenea” (*op. cit.*, p. 57). În legătură cu iradierea anumitor forme de viață sufletească și spirituală plămădite în adncul veacurilor, Blaga se reîntoarce la satul românesc, ca păstrător al acestor forme. El privește satul ca purtător al unui univers spiritual propriu, ca pe un factor generator de cosmos spiritual. Neîndoios, există aci și tendința de a scoate satul din matca istoriei, de a-l proiecta într-un univers mitic, fabulos. Cine s-a născut și a trăit la sat nu poate însă să nu simtă adevărul adnc al observațiilor lui Blaga privind existența satului ca nucleu al unui univers spiritual. Numai că lumea satului e o lume multiplicată la scara tuturor satelor, a vieții rurale în ansamblu. Aci, în vatra acestei lumi, în ritmurile și frământările ei, s-au șlefuit trăsături caracteristice etnicului românesc. Iar Blaga socotește că unele elemente ale acestor trăsături vin din adncuri, din preistoria dacică, cum se pronunță el.

Mai mult, trecînd de la situația satului românesc la planul general al raportului dintre preistorie și istorie, Blaga pune întrebarea dacă chiar în mediile civilizate nu sînt detectabile anumite mesaje ale preistoriei. El vorbește, într-un anumit sens, de o „coexis-

tență” a preistoriei cu istoria. În fapt aceasta s-ar materializa în prelungirea unor structuri mentale — obiceiuri, tradiții, credințe — care datează din timpuri imemorabile, sau în o anumită tendință de evaziune din cercul sufocant al formelor moderne civilizatorii. Există în preocuparea lui Blaga pentru „permanența preistoriei” o năzuință de a descria caracterele originare ale vieții popoarelor (în primul rînd ale poporului român), de a urca pînă la izvoarele unor valori moral-culturale, de a înțelege realitatea socială nu numai sub impactul împrejurărilor imediate, ci ca un proces de îndelungată zămislire. Există aci o sete de puritate, de viață autentică, numai că ea poartă cu sine germenul unui anumit pasivism. Blaga însuși prevenea dealtfel într-un articol al său că forța tradițiilor, greșit înțeleasă, poate să se transforme într-un balast.

Întreaga lucrare a lui Blaga e construită polemic; el își clădește propriul sistem de gândire în dialog cu vederile altor gânditori pe care le rezumă cu o mare putere de sinteză și capacitate de a releva esențialul (cu unele excepții, la care ne-am referit). La tot pasul întîlnim, astfel, presărate considerații asupra unor teze sau curente filozofice, caracterizări succinte dar lămuritoare privind opiniile unor filozofi, istorici, gânditori politici etc. Această împrejurare sporește savoarea cărții lui Blaga, ferind-o de ariditatea unei construcții laborioase, greoaie și masive.

Fără îndoială, apariția *Ființei istorice* reprezintă un eveniment important în procesul de restituire a ansamblului operei lui Blaga. Lucrarea conține, într-un înveliș conceptual nebulos și în cadrul unui sistem idealist-spiritualist, unele idei fecunde, cizelate cu rafinament și finețe. *Ființa istorică* pune în discuție aspecte relevante ale cunoașterii istorice. Numai că simbulare rațional, fecund al acestor sugestii și idei trebuie degajat de crusta sistemului său de gândire dominat de idealism. În acest context credem că teorie filozofice a lui Blaga i se poate aplica propria observație finală pe care o întîlnim într-unul din capitolele lucrării în care se prezintă filozofia istoriei lui Oswald Spengler. Este o prezentare critică de mare acuitate și cu o recuzită bogată de argumente. Blaga acceptă totuși „sugestia fertilă și susceptibilă de a fi dezvoltată” cu privire la viziunea specifică spațială a unei culturi, adăugînd imediat: „Din păcate această idee apare la Spengler într-un angrenaj teoretic cu desăvîrșire inacceptabil” (*op. cit.*, p. 208). Este ceea ce putem spune despre cîteva din ideile „fertile și susceptibile de a fi dezvoltate”, puse în circulație de *Ființa istorică*.

★

Lucrarea lui Blaga apare sub îngrijirea lui Tudor Cățineanu, semnatar, de asemenea,

al notelor și postfeței actualei ediții. Multe dintre notele inserate de autor aduc elemente lămuritoare la obiect. Din păcate, *Postfața* e prea fastidioasă în raport cu țelul căruia urma să-i servească și prea restrinsă pentru analiza întregului sistem de gândire blagian. Se simte în scrisul lui Tudor Cățineanu un

autentic efort de analiză și de înțelegere a operei lui Blaga, numai că nu reușește să depășească pragul suficientei distanțări critice, astfel ca „muchiile pietrelor pentru o exegeză”, cum se pronunță el, să apară netede și drepte.

Damian Hurezeanu

CENGİZ ORHONLU, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Güney siyaseti. Habeş Eyaleti* (Politica sudică a Imperiului otoman. Vilaietul Etiopiei), Edebiyat Fakültesi Matbaası (Editura Facultății de Litere), Istanbul, 1974, XXVII + 317 p. + 7 hărți.

Cea mai nouă carte a profesorului Cengiz Orhonlu de la Facultatea de Litere a Universității din Istanbul avea să fie și ultima din promițătoarea carieră a savantului, marcată de publicarea a câteva cărți¹ și a numeroase studii valoroase, de acumularea unui imens material documentar în arhivele din Istanbul (în care era aproape zilnic prezent), carieră întreruptă însă brusc și brutal, la numai 50 de ani. Prin dispariția profesorului Cengiz Orhonlu, știința istorică a pierdut pe unul din cei mai buni cunoscători ai arhivelor otomane, ai paleografiei turco-osmane și ai istoriei Imperiului otoman în veacul XVI. *Vilaietul Etiopiei* va rămâne, putem spune de pe acum, ca o lucrare de bază pentru studierea politicii otomane în Africa de nord, domeniul în care autorul se ilustrase și anterior prin câteva studii remarcabile².

Cartea recenzată reprezintă prima lucrare monografică despre provincia etiopiană a imperiului otoman, scrisă în primul rând pe bază de documente turcești și care relevă, cum pe bună dreptate notează și autorul în *Prefață*, că istoria Africii de nord-est, a Mării Roșii nu se poate scrie fără a recurge la aceste surse.

¹ În chip deosebit a reținut atenția istoriografiei noastre cartea sa *Telhisler (1597—1607)* (Raportare rezumative ale marilor viziri între anii...), Edebiyat Fakültesi Basımevi, Istanbul, 1970, XXIX + 149 p. + 15 facs. Cf. Tahsin Gemil, *O colecție de documente otomane importante pentru istoria României (1597—1607)*, „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, XI, 1974, Iași, p. 237—243, și Mihai Maxim, *Culegere de texte otomane*, București, 1974, CMUB, doc. 15, 16, 19—25.

² Publicate în „Tarih Dergisi” („Revistă de istorie”), Istanbul, nr. 16/1962, p. 1—24, nr. 20/1965, p. 39—54 etc.

Volumul se deschide cu o lungă și extrem de utilă *Bibliografie* (p. XIII—XXVII), care indică izvoarele editate și inedite folosite, precum și cele mai importante lucrări moderne cercetate, constituind astfel un foarte prețios îndreptar pentru cei care doresc să cunoască și să cerceteze politica otomană în bazinul Mării Roșii, viața și lupta poporului etiopian în veacurile XVI—XIX. Printre documentele de arhivă folosite, se menționează 14 fonduri turcești de la Başbakanlık Arşivi (Arhiva Președinției Consiliului de Miniștri al Turciei), precum și colecții de la Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (Arhiva Muzeului Palatului Topkapı) și de la Hariciye Arşivi (Arhiva Ministerului de Externe), toate din Istanbul. Cu titlu de exemplu ilustrativ pentru amploarea investigației întreprinse, amintim că la Başbakanlık Arşivi au fost cercetate: 41 de *Condici ale afacerilor importante (Mühimme Defterleri)*, 26 de *Condici „de personal” (Ruus Defterleri)*, numeroase alte categorii de condici ale Porții, însumând mii și mii de documente și îmbrățișând cronologic o lungă perioadă care se întinde de la mijlocul veacului XVI până la finele veacului XIX. Se indică apoi izvoarele editate: documente de cancelarie, codice de legi, cronici, opere geografice, descrieri de călătorie. Între acestea din urmă s-ar fi convenit, poate, menționate și relațiile călătorilor occidentali în Egipt, care apar de câțiva ani în monumentală colecție *Voyages en Égypte*, editată de Institutul Francez de Arheologie Orientală din Cairo. Lista lucrărilor moderne e, de asemenea, impresionantă, cuprinzând titluri apărute atât în publicațiile occidentale, cât și în cele africane sau chiar indiene. Această listă s-ar putea completa, de pildă cu comunicările făcute la cel de-al VI-lea Colocviu internațional de istorie maritimă, care a avut loc la Veneția

în septembrie 1962, pe tema *Mediterana și Oceanul Indian*³.

Partea introductivă a cărții (p. 1—30) este consacrată problemei: *Otomanii pe țărmurile Mării Roșii în prima jumătate a sec. al XVI-lea*. Sînt analizate aici luptele cu portughezii pentru controlul drumului spre India (prin Marea Roșie, Golful Basra și apoi pe uscat), campania în India din 1538 a lui Hadîm Süleyman Pașa, cuceririle făcute de otomani în sudul Egiptului și nordul Sudanului pînă la 1555, cînd s-a organizat oficial vilaietul (provincia) Etiopiei. Istoricul turc arată (dovedind prin aceasta că se află sub influența „curentului economic” din istoriografia turcă, inițiat de prof. Ö. L. Barkan, format la școala de la „Annales”) că principalul motiv al cuceririi Etiopiei a fost nevoia de aur resimțită de otomani, în contextul crizei generale de aur din Europa după 1550. În suita de măsuri luate de Poartă pentru a găsi noi surse de aur figurau, între altele, interdicția din anii 1552—1555 de a se exporta metal prețios în Iran, cucerirea Tripolitaniei (*Trablusgarp*) (1551), operațiunile militare întreprinse de beilerbeii Algeriei (*Cezayir*) în 1552 în scopul de a achiziționa noi surse aurifere. În aceste condiții, aurul adus în Egipt cu caravanele din regiunile muntoase ale Sudanului a trezit apetitul guvernanților otomani. Dealtfel, înșiși conducătorii locali ofereau clasei stăpînitoare otomane semne ale bogăției lor în aur: la 1542, de pildă, sultanul Ahmed el-Müdjahid, suveranul unui stat musulman etiopian, a oferit padișahului otoman 100.000 ocale (128,3 tone) de aur și pașel de Zebid (Yemen) 2.000 ocale (2,5 tone) de aur, în schimbul protecției și al unui ajutor militar concret, în oameni și guri de foc în lupta împotriva regelui Galavdevos (Claudius) al statului creștin etiopian, care era sprijinit de portughezi. Asemenea daruri li făceau pe oamenii de stat otomani să-și închipuie că etiopienii vindeau aurul cu bucata și că o eventuală provincie etiopiană ar aduce Istanbulului, cu titlu de arendă, cca 60.000 galbeni (p. 32), adică aproape dublul haraciului Moldovei. La „foamea de aur”, prim-motiv care a îndemnat pe otomani să cucerească Etiopia, s-a adăugat pentru Poartă necesitatea de a proteja drumul mirodeniilor indiene venind la Istanbul prin Marea Roșie, Suez și Egiptul de nord (o variantă) sau, pe uscat,

prin Etiopia pe linia Massawa—Sinnar—Swakin și apoi pe valea Nilului pînă la Cairo și Alexandria (altă variantă)⁴. Pentru a proteja această cale de comerț, rîvnită și de portughezi, încă Selim I a construit o flotă în Marca Roșie. Aceasta număra 19 vase la Djidda în 1526, între care 3 galiote și 8 galere, înzestrate cu 241 tunuri de diverse mărimi, inclusiv de mare calibru (p. 13). Se relevă astfel că otomanii au putut să se stabilească în Marca Roșie, ca și în Etiopia, dealtfel, datorită utilizării masive a armelor de foc, inclusiv a artileriei grele, fiind primii care au răspîndit și utilizat pe scară largă în Africa de nord aceste arme. La 1530 flota otomană de pe șantierul naval și portul Suez număra 80 de vase, iar la 1536 numai 74, această scădere atrăgînd o amănare a campaniei asupra Indiei, pînă în 1538. Reține atenția faptul că aceste corăbii fuseseră construite, în mare parte, de un meșter genovez. Cum se știe, campania indiană condusă de beilerbeii Egiptului, nu s-a soldat cu rezultatele scontate de Poartă, datorită unor factori tehnici precum: lipsa tunurilor mari de asediu, greu de transportat pînă în India; lipsa de experiență a otomanilor în navigația pe Oceanul Indian, unde bîntuiau, musonii, în timp ce marinarii sultanului erau obișnuiți cu vîslitul din Mediterana liniștită; absența concursului așteptat din partea conducătorilor musulmani din India și a suveranului Adenului, fapt care a demoralizat pe membrii corpului expediționar, aflat atît de departe de baza de aprovizionare, mai ales după ce se răspîndise zvonul că se apropie de Diu o puternică flotă portugheză. Expediția a arătat însă dimensiunile extraordinare ale politicii otomane, promovată concomitent, cu mari mijloace militare, în Mediterana (împotriva Veneției, a papalității și a lui Carol Quintul), în Europa de est (împotriva Habsburgilor și a lui Petru Rareș) și în India (împotriva portughezilor). Ca rezultat concret al incursiunii lui Süleyman Pașa în India, a rămas totuși impunerea controlului otoman asupra Adenului (la un tribut anual de 10.000 galbeni a fost obligat și sultanul vecin al Șihrlui), ceea ce însemna instalarea definitivă a otomanilor în Yemen. Încercarea portughezilor, cu 72 de vase (superioare din punct de vedere tehnic celor otomane) de a surprinde și distruge flota otomană din Marca Roșie în 1541 s-a soldat cu un eşec. Marea Roșie devenise astfel și avea să rămînă multă vreme un „lac otoman”.

Din punct de vedere politico-strategic, stăpînirea Etiopiei trebuia să întărească otomanilor securitatea posesiunilor lor din Egipt

³ *Mediterraneo e Oceano Indiano*... A cura di Manlio Cortelazzo, Firenze, MCMLXX. Cităm, de exemplu, din volum: Virginia Rau, *Les Portugais et la route terrestre des Indes à la Méditerranée aux XVIe et XVIIe siècles* (p. 91—98); R. Romano, A. Tenenti, U. Tucci, *Venise et la route du Cap: 1499—1517* (p. 109—140) ș.a.

⁴ Altă variantă era: Golful Basra-Tigrul (Eufurat)—Siria (Damasc), de unde mirodeniile luau calea Istanbulului sau Occidentului.

și Yemen, nu numai față de hispano-portughezi, ci și față de o eventuală extindere spre sud-vest a influenței puterii rivale safavide. De asemenea, victoria Islamului în Etiopia sau, cel puțin, stăpînirea fîșiei de pămînt etiopiene situată în fața „cetăților sfinte” Mecca și Medina ar fi protejat mai bine „sanctuarul” Islamului și ar fi făcut să crească poziția conducătoare a padișahului otoman în lumea mahomedană.

Capitolele 1 și 2 privesc *Întemeierea provinciei Etiopia, 1554—1560* (p. 30—42) și, respectiv, *Operațiunile militare pe pămînturile Etiopiei* (p. 43—68).

Modul cum s-a constituit provincia etiopiană a Imperiului otoman prezintă similitudini cu felul de apariție a provinciilor otomane în Balcani: aceeași diviziune în mai multe state rivale, aceleași disensiuni religioase (în Etiopia, între musulmani și creștini), aceeași politică otomană *divide et impera*, susținînd pe cel mai slab împotriva celui mai puternic, apoi înghițind pe fostul „aliat”, spre a crea astfel un prim cap de pod împins în lumea vizată pentru cucerire. În adevăr, Etiopia fiind împărțită în mai multe stătuțele (sultanate și emirate) musulmane și puternicul regat creștin condus de Galavdevos, susținut de portughezi, Poarta s-a servit inițial de sultanatul lui Ahmed el-Müdjahid pentru a da lovitură lui Galavdevos și a-i smulge teritoriile importante. Ulterior însă sultanatul amintit a dispărut de pe hartă, formînd împreună cu ținuturile achiziționate de la regatul etiopian, care a reușit totuși să-și păstreze independența, beilerbeilicul (provincia) Etiopiei. Acțiunile de cucerire ale otomanilor au fost conduse de amirali capabili ca Piri Reis (autorul unei celebre hărți maritime), în 1552, și Seydi Ali Reis în 1554, precum și de generali de talent ca Özdemiş Pașa și fiul său, Özdemiroğlu Osman Pașa, care s-a distins ulterior și în războaiele cu Iranul. Sînt analizate în continuare acțiunile beilerbeilor otomani din Etiopia, din veacul al XVI-lea, pentru menținerea și consolidarea numitelor cuceriri. Se poate constata că trupele otomane, aduse din Egipt și din Yemen, nu depășeau în efective 3—5000 de oameni (în mod excepțional 7.000), dar erau înzestrate cu arme de foc, aveau un sistem de informații bine pus la punct și erau bine disciplinate (calități obișnuite ale armatelor otomane pînă către ultimul sfert al veacului XVI). Or, regele Etiopiei creștine, deși dispunea de 30—40.000 oameni și beneficia de concursul portughezilor, nu avea însă o dotare corespunzătoare a armatei, la care se adăuga și faptul că bazele de aprovizionare otomane erau aproape (în Egipt și Yemen), pe cînd ajutorul portughez putea sosi mai greu la Claudius. Din aceste motive

și pentru că otomanii aveau și concursul unor triburi sau emirate musulmane (de Harar, de Funci), regele etiopian suferea dese înfrîngeri, cu excepția anului 1579, cînd a obținut o strălucită victorie. În cele din urmă situația s-a stabilizat, în sensul că au trebuit să coexiste — și de la sfîrșitul sec. al XVI-lea înainte chiar în relații amicale — beilerbeilicul (vilaietul) otoman al Etiopiei (*Ilabeş vilayeti*), de pe țărmul vestic al Mării Roșii, pe o fîșie de pămînt întinsă din Sudanul de nord pînă aproape de Bab-el-Mandeb, și cu centre la Swakin (turc. *Sevâkin*) și Massava (turc. *Massava*), alături de regatul creștin al Etiopiei, în sud-vestul provinciei otomane, și care a reușit — lucru remarcabil — să-și păstreze secole de-a rîndul independența.

Cap. 3 tratează *Relațiile beilerbeilicului etiopian cu alte emirate africane* (p. 69—82). E vorba de emiratele de Harar (în sud-est), de Funci (în Sudan) și de Beylül (pe țărmul sud-estic al Mării Roșii), ca și de confederația triburilor Galla, din părțile Somaliel. Fiind vorba de formațiuni statale de religie musulmană, în luptă cu regatul creștin etiopian, otomanii au beneficiat în genere de concursul lor, dar n-au lipsit nici adversitățile, care au avut ca rezultat fie pierderea unor teritorii în vest de către beilerbeilicul otoman, fie înglobarea unor formațiuni ca cele de Harar și Beylül de către Imperiul otoman.

Din cap. 4 aflăm cum se prezenta *Vilaietul Etiopiei în veacul XVII* (p. 83—92). De un interes aparte este cap. 5 intitulat *Organizarea și conducerea provinciei Etiopia* (p. 93—128), din care cunoaștem date esențiale privind organizarea financiară, administrativă, militară și juridică a Etiopiei otomane.

În fruntea provinciei etiopiene se afla un beilerbei, numit dintre dregătorii, care slujiseră în zonele vecine și care cunoșteau deci îndeaproape problemele Etiopiei. De regulă, beilerbeii Etiopiei erau numiți dintre sangeacbeii din Egipt. Începînd din veacul XVII, beilerbeilicul își pierde treptat importanța de odinioară, în legătură cu creșterea traficului pe la Capul Bunei Speranțe, în dauna traficului prin Marea Roșie. De aceea, la 1701, provincia etiopiană este comasată cu sangeacbeilicul de Djidda, din care făceau parte și „cetățile sfinte” Mecca și Medina (p. 96). O altă cauză a acestei reorganizări administrative a fost pierderea unor însemnate teritorii în vest și în sud de către beilerbeilicul etiopian, care își păstra în continuare titlul (rangul), dar care stăpînea acum alte teritorii în compensația celor pierdute. Măsura, care ne amintește — poate e riscantă comparația — de părăsirea Daciei nord-dunărene de către oficialitățile romane și formarea altei „Dacii” în sud — trebuia să mascheze pierderea unor importante zone etiopiene și să pună în evi-

dență, ca și cum nimic nu s-ar fi schimbat, prezența Imperiului otoman în Etiopia. În fapt, protejarea „cetăților sfinte” musulmane rămânea de-acum înainte principala misiune a beilerbeului de Etiopia.

Organizarea financiară a beilerbeicului etiopian arată că niciodată veniturile obținute din această provincie de pe urma taxelor vamale n-au reușit să acopere cheltuielile necesare pentru întreținerea trupelor și administrației otomane, încât sume suplimentare erau trimise periodic, cu titlu de împrumut (în fapt, nerestituit) din Egipt și, mai rar, din Yemen. Așteptările inițiale ale guvernanților de la Istanbul privind încasarea a cca 60.000 galbeni anual din Etiopia n-au fost deci împlinite. Iată prin urmare că erau zone periferice, de conflict, în care introducerea directă a administrației otomane, cu tot ce presupune aceasta, inclusiv garnizoane militare, era costisitoare, (nerentabilă, am spune noi astăzi) din punct de vedere financiar, căci se trimiteau trimestrial sau anual bani de la Istanbul sau din părțile vecine în acele zone, în loc să se întâmple invers. Astfel, la mijlocul veacului XVI otomanii trimiteau anual cca 250.000 galbeni la Buda, cca 4.000 galbeni în Etiopia, etc., în loc să primească gratuit sume de bani, ca, de pildă, din Moldova și Țara Românească.

Din punct de vedere financiar-administrativ, se aplica și în Etiopia sistemul zis *saltyane*, înfățișat, de asemenea în Basra, Yemen, Lahsa, Algeria, Tunisia și Tripolitania. Sistemul consta în faptul că veniturile obținute pe plan local (din taxe vamale, dări etc.) se cheltuiau direct pentru plata lefurilor și soldelor, fără a mai recurge la mijlocirea centrului. Se trimitea la Istanbul doar ceea ce, eventual, prisosea. Or, veniturile obținute în Etiopia otomană (15.000 galbeni din taxe vamale în sec. XVI) erau în continuă scădere, încât a trebuit să se recurgă mereu la suplimentări din Egipt și Yemen.

Articolele de comerț care circulau în Etiopia erau perlele și mirodeniile indiene, precum și robii aduși din sud-vest. Din acest punct de vedere, piața etiopiană era unul din centrele de bază ale procurării acestor articole de către stăpînitorii de la Istanbul, în special de către sultan, prin intermediul orașelor Cairo și Alexandria. Autorul notează că la finele veacului XVIII se procurau din Etiopia, venind din părțile sudaneze Sennar și Darfur circa 5000—6000 de robi (în special fete și femei). Din prețurile cercetate de Cengiz Orhonlu, rezultă că robii nubieni erau mai ieftini pe piața cairotă, valorind între 35 și 60 de galbeni în veacul XVIII. Probabil tot pe cale comercială se procura pentru Istanbul și aur, de vreme ce negustorii indieni puteau pleca și ei încărcăți cu aur și fildeș din porturile etiopiene. Atacurile flotei portugheze asupra

porturilor stăpînite de otomani, conjugate cu acțiunile de pe uscat ale suveranului etiopian, apoi penetrația treptată a englezilor și olandezilor după 1610 în zonă, în fine abuzurile vameșilor otomani, toate acestea au dus la scăderea continuă a veniturilor obținute de otomani în schelele de la Marea Roșie. De asemenea, porturile din golful Aden, încăpute în mîinile europenilor acaparau încărcăturile indiene, închizînd astfel supapele de aprovizionare ale schelelor etiopiene.

Din punct de vedere administrativ, beilerbeicul Etiopiei cuprindea mai multe san-gaebeicuri : Swakin, Massawa, Ibrin (în vecinătatea Egiptului) și altele. Un kadiu (judecător și „primar” otoman) rezida la Swakin, centrul provinciei. Tot acolo își avea reședința și un defterdar (vistiernic).

Forțele militare permanente menținute de otomani în provincia etiopiană nu depășeau cîteva sute de oameni. De asemenea, pentru serviciul de pază în cetățile de la Swakin, Massawa și Debaroa făceau cu rîndul, o dată la 3 ani, ieniceri și călăreți detașați din Egipt, mai rar din Yemen. În perioada de conflict între beilerbeul otoman și suveranul etiopian creștin se aduceau trupe (pușcași, artileriști și călăreți), provizii și materiale (praf de pușcă, puști, tunuri, cazmale, vîsle, fier etc.) din Egipt, care juca deci rolul unui adevărat rezervor militar și financiar pentru beilerbeicul etiopian. În a doua jumătate a sec. al XVI-lea, s-a înființat și o căpitanie a Etiopiei (*Habeș Kapudanlığı*), căreia i se subordona o mică parte din flota otomană din Marea Roșie, cu centrul în portul Suez.

Capitolul 6 privește *Eyaletul în provincia Djidda și Sevâkin (Swakin) în secolul al XVIII-lea* (p. 129—140), perioadă în care provincia și-a pierdut importanța de odinioară și a fost de aceea inclusă într-o formație administrativă mai largă, în care mai intrau teritoriile de pe țărmul celălalt al Mării Roșii cu localitățile Djidda, Mecca și Medina. Sint apoi abordate probleme deja mai cunoscute din surse occidentale și anume *Stabilirea puterilor coloniale în teritoriile Africii de nord-est și politica osmano-egipteană* (capitolul 7, p. 141—162), urmărindu-se lupta dintre englezi și italieni pentru achiziționarea de teritorii în zonă, pe seama stăpînirii otomane sau egiptene, mai ales după deschiderea Canalului de Suez (1869). Drept rezultat, englezii au ocupat teritoriile sudaneze și emiratul etiopian de Harar, iar italienii golful Assab (1882), provincia Amhara și portul Massawa, întemeind colonia Eritrea (1885). Totuși, statul etiopian (ca formă de guvernămint imperiu de la 1855) a reușit să-și salvgardeze independența, în ciuda succeselor italiene în Eritrea și Somalia și a atacurilor sudaneze. Prins de grave probleme în Balcani după 1875, guver-

nul otoman n-a avut ce face altceva decât să protesteze pe cale diplomatică împotriva ocupării teritoriilor „sale”. Spre a fi totuși prezent în zonă, statul otoman stabilește contacte diplomatice cu imperiul etiopian (1889), iar în 1912 înființează în acest stat un consulat general. O încercare de a extinde influența Islamului în acest stat creștin, prin intermediul unui înalt personaj etiopian (musulman), a avut drept urmare reacția puterilor creștine europene și lichidarea consulatului (1917), cu care dispărea astfel și ultima prezență otomană în Etiopia.

Vlădetul Etiopiei se încheie cu câteva pagini de *Concluzii* (p. 175—180) și cu extrem de prețioase *Anexe*, cuprinzând *Lista beilerbeilor de Etiopia* (49 la număr), care au putut fi stabiliți între anii 1555—1755 (șaban 962—1169), precum și 96 de *Documente inedite* din arhivele Istanbulului din intervalul iunie 1554—iulie 1897 (receb 961—temmuz 1315), constituind armătura documentară a cărții.

În fine, un *Indice* (p. 293—317) și 7 hărți ușurează sensibil lucrul cu cartea.

Așadar, avem de-a face cu o lucrare foarte valoroasă, atât pentru că introduce în circuitul științific un însemnat număr de izvoare noi, de arhivă, cit și pentru că, mai ales pe această bază, autorul a reușit să ne dea prima sinteză științifică de proporții asupra prezenței otomane pe țărmul vestic al Mării Roșii, problemă foarte puțin cunoscută în istoriografie. Pentru cititorul român, *Vlădetul Etiopiei* prezintă interes pentru mai buna cunoaștere a trecutului unui popor eroic, cu un destin asemănător în multe privințe cu cel al românilor, dar totodată și pentru mai adâncă înțelegere a marilor probleme politico-militare și economice ale puterii otomane în secolele XVI—XIX, într-o vreme în care istoria românească s-a împletit strâns cu cea otomană.

Mihai Maxim

HENRY M. PACTHER, *The Fall and Rise of Europe. A Political, Social and Cultural History of Twentieth Century*, London, Newton Abbot, David and Charles, 1975, 481 p.

Istoria Europei a constituit obiectul multor lucrări ce aveau însă ca trăsătură caracteristică o abordare incompletă a evoluției continentului, în sensul că urmăreau doar aspectul politic cu precădere, și într-o măsură cu totul redusă, laturile social-econômice și culturală¹. Chiar dacă viața economică nu a fost abordată decât tangențial de către profesorul american Henry M. Pachter, acesta ne prezintă o sinteză a istoriei Europei, pe plan politic, social și cultural în secolul al XX-lea, respectiv între anii 1900—1974.

Henry M. Pachter, pornind de la ideea foarte corectă că istoria universală nu suprimă istoriile individuale ale națiunilor, ci caută a le înțelege pe acestea ca și contribuții la istoria generală, încearcă a distinge rolul Europei în evoluția contemporană a umanității. Paralela făcută între istoria națiunilor și cea a Europei nu este forțată deoarece, în opinia istoricului american (p. XI), continentul nostru a fost întotdeauna ceva mai mult

decît un termen geografic deoarece a avut o existență, determinată de anumite atitudini, obiceiuri și valori care nu mai pot fi întâlnite în alte zone ale lumii. Pe de altă parte, Europa a reprezentat, secole de-a rîndul o culme a civilizației umane, după cum, foarte mult timp, istoria universală a fost abordată într-o viziune europocentristă.

Este de remarcat și opinia autorului în legătură cu obiectul istoriei politice și, prin extindere, al celei sociale și culturale. "Nu m-am ocupat — afirmă H. M. Pachter — cu intențiile secrete ale oamenilor de stat, ci cu acțiunile lor, și am introdus pasaje biografice numai în acele rare cazuri în care un om de stat a concentrat aspirațiile aderenților săi sau a creat un mit de o semnificație istorică" (p. XII). Oricum, adaugă autorul, scopul unei istorii europene este mai bine servit prin studierea marilor curente și a forțelor profunde decît prin studierea caracterelor, oricît de interesante ar fi acestea.

Lucrarea are 11 părți în care sînt abordate, cronologic sau pe probleme, principalele direcții și momente din evoluția continentului nostru în secolul XX.

Perioada 1900—1914, e considerată de către autor ca un apogeu al culturii și influenței europene (part I, *The Apex of European Culture and Power, 1900—1914*, p. 3—54) dat fiind că a fost un moment de maximă expansiune pe plan economic, politic, social și cul-

¹ Între cele mai reprezentative istorii ale Europei epocii contemporane se află și: Carlton Hayes, *A Political and Cultural History of Modern Europe*, vol. I—II, 10 th. ed., New York, Macmillan, 1951; M. Stuart Hughes, *Contemporary Europe*, 3 rd ed., Englewood Cliffs, M. J., Prentice Hall 1971; George Lichteim, *Europe in the Twentieth Century*, New York, Praeger, 1972.

tural. Începutul secolului al XX-lea a moștenit din secolul precedent, și a fost profund marcat de această moștenire, cinci mari instituții: statul național, cultura claselor de mijloc, capitalismul industrial, utilizarea tehnologică a științei și comerțul mondial” În combinație — afirmă autorul — aceste cinci realizări au făcut Europa măreață, iar civilizația sa, unică. Nici o civilizație anterioară nu a putut revendica dominația mondială pe baza forței realizărilor sale materiale” (p. 3).

Analizând pe larg toate aceste aspecte, insistând mai ales asupra declinului liberalismului, asupra noii revoluții industriale, și a imperialismului, evidențiind structura mișcării muncitorești, a noii stlngi și a creștinismului și oprindu-se la importanța revoluției ruse din 1905, istoricul american evidențiază fisurile acestei structuri, contradicțiile ce o mai măcinau, dincolo de fațada de calm și prosperitate, care, în final, au dus la declanșarea primului război mondial.

Astfel, între menționatele fisuri ale sistemului european, Henry M. Pachter, include exploatarea popoarelor din colonii și slăbiciunea imperiilor multinaționale, în care lupta națională ia amploare (p. 49—50). Începutul secolului nostru a fost dominat de imperialism, de lupta pentru împărțirea lumii, de competiție pentru piețe și pentru supremație între națiuni, ceea ce, pas cu pas, a pregătit conflagrația mondială (p. 9).

Ce mai sensibili observatori au intuit că o epocă de liniște a ajuns la sfârșit, epocă în care comerțul mondial a creat o interdependență sporită între națiuni, în care cultura europeană a fost elementul cheie din sistemul cooperării lumii (Part II, *The Crisis of the European Spirit*, p. 57—83).

La întrebarea mai veche pusă istoricilor, dacă lumea care a pierit în prima conflagrație a fost într-adevăr o grădina minunată, autorul răspunde că a fost splendidă, dar și bolnavă, căci, în timp ce toate forțele, inclusiv cele ce optau pentru statu-quo, cît și cele ale proletariatului și ale națiunilor asuprite, priveau spre viitor, acțiunea lor combinată a contribuit la subminarea stabilității sistemului și probabil și la zdruncinarea liniștii sale (p. 54).

Oricum, subliniază istoricul american, declanșarea războiului în 1914 nu trebuia să-i surprindă cu adevărat pe contemporani. Criza era în aer, dar nu pentru că civilizația europeană ar fi ajuns la sfârșit, ci pentru că se evolua spre un cataclism, pentru că s-a ajuns la o răscruce care ducea spre abis sau spre noi înălțimi, sau, cu alte cuvinte, progresul a fost, în acele momente, în strînsă legătură cu criza. Pe de altă parte, criza a cuprins masele largi și chiar păturile culte. Noua artă, noua filosofie, noua știință, erau cunoscute numai de experți și chiar și aceștia, apreciază autorul,

percepeau cu dificultate că noile lor descoperiri aveau o semnificație universală. Fiecare aducea inovații în propriul său domeniu, social, național, artistic sau științific așa încît la declanșarea războiului, spre surprinderea tuturor, cultura și societatea europeană s-au prăbușit în parte și pentru că ele au încetat a fi o matrită unificatoare (p. 83).

Neîndoielnic că Henry M. Pachter a surprins, în aprecierile sale, esența procesului ce stă la originile războiului din 1914, dar, pe de altă parte, nu putem fi de acord cu toate tezele enunțate în acest sens. Astfel, din afirmațiile făcute, ar reieși că declanșarea primului război mondial a fost o necesitate, a fost o precondiție a următoarei etape de progres. Departe de a fi fost așa ceva, izbucnirea conflagrației în 1914 a fost rezultatul unor acumulări, a unui proces istoric generat, cum de altfel sublinia în alt loc și istoricul american, de contradicții cu caracter imperialist. În nici un caz ideea că războiul, generalizînd situația dată, poate accelera progresul, nu poate fi acceptată.

Desigur, nu poate fi negat faptul că în timpul primului război mondial, dar într-o măsură și mai mare în timpul celui de-al doilea, s-au făcut pași foarte importanți în sfera tehnicii în general, a celei militare în special. Submarinul, tancul și avionul, pentru a da exemplele cele mai cunoscute, au fost experimentate și consacrate în timpul războiului din 1914—1918 și vor fi simțitor perfecționate în 1939—1945 în care răstimp alte două mari invenții, racheta, bomba atomică vor fi realizate. Așa cum aprecia un istoric străin, în anii celui de-al doilea război mondial tehnica a progresat cît în timpul unui secol de evoluție pașnică, dar în ambele cazuri se scapă din vedere esențialul, prețul, milioanele și milioanele de vieți omeneste pierdute.

La acest preț se adaugă, așa cum demonstrează autorul, și prăbușirea civilizației europene, desigur în sensul de pierdere a locului prim în istoria omenirii. Deceniul 1914—1924 este privit de istoricul american ca o perioadă omogenă, de criză și revoluție, și aceasta pe bună dreptate căci conflagrația nu poate fi separată de consecințele sale socio-politice și economice (partea III-a, *Wars and Revolutions, 1914—1923*, p. 87—119). Subliniind caracterul conflagrației, Henry M. Pachter scoate în evidență că: „De o sută de ani Europa nu a mai cunoscut un război în care ambele părți să fi luptat pentru supraviețuire. Acum se părea că războiul își scria propria lui lege și societatea trebuia să se supună cerințelor sale. Nu mai era vorba de un test al valorii umane, ci de un război al producției, în care ființele umane contau numai drept carne de tun sau ca producători de mașini de război” (p. 89).

Consecințele primului război mondial sînt foarte bine sintetizate de autor : cristalizarea unei noi forme a vieții sociale, camaraderie, spirit de sacrificiu, planificare economică, drepturi democratice pentru munca femeilor și tineretului. De asemenea, regimul proprietății a fost profund afectat de controlul instituit în timpul ostilităților, apoi de reforma agrară, inflație, sărăcirea păturilor mijlocii și de problemele profesionale ale veteranilor de război.

Pe de altă parte, pe plan politic, o semnificație deosebită, o are prăbușirea marilor imperii europene, afirmarea spiritului național al popoarelor asupra și crearea de noi state, sau, am adăuga noi, referindu-ne la cazul concret al României, desăvîrșirea unității statale, în răsăritul și centrul Europei. Toate acestea s-au realizat în contextul revoluțiilor ce aveau ca punct de plecare Marea Revoluție Socialistă din Octombrie (p. 99—105), de altfel singura care a fost victorioasă. În celelalte țări în care a izbucnit, revoluția a fost urmată de represii sîngeroase sau chiar de contrarevoluții ce au dus la instaurarea unor regimuri cu caracter naționalist-militarist.

Cu anul 1924 pot fi înregistrate serioase eforturi din partea majorității guvernelor europene pentru lichidarea moștenirii războiului și crearea destinderii în relațiile internaționale. Dar, apreciază autorul, criza societății europene a continuat, într-o formă voalată, și în timpul scurtului răstimp de pace și prosperitate aparentă din decada 1924—1933 pe care o numește „epoca pericleană” datorită bogăției sale extraordinare în idei și curente ce-și aveau izvorul chiar în criză, după cum s-a întîmplat în timpul lui Pericle, cu nu mai puțin de 25 de secole mai înainte.

Pe plan politic, (partea a IV-a, *The Periclean Age of Europe, 1924—1933, I, Politics*, p. 129—169), epoca pericleană s-a caracterizat printr-o deosebită complexitate. Reținem, dintre chestiunile abordate în acest context, aprecierile făcute de autorul american în legătură cu Societatea Națiunilor și Republica de la Weimar.

În legătură cu organizația de la Geneva, Henry M. Pachter afirmă că aceasta a fost un slab instrument al păcii, deoarece sub regimul regulii unanimității nici Consiliul și nici Adunarea Generală nu au fost capabile pentru o acțiune decisivă. Autoritatea Societății Națiunilor a fost efectivă doar în cîteva sfere în care influența opiniei publice a fost mai puternică decît interesul oricărui guvern în parte (de pildă, în ce privea sănătatea, traficul cu droguri, munca sclavilor și a femeilor, drepturile prizonierilor etc.), dar în problema regimului minorităților și mai ales a menținerii păcii a fost mai puțin eficace, fapt care nu

poate fi nicidecum pus la îndoială. Consiliul Societății Națiunilor a dezbătut 43 de dispute politice dintre care a soluționat doar 12, altele 12 au rămas nerezolvate, în timp ce restul de 19 au fost în final soluționate în afara cadrului organizației. Semnificativ este faptul că în cele 4 mari cazuri în care aplicarea art. 15 din Pact referitor la agresiune era necesară, (ocuparea insulei Corfu de către Italia fascistă în 1923, invadarea Manciuriei în 1931 de către Japonia, agresiunea împotriva Etiopiei în octombrie 1935 precum și intervenția germano-italiană împotriva Spaniei republicane) nu s-a putut realiza nici o acțiune concretă, eficace (p. 125—127).

Referitor la Republica de la Weimar, istoricul american afirmă că aceasta a fost „o republică fără republicani” (p. 148), un nobil experiment în sfera pluralismului politic, dar că ea nu trebuie judecată prin prismă victoriei înamicilor săi, ci prin realizările pe care le-a lăsat moștenire posterității și anume : ideea egalității și a justiției sociale, precum și deosebitele realizări pe plan cultural, neegalate de nici o altă națiune într-o perioadă egală de timp (p. 149—150). Oricum, Republica de la Weimar nu putea fi salvată pentru că a fost „bolnavă și paralizată” (p. 150). Ca urmare, guvernul nu a putut acționa ferm în timpul crizelor, iar masele nu au putut întreprinde nimic pentru a salva regimul, deoarece existența celor 6 milioane de șomeri a paralizat sindicatele, în timp ce social-democrații și comuniștii se neutralizau reciproc în loc să facă front comun împotriva dușmanului. Responsabilități foarte mari revin și politicianilor care, trezind pe prim plan interesele personale, le-au sacrificat pe cele ale națiunii, între aceștia aflîndu-se la un loc de frunte generalul Schleicher și von Papen (p. 150).

Unei vieți politice agitate și foarte complexe i-a corespuns, poate tocmai datorită stării de tensiune din „epoca pericleană”, o activitate culturală deosebit de intensă, producînd o cultură de înalte realizări și mari speranțe (part V, *The Periclean Age of Europe 1924—1933, II, Cultural*, p. 173—208).

Perioada 1933—1945 este considerată de către autor a fi una de declin al continentului nostru (part VI, *The Eclipse of Europe, 1933—1945*, p. 211—264), de „eclipsă” la care a contribuit în cel mai înalt grad cel de-al doilea război mondial ale cărui origini sînt strîns legate, în mod just, de instaurarea fascismului la putere. Istoricul american consideră că începînd cu ziua de 30 iunie 1934, deci după „noaptea cuțitelor lungi”, trebuie să vorbim de „era fascismului european” (p. 225). În ce ne privește, apreciem că însăși data instaurării lui Hitler la putere, 30 ianuarie 1933, poate avea semnificația europeană menționată și că „noaptea cuțitelor lungi” are în primul rînd o importanță internă.

marcând curățirea partidului nazist, dar și a altor cercuri politice, de dușmanii lui Hitler și că, pe plan politic, național, preluarea conducerii statului la moartea lui Hindenburg de către cancelarul nazist a avut o importanță și mai mare decât „noaptea cuțitelor lungi”.

Din analiza făcută de autor perioadei 1933—1945, reținem aprecierile făcute în legătură cu consecințele celui de-al doilea război mondial (p. 259—264).

În celelalte 5 părți ale volumului (VII—XI, p. 267—457) Henry M. Pachter abordează evoluția Europei, pe plan politic, economic, social și cultural, după cel de-al doilea război mondial și până în anul 1974. În ultimul capitol al părții a XI-a autorul face o interesantă trecere în revistă a locului Europei în lumea contemporană („Europa trebuie să-și găsească locul său pe scena mondială și în istorie”, p. 454), a raporturilor dintre continentul nostru și S.U.A. („Salvată de Statele Unite în două războaie mondiale... ca (Europa) găsește mereu prezentul eliberator mai periculos decât cel mai urât agresor”, p. 454). De asemenea, se cer a fi reținute și aprecierile autorului în legătură cu ideea de Europa: „Europa rămâne o idee. În ciuda divizării, toți europenii se gîndesc încă la continentul lor ca Occident, cu o cultură specifică, a cărei unitate a triumfat peste o mie de ani de dezbinări... ea (cultura) s-a dezvoltat mai socială, mai mult și mai profund democratică și conștientă de un sens european. Prin toate acestea, noțiunea însăși de Europa este un flux permanent” (p. 457). Ideea europeană, susține istoricul american în finalul volumului, nu este moartă, dar ea necesită căutarea unor noi direcții de afirmare.

Lucrarea se încheie cu o notă bibliografică (p. 459—472) în legătură cu care remarcăm faptul că au fost menționate doar lucrări anglo-americane, ceea ce, adăugat la originea americană a autorului, explică foarte bine viziunea specifică, extra-europeană, în care au fost abordate problemele istoriei Europei.

În această perspectivă, nelndoielnic că Henry M. Pachter a adus o serie de aprecieri și caracterizări originale, aruncînd o lumină nouă asupra unor fenomene sau personalități istorice, deși, în opinia noastră nu toate tezele expuse pot fi integral acceptate. Astfel, pentru a da un nou exemplu, fără îndoială că ideea europeană a existat și continuă să existe, dar aceasta nu înseamnă că, în perspectiva istorică, Europa poate fi privită altfel decât o unitate geografică sau, cu alte cuvinte, că în condițiile actuale se poate trece cu vederea evidenta discrepanță dintre Est și Vest în ce privește natura și caracterul regimurilor politice.

Dincolo de asemenea, rezerve, lucrarea lui Henry M. Pachter poate fi considerată, în ansamblu, ca o valoroasă sinteză a istoriei Europei în cele trei sferturi din secolul nostru care au trecut, privită din punct de vedere politic, social și cultural-științific, și, repetăm, toate acestea în viziunea americană. Volumul istoricului american, prin această abordare multilaterală, ca și prin unele idei originale exprimate, se înscrie fără îndoială între sinteze reușite ale istoriei Europei în secolul al XX-lea.

Nicolae Dascălu

„Banatica”, III, Reșița, 1975, 401 p.; „Tibiscus”, IV, Timișoara, 1975, 362 p + XXIII planșe; „Ziridava”, VI, Arad, 1976, 504 p.

Cele trei anuare ale muzeelor județene din Reșița, Timișoara și Arad apărute la intervale scurte ne dau posibilitatea de a compara seriozitatea studiilor, ținuta științifică și stadiul cercetărilor din județul respectiv, deoarece anuarul unui muzeu trebuie să constituie și un bilanț al activității științifice desfășurată în zona respectivă de activitate. De aceea, am considerat oportun să ne oprim asupra celor trei publicații ale muzeelor învecinate care prin aria geografică au preocupări înrudite, să urmărim rezultatele cercetărilor științifice și să tragem unele concluzii.

Ca și în celelalte două numere și de data aceasta „Banatica” aduce unele contribuții serioase care lămuresc numeroase probleme ale istoriografiei române din Banat.

În documentatul studiu *Despre unele probleme ale ceramicii neolitice din Banat*, Gheorghe Lazarovici caută să precizeze locul ce-l ocupă neoliticul în Banat în raport cu zonele învecinate. Originea neoliticului în Banat este balcano-geeo-anatoliană, deci din sudul Dunării și în Banat apar trei tipuri de culturi neolitice: Starčevo-Criș (neolitic vechi), Vinča (neolitic mijlociu) și grupuri liniarbandkeramice. Toate cele trei tipuri de cultură sînt studiate și aplicate la cercetările efectuate în Banat.

Așezarea neolitică de la Sîntana (jud. Arad) e prezentată de S. Dumitrașcu. Din cele 5 nivele de locuire autorul se ocupă de orizontul cultural aparținător grupului Tisa, emițînd ipoteza că această cultură aparține mai mult epocii cuprului.

Considerații interesante aduce și Tudor Soroceanu în studiul *Însemnătatea cimitirului de la Mokrin pentru cronologia epocii timpurii a bronzului în Banat* (p. 33—48).

Florin Medelet prezintă Situla descoperită la Remetea Mare. Situla a fost descoperită de alții, i-a fost semnalată de alții iar prezentarea obiectului a fost făcută după „indicații deosebit de utile” ale prof. K. Horedt care i-a pus la dispoziție „cea mai mare parte a materialului bibliografic necesar” (p. 49, nota 1 și p. 50, nota 7). În acest caz, ne întrebăm care-i contribuția autorului?

Perioada romană și post romană e reprezentată prin cîteva studii dintre care amintim *Diploma romană de la Tibiscum* acordată unui ostaș palmyrean care demonstrează „fenomenul social istoric al dezvoltării vieții romane provinciale în așezările militare și civile ale Daciei” (p. 72). Articolul e semnat de M. D. Petrovsky și I. I. Russu.

Tot I. I. Russu întregeste lectura diplomei militare romană descoperită la Covdin (R. S. F. Iugoslavia) prin comparație cu diploma descoperită la Gherla (p. 75—84).

Despre coiful roman de la Berzovia, autorii D. Protase și L. Petculescu afirmă că este „primul coif roman de acest gen cunoscut în teritoriile romane de la nordul Dunării” datat din timpul domniei lui Hadrian (p. 89).

Observații cu privire la topografia Diernei în epoca romană se intitulază studiul semnat de Doina Benea. După șase pagini de teorie, autoarea trage concluzia că nu este posibilă „o delimitare cronologică a întinderii orașului antic” (p. 97).

Deși autoarea susține în mod repetat că importanța „militară și politică” a Diernei apare abia după retragerea aureliană (p. 94, 97) totuși, în continuare, face afirmația hazardată că „viața orașului a continuat pînă în vremea lui Justinian, probabil însă limitată”. Deci, după Doina Benea, în „vremea lui Justinian” orașul Orșova și-a încetat activitatea și locuitorii au dispărut! Este o afirmație lipsită de raționament și temei științific.

Cărămidă romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea se intitulază studiul semnat de N. Gudea — I. Dragomir. Textul inscripției care reprezintă o cerere, aduce noi contribuții privitoare la istoria și scrisul din Dacia după retragerea aureliană pentru că ne dovedește că populația a folosit în continuare limba latină și printre ostașii limitanei erau și cunoscători ai scrisului.

V. Boroneanș se ocupă de *Locuirea din secolele XII—XIII de la Ogașul Neamțului — comuna Berzovca*. E vorba de un cătun de olari care s-au așezat pe malul Dunării și pe care urmele ceramice le datează din sec. XIII.

Deosebit de interesante sînt concluziile la care ajunge I. Uzum în *Cimitrul medieval de la Gornea — „Tîrcheviște”* pe care-l încadrează între sfîrșitul secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea. Pe lângă ritul de înmormîntare al populației române ortodoxe, autorul descoperă că mai exista și un alt rit, acela al sectelor bogomile și patarene. De aici autorul deduce că ar fi emigranți din sudul Dunării aparținători acestor secte. Problema merită aprofundată, deoarece trebuie ținut seama de un lucru esențial: bogomilismul a fost răspîndit și printre români. Deci nu trebuie să fi fost emigranți din sudul Dunării. Avem în acest sens o dovadă istorică importantă: opera „Deliberatio” atribuită de unii istorici lui Gerhard de Sagredo, episcopul Cenadului, iar de alții, unui discipol de-al lui, dar redactată în secolul al XI-lea cunoștea bogomilismul și după unii autori îl combatea iar după alții, îl răspîndea. Desigur că cei de la Cenad nu puteau cunoaște bogomilismul decît din realitățile Banatului veacului al XI-lea. Pentru completarea informațiilor recomandăm autorului studiile lui Ivanka E. și, mai nou, al lui Szegfii László care aduc și detalii asupra bogomililor din Banat.

O listă de socoteli din Banatul secolului al XIV-lea o prezintă Ioan Dani și Costin Feneșan. Lista cuprinde veniturile și cheltuielile feudului bănățean Benedict Himfy și autorii precizează că a fost redactată în 1372 sau 1378 (p. 145—152).

Bazîndu-se pe un vast material arhivistic inedit, Costin Feneșan aduce noi și interesante date privitoare la *Asistența socială și lupta minerilor din Banat în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea* (p. 153—174). Formele de luptă ale minerilor erau petițiile, fuga în Țara Românească și lotria sau hauducia.

Volker Wollmann întregește cunoașterea cartografiei miniere din secolul al XVIII-lea prin prezentarea a opt hărți privitoare la exploatarea miniere de la Dognecea, hărți alcătuite între 1740—1765.

Este meritul lui N. Bocean și Ladislau Gyémánt de a fi pus în circuitul științific memoriul lui Vasile Georgevici din 1822, considerat pierdut. Gyémánt relevă, de data aceasta, un aspect mai puțin cunoscut: în lupta pentru emanciparea bisericească a românilor bănățeni, Vasile Georgevici a recurs și la sprijinul arhiepiscopilor din Viena și Strigoniu, precum și la Samuil Vulcan. Pentru legăturile lui Kengelatz cu românii a se completa și cele ce spune Paul Iorgovici în dedicația din „Observațiile” lui.

Situația muncitorimii miniere și metalurgice în Banatul montanistic la mijlocul veacului al XIX-lea este examinată de V. M. Zaberca. Salariile muncitorilor din zona montană a Banatului nu acopereau nici pe departe

necesarul minimului de trai pentru familia lor (p. 214). La aceasta se adaugă și discriminarea ce se făcea între muncitorii români și cei străini. În timp ce un muncitor necalificat străin primea în jurul anului 1846 între 18—21 creițari, un muncitor român primea pentru aceeași muncă 15—18 creițari (p. 215). La aceasta trebuie adăugate lipsa instituțiilor sanitare cît și a măsurilor de protecție.

Mișcării memorandiste i se consacră două articole (*Organizarea apărării în procesul memorandist* de N. Cordoș și *Presa românească din Oradea despre mișcarea memorandistă* de V. Faur). Era desigur mai interesant dacă se studia poziția românilor bănățeni față de Memorand și a presei din Timișoara din acea vreme.

Din acest punct de vedere, contribuții interesante aduc cele patru studii consacrate mișcării muncitorești din Reșița și județele Caraș-Severin, în general din sudul Banatului. (Ion Șerban, *Represiuni antimuncitorești în județele Caraș și Severin în perioada interbelică (1919—1939)*; Ion Popa, *Aspecte ale șomajului în zona industrială din sudul Banatului (1929—1933)*; Ovidiu Bozu, *Măsuri represive adoptate împotriva muncitorilor în perioada militarizării Uzinelor Reșița*; Constantin Brătescu, *Documente referitoare la acțiunile greviste și de sabotaj organizate de clasa muncitoare sub conducerea P.C.R. în zona industrială a Banatului de sud în perioada 1942—1944*; Gheorghe Ruja — Vasile M. Zaberca, *Contribuția muncitorilor reșițeni la refacerea economică a țării și înlăptuirea actului revoluționar al naționalizării principalelor mijloace de producție (1944—1948)*.

Primele represii antimuncitorești încep încă din 1919, cînd comandamentul armatelor de ocupație refuză să recunoască sfatul muncitorilor din Reșița. Ele continuă după înființarea P.C.R. și culminează în 1924, cînd a fost arestată întreaga conducere a organizației județene de partid, apoi în 1929 prin dizolvarea Sindicatelor Unitare, în 1931, 1933.

În perioada crizei economice din 1929—1933, cînd șomajul a luat proporții, la Reșița, Anina, Dognecea, Ocna de Fier, Secul, Doman și Moldova mulți muncitori au fost concediați rămînînd muritori de foame.

Prin decretul-lege din 18 februarie 1941 fiind militarizate și Uzinele Reșița unde deja pătrunseseră reprezentanții trustului german „Hermann Göring Werke” încă din 1940, se iau drastice măsuri antimuncitorești prin regulamente de ordine interioară, ordine și circulare ce sînt analizate în studiul lui O. Bozu.

În perioada 1942—1944 muncitorimea din sudul Banatului și-a exprimat nemulțumirea prin numeroase greve și acțiuni de sabotaj, atît la Reșița cît și în alte localități ca Oravița, Bocșa Montană, Anina, Moldova Veche, Cozla.

Muncitorii de la Uzinele Reșița și-au adus contribuția la refacerea economică a țării, au susținut primul guvern democrat condus de Petru Groza și au înlăturat elementele reactionare din direcția uzinei. După actul naționalizării principalelor mijloace de producție, care a decurs la Reșița fără incidente, muncitorii lucrează cu elan la mărirea producției de oțel, fontă și laminate a U.D.R.-ului care a dus la progresul economic al țării.

Istoriei artei și culturii i se consacră mai multe studii asupra cărora ne vom opri. Donjonul de la Turnu Ruieni e prezentat de Nicolae Secară (p. 303 — 309). Autorul stabilește că aparține epocii feudale și se apropie de donjoanele din Hațeg, date de la începutul secolului al XIV-lea (p. 307). Mircea Popa publică două scrisori adresate de Andrei Șaguna și Andrei Mocioni episcopului Gherasim Rațiu din Arad, care cuprind eforturile românilor de a edita un ziar la 1849 în Timișoara sau Arad (p. 311 — 313). Nu știam că Pesta și Cernăuții fac parte din Transilvania! Adevărul e că în Transilvania în acea vreme n-a apărut decât *Espatriotul* de la Brașov (p. 311). Autorul nu cunoaște nici condițiile istorice de atunci, deoarece afirmă că Șaguna avea mai multe dieceze (p. 311). Nu avea decât dieceza Ardealului la 1849, căci abia în 1865 va fi organizată mitropolia. Revista „Speranța” era organul societății de lectură a studenților de la școlile române din Arad iar nu a unei persoane și va fi continuată de „Lumina” (1872), apoi „Biserica și Școala” (1877) plină la apariția *Tribunei și Românului* (p. 312). De verificat lectura la p. 313: e vorba de profesorul Dimitrie Constantinii nu Constantin.

Foarte bine a procedat Mihail Deleanu când a scos în evidență lupta pentru laicizarea învățământului românesc confesional, luptă susținută de revista „Ludimagister” din Reșița, ce a fost redactată de învățătorul Ioan Simu în anii 1886—1887. Dar a procedat simplist când trage concluzia că lupta pentru laicizarea învățământului începe abia cu Ion Simu. Problema e mult mai complexă și își are rădăcinile încă din timpul revoluției de la 1848—1849, când „spiritul revoluționarilor începu a devalva puterea credinței și a ridica valoarea minții” — după cum relatează Vinzențiu Babeș. Prin anii 1869—1871, ziarul „Albina” pornește o întreagă campanie de emancipare a școlilor de sub conducerea bisericii și laicizarea învățământului, campanie la care participă Vinzențiu Babeș, învățătorul Ioan Tuducescu și Atanasie Marian Marienescu. Acesta din urmă scria în 1871: „Experiența ne arată că toate popoarele la care clerul a stăpînit școlile și pe învățătorii au pășit-o rău nu numai cu cultura adevărată ci și cu viața lor politică”. Deci acțiunea lui Simu de emancipare a școlilor

confesionale de sub tutela clerului a făcut parte dintr-un curent care începe odată cu Revoluția de la 1848—1849 și nu este decât o verigă din această luptă. (Mihail Deleanu, „Ludimagister prima revistă pedagogică la Reșița”, p. 317 — 326). Cornel Diaconovici n-a fost „autorul” primei enciclopedii românești (p. 318), ci coordonatorul ei, deoarece Enciclopedia română este rezultatul eforturilor unui mare număr de colaboratori, menționați în lucrare.

Oliver Velescu urmărește activitatea artistică a pictorului Gheorghe Baba în Oltenia, care s-a desfășurat între 1899 — 1920 (p. 327 — 331).

Ultima parte a anuarului prezintă castrele romane de la Pojejena (N. Gudea) și Surducul Mare (D. Protase), precum și Villa rustica de la Dalboșeț, și Caransebeș. Despre Villa rustica de la Dalboșeț, D. Protase susține că conține „ruinele celei mai mari și mai frumoase ville rustice, cunoscute pînă acum pe teritoriul fostei Dacii romane” (p. 349). Cu rezerva unor articole, putem afirma că revista muzeului din Reșița încearcă să completeze lipsurile și să dea studiilor apărute un nivel științific ridicat care au impus-o în viața istorică a țării.

★

E regretabil că nu putem spune aceleași cuvinte și despre revista muzeului din Timișoara, care se intitulează atît de pretențios „Muzeul Banatului”. Avînd un cuprins eclectic, cu studii de un conținut minor, cu unele excepții onorabile, dar și acelea nefiind semnate de localnici, revista muzeului timișorean are nivelul științific scăzut, în ciuda faptului că apare într-un important centru universitar. Faptul e cu atît mai dureros cu cît Muzeul din Timișoara are tradiția glorioasă a eminentului cercetător, arheolog și artist, Ioachim Miloia, care a redactat singur, admirabila revistă „Analele Banatului”.

Gh. Lazarovici cataloghează descoperirile din eneoliticul timpuriu din Banat (p. 9 — 29). O dare de seamă despre săpăturile de la așezarea preistorică Cornești din anii 1973 — 1974 semnează Tudor Soroceanu și Ortansa Radu, fără a aduce ceva deosebit (p. 33 — 40). Dorin Popescu prezintă tezaurele de la Sacoșu Mare și Căuș, ajungînd la concluzia „că toate aceste tezaure despre care s-a vorbit trebuie supuse unei analize mai strînse încă decât cea care s-a făcut pentru a putea obține succesiunea lor în timp” (p. 74).

Marius Moga prezintă un tezaur de monede republicane descoperit la Jdioara. Tezaurul conține 69 monede emise în secolele II și I î.e.n. și crede că „îngroparea tezaurului s-a datorat luptelor interne din Dacia” din sec. I î.e.n. (p. 75 — 90).

O comunicare mai veche, „Într-o altă forină” — după cum spun autorii — constituie articolul doctorului I. H. Crișan și ing. M. Moldovan despre influențe grecești în arhitectura sacră a Geto-Dacilor (p. 91 — 106). Mă întreb, cînd în Banat sînt atîtea probleme dacice nerezolvate, ce legătură are acest studiu, competent de altfel, cu anuarul muzeului din Timișoara al căruirost este de a face cunoscute rezultatele cercetărilor proprii.

Perioada romană e prezentată de un studiu semnat de N. Gudea (*Săpăturile arheologice efectuate de M. Macrea și M. Moga la baia Castrului roman de la Mehadia*, p. 107 — 124). Deși Marius Moga, care a făcut săpăturile, trăiește și publică, darea de seamă o publică N. Gudea. Despre felul săpăturilor e suficient să menționăm ce scrie Gudea : „Lipsa oricăror indicații în legătură cu metoda de cercetare și, mai ales, modul de efectuare a săpăturilor face ca informațiile despre acestea să poată fi mai mult deduse decît cunoscute practic (p. 107).

Paisprezece ani, Muzeul Banatului a făcut săpături la Tibiscum-Jupa. Dar în acești 14 ani arheologii de la Muzeul Bănățean n-au socotit de cuviință să publice decît un singur raport de săpătură și acela foarte sumar, asupra Tibiscum-ului. Au publicat și unele întregiri de inscripții ce s-au bucurat de rectificările lui Constantin C. Petolescu (S.C.I.V. t. XXIII, nr. 3/1972, p. 495 — 498). După aceea, cu ajutorul profesorului I. I. Russu de la Cluj, au publicat un catalog al monumentelor epigrafice romane (Marius Moga — I. I. Russu *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timișoara, 1974, 104 p.). Ne-am așteptat ca cel puțin în al patrulea număr al revistei „Tibiscum” care însumează peste 360 pagini și numeroase planșe cu rost sau fără, să citim un raport despre rezultatele săpăturilor de la Jupa.

Dar epoca romană în Banat e reprezentată cu o notă despre ... două cărămizi ștampilate semnată de Doina Benea și cu un raportaj despre repertoriul arheologic al Banatului, menționîndu-se 17 localități, semnat de Marius Moga și Nicolae Gudea.

Adrian Bejan publică raportul preliminar de săpătură de la cetatea medievală Jdioara pe care autorul o datează din secolul al XIII-lea (p. 155 — 165). Tot din veacul al XIII-lea, probabil după invazia tătară, Nicolae Secară datează și construirea cetății Mehadia. Autorul constată că n-a fost folosit materialul din castrul roman de la o distanță de 2,5 km la construirea castelului. La competentele documentări istorice ale autorului trebuie să scotem în evidență legăturile ce le-a avut castrul Mehadia cu domniile Țării Românești. Astfel, la 1376, regele Ludovic I

confiscă moșia Bolvașnița din acest district pentru că Vladislav, fiul lui Laheci, „a fugit în ținuturile de peste munți și s-a aliat dușmanului nostru”, adică lui Vlaicu Vodă. În timpul mării răscoale a cnezilor bănățeni din 1385 — 1386 Dan I, domnul Țării Românești, atacă cetatea Mehadia. Autorul își intitulează studiul „Castrum Myhald”, așa cum apare în documentele medievale. Credem că mai indicat era să-l intituleze „Castrul Mehadia”, deoarece e cunoscut că, în majoritatea cazurilor, documentele cancelariei maghiare publicau toponimele, fie traducîndu-le în limba maghiară, fie stilcîndu-le denumirea. În acest caz, ce facem cu toponimele stilcîte? Chiar în cazul de față, transcrierea toponimului apare în vreo 6 variante în documentele medievale. Deci, care e cel mai autentic?

Costin Feneșan publică cinci documente din timpul pașallcuiului (1606 — 1701) care sînt noi contribuții la cunoașterea perioadei așa de săracă în documente a Pașallcuiului de Timișoara (p. 185 — 199).

Bazîndu-se pe o bogată documentație arhivistică, precum și pe Repertoriul lui Baróti Lajos, puțin folosit de istoricii români, Alexandru Zănescu și Anton Büchl ne dau un cuprinzător studiu asupra culturii orezului în Banat în sec. XVIII — XIX (p. 201 — 223). Și Emeric Lay aduce materiale noi în urmărirea încasării vămii de trecere peste podul Timișului din Lugoj, pod care avea o importanță deosebită, fiind menționat încă din timpul stăpînirii turcești.

Adrian Bejan și Alexandru Zănescu prezintă o fișă pe care o datează din sec. XVI — XVII, menționînd că tipul respectiv „este în general considerat ca un tip roman de fișă rurală” (p. 236). Autorii nu aduc vreun argument în favoarea datării.

Situația minelor de hîulă de la Secul și Doman, de la jumătatea secolului al XIX-lea, precum și raportul salarii-prețuri din aceeași perioadă, în care se constată o mare disproporție, e descrisă de Gheorghe Ruja (p. 139 — 248).

Articolul privitor la lupta pentru limbă din 1861 semnat de Elena Borugă are și el un nivel destul de scăzut. Autoarea compilează din documentele publicate de T.V. Păcățianu și ca să fie mai completă cu bibliografia, mai citează și ... *Enciclopedia Română* redactată de Corneli Diaconovici. E dureros că în timp ce Arhivele Statului Timiș cuprind dosare întregi cu lupta pentru limbă și pentru înființarea unui gimnaziu român la Lugoj, autoarea recurge la aceste compilări ieftine, în loc să folosească bogatul material inedit aflător chiar în Timișoara. Socotim de prisos orice comentariu asupra numeroaselor lacune, întrucît articolul e sub orice critică.

Greva muncitorilor feroviari din aprilie 1904 din Timișoara e reactualizată după dările de seamă apărute în presa contemporană de doctorul Gh. I. Oancea (p. 253 — 263).

Mihai Ziman, bazându-se pe materialele edite, sintetizează situația social-economică a tinereții din Banat și lupta lui împotriva exploatării și asupririi sociale și naționale (1846—1918). Gheorghe Șora aduce unele date necunoscute despre familia și din anii tinereții lui Vasile Goldiș. Cam aceleași lucruri le-a spus și într-un articol tipărit în vol. III al Anuarului Muzeului. Se vede preocuparea intensă a conducerii muzeului de a epuiza pînă la ultimele detalii tinerețea lui V. Goldiș, altfel nu ne putem explica apariția acestor articole repetate privitoare la Goldiș.

Ion Popa se ocupă de situația șomerilor timișoreni în anii crizei economice (1929—1933), iar Ioan Munteanu tratează aceeași perioadă în satele bănățene (p. 295 — 312).

Conflictele de muncă și acțiunile grevele ale muncitorilor metalurgiști de la uzinele Ferdinand-Călan-Nădrag dintre 1935—1940 le consacră o scurtă dare de seamă Gh. Radulovici — E. Ieli. Alte aspecte (e al patrulea articol cu „aspecte” din anuar) le tratează doctorul William Marin. E vorba de colaborarea populației sârbe din Banatul românesc la lupta antifascistă condusă de Partidul Comunist Român între anii 1933—1944. Date arhivistice inedite aduce Vasile Dudaș în articolul privitor la rezistența țărănimii bănățene împotriva dictaturii militarofas-ciste și a războiului hitlerist (p. 329 — 339).

De încheiere, Vasile Dudaș și Elena Borugă prezintă expoziția de istorie contemporană permanentă de la Muzeul Banatului (p. 341 — 344) iar Florin Medeleț, în colaborare cu Orlansa Radu, fac o dare de seamă asupra „reorganizării științifice” a depozitelor secției de istorie a muzeului asupra căreia ne vom opri.

În proiectul de „reorganizare științifică” nu sînt amintite unele teme esențiale ale istoriei poporului român: continuitatea, unitatea și tradițiile revoluționare ale Banatului. Sperăm că autorii nu le-au omis intenționat, deși temele sînt prea importante ca să fie trecute cu vederea. Și în acest caz e o neglijență regretabilă, deoarece mai mult decît siturile, lădițele și săculețele, ne interesează pe toți problema continuității poporului român din Banat, unde unii istorici străini o contestă. Ne-ar interesa, de exemplu, să fie expuse monedele romane descoperite pe teritoriul orașului Timișoara. Ne-ar interesa într-un grad și mai mare prezența celor două cetăți „Tiriscon” și „Tibiscum” de pe harta lui Ptolemeu dar și a celor două „Tivisco” de pe Tabula Peutingeriană. Pentru continuitate, datoria muzeului ar fi să explice și prezența

celor două „Tibiscum” și „Tibis” din Cosmografia geografului Ravenat din secolul al VII-lea, precum și a castrului Dibiscos amintit în diploma împaratului bizantin Vasile II din 1019.

În decursul istoriei, numeroși voievozi, oameni de cultură, muncitori și țărani din țările române au avut intense legături cu Banatul, trecînd dintr-o parte în alta a Carpaților și menținînd în acest fel unitatea poporului român.

Pentru toate temele, Banatul are numeroase dovezi care, după o cercetare temeinică, trebuiesc puse în lumină, dar nu prin compilații luate după arheologii străini, ci după cercetări competente ale istoricilor și arheologilor pe care le așteptăm.

Examinînd nivelul scăzut al anuarului muzeului timișorean, cu excepția pușinelor studii ce aparțin unor persoane din afara muzeului, subliniem că instituția Muzeului Banatului trebuie să se preocupe mai mult de marile probleme ce frămîntă istoriografia română actuală.

★

La „Ziridava” care a ajuns la al șaselea an de apariție, cuprinzînd un masiv volum de 504 pagini, Nicolae Roșuț precizează că revista urmărește „să concentreze prin scris tot ceea ce reprezintă forță creatoare în județul nostru”, precizînd că din afara județului au prea puțini colaboratori. Într-adevăr, acesta e rostul publicațiilor muzeelor, de a promova valorile și trecutul local, iar nu de a apela la cercetătorii de la București, Cluj sau alte centre, spre a-și plasa articolele nepublicabile în alte reviste.

Bogăția și varietatea cuprinsului, felul concis și științific de tratare a materialului, ineditul subiectelor abordate, precum și bogatul material arhivistic folosit, fac din revista muzeului din Arad un prețios auxiliar la nivelul secolului nostru.

Fără a „reorganiza științific” muzeul, Petre I. Roman prezintă un număr de 10 localități unde s-au descoperit materiale ce aparțin perioadei de tranziție de la eneolitic spre epoca bronzului care se află în colecțiile muzeului din Arad (p. 31 — 40).

Prezența tracilor pe teritoriul județului Arad e atestată prin depozitele de la Sîmpetru German, Zimandul Nou și Pecica precum și prin așezarea fortificată de la Sîntana care este cea mai mare fortificație hallstattiană de pe cuprinsul României, întinzîndu-se pe o suprafață de 78 ha, după cum ne informează Egon Dörner.

Muzeul din Arad a dat atenția cuvenită continuității prin săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu. În prima comună s-au descoperit urme ale populației autoh-

tone din secolele IX—X, iar cetatea de pământ de la Vladimirești e datată din secolele IX—X, dar în prima jumătate a veacului XI cetatea a fost abandonată și folosită ca cimitir — după cum vededese Mircea Zdoba și Mircea Barbu autorii studiului. Și în sondajul arheologic de la Zăbreni, Vasile Boroaneș afirmă că materialul găsit se încadrează în secolele XI—XII (p. 47—69).

Tot continuității și feudalismului timpuriu li sînt consacrate și cele trei studii documentate, semnate de Eugen Gluck (*Unele informații provenite din cronicile medievale referitoare la zona Aradului, sec. VIII—X și Contribuții cu privire la istoria părților Arădene în epoca ducatului lui Ahtum*) și Géza Kovách (*Documente referitoare la începuturile Aradului*).

Eugen Gluck consideră, pe bună dreptate, că prăbușirea caganatului avar la 796 va crea condițiile favorabile înființării primelor formațiuni politice autohtone în părțile de vest ale pământului românesc. Combătînd afirmațiile celor ce susțin neveridicitatea cronicii lui Anonymus, autorul stabilește întinderea celor două ducate, a lui Glad și Menumorut, în părțile Aradului și fixează ca date ale conflictului dintre Glad și invadatorii „în anul 927/928 sau, și mai sigur, în anul 931” (p. 81). Sîntem de acord cu interpretarea ce o dă afirmațiilor cronicarului Constantin Porfirogenetul că triburile maghiare nu au stăpînit efectiv la 945 ducatele de vest (p. 82).

Gluck analizează în mod critic, pentru prima dată în istoriografia noastră, versiunile vieții Sfîntului Gerhard ajungînd la concluzia că documentele din secolele următoare confirmă că „aceste informații ale legendei sînt absolut veridice”. Autorul susține, pe bună dreptate, că cele 11 „mănăstiri familiale” atestate documentar în zona Mureșului inferior sînt ctitorii ale unor nobili de pe ducatul lui Ohtum care au supraviețuit și după ocuparea teritoriului bănățean (p. 96). Nu sîntem de acord cu o „eventuală” jurisdicție a mitropolitului Ioan de „Turkia” (= Ungaria) ci susținem că aceste mănăstiri, ca și Morisena de altfel, țineau de castrul episcopal al Timișului (Timișoara de azi) care era subordonat episcopiei Moraviei (p. 100).

Géza Kovách analizează primele documente în care e menționat castrul regal și prepozitura Aradului care sînt din 1131, 1156 și 1177. Autorul e un foarte bun cunoscător al epocii și condițiilor istorice din acea vreme. În documentul din 1177 apare atestată pentru prima dată mănăstirea românească Hodoș-Bodrog, care prin această atestare e cea mai veche de pe teritoriul pământului românesc. Iată deci, cum Muzeul din Arad răspunde cerințelor vremii și prin cele cinci studii

competente și documentate caută să lămurească problemele atît de controversate și prea puțin cunoscute, pentru care trebuie să-i felicităm atît pe autori cît și conducerea Muzeului.

George Manea urmărește viticultura din Podgoria Aradului, (*Date documentare despre viticultura în părțile Aradului*).

Viticultura în aceste părți era cunoscută din vremea dacilor și s-a cultivat și în timpul migrațiilor, dar primele atestări documentare le avem dinaintea anului 1038, cînd sînt amintite la Mocrea „opt vii cu tot atîția vieri” iar la Siria, la 1169, mănăstirea Siniob avea 20 de vii cu 9 gospodării (p. 133—134). În secolele următoare atestările documentare se înmulțesc. Deci, primele podgorii ce apar atestate documentar pe pământul românesc sînt cele ale Aradului și ceea ce-i mai important „marea majoritate” a viticultorilor erau români (p. 142).

Otto Greffner reactualizează Tratativale româno-maghiare din 1849 pe care Alexandru Roman, cunoscutul profesor de la Universitatea din Budapesta și om politic, le-a publicat în „Federațiunea”. Avram Iancu, datorită succeselor militare, a organizat revoluția după sistemul românesc, nu austriac și a căutat să acționeze conform intereselor române, nu austriece. În acest sens, trebuie văzute tratativele româno-maghiare din 1849.

Cam aceiași perioadă ce o schițează El. Borugă la Timișoara, o tratează Mircea Timbus pentru Arad, dar cu ce diferență! Timbus folosește fondurile de la Arhivele Statului Arad și în acest mod a reușit să ne dea un studiu documentat care oglindește rolul Asociațiunei Naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta de emancipare națională și unificare culturală a națiunei în era liberală și după încheierea pactului dualist (Mircea Timbus, *Mărturii documentare despre rolul asociației naționale din Arad pentru cultura poporului român în lupta pentru emanciparea națională și spirituală a românilor din Transilvania*).

Nu înțelegem de ce autorul n-a amintit între membrii fondatori, care de altfel a fost și președintele asociației arădene pe Procopiu Ivacicovici (p. 166). Greșit afirmă autorul că Vincențiu Babeș, Antoniu Mocioni, George Popa de Teiuș, Atanasie Șandor, Ioan Popovici Desseanu, Ion Arcoși erau personalități ale vieții politice și culturale din Transilvania. La acea dată (1863) Aradul și Banatul nu făceau parte din Transilvania și nici n-au trimis deputați în faimoasa Dietă a Transilvaniei întrunită în acea vreme. Aceste regiuni făceau parte din imperiul austriac plină la 1867 și din monarhia Austro-Ungară plină la destrămarea ei din 1918. Deci, era mult mai corect din punct de vedere istoric dacă s-ar fi scris în loc de români din Transilvania,

românii din imperiul austriac sau din monarhia habsburgică (ap. 165—166). Detaliul e important pentru că autorul ar putea fi acuzat că nu cunoaște condițiile istorice de atunci.

Prin diploma din octombrie 1860, cu un rescript separat, se recunoaște dreptul de folosire a limbii materne în actele oficiale iar nu „după revoluția de la 1848/1849”, cum afirmă autorul (p. 169). În perioada absolutismului limba oficială era cea germană.

Andrei Caciora prezintă dezvoltarea industrială a Aradului în perioada 1878—1900. S-au dezvoltat în această perioadă următoarele ramuri: industria constructoare de mașini, industria metalurgică prelucrătoare, industria chimică, industria alimentară, industria materialelor de construcții, industria lemnului și industria textilă. Autorul ajunge la concluzia că în această perioadă industria orașului a ajuns la o „dezvoltare apreciabilă” și se produce „o concentrare și centralizare a capitalului social” ceea ce va duce la dezvoltarea întreprinderilor mijlocii și mari (p. 186).

Otto Greffner și Cătălin Ionuțș premerg aniversarea Independenței României prin extragerea datelor și ilustrațiilor din revista „Illustrirte Kriegs Chronik” (Cronica ilustrată a războiului) ce apărea la Leipzig — privitoare la Războiul Independenței.

Folosind și material arhivistic inedit, precum și presa contemporană, Nicolae Roșuț publică un documentat studiu despre Arad și noul activism. Deși activismul este marcat în 1903 prin alegerile de la Dobra, totuși la Arad a fost centrul luptei pentru ieșirea din pasivitate. Ea a fost pregătită încă dinainte prin articolele frunțașilor apărute în „Tribuna Poporului” cît și prin apropierea de mișcarea socialistă care milita pentru emanciparea națională dar și socială a naționalităților asuprite. Moartea lui Ioan Rațiu în 1902 creează condițiile istorice de reluare a activismului, adică a participării reprezentanților națiunii române la lucrările Dietei din Budapesta. Organizația arădană a P.N.R. adoptă tactica activistă încă din luna martie 1903, dar comitetul central al P.N.R. din Sibiu nu va adopta această hotărîre decît prin conferința din 10 ianuarie 1905, după ce avusese loc adunarea „Astrei” de la Timișoara, în care a triumfat punctul de vedere al arădenilor pentru activism. În urma alegerilor din 1905, dintre cei 8 deputați dietali, foarte puțini în raport cu numărul populației române supusă monarhiei asutro-ungare, trei deputați aparțineau comitatului Arad.

Pentru colaborarea dintre P.N.R. și mișcarea muncitorească a se vedea și studiul

Aspecte ale colaborării P.N.R. cu mișcarea muncitorească („Studii”, 1968, t. 21, nr. 1, p. 89—102).

Gheorghe Ciul urmărește activitatea lui Ștefan Cicio Pop în cadrul colaborării dintre români, sîrbi și slovaci. Pe lângă activitatea parlamentară, Ștefan Cicio Pop a fost ales ca secretar în biroul Congresului naționalităților din 1895 iar după 1905, membru în clubul parlamentar al naționalităților. În timpul războiului a apărut pe numerosi prizonieri sîrbi închiși în cetatea Aradului.

Nicolae Cordoș și Eugenia Glodaru se ocupă de *Aspecte ale activității studențimii românești din monarhia Austro-Ungară pentru realizarea unității naționale*, menționîndu-se deosebi congresul de la Craiova din 1912, unde a desfășurat o activitate lăudabilă viitorul diplomat Vasile Stoica, pe atunci student.

Legăturile lui Aurel Vlaicu cu Aradul sînt urmărite de Liviu Mărghitan. Vlaicu a vizitat Aradul în luna iulie 1912 cînd a zburat la Ceala în fața a 25.000 de persoane. Românii arădeni au colectat fonduri importante pentru prototipul de avion Vlaicu III.

Situația industriei județului Arad între anii 1919—1944 este prezentată de Mircea Timbus. Doru Bogdan prezintă reforma agrară din 1921 în județul Arad, reflectată în fondul „Serviciul agricol” al Filialei Arhivelor Statului Arad.

Spre deosebire de celelalte anuare, „Ziridava” a luat bunul obicei de a publica și o rubrică cu Documente. În numărul acesta, Nicolae Roșuț publică procesele-verbale ale Clubului Național român al comitatului Arad dintre anii 1895—1904 depuse în păstrarea Palatului Cultural din Arad (p. 359—390). Ileana Florea publică noi documente privind activitatea pedagogică a lui Ioan Slavici (p. 391—405). Alexandru Porțeanu publică un număr de 25 documente privitoare la activitatea consiliilor și gărzilor naționale române din județul Arad (p. 407—439). Pe lângă materialele istorice, „Ziridava” conține și alte rubrici privitoare la istoria culturii locale, etnografie precum și repertoriul și colecții aflătoare în oraș și județ.

Atît „Banatica” cît și „Ziridava” se impun prin înaltul nivel științific, printr-o ținută îngrijită cît și prin varietatea și noutatea articolelor. Ținuta sobră, face din cele două reviste „Banatica” și „Ziridava” un exemplu de onestitate științifică.

I. D. Suctu

ISTORIA ROMÂNIEI

DOINA SMĂRCEA, *Culegere de documente și materiale privind istoria României (23 August 1944—30 Decembrie 1947)*, București, Tip. Universității din București, 1977, 420 p.

Pe linia punerii la dispoziția studenților a unor instrumente de lucru menite a sprijini cunoașterea cît mai temeinică a unor perioade și momente istorice cruciale în dezvoltarea istorică a poporului român se înscrie și recenta culegere de documente și materiale privind perioada desfășurării revoluției populare în țara noastră. Cele 78 documente și materiale incluse în culegere repartizate în două mari părți după criteriile cronologice (înainte și după 6 martie 1945) sînt în majoritatea covârșitoare a cazurilor reproducere din presă — cele mai multe din „Știința” și „România liberă”. Volumul cuprinde cea mai mare parte a documentelor programatice, legi fundamentale, declarații politice, dări de seamă guvernamentale, comunicate oficiale etc. Sînt redate, astfel, integral, întreaga suită a documentelor insurecției din August (proclamația regelui către țară — iar nu către armată, cum greșit apare în volum, declarația guvernului Sănătescu, manifestul Blocului Național Democrat, decretele de amnistie și de desființare a lagărelor de concentrare, declarația C.C. al P.C.R.); proiectul de platformă al F.N.D., Programul de guvernare al F.N.D., platforma program al B.P.D., o serie de documente politico-diplomatice fundamentale ale epocii începînd cu convenția de arinistițiu, continînd cu schimbul de mesaje P. Groza — I.V. Stalin în legătură cu restabilirea definitivă a controlului guvernului român asupra părții de nord a Transilvaniei, cu restabilirea relațiilor diplomatice între România și U.R.S.S., textul tratatului de pace între România și Națiunile Unite, cererea României de a fi admisă în O.N.U. etc.

Volumul cuprinde, de asemenea, o serie de documente privind viața politică, poziția diferitelor partide politice față de problemele de bază ale României. Sînt de relevat, în acest sens, între altele, manifestul P.C.R. către armată, comunicatul privind înfiin-

țarea Comisiei de organizare a mișcării sindicale unite din România, primul manifest legal al Grupului patriotic antihitlerist (greșit prezentat de autoare ca „protocol de constituire” a acestei grupări, constituită în realitate la sfîrșitul lunii iunie 1944, în ilegalitate), adeziunea diverselor organizații politice la F.N.D., rezoluția Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945, adeziunea diverselor partide și organizații democratice la programul B.P.D., tabloul rezultatelor alegerilor parlamentare din 19 noiembrie, propunerile P.C.R. în vederea îmbunătățirii situației economice și financiare a țării, materiale privind dizolvarea P.N.Ț., demiterea miniștrilor liberali din guvern, platforma Partidului Unic Muncitoresc, actul abdicării regelui Mihai, legea pentru constituirea statului român în Republica Populară Română etc.

O altă categorie de documente incluse în volum se referă la reforme cu caracter revoluționar-democratic. Vom menționa dintre acestea apelul Frontului Plugarilor din 10 februarie 1945 prin care țărani erau îndemnați să treacă deîndată la înfăptuirea reformei agrare, statutul naționalităților conlocuitoare, legea pentru înfăptuirea reformei agrare, noua lege electorală din 1946, legea privind etatizarea B.N.R., expunerea la legea oficiilor industriale, legea circulației bunurilor agricole și cea de anulare a vînzărilor de pămînt făcute sub presiunea foamei etc.

Nu lipsesc, de asemenea, din volum o serie de documente privind rezultatele unor tratative economice și politice bilaterale, unele declarații privind modificări în orientarea și activitatea unor partide și organizații politice etc.

Evident, o culegere de documente și materiale referitoare la cei peste trei ani de istorie contemporană care au marcat epoca de eliberarea de sub dominație fascistă și plină în pragul revoluției socialiste nu putea fi decît selectivă. După cum am mai arătat, îngrijitoarea volumului a izbutit să includă în volum cele mai importante și semnificative documente și materiale. Totuși

socotim că renunţându-se la unele materiale de o anumită importanţă, dar nefundamentale pentru înţelegerea epocii (spre pildă, documentele nr. 23, 33, 36, 43, 46) s-ar fi convenit, în schimb, să fie incluse neapărat declaraţia P.S.D. din 25 august 1944, comunicată privind rezultatele congresului extraordinar al P.S.D. din martie 1946, apelul F.N.D. de Anul Nou 1945, fragmente din raportul politic la Conferinţa Naţională a P.C.R. din octombrie 1945 (de pildă partea referitoare la conceptul de politică externă al P.C.R.), declaraţia guvernului privind conţinutul tratatului de pace, textul legii de stabilizare monetară. După cum n-ar fi fost lipsită de interes reproducerea unor documente (chiar de presă) privind contribuţia României la războiul anti-hitlerist, sentinţa în procesul foştilor membri ai guvernului Antonescu sau referitoare la poziţia grupării tătăresciene devenită din vara anului 1945 principalul partid liberal.

Fireşte, accesul la o serie de izvoare inedite ar fi conferit volumului o notă de originalitate, ar fi permis reliefaarea unor poziţii şi clarificări necomunicate public la vremea respectivă privind activitatea diferitelor partide politice sau conţinutul dezbaterilor şi confruntărilor de păreri şi motivarea unor soluţii adoptate în cadrul şedinţelor consiliilor de miniştri etc.

Ar mai fi de observat neprecizarea datei diferitelor documente (se dă data ziarului după care e reprodus documentul); de pildă, manifestul P.C.R. către armată, care ştim că este lansat la sfârşitul lunii august 1944, e reprodus după numărul din 4 septembrie 1945 al „României libere”, unele neglijenţe supărătoare ca şi sărăciile aparatului critic. În ceea ce priveşte tabelul privind componenţa guvernelor din perioada 23 August 1944—30 Decembrie 1947, îngrijitoarea acestei culegeri a omis să notifice modificările intervenite în componenţa unor guverne (de exemplu, cu începere de la 7 septembrie 1944, Lucreţiu Pătrăşcanu este înlocuit din funcţia de ministru de justiţie ad interim; la începutul lunii aprilie 1945 locul lui D. Alimăneşteanu la Finanţe este preluat de Mircea Duma iar pe locul său ca subsecretar de stat la Finanţe vine Al. Alexandrini; tot astfel reorganizarea diferitelor ministere au dus în mai multe rânduri la modificări în componenţa subsecretariatelor de stat de la diferite departamente).

În ciuda aspectelor critice mai sus enunţate, Doina Smărcea, editoarea culegerii recenzate, are meritul de a pune la îndemna nu numai a studenţilor dar chiar şi a specialiștilor sau activiştilor pe tărîm politico-ideologic ce n-au avut acces la documentele vremii, conţinutul principalelor documente din anii revoluţiei democrat-populare.

Din păcate, culegerea care-şi va dovedi utilitatea pentru multe generaţii de studenţi

şi profesori a fost editată într-un tiraj extrem de redus: doar 300 de exemplare.

Considerăm că în viitor eforturile cadrelor de istoria României, care în urma integrării sînt necesare să fie coroborate cu activitatea unor cercetători consacraţi, vor duce la elaborarea de noi culegeri de documente şi materiale, superioare din punctul de vedere al conţinutului propriu zis, al metodologiei de editare.

Pînă atunci, salutăm culegerea de documente şi materiale privind istoria României pentru perioada 23 August 1944—30 Decembrie 1947 ca un util instrument de lucru şi ca o contribuţie meritorie în acţiunea de punere în contact a cititorilor (studenţi sau nu) cu documentele perioadei de profunde transformări revoluţionare democratice ce a premers şi pregătit trecerea la revoluţia socialistă în ţara noastră.

Traian Udrea

EGYED ÁKOS, *A parasztság Erdélyben a századfordulón. Társadalom-és agrártörténeti áttekintés* (Ţărănimia din Transilvania la sfârşitul sec. al XIX-lea şi la începutul sec. al XX-lea. Sinteză de istorie socială şi agrară) Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1975, 300 p.

Cartea istoricului clujean Egyed Ákos se referă îndeosebi la ultimul deceniu al secolului al XIX-lea şi primul deceniu al veacului nostru, perioadă în care — după părerea autorului — procesele ce au avut loc în agricultură de la desfiinţarea iobăgiei în timpul revoluţiei de la 1848 s-au maturizat atît sub raportul restrîngerii rămăşişelor feudale cît şi mai ales sub cel al dezvoltării relaţiilor capitaliste în mediul rural, acestea devenind predominante în economia Transilvaniei. De fapt acum apar cu toată claritatea toate caracteristicile şi contradicţiile specifice dezvoltării capitalismului în agricultura transilvană. Din acest punct de vedere alegerea autorului ni se pare judicioasă fiind vorba de o perioadă de hotar în evoluţia întregii economii din această parte a ţării.

În ce priveşte structura lucrării ea este compusă din opt capitole însoţită de o prefaţă şi concluzii.

În primul capitol autorul ne prezintă succint drumul parcurs de ţărănimie de la eliberarea ei din iobăgie pînă la sfârşitul secolului al XIX-lea. El scoate în evidenţă faptul că desfiinţarea iobăgiei ce s-a efectuat pe cale legislativă în timpul revoluţiei de la 1848 a însemnat o cotitură în viaţa întregii ţărănimii din Transilvania, ea marcînd totodată o

schimbare radicală și în evoluția relațiilor de proprietate agrară. Sistemul gospodăriei „de trecere” după revoluția din 1848 și structura socială a țărănimii la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul veacului al XX-lea sînt tratate în paragrafe aparte. În cadrul acestuia din urmă autorul printr-o analiză amănunțită a componenței, a numărului țărănimii precum și a relațiilor de clasă în sînul acesteia, demonstrează că însuși noțiunea de țărănimie s-a schimbat în decursul ultimelor decenii ale secolului trecut.

În capitolul al doilea sînt abordate de Á. Egyed relațiile de proprietate funciară și structura relațiilor agrare la sfârșitul secolului al XIX-lea. Autorul tratează problema pămîntului foarte nuanțat. Pe baza analizei raporturilor funciare ale gospodăriilor sub 100 iugăre și a gospodăriilor cu peste 100 iugăre de pămînt, a repartizării pămîntului țărănesc și a proprietăților composesorale și comunale autorul precizează că în 14 comitate marca proprietate moșierească a fost aceea care a determinat caracterul relațiilor agrare, iar în 8 comitate proprietatea țărănească constituia 70—95% din întregul fond funciar, ceea ce a făcut ca structura relațiilor agrare să fie diferită. Proprietățile composesorale și comunale după cum reiese din statisticele date erau deținute în cea mai mare parte de țărănime. În cadrul unui paragraf separat Á. Egyed arată cum s-au complicat în Transilvania problemele sociale prin specificul etnic al provinciei.

Modul de gospodărire a țărănimii și producția agrară, schimbările în formele de viață a țărănimii constituie subiectul celui de-al treilea capitol. După ce autorul elaborează o tipologie a diferitelor gospodării (pe baza repartizării pămîntului și a inventarului, dar și a factorilor ecologici) trece la înregistrarea rezultatelor pe linia dezvoltării și modernizării: folosirea mai rațională a pămîntului, răspîndirea mașinilor și răspîndirea cultivării a unor plante industriale, îmbunătățirea raselor de animale, răspîndirea soiurilor superioare în viticultură. Un paragraf este rezervat aici prezentării ocupațiilor adiacente, industriei casnice etc.

Capitolul al patrulea este consacrat analizei unor probleme ca: problema creditului țărănesc, problema datoriilor țărănimii, impozitele țărănimii și în sfârșit interesanta problemă a încercărilor de ameliorare a situației materiale a țărănimii prin organizarea cooperatistă.

Problemele situației proletarietului agricol sînt abordate într-un capitol separat (V). În cadrul acestui capitol autorul definește categoriile principale ale proletarietului agricol, precizînd că în rîndul lor, prin numărul lor și prin greutatea specifică pe care o dețineau în comitatele apusene îndocoști, zilerii

și argații constituiau categoriile de bază. Un spațiu însemnat rezervă autorul problemei migrațiunii interne a proletarietului agricol, determinată de căutare de lucru.

Capitolul al șaselea este consacrat înfățișării schimbărilor ce au avut loc în modul de trai al țărănimii. Într-un mod interesant autorul ne prezintă morala, locuința, portul, hrana, viața spirituală a țărănimii, instituțiile populare tradiționale, rămășițele auto-nomice comunale.

Triste probleme a emigrării Á. Egyed i-a destinat un capitol întreg, capitolul al șaptelea. Trezînd în revistă principalele cauze care au determinat pe mulți țărani să-și părăsească patria, autorul, pe baza informațiilor culese din statisticile contemporane, caută să stabilească numărul aproximativ al acestora. După cum constată autorul, statisticile vremii indică o tendință de creștere permanentă: între anii 1908—1913 au plecat peste ocean din Transilvania 103 081 de țărani. Numărul celor emigrați de aici în America într-un interval de 15 ani a ajuns la cifra de 222 977.

În ultimul capitol Á. Egyed tratează problemele luptei de clasă a țărănimii transilvănene din perioada 1891—1907. Aici el expune două categorii mai importante de mișcări: cele cu caracter spontan, în care s-au menținut vechile trăsături ale luptelor sociale țărănești și cele specifice proletarietului agricol și a țărănimii sărace ce se desfășurau sub înflurirea directă a P.S.D. și a fracțiunilor ce s-au desprins din el. Acestea din urmă sînt cunoscute și sub denumirea de mișcări „agrar-socialiste”. Grevele de cereaș, mișcări și răzvrătiri locale indică gradul de tensiune acumulată în lumea satelor în acea vreme. Capitolul despre mișcărilor țărănești se încheie cu analiza înflucenței și a ecoului marii răscoale din 1907 în Transilvania.

Din cele spuse mai sus rezultă faptul că accentul în cartea lui Á. Egyed este pus nu atît pe problemele privind uneltele de producție, agrotehnica, care sînt abordate mai sumar, ci mai ales pe cele referitoare la situația socială a țărănimii, la modul ei de viață concret.

Dintre chestiunile prezentînd un interes deosebit ni se pare că trebuie să remarcăm felul în care autorul surprinde trăsăturile evoluției situației țărănimii. Astfel, el înfățișează pe de o parte procesul de dispariție a unor categorii țărănești moștenite de la orînduirea feudală (jcleri, grăniceri de pildă), adică uniformizarea țărănimii sub raportul stării juridice, uniformizare care merge pînă la a cuprinde și elementele unor categorii sociale privilegiate în epoca feudală cum ar fi mica nobilime și mica boierime, pe de altă parte acea trăsătură decisivă a dezvoltării țărănimii care a rezultat din diferențierea

socială în lumea satelor, diferențiere cu un pronunțat caracter capitalist.

Dacă diferențierea socială are la bază proprietatea asupra principalului mijloc de producție, care era pământul, atunci ea a fost favorizată de o serie de alți factori ca intensificarea producției de mărfuri, de lipsa de credit, de o fiscalitate excesivă, de o natalitate ridicată și nu în ultimă instanță de calamități naturale. Cu toate acestea procesul de ruinare a micilor gospodării țărănești din Transilvania nu a fost atât de pronunțat cum era el în țările capitaliste dezvoltate.

Ă. Egyed a întreprins o cercetare complexă care merge de la prezentarea rămășițelor autonomiei comunale pînă la analiza raporturilor de proprietate. Cartea conține pe lângă prezentarea proceselor de ordin economic, social și politico-cultural și un capitol bogat de istorie în care evenimentele luptei țărănilor stau în centrul atenției.

Vorbind despre monografia lui Egyed în ansamblul istoriografiei postbelice din România trebuie să remarcăm faptul că ea este prima încercare de sinteză asupra problemei la care se referă. Dacă pînă acum în istoriografia noastră marxistă s-a scris mai mult despre dezvoltarea industriei, a relațiilor ca-

pitaliste în industrie, despre situația clasei muncitoare, despre lupta ei în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în ce privește economia agrară și raporturile sociale în agricultură, s-a scris mai puțin. Nu vrem să minimalizăm cîtui de puțin importanța studiilor parțiale publicate pînă acum, credem totuși că o asemenea constatare se impune, constatare ce definește după părerea noastră locul monografiei prezentate în peisajul istoriografiei noastre contemporane.

O altă trăsătură pozitivă a lucrării lui Egyed este aceea a folosirii metodei comparative. El are mereu în vedere atunci cînd descrie un fenomen, un proces din Transilvania și paralelele sale din vechea Romînie sau din cadrul altor regiuni ale imperiului austro-ungar. Această metodă îi permite autorului să sesizeze și să creioneze mai pregnant trăsăturile specifice proprii ale dezvoltării agrare a Transilvaniei în perioada dată.

Toate aceste calități ale lucrării lui Ákos Egyed justifică după părerea noastră acordarea de către Academia R.S.R. a premiului „Ștefan Gheorghiu” acestei valoroase sinteze.

Csuesuja Ștefan

ISTORIA UNIVERSALĂ

TZONKO GHENOV, *Po boinia păt na osvoboditelite 1877—1878* (Pe drumul de luptă al eliberatorilor 1877—1878), Sofia, 1976, 226 p.

Editată cu prilejul centenarului războiului din 1877—1878, cartea lui Tzonko Ghenov, deși se adresează unui larg cerc de cititori, este în același timp o lucrare ce poate fi consultată cu folos și de specialiști. Autorul a dorit să descrie desfășurarea războiului mergînd pe urmele oștilor care au eliberat Bulgaria și comentînd evenimentele cu ajutorul numeroaselor memorii, a articolelor din presa vremii sau a diferitelor lucrări apărute mai tîrziu. Desigur, într-o astfel de carte este vorba și de armata română, care își găsește locul în paginile ei. Astfel, încă din introducerea (p. 6), îndată ce se vorbește de declararea războiului de către Rusia, se adaugă: „La 9 mai 1877 parlamentul român a proclamat independența țării... În ordinul comandantului tinerei armate române se spunea: „Acum vom continua glorioasele fapte de arme ale strămoșilor noștri, împreună cu numeroasa și viteaza armată a unuia dintre cele mai puternice state ale lumii”. Se subliniază și faptul că armata română apăra malul stîng al Dunării de la Turnu Severin și pînă

la vărsarea Oltului. Menționînd și participarea detașamentelor de voluntari bulgari, autorul afirmă: „Astfel, acum un secol, mii de fii ai marelui popor rus, ostașii români și voluntarii bulgari au început campania de eliberare a Bulgariei”... conchizînd: „În Bulgaria 41 de localități poartă numele unor eroi ruși, s-au ridicat circa 450 de monumente ale recunoștinței care marchează drumul armatelor ruse și române, ca și al voluntarilor bulgari”.

Pentru a ne da seama de structura lucrării luăm ca exemplu cele două paragrafe ce alcătuiesc capitolul I. Primul este intitulat *De la Chișinău la Dunăre. Steagul de la Samara*. Aici se arată intrarea trupelor rusești în România și ajungerea lor la Dunăre. Dîndu-se cifre pentru armata rusă se adaugă imediat și cele ale armatei române (60.000 de oameni, 190 de tunuri). Se relatează apoi mai pe larg istoria steagului de la Samara și ceremonia înmînării lui voluntarilor bulgari de la Ploiești, comentariile fiind luate din memorii contemporane și din presa vremii, adică din ziarul „Vulturul” care apărea în acest oraș fiind tipărit de către emigranții bulgari de aici. Autorul ar fi găsit materiale interesante și în unele ziare românești ca „Timpul”, „România Liberă” ș.a. Pasajele din memorii sau din ziare, ca și unele din comentariile-

mai lungi ale autorului se dau cu petit, pentru ca să nu încurce expunerea.

Lucrarea cuprinde 10 capitole dintre care nouă arată campania armatelor ruse. Capitolul II descrie marșul trupelor rusești din sectorul central de la Dunăre la Târnovo, trecerea pasului Șipka, luptele de la Stara Zagora și Kazanlâk. Capitolul III este consacrat „Epopoei de la Șipka”. Și aici autorul putea recurge la unele ziare românești care arată eroismul armatelor rusești și al voluntarilor bulgari. Capitolele IV, V și VI prezintă operațiile armatei ruse pe cele două flancuri — cel de răsărit — Șiștov, Trăstenik, Razgrad etc. și cel de apus Șiștov, Nikopol, Plevna. Acestea din urmă i se consacră un paragraf special intitulat „Epopoea de la Plevna”. Aici se prezintă prima și a doua bătălie de la Plevna arătându-se marile pierderi de oameni de ambele părți și apoi cea de a treia bătălie de la Plevna, asedierea ei și predarea lui Osman Pașa. Capitolul al VII-lea este intitulat „Pe urmele armatei române” și cuprinde două paragrafe: primul este intitulat „De la Corabia peste Dunăre, la Plevna și Grivița”, iar cel de-al doilea „De la Plevna la Oreahovo, Lom și cetatea Vidinului”. Capitolul al VIII-lea arată operațiile corpului rusesc al gărzii imperiale, capitolul al IX-lea eliberarea unor orașe ca Sofia, Sliven, Iambol, Burgas, capitolul al X-lea fiind consacrat ultimelor lupte și încheierii păcii de la San Stefano. Urmează cîteva anexe și anume „Componența armatei ruse din Bulgaria” dată de corpuri de armată și regimente, precum și „Componența armatei române”. Aceasta din urmă a numărat 8 regimente de linie, 16 regimente de dorobanți, 7 regimente de călărași, 2 de roșiori, 4 regimente de artilerie și 4 batalioane de pușcași.

Cea de-a doua anexă cuprinde lista „Monumentelor recunoștinței”, indicîndu-se localitățile și districtele precum și anul în care s-au ridicat. De aici aflăm că în 145 de localități bulgare există monumente în cinstea soldaților ruși, în șase localități în onoarea ostașilor români și în alte șapte în amintirea voluntarilor bulgari. Monumente pentru ostași români există la Grivița și Inovo (Vidin) ridicate încă în 1878, la Opancez (1879), la Rahova (Oreahovo) (1882) și la Arcear și Pordim în 1907. Ultima anexă este lista celor 41 de localități care poartă numele unor comandanți sau unități ruse din timpul războiului.

Cartea se citește cu interes, autorul avînd un stil plăcut și știind să pătrundă în esența evenimentelor. Comentariile însoțitoare sînt bine alese. Autorul, care pentru acțiunile armatei române s-a informat în primul rînd din vechea și cunoscuta lucrare a lui Văcărescu (existentă în Sofia în traducere bulgară în manuscris) a dispus și de informații mai noi — ne referim la studiile lui Dan Berindei

și Cristina Mihova referitoare la participarea României la acest război.

Deși nu putem spune că ilustrarea participării românești la acest război este completă, și chiar dacă uneori s-au mai strecurat unele greșeli trebuie totuși să adăugăm că lucrarea conține multe date referitoare la operațiile armatei române în Bulgaria, sublinieri importante și aprecieri obiective. Deși a concentrat războiul României într-un singur capitol (VII), date despre acțiunile armatei se găsesc atît în introducere, așa cum am arătat mai sus, cît și în alte capitole. Prima acțiune menționată pentru armata română, după trecerea trupelor rusești în Bulgaria, este participarea artileriei române la cucerirea orașului Nikopol (p. 122). La p. 125 autorul arată că „îndată după cucerirea cetății Nikopol, o unitate românească, în frunte cu colonelul Roznovanu, a trecut Dunărea fiind chemată să ajute garnizoana rusă ce se găsea aici. Cititorul neavizat ar crede că aceasta este prima acțiune a armatei române în războiul din 1877 — 1878. Aceasta deoarece autorul, cu toate că vorbește de proclamarea independenței României, nu arată primele ciocniri româno-turce sau ruso-româno-turce. Este vorba de bombardarea de către turci a Brăilei (21 aprilie/3 mai) și apoi a Calafatului, Bechetului, Olteniței și Călărașilor la 26 aprilie/8 mai, de răspunsul bateriilor românești care au bombardat Vidinul, precum și de operațiile celor patru vase românești, care au cooperat cu cele rusești în regiunea Brăila-Măcin. Ghenov arată numai că trecerea Dunării de către armatele rusești s-a făcut sub focul continuu al bateriilor rusești și românești.

Dacă se precizează că primele unități românești au trecut Dunărea la Nikopol la cererea comandamentului rus, armatele române apar îndată la cea de-a treia bătălie de la Plevna. Într-adevăr peste patru pagini (p. 129) citim: „În general în cele două atacuri asupra Plevnei rușii au avut pierderi simțitoare — circa 10.000 de morți și răniți. Acest fapt a determinat comandamentul rus să treacă de la ofensivă la defensivă. Spre Plevna au fost îndreptate noi forțe, inclusiv și diviziile românești care au trecut Dunărea pe la Corabia — Ghighen”. Se vorbește apoi de cea de-a treia bătălie de la Plevna, de luarea redutei Grivița nr. 1: „În luptele de la Grivița tînăra armată română și-a acoperit steagurile de glorie. La atacul redutelor Grivița 1 și Grivița 2 a murit maiorul Valter Mărăcineanu, comandant de batalion în regimentul 10 de linie. El s-a urcat cel dintîi pe reduta de la Grivița”... Enumerînd unitățile militare din sectorul al șaselea ce se afla pe malul stîng al rîului Vid, la Plevna, autorul menționează Divizia IV românească cu întreaga sa artilerie și un regi-

ment de călărași. Se descrie încercarea de ieșire din cetate a lui Osman Pașa, luptele ce s-au dat, în care se citează și artileria românească și în sfârșit predarea lui Osman Pașa, ultima puțin altfel de cât a fost în realitate. De altfel autorul, care nu s-a putut informa în această privință, a venit la București (după apariția cărții) și s-a documentat în vederea ediției viitoare.

Descriind locurile bătăliei de la Plevna, Ghenov scrie că sus, deasupra satului Opanez se află și azi monumentul gloriei militare ruso-române. El marchează faptele de arme ale vitejilor ostași ai tinerei, pe atunci, armate române: „De pe această înălțime au tras tunurile românești și au pornit la atac dorbantii și pușcașii regimentelor de linie ale viteazului general Cerchez”. (p. 169).

Îndată după aceasta se trece la capitolul VII dedicat în întregime armatei române și care începe cu trecerea Dunării din august 1877 și buna primire ce i s-a făcut în Bulgaria. Și aici, ca și mai înainte cititorul rămâne puțin nelămurit. Când a intrat România în stare de război cu Imperiul otoman? De ce o parte a armatei române a trecut la Nikopol în iunie, iar grosul abia în august? Cărui fapt s-a datorat prezența armatei române la Plevna și cine a chemat-o aici? La aceste întrebări cititorul nu găsește răspunsuri, fapt care constituie o deficiență a lucrării.

Capitolul VII are două paragrafe. Primul este intitulat *De la Corabia, peste Dunăre, la Plevna și Grivița*. Textul paragrafului este însoțit de autor cu un comentariu adecvat. Vorbind de luptele de la Grivița și de monumentele ce le immortalizează, Ghenov amintește de mausoleul ridicat în anul 1902, la împlinirea a 25 de ani de la epopeea Griviței, de ulițele acestui sat care poartă nume ale unor ostași români, de monumentele care amintesc jertfa lui Valter Mărăcineanu, a maiorului Șonțu, a soldatului Melinte Ion și a tuturor ostașilor români. Se citează tot aici un pasaj caracteristic scris de Mihail Sadoveanu.

Al doilea paragraf se intitulează: *De la Plevna la Oreahovo, Lom și cetatea Vidinului*. Se menționează printre altele lupta de la Kneja, unde românii au luat un steag inamic și se descrie eliberarea Rahovei, menționându-se numele unor eroi români căzuți aici.

În continuare se arată acțiunile armatei române după căderea Plevnei. Unele unități au trecut la nord de Dunăre pe prizonierii turci, patru divizii au fost împărțite pe malul stîng al Dunării în fața Rusciukului și Silistrei, altele ca garnizoane la Nikopol, Plevna și Rahova, sau pentru formarea „corpului de apus”. Acesta din urmă a fost pus sub comanda generalului Haralamb pentru operațiile care aveau drept scop cucerirea celor

două cetăți Vidin și Belogradik. Se vorbește despre aceste operații și de atacul de la Smîrdan immortalizat de pictorul Nicolae Grigorescu.

Este important de subliniat că de aceste ultime operații s-a scris puțin în Bulgaria. Deși exista în acest sens lucrarea Histinei Mihova, vechile tratate de istorie a Bulgariei nu amintesc nimic de acțiunile armatei române după căderea Plevnei. Este un merit al lucrării lui Ghenov că nu neglijează și aceste fapte de arme, care își au importanța lor în războiul din 1877—1878.

Lucrarea lui Tzonko Ghenov, care a participat cu o comunicare interesantă și la marea sesiune științifică consacrată independenței României (București, mai 1977) este bogat ilustrată. Menționăm dintre fotografiile pe cele care se referă la participarea armatei române: Podul de vase de lângă Corabia, pe unde a trecut Dunărea armata română, Bateria românească „Mircea” de la Calafat, și Atacul cavaleriei române de la Vidin. În afară de aceasta cartea cuprinde numeroase hărți și schițe care ajută înțelegerea operațiilor militare.

Trebuie să subliniem că, în ciuda unor lipsuri, lucrarea lui Tzonko Ghenov acordă un loc mai larg participării românești la război, decât celelalte lucrări generale apărute până acum în Bulgaria. Sintem îndreptățiți să așteptăm ediția a II-a a acestei interesante și utile lucrări în care documentarea suplimentară a autorului își va spune cuvântul.

Constantin N. Velichi

Population et famille. Vivre et survivre sous l'ancien régime. L'enfance, commentaire J.-

M. Gouesse, J.-P. Bardet (La Documentation Photographique. Diapositives, No. 6021), Imprimerie de la Documentation Française, Paris, 1976, 12 diapozitive + 32 p. în — 8

Epoca noastră aduce noi forme de transmitere a cunoștințelor istorice; imaginea este masiv pusă la contribuție, în modalități de o tot mai acută diversitate. Două exemple franceze sînt edificatoare în acest sens. În 1976 a început apariția unei publicații în 24 de numere lunare, cuprinzînd istoria Franței în benzi desenate. Ideea poate părea minoră, dar — în lumina primei fascicole care mi-a stat la îndemînă¹ — nu se vedește astfel: împrejurări fundamentale sînt relevate cu

¹ *Histoire de France en bandes dessinées*, dir. Claude Moreau, Larousse, No. 1, oct. 1976, 48 p. în-4.

simț istoric, dându-li-se o plasticitate poate greu de realizat prin intermediul verbului nud și de multe ori imposibil — printr-o iconografie originală (se pot însă formula pretenții asupra conținutului).

Al doilea exemplu îl constituie mapele de diapozitive, publicate de „La Documentation Photographique”, din care prezint culegerea înscrisă în titlu. A consemna noi modalități de răspândire a cunoștințelor istorice n-ar constitui, poate, o motivație suficientă pentru însemnările de față. Se vedește însă că, dincolo de noile posibilități, comunicarea contemporană oferă și prilejul comentariului științific, ce însoțește vizualizarea proceselor. El este redactat de un universitar de la Caen (Jean-Marie Gouesse) și de un colaborator de la „École des Hautes Études en Sciences Sociales” (Jean-Pierre Bardet). Se folosesc literatura fundamentală franceză a anilor '60 — '70, izvoare narative și informații din arhive. Se simte cultura artistică a editorilor și transpare adevsa o capacitate interpretativă de pe poziții înaintate și în pas cu realizările demografiei istorice.

Diapozitivele se aleg pentru a prezenta copiii Franței în secolele XVII — XVIII într-un triptic: familia, necazurile și învățătura. O primă problemă ce reține atenția este analiza socială a fenomenului demografic. Nou-născutul dintr-un tablou de la 1644—1647 al lui Georges de La Tour se constată a fi culcat în paie pentru că aceasta este situația generală a copiilor săraci ai vremii, așa cum constată în 1693 și notarul de la Saint-Pierre-Eglise (p. 5)². Se adoptă punctul de vedere al demoistoriografilor progresiști: mortalitatea este văzută diferențiat, după situația socială a familiei și după condițiile de mediu natural (p. 20). Prezentarea muncii copiilor în industrie — în deplin acord cu izvoarele istorice — atinge patetismul unor pagini ale *Capitalului*: „Ucenicii din cadrul reglementat al breslelor sînt supuși la obligații destul de împovărătoare. Devreme sculați pentru a mătura, trziu culcați pentru a pune ordine, ei sînt adevsa datorii mai multe ore de prezență decît adulții... *Munca la domiciliu* precede și anunță uzina. Acolo, într-o cameră însalubră, o exploatare înspăimîntătoare. Nici o ucenicie pentru micul filator, numai repetiția monotonă a gesturilor. Cunoștințe limitate și precise pentru mica dantelăreasă, care reproduce mereu același punct. În puțin timp, moartea sau degradarea fizică. *La sfîrșitul secolului al XVIII-lea apare uzina*. Ea cheamă și caută copii îndeminateci și sprinteni, care se strecoară printre

mașini. Niciodată, fără Indoială, copilăria n-a fost mai exploatată. Pentru salarii mizerabile, copii care n-au încă vîrsta înțelegerii își istovesc nervii și-și sfîrșimă trupurile de-a lungul unor nesfîrșite zile și nopți de sclavie. Secolul al XIX-lea generalizează atrocitatea. Nu este deci de mirare că prima contestare a acestui capitalism sălbatic a vrut să salveze asemenea ființe fragile și strivite” (p. 22).

O a doua problemă ce merită zăbava cititorului este observația demografică. Mortalitatea infantilă este îngrozitoare. Cercetările asupra satului Tourouvre au Perche³ au propus evaluări, din care rețin cîteva jaloane (în ‰/‰; p. 20):

Vîrsta (ani)	Supraviețuitori	
	Sfîrșitul sec. XVII	Sfîrșitul sec. XVIII
1	695	813
3	581	723
15	450	620

Situația este gravă, sub acest aspect, și în mediul nobiliar: la mijlocul secolului al XVII-lea, familia de Montmor a avut cu siguranță 7 copii; luînd în considerare intervalele intergenezice mari între primii doi, precum și între al doilea și al treilea, se presupune existența a doi născuți morți, neintroduși în genealogie, fenomenul fiind prea banal pentru a o mai încărcă; dacă supoziția este reală, atunci numai 4 din cei 9 copii au atins vîrsta adultă (p. 10). Necesitatea unei demografii diferențiale devine însă tot mai evidentă în secolele XVIII și XIX, straturile avute realizînd un decalaj considerabil față de cele sărace.

Analiza situației familiei Montmor — din „noblesse de robe” — este interesantă și sub alt aspect. Tatăl era consilier în Parlament și „maître des Requêtes”; deveni chiar decan al Academiei franceze. Cei patru copii ajunși la maturitate urmară drumul la care-i destina nașterea: o fată se căsătorii cu un nobil; un fiu deveni episcop; alții doi ajunseră la înalte slujbe regale (p. 10). Și imediat ne apar termeni de comparație, evident cu specificul lor distinct: în secolul al XVI-lea, băieții vel armașului Radu al lui Buzea — Radu, Preda și Stroe — ajung cîteșitri mari dregători; toți cei 6 feciori ai postelnicului C. Cantacuzino deviu și ei în veacul următor mari

² La paginile broșurii cu comentarii, trimiterile se fac în text.

³ H. Charbonneau, *Tourouvre au Perche aux XVIIe et XVIIIe siècles: étude de démographie historique*, Paris, P.U.F., 1970.

dregători⁴ etc. Sîntem, indiscutabil, în fața unui fenomen social, pentru motive lesne de înțeles mai des întîlnit în condițiile monarhiei absolutiste, ale despotismului luminat în Franța și mai rar în circumstanțele dificile în care evoluează țările române, dar prezent și aici, ca și în alte părți ale Europei feudale.

O a treia problemă căreia i se poate destina un cuvînt este atenția relevare a unor moravuri și stări psihice: cruzimile abandonului infantil, sensibilitatea față de decesele minorilor, pedepsele corporale ca mijloc frecvent de educare și stimulare a preocupărilor școlare etc. Discuția asupra învățăturii introduce și interesante date asupra științei de carte, rezultate din cercetarea iscăliturilor pe actele de căsătorie (p. 26). În satele franceze, analfației erau majoritari: între 1686—1690, nu știau să se iscălească 79 %; între 1786—1790, erau 63 %; femeile erau mai defavo-

⁴ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV — XVII*, București, Edit. Enciclopedică Română, 1971, p. 34 — 39, 81, 135 — 143.

rizate (la 100 de bărbați care se puteau iscăli, se găseau într-o situație similară numai 48 de femei la sfîrșitul secolului al XVII-lea și 57 la sfîrșitul celui de-al XVIII-lea); linia Saint Malo-Geneva despărțea două zone de izbitor contrast (la nord de demarcație, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, se semnavă 71 % din bărbați și 44 % din femei; la sud, respectiv, 27 și 12 %). Orașenii erau mai alfabetizați; în orașele mari, cu contraste sociale marcate (la Rouen, de ex.), locuitorii cartierelor bogate se aflau în proporție superioară din acest punct de vedere, față de cei ai cartierelor sărace.

Poate că alții vor menționa posibilitatea unei alegeri mai nimerite a iconografiei pentru cutare idei; poate că vor cere un comentariu mai larg la un anumit aspect; etc. Mai evidentă apare însă constatarea că mapa cu diapozitive, însoțită de un comentariu inteligent, avizat, alert, se dovedește un gen interesant al comunicării moderne, aflat undeva la intersecția cercetării și popularizării.

Louis Roman

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile : Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare) Viața, științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc., se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE A.D. XENOPOL - IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTA PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
  - SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * • Inscrupțiile Daciei Romane, vol. I, 1975, 285 p., 2 pl., 31 lei.
MITREA BUCUR ș.a. (sub redacția), Studii și cercetări de numismatică, vol. VI, 1975, 308 p., 1 hartă, 40 lei.
- * • Studii și materiale de istorie medie, vol. VIII, 1975, 259 p., 2 pl., 28 lei.
MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, vol. XI, 1593—1600. Domnia lui Mihai Viteazul, 1975, 747 p., 1 pl., 51 lei.
- MIOC DAMASCHIN (sub redacția), Documenta Romaniae Historica B. Țara Românească, vol. III (1526—1535), 1975, 452 p., 40 lei.
- * • MIHAI VITEAZUL. Culegere de studii, 1975, 280 p., 1 pl., 24 lei.
- * • Nouvelles études d'histoire, vol. 5, 1975, 275 p., 26 lei.
- NICOLAESCU PLOPȘOR DARDU și WOLSKI WANDA, Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România, 1975, 292 p., 1 pl., 23 lei.
- OLTEANU ȘTEFAN, Les Pays roumains à l'époque de Michel le Brave (l'Union de 1600), 1975, 159 p., 13,50 lei.
- PIPPIDI D.M., Seythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire, 1975, 314 p., XXXIV p., 38 lei.
- POTRA GEORGE, Documente privitoare la istoria orașului București 1821—1840, 1975, 527 p., 43 lei.
- ȘANDRU D., Reforma agrară din 1921 în România, 1975, 360 p., 24,50 lei.
- CIHODARU C., CAPROȘU I. și ȘIMANSCHI I. (sub redacția), Documenta Romaniae historica A. Moldova (1384—1448), vol. I, 1976, 607 p., 46 lei.
- NICOLAE STOICESCU, Vlad Țepeș, 1976, 280 p., 20 lei.
- ION POPESCU-PUȚURI, acad. ANDREI OȚETEA (sub redacția) Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907, 573 p., 38 lei.
- * • Independența României, 1977, 526 p., 39 lei.
- * • Arta și literatura în slujba independenței naționale, 1977, 238 p., 28 lei.
- IONEL GAL (coordonator), Independența României, Documente, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.
- ȘTEFAN PASCU ș.a. Documenta Romaniae Historica D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, Păciul lui Soare. Așezarea medievală (secolele XIII—XV), vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.

RMISN CO — 3878

